

Марина Јуришић

ГОВОР ГОРЊЕ ПЧИЊЕ

Гласови и облици

SERBIAN LANGUAGE INSTITUTE OF SASA
Monographs 6

Marina Jurišić

THE SPEECH OF UPPER PČINJA

Phonetics and Morphology

BELGRADE
2009

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ
Монографије 6

Марина Јуришић

ГОВОР ГОРЊЕ ПЧИЊЕ

Гласови и облици

БЕОГРАД
2009

ISBN 978-86-82873-22-8

Уредник серије:

проф. др Александар Лома,
дописни члан САНУ

Рецензенти:

проф. др Недељко Богдановић
проф. др Драгољуб Петровић
проф. др Слободан Реметић, редовни члан АНУРС

Тираж: 500

Издавање ове књиге финансијски је помогло
Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије

Издаје: Институт за српски језик САНУ

Припрема и штампа: Чигоја штампа, Београд

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41'372.2
811.163.41'342

ЈУРИШИЋ, Марина, 1971–

Говор Горње Пчиње : гласови и облици /
Марина Јуришић. – Београд : Институт за
српски језик САНУ, 2009 (Београд : Чигоја
штампа). – 324 стр. ; 24 см. – (Монографије
/ Институт за српски језик САНУ ; 6)

На спор. насл. стр. : The Speech of Upper
Rčinja. – Тираж 500. – О аутору: стр. 323 –
Резюме: Говор Горња-Пчини. –
Библиографија: стр. 317-321.

ISBN 978-86-82873-22-8

а) Српски језик – Говори – Горња Пчиња
б) Српски језик – Фонетика
COBISS.SR-ID 167831820

САДРЖАЈ

Предговор	9
I Уводне напомене	11
II Гласовни систем	15
Прозодија	15
Померање акцента у речима са деклинацијом	18
<i>Именице</i>	18
<i>Заменице</i>	22
<i>Придеви</i>	27
<i>Бројеви</i>	28
Померање акцента у речима са конјугацијом	29
<i>Презент</i>	29
<i>Радни глаголски придев</i>	34
<i>Аорист</i>	37
<i>Императив</i>	43
Акцент непроменљивих речи	43
Завршне напомене о акцентима	45
Вокализам	49
Полугласник	49
Судбина назала задњег реда	54
Рефлекси некадашњег вокала јат	54
Судбина слоговног ј	56
Вокално р	59

Судбина вокалских група.....	60
Редукција вокала.....	66
<i>Афереза</i>	66
<i>Синкопа</i>	66
<i>Апокопа</i>	68
Покретни вокали.....	68
Супституција вокала.....	72
<i>Вокал а</i>	72
<i>Вокал е</i>	73
<i>Вокал и</i>	74
<i>Вокал о</i>	75
<i>Вокал у</i>	77
Консонантизам.....	78
Сугласник <i>ј</i>	78
Сугласник <i>в</i>	83
Сугласник <i>ф</i>	86
Сугласничка група <i>хв</i>	87
Сугласник <i>х</i>	88
Сугласник <i>с</i>	89
Сугласници <i>ч</i> и <i>џ</i>	90
Сугласници <i>ћ</i> и <i>ђ</i>	91
Сонанти <i>н</i> и <i>њ</i>	92
Сонанти <i>л</i> и <i>љ</i>	96
Судбина финалног <i>л</i>	97
Јотовање.....	99
Консонантске групе у иницијалној позицији.....	102
Консонантске групе у медијалној позицији.....	104
Сандхи и сродне појаве у додиру морфема.....	108
Даљинска дисимилација.....	110
Губљење неких сугласника и други консонантски односи.....	110
Метатеза.....	112
Консонанти на крају речи.....	113

	<i>Судбина финалних консонантских група</i>	113
	<i>Звучни консонанти на крају речи</i>	114
III Облици		116
Именице.....		116
Први деклинациони тип именица		116
Други деклинациони тип именица.....		120
Трећи деклинациони тип именица.....		123
Облици именица уз бројеве		126
Збирне именице		128
Напомене о појединим именицама и групама именица.....		128
Заменице.....		134
Личне заменице		134
<i>Личне заменице 1. и 2. лица</i>		135
<i>Личне заменице трећег лица</i>		140
<i>Повратна заменица</i>		149
Заменице кој и што		150
Заменице сложене са кој , што		152
Придевске заменице		154
<i>Показне заменице</i>		154
<i>Присвојне заменице</i>		162
<i>Односно-упитне заменице</i>		169
<i>Неодређене заменице</i>		171
<i>Одричне заменице</i>		173
<i>Опите (одређене) заменице</i>		173
<i>Заменице типа сав</i>		174
Придеви		175
Придевски вид		175
Промена придева		176
Компарација		180
Бројеви.....		182
Члан.....		189
Глаголи		194

Презент	194
Императив	204
Футур I	207
Потенцијал	209
Аорист	209
Имперфекат	213
Перфекат	217
Плусквамперфекат	218
Глаголски придев трпни	219
Глаголски придев радни	221
Глаголски прилог садашњи	224
Глаголски прилог прошли	224
Помоћни глаголи	224
Посебне напомене о глаголима	231
Непроменљиве речи	254
Прилози	254
Предлози	272
Везници	276
Речце	279
Узвици	284
IV Закључна разматрања	286
Текстови	295
Резюме	312
Литература	317
Скраћенице	322
О аутору	323

ПРЕДГОВОР

Ова монографија резултат је рада на пројекту 148001 – *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, који у целини финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

Монографија је састављена из два дела. Први део (*Гласови*) настао је на основу грађе из горњопчињских села коју сам годинама прикупљала за потребе *Српског дијалектолошког атласа*, али и за израду своје магистарске тезе. Њен други део (*Облици*) јесте, у ствари, мој магистарски рад *Морфолошке одлике говора Горње Пчиње*, који сам написала под руководством професора др Драгољуба Петровића и одбранила у новембру 2000. године на Филозофском факултету у Новом Саду и који сам незнатно изменила за ову прилику.

Многи људи су ме задужили приликом писања ове књиге. Свом професору, Драгољубу Петровићу, дугујем посебну захвалност, пре свега за стрпљиво упућивање у дијалектолошке послове, а затим и за несебичну и драгоцену помоћ у свим етапама израде ове монографије. Професору Слободану Реметићу захваљујем на подршци и корисним саветима који су utkани у овај рад, а професору Мати Пижурици на добронамерним сугестијама датим приликом одбране магистарског рада. Професор Недељко Богдановић пажљиво је ишчитао рукопис ове књиге пре него што сам га предала у штампу. И њему захваљујем на посвећеном времену и ненаметљивим а драгоценим саветима. Поново се захваљујем и својим информаторима, љубазним и гостољубивим домаћинима из Горње Пчиње, од којих, на жалост, многи више нису међу живима. Хвала и мојим пријатељима и просветним радницима у Радовници, Тибужду и Врању, који су уложили пуно времена и труда да би ми помогли да дођем до информатора.

У Београду, марта 2009. године

Аутор

I

Уводне напомене

1. Горња Пчиња налази се југоисточно од Врања. Има 54 насеља од којих су 44 у Србији (Трифунски 1964 : 7-9). Масивом Козјака и Ђерманске планине Пчиња је одвојена на југу од Жеглигова и Славишта. Планине Чупино и Доганица одвајају је на истоку од околине Криве Паланке и Босиљграда (Крајишта). На северу, од околине Врања Пчиња је одвојена масивом Коћурске планине и Мотина. Са западне стране границу чине ниске планинске косе Црни камен и Заједница, које одвајају Горњу Пчињу од околине Бујановца (Трифунски 1964 : 5).

Горња Пчиња састоји се из два дела. Један је висока и пространија планинска Пчиња, која захвата делове на истоку, северу и југу. Други је нижи и мањи део на западу и југозападу (Трифунски 1964 : 8-9). У целини она је планински крај који, за разлику од Доње Пчиње, није имао повољне саобраћајне везе са Поморављем. Ипак, највећи део Горње Пчиње, изузев уске јужне и југоисточне зоне (која припада Македонији), упућен је на Врање и његову околину (Трифунски 1964 : 10-11).

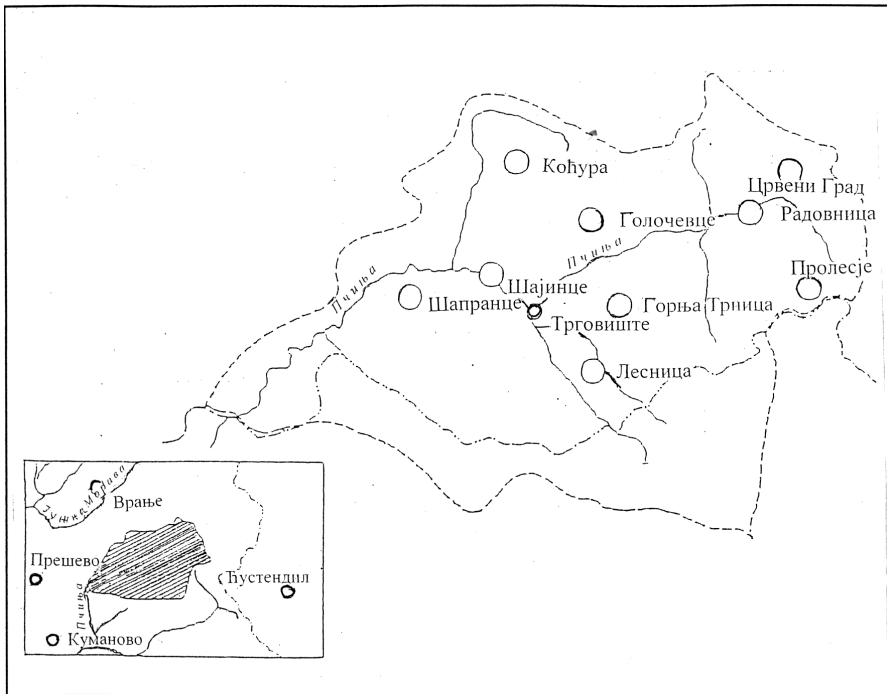
„Област је позната у народу под општим именом Пчиња, по главној реци која протиче кроз предео. Али река Пчиња протиче и кроз друге области у свом средњем и доњем току. Стога, за разлику од њих, овој Пчињи становници понекад дају и назив Горња, који се местимично среће и у литератури, на пример, у радовима Ј. Х. Васиљевића и Ј. Цвијића. Име Горња Пчиња је од географског значаја...“ (Трифунски 1964 : 9).

Становништво Горње Пчиње је углавном српско (има мало Македонаца и сасвим незнатно Цигана (Трифунски 1964 : 7-9), али не зна се много о његовом пореклу. На основу појединих презимена, имена родова, назива „појединих географских објеката“ и сасвим мало писаних података, Ј. Трифунски закључује да су у појединим деловима Горње Пчиње раније живели и Власи (Цинцари) и Јуруци. Временом Срби су

их потпуно потиснули (Трифуноски 1964 : 47-49; Златановић 1996 : 13-16). Моравци Пчињане погрдно зову Шоповима, мада се они не сматрају Шоповима (Трифуноски 1964 : 9-10; Златановић 1996 : 17-18).

Материјал за овај рад снимила сам у селима: Шапранце, Шајинце, Коћура, Голочевце, Горња Трница, Лесница, Радовница, Пролесје и Црвени Град. Црвени Град је истовремено са Коћуром најсевернији, а Лесница најјужнији пункт, док се Голочевце и Горња Трница налазе у централном делу ове области (в. карту 1).

Број становника у овим и другим пчињским селима нагло опада. Према попису из 1991. године у Шапранцу је било 105 становника, у Шајинцу 97, Коћури 367, Голочевцу 113, Горњој Трници 117, Лесници 217, Радовници 1041, Пролесју 77 и Црвеном Граду 195 (Попис 1994).

Карта 1

2. У периоду од септембра 1993. до јула 1999. године, а затим у јулу 2005. и септембру 2007. године, боравећи по већ наведеним пчињским селима, снимила сам преко 30 сати спонтаног разговора са више

од 30 информатора, који су ми остали у сећању не само по занимљивим језичким особинама већ и по својој гостољубивости и спремности да ми помогну. Неки од њих посветили су ми много свога времена и пажње: Ката Ивковић (1905) из Шајинца, Митра Стојановић (1912) и Стана Станковић (1922) из Шапранца, Мила Даниловић (1924) и Десанка Спасић (1923) из Коћуре, Крстана Величковић (1908) и Вера Величковић (1935) из Голочевца, Велика Станисављевић (1898), Стаменка Николић (1919) и Петкана Миленковић (1929) из Леснице, Стана Вилиповић (1917) и Стамена Стојановић (1918) из Радовнице, Совета Настасовић (1928) и Ката Додић (1922) из Црвеног Града и Лоза Митић (1928) из Пролесја.

Неке од података проверавала сам и код школованих носилаца говора родом из ових села. Места из којих је забележена потврда означавала сам скраћеницама: Г (Голочевце), К (Коћура), Л (Лесница), П (Пролесје), Р (Радовница), Т (Горња Трница), ЦГ (Црвени Град), Ш (Шајинце), Шп (Шапранце).

Из техничких разлога у забележеним потврдама не може се применити специфичан изговор неких гласова: вокал /ə/ се најјасније изговара када је под акцентом, а када је ненаглашен, пре или после акцентованог слога, изговара се нешто лабавије, пасивније, односно отвара се према вокалу /a/; сонант /n/ има веларни изговор испред /к/ и /г/; консонанти /ћ/ и /њ/ изговарају се са слабијом фрикацијом; африкате /ч/ и /џ/ изговарају се нешто палатализованије него у књижевном језику.

3. Горња Пчиња није много истраживана област. Од етнолошке литературе прво се појавила књига *Горња Пчиња* Миленка Филиповића и Персиде Томић 1955. године (Филиповић... 1955), а затим, 1964. године, потпуније дело Јована Трифуноског *Горња Пчиња*, у коме се налазе резултати антропографских истраживања пчињских села (Трифуноски 1964). Монографија Јована Хаџи-Васиљевића *Јужна Србија II, Прешевска област* садржи доста етнографске грађе из Пчиње (Хаџи-Васиљевић 1913), али аутор је Пчињу посматрао као део прешевске области. Новијег датума је књига *Пчиња* Момчила Златановића (Златановић 1996), за коју сам аутор каже да јој је средиште интересовања „остаји разних старина, културно-историјске прилике и усмено песништво“.

Када су у питању језичка истраживања, ситуација није ништа боља: радови Белића (Белић 1999б) и Брока (Брок 1903) не обухватају простор Горње Пчиње, Владимир Стевановић умро је не стигавши да заврши своју дисертацију *Говор Пчиње*, објављени су једино радови *Микротопонимија општине Трговишта* (Стевановић 1979), *Топоними*

у средњем сливу Пчиње (Златановић 1988), *Прво лице једнине презенте у говору Горње Пчиње* (Костић 1997/1998), *Неколико напомена о унутрашњим диференцијацијама пчињскога говора* (Јуришић 2007а), *Неке акцентске занимљивости из пчињских села* (Јуришић 2007б). Не треба, међутим, заборавити радове у којима се налази и грађа са овог простора: *Torlak accentuation* (Александер 1975) и *Речник говора јужне Србије* (Златановић 1998), као и онај у коме је представљен *Систем личних заменица у јужном појасу призренско-јужноморавских говора* (Јуришић 2005), који даје исцрпан преглед личних заменица и у Горњој Пчињи.

Дакле, у нашој дијалектолошкој науци о овоме говору засад постоје само најфрагментарнији подаци. Имајући то на уму, покушала сам да напишем монографију у којој ће бити обрађени проблеми везани за гласовну структуру говора Горње Пчиње и да то повежем са већ обрађеном магистарском тезом о морфолошким одликама овога говора¹ у којој сам се трудила да изложим, пре свега, потпуни репертоар облика деклинације, конјугације и да назначим главне појединости везане за инвентар непроменљивих речи. Ова монографија није замишљена као рад који обухвата синтаксичку проблематику, тако да ће о њој бити говора у другим приликама.

¹ Као што сам већ напоменула у Предговору, други део овога рада у ствари је моја магистарска теза *Морфолошке одлике говора Горње Пчиње*, коју сам написала под руководством професора др Драгољуба Петровића и одбранила је у новембру 2000. године на Филозофском факултету у Новом Саду, и коју сам, такође, незнатно изменила за ову прилику.

II

Гласовни систем

Прозодија

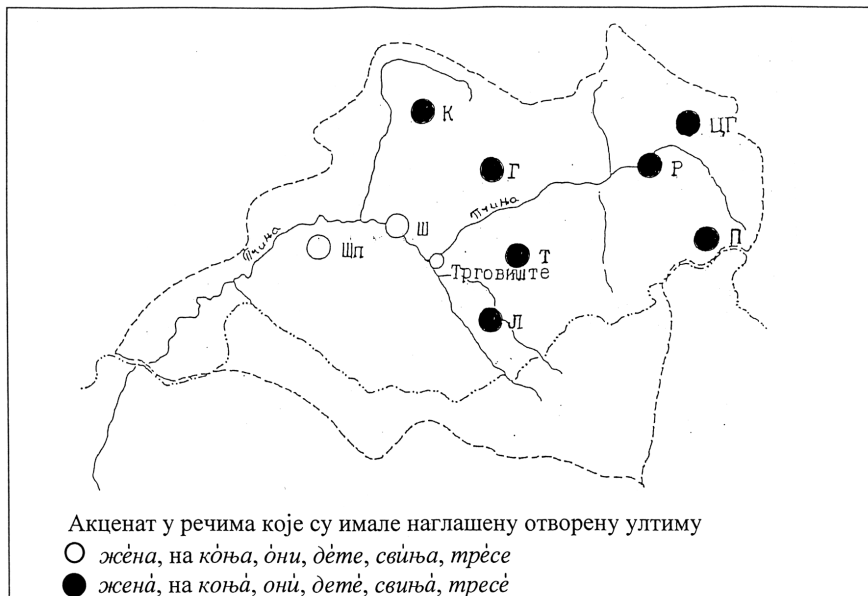
4. Горњопчињски говор припада призренско-тимочкој дијалекатској области. Његов прозодијски систем одликује се једним кратким гласовним ударом који се може наћи на било ком слогу у речи.

Говорити овде о природи експираторног акцента било би сувишно, пошто је он, у ствари, већ описиван (Белић 1999б : 207-208). Интересантије би било задржати се на месту акцента, као јединој преосталој релевантној особини прозодијског система (пошто квантитет и тон не функционишу), тим пре што се на основу ње може извршити диференцијација пчињскога говора на западни и источни (в. карту 2).

Место акцента углавном одговара старијој акцентуацији, а уколико се ради о западнијим пунктовима, присутно је и преношење акцента за један слог према почетку речи у извесним случајевима (Шп, Ш). Ово интересно одступање одавно је забележено у Врању и његовој околини (Белић 1999б : 212-215), а затим и у Алексиначком Поморављу². Нагласак се преноси са последњег отвореног слога, а остала преношења у ствари су узрокована овим првобитним повлачењем акцента са отворене ултимае и тенденције за уједначавањем у оквиру једне парадигме.³ У

² Павле Ивић у свом *Извештају* наводи слично преношење акцента у Тешици код Алексинца, сматрајући при том да географски моменат искључује врањски утицај (Ивић 1959 : 397-400). Недељко Богдановић, међутим, јаку досељеничку струју из врањског краја сматра незанемаривим „подстицајем“ на поменуто акцентско преношење у Алексиначком Поморављу (Богдановић 1987 : 136).

³ Акцент је, на пример, најпре пренесен са отвореног слога код глагола у 3. л. јд. през. (*седи, стоји, тресе, трчи*), па тек онда – због поменуте потребе за уједначавањем, и из затворених слогова према почетку речи (*седии, стојимо, тресете, трчев*).

Карта 2

говору Горње Пчиње има доста сличности са суседним кумановским говором, због тога бих посебно истакла то како је Божидар Видоески представио његов прозодијски систем. Он се најпре осврће на дотадашња тумачења оваквих акценатских система: констатује да су повлачење акцента са последњег отвореног слога у врањском говору регистровани Олаф Брох и Александар Белић, а у „нашим источним и југоисточним говорима“ – Ивковић. При том, Белић повлачење акцента са последњег отвореног слога не сматра фонетском већ појавом на коју су утицали македонски говори (односно говори Старе Србије), док Ивковић верује да је у питању „гласовни закон о редукцији акцената на отвореним крајњим слоговима“. Такав закључак Ивковић изводи на основу категорије именица код којих је овај процес врло доследно извршен, а случајеве попут: 2/3 л. јд. аор., форме за ж. и ср. род броја *један*, речи као *блазѐ*, тумачи угледањем на друге сличне форме или новијим уносима са стране. Видоески закључује да се тумачења поменутих аутора односе на све говоре истог акценатског типа, дакле, и на кумановски и друге северне говоре, међутим, такође верује да се не може све објаснити аналогijом и утицајима са стране. Шта са заменичким формама: *која̀, којò, чија̀, чијò, оваквá, таквá, онаквá*, прилозима: *овдѐ, ондѐ, какò, каквò, евѐ, етѐ*,

зашто́ или речима: *кожу́, перду́, ора́, сиромá, четересé* и сл. (Видоески 1969 : 109)?

Слично је и у Горњој Пчињи, односно на крајњем западу (Шп, Ш): стари акценат са последњег отвореног слога, без обзира на то да ли му је претходила дужина или не, пренесен је у одређеним врстама речи и оне се тамо не срећу са акцентом на отвореној ултими. Изузетак од овог правила су следеће категорије: именице типа *ора, сиромá* (које су накнадно изгубиле глас [x] и тиме отвориле наглашени затворени слог), облици ж. и ср. рода заменица *овакав, такав, онакав, какав, који, чији* и њихове множинске форме, облици броја *један*, јединински облици аориста, непроменљиве речи.

Истовремено, у источнијем делу Горње Пчиње, где акценат генерално није пренесен са последњег отвореног слога, наилазимо и на спорадичну употребу облика са пренесеним акцентом. Затим, у неким речима се очигледно усталило ново место акцента (придеви код којих је стари акценат био на отвореној ултими, неке именице: *во́да, но́га; гла́ва, ре́ка, офча́ри*) или се среће паралелна употреба двеју форми (*женá* и *жéна*).

Информатори, на пример, често у једном разговору употребе дублетне форме (*де́ца* и *деца́*), вероватно под утицајем урбаног врањског говора, коме су сви мање или више изложени. Понекад је ова појава толико изражена да се може стећи утисак како је говор истраживаног села у превирању, међутим, на основу мога досадашњег искуства, рекла бих да недоследност у употреби два иста облика са различитим местом акцента обично значи да овде функционише стари облик, а да је онај други – новина. У питању је једноставно недостатак правих информатора.⁴ Проблем је у томе што на овим просторима више и нема особа које су потпуно изоловане од утицаја медија или потомака (који су се одселили бар у Врање). Тако да, уколико мој информатор говори и *женá* и *жéна*, закључујем да се некада овде говорило *женá*, а да је преношење акцената са ултима – иновација.

Дакле, потпуно је очекивано да на крајњем западу пчињске територије, наиђемо на померање акцента са отворене ултима (слично ономе

⁴ На пример, приликом мог првог боравка на простору Коћуре имала сам информаторе због којих сам дошла до закључка да се овде изоглоса наставка -у у 1. л. јед. презента „истањила“ (Костић 1997/98 : 200), а након неколико година, у следећем мом истраживању, када сам нашла нове информаторе, испоставило се да се поменути наставак овде врло добро чува, али су мене моји претходни испитаници „преварили“ током наших разговора.

у Врању), а да тога померања према истоку нема или да је спорадично (К, Г, Т, Л, Р, П, ЦГ). Покушаћу да слику тих односа представим у најзначајнијим појединостима. Потврде ће бити разврстане по следећим групама: а) речи са старим кратким или дугим акцентом на последњем отвореном слогу, б) речи са старим кратким или дугим акцентом на последњем отвореном слогу коме је претходила дужина, в) речи у којима је стари кратак или дуг акценат умерен са последњег отвореног слога, г) речи у којима је стари кратак или дуг акценат, коме је претходила дужина, умерен са последњег отвореног слога, д) речи са старим кратким или дугим акцентом на крајњем затвореном слогу и њ) речи у којима је стари акценат повучен са крајњег затвореног слога.

Померање акцента у речима са деклинацијом

Именице

5. У западном делу Горње Пчиње (Ш, Шп) стари акценат је повучен, врло доследно, са последњег отвореног слога именица, без обзира на то да ли му је претходила дужина или не. Међутим, и на истоку има доста примера његовог повлачења, било да се ради о паралелној употреби двеју форми – *женá* и *жéна* или о томе да сам забележила само облик са пренесеним акцентом – *вóда*, *нóга*, *офчáри* (в. о томе у претходној тачки).

Намеће се закључак да се изофон преношења акцента са отворене ултиме од запада ка истоку све више тањио. Помало, ипак, збуњује чињеница да сам, на пример, у речима: *вода*, *нога*, *рука*, *река*, *трава*, *глава*, *среда*, *офчари*, бележила само облике са пренесеним акцентом, или, на пример, само једном сам чула *компирí*, а редовно *кампíри*.

а) Наћэс ће нарањи *вепрá*; да коља *вепрá* (П), беше сэс *коњá* (Т), свé *коњá* ће јáа (Р), от *коњá* се утепá (Л), ишлó по *коњá* (Г), да сéду на *коњá* (Р), (има) *коњá* и двé *крáве* (ЦГ), копите да ву поткóве, као *коњá*; он накарáја *коњá* (П), ништа тóј на *попá* не дáвамо (Шп),

једэн *орá* имаше (ЦГ), он викаше *сиромá* (Л), сэг^к на штáге *сиромá* óди (К),

бициí ‘бикови’ (ЦГ), *плициí* ‘пликови’ (ЦГ);

күпимо *бојú* (Р), *буá* (ЦГ, Р), *дэскá*; *дэскú* (ЦГ), *женá* не знáје óпште што *дé* мýка сéк; једну *жену* нáпуди (Т), *крáсна* је *женá* тáј (П), на дóктура *женá* (Р), а *женá* отишлá куде тáтка и мáјку; еднóга сина има, и

жену (Л), *жена* овај си се за́посли (Г), тој му сапу́н на детето и на *жену* (Г), *змија* (ЦГ, Р), *суна* ‘дуга’ (ЦГ, Р), *ива* (ЦГ, Р), Овеј – игле, а ова[j] једна која је – *игла!*; кә[т] тражиш едну *иглу* – куде е иглата (ЦГ), ће га бѣцне сас *иглу* (Т), *иња* ‘иње’ (ЦГ, Р), и *коза* ване туј бојку; вук изеја *козу*; а ја (имам) сал *козу* и пра́ци (ЦГ), Па *коза*, она вре́ка (П), онџ српегина како *коса* (Г), тој неје *лажа* ‘лаж’ (Т), *лажа* (Р, ЦГ), *међа* (ЦГ, Р), *метла* (ЦГ, Р, Л), *могла* ‘магла’ (ЦГ), *магла* ‘магла’ (Р), *муља* ‘буђ’ (ЦГ, Р), *оса* (ЦГ, Р), *пчела* (ЦГ, Р), *рђа* (ЦГ, Р), *сестра* (ЦГ, Р), от чичу *сестра* (Г), *сестра*_ми Велика (Т), тај *сестра* ми је јоште у Банат; на *сестру* ми (Л), не́сам има́ла, ни бра́ћа, ни *сестру* (ЦГ), Миланову *сестру* давија (П), на дру́гу *стрну* ‘страну’ (Р);

вашка (ЦГ, Р, Л), туј *коска* је превидена (Р), и *коска* му се ви́ди, овде (Т);

ведро (ЦГ, Р), Тѣначко оној *девојче*, су́во (Г)⁵, бѣше *женче* едно (ЦГ), једно тој *женче* тѣначко (Г), па ту́реф *котле* пред ну́ма; ритнеф^в *котле* па расипев (ЦГ), у *котле* ће нацрпе^в (Т), *момче* (ЦГ), *масло* (ЦГ), за једење, за *облекло* ‘гардероба’ (Р), *огревло* ‘огрев’ (Р), *ребро* (ЦГ, Р), *снадевлó* ‘намирнице’, на пример: бра́шно (Шп), *село* (ЦГ, Р), *село* си је, а дале́ко сѣм ја до до́ле (К), до до́љњо *село* (К), идев свира́чи Цигани крә[з] *село*; једѣн ва́ти та́мо *село* крај куде је (Т), *сираче* ‘сироче’ (Р), *теле* (ЦГ, Р), одби́је *теле* (П), како *трупче* ‘мали балван, пањ’ дебѣло (ЦГ), ко *трупче* се у́ципка (Т), *чело* (Р),

бресте ‘брестић’ (ЦГ, Р), да потра́жи ба́ба – оно́ не́ма у *врчве* ‘мали врч’ ич (Г), дај ис твоје́то *гоче* ‘мали бубањ, али овде је у питању дечија касица’ ва́ди (Р), изе́доше бе́ло зубе́ (К), овеј же́не мла́де е́клав с едно́ *игле* (ЦГ), *кавдаре* ‘врста посуде’ (ЦГ), на *кросно* (Р), ко́чаче како *крошње* (Г), *мосте* (ЦГ), о́пште не́ма да ти модрѣ́је *нокте* (ЦГ), и му *прсте* о́здраве (Т), па црпе с *таче* ‘врста посуде’ (ЦГ),

женитина ‘женскадија, женско’ (ЦГ), *младиња* ‘младеж, млади’ (ЦГ);

ај да си же́нимо ови́ја *деца*_неко (Л), сви́ ми дојдо́ше *деца* (Г), *деца* у ру́ке; *деца* ги не́мало (Р), про́јдев *деца* (Т), по иди́наез *деца* е́дна е рађа́ла (Р), и му́жи и *деца* (П), па си дојдо́ до́ле крај *деца* (Г), спи́јемо *сз* *деца* (ЦГ), *дрва* (Р), са́нке се напу́нев *дрва* (ЦГ), *дрва* му те́рав на Ива́на; сѣг да има́м *дрва* (П), *сз* *дрва* га уне́се́мо (Г), а он по *дрва* бѣше (Т), што стру́жев *дрва*, *дрва* (Г).

⁵ Обично сам бележила очекивани облик: *девојче* бѣше (Г), то[j] једно *девојче* је било (Шп).

б) што да му рабóту и на овна́ (Р), Закла́ли ту́ј овна́ голéмога (Г), сá[Г] ги ви́кав *комарци́* (Л), Слађан мо́ј ги је сáм копа́ја *компири́* (Г), *мртавци́* ‘мртваци’ (ЦГ), Óперу си они́ја *паишульи́* ‘одећа’ (Г);

бразда́; бразду́ (ЦГ, Р), *врба́* (ЦГ, Р), то́ј се ка́же *главња́*; ће мéша пéпел сáз *главњу́* (Т), па извади́ше *гламњу́* (Р), *глиста́* (ЦГ, Р), па сáмо *душа́* да е (Р), то́ј *жљэна́, жљэна́* ‘жуна’ има (П), има *свезду́* (ЦГ), *лице́* (Р), доóди *мала́* ‘махала’ (Р), и ће и́де по *малу́* да ка́њи с китен конди́р (ЦГ), овде́ по *малу́* (Р), *офца́* лéка (Р), те *офца́*, те прáсе, те кокóшка (П), и он вук фáп – вати́ја једну́ *офцу́* (П), на *офцу́* искóчи усóв; закóлемо едну́ *офцу́* (Т), Иван *свећу́* да ми пáли; Он нé ву је *свећу́* пали́ја (П), *свећу́* пáлимо (Т), а у ку́ћу је *свиња́*, па дива *свиња́!* (П), *свињу́* заклáше (Т);

гњездó (ЦГ, Р, Л), *влакно́* (ЦГ, Р), имáла нека барчúга кóлеста како *вирче́* (ЦГ), *детé* (Р), оженíмо га онóј *детé* (Г), и́сто ка[о] овóј *детé!* (ЦГ), у́спи се *детé* (П), ба́ња се *детé* (Т), *детé* му́шко имáше (Л), н-има *јајце́*, н-има ништа́ (Г), *крило́* (ЦГ, Р), Арно ли ти је *млеко́* (П), ако имáш *млекце́* (Т), и *млекце́* кэт има (П), *сенце́* (Г);

нéму су *црева́* вадени двапути на аста́л (П), на твоју́ На́зу *цревица́* на грéду висéв (Р), *цревица́* (ЦГ), Из *уста́* сэм вадíла па смо га рањили; па ву сипува́, вика, *уста́* вóду (П), вóду ће донéсе *уста́* (Т), *уста́* (ЦГ, Р).

в) за *коња́* (Шп), куде *нопа́*, куде поп_Мило́јка (Ш), куде *нопа́* и́де (Р),

што бегáли овíја, *бежанци́* (Г), па брáнев лúди, *офчáри* (Г), *плици́* (Шп);

бува/буа́ (Шп), *буђа́* (Шп), *дэска́* (Р, Шп), он је по мéне ишéја како *вóда* (К), како_вóда што и́де (Т), *вóда* (Р), та́м, и́де *вóда* (Г), *Жéна* не мóж да пости́гне; помóгнев на нéку *жéну* ко́ја не мóже (Шп), и на ком-ши́ску *жéну* пáсла (Шп), имáше и *жéну* (Л), на *жéну* (ЦГ), *зми́ја* (Шп), он сéдне и ши́је с *иглу́* (Шп), *иња́* (Шп), да ли е *лэжа́* (Р), *лэжа́* (Шп), *мэгла́* ‘магла’ (Шп), *мéђа* (Шп), *мéтла* (Шп), *му́ља* (ЦГ, Р), *нога́* (ЦГ, Р, Шп), а еднáта *нога́* бóса (П), *нога́* ми е отказана (Л), *óса* (Шп), *пчéла* (Шп), *рђа́* (Шп), кэт си на́пада *рóса* (К), та́ј от чичу *сéстра* (Г), ама нé_беше тэк *страóта* (Ш),

вэшка́ (Шп);

вéдро (Шп), у *кóтле* се чóрба прáви (Ш), *рэбро́* (Шп), ако затéче у *сéло* кмé[Г] да жнéјеш (Шп), и до́јдев у *сéло* (П), у *сéло* ми дојдо́ше свí;

нигде ништа у *село* (Г), с кола да откára у *село* (Л), па узéја једно *стапче* ‘мали штап’ (Шп), *те́ле* (Шп), *че́ло* (ЦГ, Шп),

брéшче ‘брестић’ (Шп), дај *ме́зве* да ту́римо кáву (Р);

де́ца бања́ле смо ги заедно (Т), *де́ца* мо́ји си́тни; *де́ца* има пу́но (Шп), и твој *де́ца* ће утéпа; они́ја *де́ца* се потика́ше (Г); онé *де́ца* залé-жев; има и *де́ца* (Л), *де́ца* нeсэм имáла, а она́ не́је имáла *де́ца* (ЦГ), *др́ва* пу́но бе́ја (Г), донéси *др́ва* да пра́вимо ручéк! (Шп).

г) зако́лемо ели *пéтла* ели коко́шку (Шп),

ће до́ђу ја да са́димо *кампи́ри* (Л), па изва́димо си *кампи́ри* у́баво (Г), *кампи́ри* ко́па (Р), *кампи́ри* свáримо (Г);

бра́зда (Шп), *вр́ба* (Шп), *гла́ва* (Р, Шп), етe то́лка *гла́ва* (Г), коњска *гла́ва* (ЦГ), боли ме и *гла́ва* и ру́ке (ЦГ), *глиста* (Шп), за момéнт *ду́ша* је телá да испáдне (Р), сал живи *ду́ша* у њéга (ЦГ), теј *жљúне*, теј ги нeкeко дру́гојаче ви́каја *жљéне* (П), и билá дошла *зи́ма* (ЦГ), *ја́јце* (Шп), *кри́ло* (Шп), *ли́це* (ЦГ, Шп), не трéба му *о́фца* (Р), *Ре́ка* да се навр́не! (Шп), *ру́ка* (ЦГ, Р, Шп), и *све́ћу* си запáлимо (Т), *сре́да* (Р, ЦГ, Шп), *тра́ва* (Р);

гне́здо (Шп), а трéба да му на *де́те* сплeте чара́пе (Шп), а које је па некр́стено *де́те* (К), а оно́ по́сле се *де́те* ро́ди (Г), *млéко* (Р, Шп), урочено *млéко* (П),

цре́ва не мо́ж да прекúвав, сине, да прера́дев *цре́ва* (Л), *у́ста* (Шп).

Акцент са затворене ултима у принципу није преношен, али имам забележено нешто мало изузетака (в. под *ђ*):

д) *ајдúк* (Шп, Р, ЦГ), *Вампи́р* утeкја (Р), озгóр íде *војник* (К), *до-шља́к* (Шп), *дува́н* почна́мо мло́го да са́димо (Шп), *крвник* (Шп, Р, ЦГ), Дали́ му *конди́р* у ру́ке (ЦГ), *обича́ј* (Шп, Р, ЦГ), оно́ па уз *оца́к* (ЦГ), *путник* (ЦГ, Р), *путник* *чове́к* (К), ту́римо на *разбо́ј* (Р), *разбо́ј* (ЦГ);

венúц (ЦГ, Р), *гајтан* ту́рев (Шп), *Ива́н* свећу́ да ми па́ли (П), това́ри *казан* (Шп), па *кваса́ц* напраеф такој па га замeсeв (Л), *кваса́ц* (ЦГ, Р, Шп), *мољúц* (Р, ЦГ, Шп), *петáк* (Шп), нe гу ко́пав у *петáк* (К), *песáк* (Р, ЦГ, Шп), *ручáк* (ЦГ, Р), па донeсeв на њиву *ручáк* (Шп), донeси др́ва да пра́вимо *ручáк*! (Шп);

гледа́ц ‘зеница’ (ЦГ, Р, Шп), Гдe ти је *домаћин*? (К), *дудúк* (Р), он за бе́ду узéја *дудúк* (Шп), *свонúц* ‘звоно’ (ЦГ, Р), *изво́р* (ЦГ, Р, Шп), *кота́л*

голём (Л), *обёт* ‘ручак’ (Л, Т, Шп, ЦГ, Р), ја га удри́ по *обрас* (К), едён *образ* ву свё црн (ЦГ), кудё је *Стојадин* (К).

ђ) *пўтник* (Шп), *разбој* (Шп), па да изэткáје плáтно, на *разбој* (Шп);

вёнэц (Шп), ће тўрев овáкој *вёнэц* (Ш), *пётэк* (ЦГ, Р), у *пётэк* ўвечер се збírэф (Шп), ће прáимо *рўчэк* (Шп);

извор (Шп), *пóток* (Р, Шп).

Заменице

6. На западу Горње Пчиње неке категорије заменица (облици ном. личних зам. 3. лица (*она, оно, оне, они*), присвојне зам. за 1. и 2. л. јд. (*моја, твоја ...*) и општа присвојна зам. *свој* у ж. и ср. роду јд. и у мн. формама) врло доследно пренеле су акценат са отворене ултиме, док на истоку оне чувају старо место акцента (уз спорадично употребљавање облика са пренесеним акцентом). Облици *мёне, тёбе, сёбе, њёга, њёму* и овде, као и у свим призренско-тимочким говорима, имају наглашен први слог, што одговара облицима *мёне, тёбе, сёбе, њёга, њёму*, и према Белићу, вероватно је да се ради о дубокој старини (Белић 1999б : 285-286). Код осталих заменица (показне зам. за каквоћу, односно-упитне заменице ...) бележила сам и једне и друге форме на целом простору. У кумановском говору место акцента у заменичким речима одговара ономе у западним пунктовима испитиване области (Видоески 1969 : 112-113).

а) детё имаше *она́* (Р), *она́* (Т), *она́* ће појде с мёне (ЦГ), а *она́* растура́ла сёно; и *она́* старэ́чка (Л), *она́* ће га обáли (К), неки_пўт *она́* пўшти о́фце; па *она́* помлада од мёне (Г), *она́* си је крива билá; *Она́* је једна́ дебела (ЦГ), *она́* је млого билá добра́ (П); *оно́* си пўсто о́стана свё (Г), и *оно́* седна́ло да вечёра (Р), а *оно́* је било ма́ло (Л), а *оно́* пóсле се дёте рóди (Г), *оно́* има илáдо и пестóтина о́ка сёно! (ЦГ), *Оно́* шўнтаво (П); и *они́*_боже ће га вáтеф пóсле (Л), *они́* ће дојдев; *они́* викаф офцá лэ́ка (Р), и *они́* си отóше тáм (син и снаха) (Г), *они́* налетёли одовўт! (Г), *Они́* вршев ли? (ЦГ), *Они́* га чувáше (П); а и *онé* ги нёма пáрете (Л), долази́ше и *онé* (Р), и *онé* мёке (К), *онé* му збóреф (П), и *онé* лошо га чувáле (Г); и *они́* се збёрев дёца (Шп), и ако се поболёв дёца, *они́* си измрев (Г), *они́*, дёца, малéчки (К), и *они́* кўчики лајáли; имамо три-четири_јáбучики, *они́* млого ўбаве јáбуке ра́ђав; и *они́* врáта тики, каже, отворíше се (ЦГ), и *они́* се радўјев децáта (Т);

дадеш *кому* појас, *кому* чарапе; *кому* што_ће ти даваш (ЦГ), *кому* не ваљам нека ми искочи ис кућу (П), а *кому* руке врзане, *кому* ноге врзане, *кому* турено овакој (К), *кому* е рамна табана не га примав у војску (ЦГ); и она *комé* да остави (П), на сестре, *комé* сандале, *комé* рекла (Шп); с *кога* збориш (Р), *кога* ва́тев – утэпав (Р), *куга* си га викаја; на *куга* ће појемо (К), *кога* га каниш; *кога* си дарујев (К), за *кога* се мучите; *кога* ћу оставу дом (П), *кога* апе, ће уапе (Г), па с *кога* најдобро живи (П), с *кога* је причаја, не знам (ЦГ), с *кога* се караја (Р), кршимо га, знајеш, у *кога* ће се најде (Г), на *кога* колко му одговара (Г), кэд на *кога* искэчав о́фце (Ш), епа, на *кога* да викам; на свакога се даде: на *кога* чарапе, на *кога* марамче (К), поручи си гáзда на *кога* да појев (Л);

којé? (Р), за *којé* дру́го?; дру́го, *којé* да причам?; *којé* си имэмо – тој (ЦГ), на кога *којé* му требе; *којé* имаш, мо́раж да му дадеш; за *којé* тој учиш школу? (К), ја казују све *којé* како је поштéно (Ш), за *којé* ти је, кажи (ЦГ); *какво́* да ти причам? (К), *Кэкто́* о́ћеш, бéло (Г), *какво́* имав (Т), *Какво́?* (П), от *какво́* требе да причам (ЦГ), дру́го, *кэкто́* да ти кажу? (Л);

бéше зима *овэква́* (Г), доламче *овакво́* с рукави (Шп), *овакво́* радијонче (Л); *таква́* и *таква́* рабóта (Шп), ја сэм и ја *таква́* (Р), слабуњава, *таква́* (П), па сэк *таква́* да сэм; *таква́* је билá; и *тэква́* воденица (Г), *таква́* шарéна, то[ј] је жљéна!; мешина *тэква́*; Па фарбала ли си кóсу, ел *таква́* ти? (П), исто *тэква́* зборљива (ЦГ), епа *такву́* направи *такву́* пију (П); *такво́* је било (Шп), да се једé *такво́* (Г), и тој *такво́* је било (ЦГ), *такво́* питиште (Р), остáло *такво́* (Р), Тој неје за чува́ње *тэкто́* (П), *такво́* је дошло сэг врéме (Т), *тэкто́* неје за живóт (П), *такво́* да нађеш негде (Ш), тој *тэкто́* да ти испричам (ЦГ), еднó *такво́* купија гочéнце оволицко (Р); *такви́* симити смо купувáли (Шп), и они исто *тэкви́* (Т), етé *такви́* (К), па зар мајка ти нéма *тэкви́* (ЦГ), и Бугари *такви́* (Г); теј *тэквé* рабóте (Шп), *таквé* са билé; бéш *тэквé* длóге (Г), исте смо *таквé* китене лázарице билé (Р), све су *таквé* билé (К), воденице *тэквé* са билé (Г), нéма *тэквé* жéне (ЦГ), околó_шију *тэквé* а шарéне бéја; нéма сэк теј *тэквé* бабе што знаје (П), имам доле чарапе *таквé* у избу (Р), све су ми снашке árне, свакому нека су árне, и свáк нека има *тэквé* (П); *такви́* камења је он сéкја тáмо (П), истин ги има једни камења *тэкви́* (Р), *тэкви́* вименења голéми (Г); све си *онакво́*, от стоку (Г), којé је овэкто́, *онэкто́* (К);

моја́ свекрва имáла три сина; *моја́* мајка тáм остáла удовица (Р), *моја́* Љубичка (Л), *моа́* мајка; тај *моја́* свекрва (ЦГ), тај свекрва бéше *моја́* óпасна баба; па снашка *моја́* (Г), да кука тáтко и *моја́* мајка; *моја́*

една тетка (Т), кад је отишла *твоја* Станче (К), еве *твоја* нане што је причало (ЦГ); на *моју* од ујку сестру (Л), па гу узела *моу* мајку (Р), од *моу* руку је; и *моу* Станицу да пратим; потеряше туј *моу* свекрву да пое (ЦГ), з браганицу *моју* (К), на *моју* грбину; у *моу* подницу (Р), на *моју* мајку деца (Г), па *твоју* жену ће утепа (Г), како ву, рече, на *твоју* мајку беше име (К), (бајем) на *твоу* грбинку (ЦГ), на *твоју* Назу цревца на греду висев (Р); *моје* Шаре га нема, оно је удавено (Т), седи на *моје* имање (Р), на *моје* Суне несам му ништа спремила башка (К), ја измузем од *моје*, ти о[д] *твоје*, она од њојњо (Г), колико је *твоје* (Г), неје тој *твоје* (П), одма на *твоје* село, на свакога да каеш (П); *моји* синови су побегли (П), дојдев куде *мои* (Р), сас *моји* идемо (К), *мои* тамо (ЦГ), овџа истин *моји*; а овџа *мои* ги нема (Р), чував ли стоку там деда, баба *твои*? (Т), *твои* родитељи (ЦГ); *моје* офцете (Г), а *моје* све шуте козе (К), на *моје* ћерке (ЦГ), у *моје* године неје имало (Р), у теја *моје* сто_године колико е прошло (Г); туј су ишли *мои* деца (Т), мили *моји* деца (Л), *моји* су промешани (Ш), после се зарађаше *мои* деца (ЦГ), него ме ти носи кра *мои* лисичики (Т), да га вџду с *мои* очи (П), па он прича на *моји* деца (К), ја на *мои* деца причам (П);

море, неје најбоље како *своја* кат је свекрва (ЦГ), једната ти је, каже, *своја* жена, а једната комшика (П), ја несам имала *своју* свекрву (Р), тој башка си, свак на *своју* кућу (Г), свакој си *своје* работи (П), *своји* ли су, ја не знам (К), свак си трже *свои* деца (Г);

жене има *која* деца има пуно; *која* ће га узне њега (Шп), *која* си готви; па *која* куде видимо (Г), а ова[j] једна *која* је – игла! (ЦГ), *која* повише ће напреде; па *која* от коју да отме (К), и *која* ме је жена лгала отут (Л); у *коју* школу идеше; *коју* си је он славија славу (Шп), *коју* оћеш (Г), *коју* ће ми играш?; *коу*, бабо, ти желиш (ЦГ), на *коју* девојку купев (К); *које* далеко, *које* од близу (Шп), *које* је малечко (Г), а *које* је па некрстено дете (К), али *које* с свине, *које* с офце; *које* е поголемо остане дом да ради (Л), *које* ће иде у школу, *које* ће иде састоку (Р), *које* не мож да оди; *које* криво, *које* ћораво, *које* сакато (П), *које* колико има време; он знаје *које* време ће сиса; до *које* време викав (ЦГ), от *које* место ги каза? (П), *којо* је послабо, парчки (Ш), закољемо ели петла, ели кокотку, *којо* има; *којо* по Београд (дете), *којо* куде отидне (Шп); *који* са слаби; *који* са правили пакос (Г), *који* се караф; али *који* несу били у Бугарску (К), *кои* су по двојица (Р), *који* како дојдев – сви рањимо (ЦГ), родови *који* имамо, долазеф; родови там *који* сам имала (П), прет *који* да га пуштамо (К); жене *које* су родбине (Шп), *које* су се певале (П), девојке си теја направев, *које* са поголеме; не знам на *које* (свине) (ЦГ); *које* е

поголемо остане дом да ради, *који* са тија помалецки – сә стоку (Л), у село *који* се родили (К);

чија је овај жена? (П), *чија* Стана пот корито лега (ЦГ); а *чијо* је овој куче?; *чијо* је овој телё? (П), *чиво* је детё? (К), *чиво* е ... мазно (ЦГ); а *чије* су овеј офце?; па *чиш* су овија телци?; *чиш* су овија кучики, бре, оволико?; *чиш* су овија деца (П);

правена *каква* да е; *каква* је била (Шп), *каква* сэм ја била (Г); *какву* ти немаше трафку (Г), амболија *какву* сэм гу ткала (Р); *какво* је било, што га знајеш (К), и мене еве га *какво* је (ЦГ), *какво* је било и количко је било (Р), а *какво* лошо беше време (Ш), тој не знајеш ти от сламу *какво* је било (Л), *какво* сэм ја јела (П), у *какво* било (Г); да видиш *какви* ћелими (Л), *какви* момци, *какви* младожёње; *какви* зуби су; Онде *какве* пећурке је имало (К), *какве* гаће, неје имало (Л), *какве* але (Г), да виш *какве* са (чарапе); онё жёне знајеш *какве* су (ЦГ), *какве* пёсне знамо (ЦГ); *какви* са ти очи (Л), *какви* са му били тија деца (Р);

колки кампири са ми се рађали после (Л).

Облик *нешто* има понекад акценат на крају, али његов последњи слог никада неће бити наглашен када је изговорено одвојено од контекста: кад имамо рабóту *нешто* (К), та теја па *нешто* са имале (ЦГ), купујев ми *нешто* (П), ал да ги покаже *нешто* (К), све ми покрши *нешто* судови (Г).

в) *она* сипе (Шп), *она* је сиромаче остала (Ш), и *она* ву виче (Р); Ма *оно* исто ка[о] овој детё! (ЦГ); *они* зашто ми и казујеш (Р), па *они* млади татко и мајка ти; *оне* несá овакве капете (ЦГ); деца такој смо плашили, сас некога ги плашимо човека и *они* мирујев (Шп), *они* и децата, мори, навикли (Ш);

приодеф сви и *кому* марама, кому кошуља (Шп); *коме* шемју, *коме* фанелу, *коме* ципеле (К), на *коме* чарапе, на *коме* ћелими (К); куде *кога* да је (ЦГ), куде *кога* да идеш (Шп), от *кога*? (К), *кога* воли, тога ће узне Бок^г (Шп), на *кога* пченицу, на *кога* које му требе; на *кога* што има; на *кога* гу дава (К);

па сэм ја *оваква* (Ш), о[т] тебе сэм *оваква* (П), исто *овакво* сál ниско (Р), неје имало *овакво* ћёбенце (К), неје *овакво*, но трпёза, коло (Р), и оно *овакво* црно (Л); волови *такви* рогови (Г), ми смо, вика, *такви* деца оставили и жёне (Т), *такви* рогови (Г), нема *такве* сэг бабе (П); нећете ни *овакви*, ни *онакви* (К), ене *онакве* шарке сэм турала (Р), има сливе *онакве* (П), ће се покријеш после с *онакве* чёрге (Р);

а мајка *моја* бије (ЦГ), тај *твоја* која је (ЦГ), куде *моу* свекрву (Шп), деда ги обираја од *моју* главу (Ш), ја *моју* жёну не давам (Ш), он је с *моју* ћерку врсан (Шп), на *моју* мајку ву име Наза (П), на *моју* ћерку (ЦГ), а, тој *моје* дёте, *моје!* (К), у *моје* добо (К), ја ти за *моје* казују (Ш), да имаш *твоје* (Ш), *мои* што су (Шп), *моје* су књи́ге изгорёле (Ш), *моје* миле женице (Р), мило *моје* (Л), деца *мои* ситни (Шп), а и *мои* деца неће да ги пипне ћелим (К), као комши́је сёз деца *мои* (Ш), на *мои* неје било́ долёко (Шп); А *моја* мајка па легнала си овакој (К),

и тэк неје имало ко́са, сва́к *своју* при́роду (Ш), има *своју* кафáну; имаф *своју* радњу (П), ми имамо *своју* пла́ту (Шп), тој си благосóвено, не́ма, човёг да си је на *своју* ку́ћу (Т), сва́к си *своје* едење, пред не́га си ту́ри (Шп), сва́г за *своје* ми́сли (Т);

па дру́ги *кои* е па дадеш чара́пе (ЦГ), *кога* оћеш мо́мка да ўзнеш (К);

чи́о је овој детё (П), *чи́во* је? (К), *чи́во* је тој девојче? (Л), *чи́и* су ови́ја ко́њи? (П), не оси́ћам ги *чи́је* су (ноге) (П), *чи́и* су пра́ци? (П);

ка́ква коза́ има да бидне (К), Ама́н, Дёшо, *ка́ква* лиси́ца голёма! (ЦГ); *ка́кво* дёте (ЦГ); да видиш *ка́кви* ћели́ми има (К), *Ка́кви* ћели́ми, кола́ри; *ка́кви* ћели́ми еве́ ги има́м (Л), *ка́кви* има́м ћели́ми (Р), *ка́кви* во́зови (Шп), *ка́кви* ора́си (ЦГ); *ка́кве* пру́ге (Шп), *Ка́кве* плёвње́ имамо да зна́јеш (Г);

и оно́ *не́што* до́јде у ку́ћу (ЦГ), школува́мо га *не́што* (П), што си при́чав *не́што*; ако зна́је *не́што* (Р), не́ма *не́што* да донёсе (ЦГ), да да́дете *не́што* (Г), па у *не́што* ће га ту́римо (Р), с *не́што* ги понакр́ми (Шп) (уп. са потврдама на крају т. а).

д) и по́сле до́ђе *неко́ј* ко́ј зна́је (Ш), ако има *неко́ј* та гу ди́гне (П), *неко́ј* преки́сја, *неко́ј* такёв, *неко́ј* (ЦГ);

бија́ је *овакёв* (П), па бёше *овакёф* (Г); нити чи́[с] сапу́н, нити *онакёв*, нити *овакёв* (Г);

па *оволи́к* се на́прави (Шп), а на ме́не *оволи́к* пла́вез (Ш), *оволи́к* ка́мен дока́рав (Г), *толи́к* једён мужетина́ крупэ́н (Шп);

Ста́ја *какёв* је (Г), па ти *какёв* ће отидеш (ЦГ), *какёв* сэм ја ра́ботник (Р), ја што зна́м ко́ј *какёв* је (К), зашто́ га не́ћеш, ви́ш *какёв* је ўбав (Т), *какёв* леба́ц ћу ни омёсим (ЦГ), по́јес *какёв* сэм шары́ла (Р).

ђ) *неко́ј* си па́мти (Шп), *неко́ј* не́ма (К), *неко́ј* не́ма (Т), *неко́ј* има мли́н; па *неко́ј* се увампири́ја (П), Ве́рку гу *неко́ј* не зна́је; у јабуку́ту *неко́ј* има (ЦГ), па имало́ је *понеко́ј* (Л);

и *ова̀кѣв* мрѣс (Р);

Ка̀кѣв ро̀т, ми́ кѣт се во̀лимо – нѐма ро̀т! (Г), Овѣ́ј за̀кон *ка̀кѣв* је? (ЦГ).

Придеви

7. Облици придева у м. роду јд. чувају акценат на старом месту: *голе́м, шарѐн, дебе́л, црвѐн* (што је и разумљиво с обзиром на то да имају најчешће затворену ултиму, в. т. 182, 183), а у ж. и ср. роду јд. и множинским формама, тамо где је била наглашена отворена ултима, извршено је померање акцената на целом простору Горње Пчиње, тако да је место акцената уједначено у свим облицима исте лексеме. Изузетак представља заменички придев *сама*, *-о*, *-и*, *-е*, *-и*, у коме је остао нагласак на последњем вокалу и то само у источнијем делу испитиване области (наравно, спорадично се могу чути и: *са̀ма, са̀мо, са̀ми, са̀ме*, док су на западу једино такви облици присутни). Слично је у кумановском говору (Видоески 1969 :110), где је, такође, уједначено место акцената према облицима м. рода јд. (*бе́ла, бе́ло, бе́ли, бе́луту*: *бе́л, бе́лѣт, бе́лотога, бе́ловога*). Потврде:

б) *самá* ѿмам о́сећај (Т), ти́ што_ће рабо̀тиш *самá*; *самá* сам ложи́ла, *самá* разла́гам (Л), *Самá* да бе́ седе́ла; а ја́ мо́жу ли *самá*; што́ ћу, куде́ ћу *самá*, куде́ ћеш у пустиња́к; *самá, самá* горе што_ћу́, не смѐм да ѿско́чу *самá* (Г), збо́рим си *самá* (Р), ба́бата *самá* кѣт си поја́ла; *самá* сѣм, ја́ сѣм била́ једна́! (ЦГ), *Самá* си ѿдеше́ (К), куде́ ћу му гу *саму́* о́ставу овде́ (Г); *самó* се о́бува (Р); па по́сле *самѿ* сѣ ста́рци (Г); не сме́јемо ни́е *самѣ* да ѿдемо (Р).

в) *бо́са, бо́со* (Шп, Р, ЦГ), а една́та но́га *бо́са* (П), Ама́н, Де́шо, ка̀ква лиси́ца *голе́ма!* (ЦГ), а ти́ја били́ са де́ца *голе́ми* (Л), *дебѣ́ле* кошу́ље (Р), како́ трупче́ *дебѣ́ло* (Г), ѿма́ ту́ј едно́ пи́ле по́де, *ди́во* ‘дивље’ пи́ле (П), згу́жваф се како́ *сви́нско* црево́ (П), *црвѣ́на* (ЦГ, Р), таква́ *шаре́на* (П).

г) једва́ сѣм о́стала́ *жи́ва* (Г), та́ј жена́та је са́л *жи́ва* (ЦГ), *жи́ви* смо е́два о́стали (Г), *жу́та, жу́то* (ЦГ, Шп, Р), она́ си је *крива́* била́ (ЦГ), *мла́да* (ЦГ, Р), оно́ си *пу́сто* о́стана све́ (Г), ја́ ћу *са́ма*, ре́ко (Ш), ја́ *са́ма* вр́шу, *са́ма* жне́ју (Шп), па како́ ћу га ја́дно *са́мо* о́ставу (П), *са́ми* си ги стри́жемо с но́жице (Шп), али оне́ би ишлѣ́ *са́ме* (Л), ле́ле, да ни

пушти *са́ме* (Шп), Она *су́ра, су́ра* па едѣн о́паш! (ЦГ), и две *су́ри* кучишта *во́ди* (Р), др́ва *су́ви* имаше (Г), *Тѣначко* ‘танко, мршава’ оној девојче, *су́во* (Г), и она *старѣчка* ‘стара’ (Л).

Бројеви

8. Код бројева се акценат чува на старом месту, тако да је број *један* у ж. и ср. роду јд. и множинским облицима задржао наглашену отворену ултиму на целом истраживаном простору.⁶ Бројеви типа *четересѣ* (осим *двѣесе, триесе*), настали, вероватно, од облика *четрдесет* губљењем гласа [т] на крају речи, имају акценат на последњем отвореном слогу (попут именица *ора* и *сирома*). У кумановском говору ситуација је слична (Видоески 1969 : 113).

а) *една* чѣрга; *една* лампа; тај дојде женетинка *една* одѣзгор (Л), *една* жена рече (Р), Она је *једна* дебела, *једна* убава је; ја сам била *једна* (ЦГ), *једна* је шѣсти разрет, *једна* четврти (Шп), *једна* стринка ми имаше четири (Л), а тамо *една* собица е била (Шп); затвори у *едну* собу (Г), узела *једну* вунену торбу (Р), кэ[т] тражиш *едну* иглу – куде е иглата; имаше *едну* (ЦГ), *једну* жену напуди (Т), *једну* бѣрбу прођемо па после другу (Шп); тај иде за *едно* Циганче (Л), *едно* мушко, *едно* девојченце има (Г), овеј жене младе еклав с *едно* игле (ЦГ), има туј *едно* пиле поје, диво пиле (П), то[ј] *једно* девојче било (Ш), неје *једно* марамче учинала овакој (Ш), и с *едно* око (Л), па оремо на *едно* место (П); бѣја *једни* дали (Л), сѣг *једни* кампирчики (Г), Само *једни* кампирчики, сѣно, тикве (ЦГ), *једни* горе, тамо има ги (Ш), а *једни* издођоше (К), кад *једни* људи дојдоше (Г), даде на *једни* бесници (К);

до *четересѣ* дѣна (Р), *четересѣ* (ЦГ), по тријес човека, *четересѣ*, пуно (Л), носила сам по *четересѣ* и две_кила врећу (Л), одамна има, *педесѣ* године! (ЦГ), *педесѣ* године жене (П), искочија је у *педесѣ* године у пенсију; *педесѣ* офце (Т), комај *шеесѣ* године човек (Ш), ја сам чувала преко *шеесѣ* офце, *осѣмдесѣ* (Т), *Сѣдѣмдесѣ* динѣра (ЦГ), *сѣдѣмдесѣ* и две пуне имам (Т), Па *сѣдѣмдесѣ* и две-три_године имам (П), а деда_Цѣне па *сѣдѣмдесѣ* и три_године и четвѣрта (Шп), па има *сѣдѣмдесѣ* и четвѣрту годину (Л), А деда_Таско *сѣдѣмдесѣ* и сѣдма (П), имам *сѣдѣмдесѣ* и сѣдѣм-осѣм_године (Р), *осѣмдесѣ* ђака су били (Т), чувала сам *деведесѣ*

⁶ Забележила сам само два примера са пренесеним акценатом: в) и сѣк си испију по_ѣдну! (Л), па будала, да бѣ му дала туј *једну* чѣргу (Л).

офце (Л), *деведесѐ* и пед_године ли је (Т), триста *педесѐ* четири_стотине (ЦГ), триста и *шеесѐ* динара (ЦГ).

д) син *једџн* у Рүсију, а *једџн* у Врање беше (Шп), *едџн* имаше три деџа (Р), *четерѐс* (К, ЦГ), ја сџм *четерѐс* прџве ли, друге ли за њџга дош-ла (Шп), *седамдѐс* трџћу сџм узџла (Т).

Померање акцента у речима са конјугацијом

9. Када су глаголи у питању, можда би њихово место акцента требало посматрати на исти начин на који је то радио Видоески у суседном кумановском говору. Наиме, чињеница је да се акценат често налази на неочекиваном месту, посебно у облицима аориста, и обично је тешко разумети његова кретања. Ипак можемо издвојити неке очигледне тенденције у његовом распореду: 1. у оквиру једне парадигме акценат тежи да се нађе на истом месту у свим лицима (*предѐм, предѐш, предѐ, предѐ-мо, предѐте, предѐв // прѐдем, прѐдеш, прѐде, прѐдемо, прѐдете, прѐдев; ииџја/ишџја, ишлџ, ишлџ, ишлџ, ишлџ // ишџја, ишлџ, ишлџ, ишлџ, ишлџ, ишлџ*), осим на истоку када је у питању 1. л. јд. през. са наставком -у; 2. у имперфекту (*имаше, имаше, имаше, имашемо, имаште,* имашев* – на западу и *имаше, имаше, имаше, имажамо, имајате,* имаја* – на истоку), императиву (*иди, идете; донѐси, донѐсите*) и трпном придеву (*вѐзен, вѐзена, вѐзено, вѐзени, вѐзене, вѐзени*) акценат изгледа генерално тежи да буде на коренском слогу (тако је и у кумановском говору – Видоески 1969 : 113-114), а у презенту је иста тенденција присутна само на крајњем западу (Шп, Ш), где се акценат повукао са отворене ултиме; 3. у радном глаголском придеву може да буде наглашена отворена ултима само у источном делу Горње Пчиње и 4. у аористу постоји тежња за наглашавањем последњег отвореног слога у јд. на целом истраживаном простору, чак и онда када то место не одговара старом месту акцента.

Презент

10. У облицима презента акценат је на старом месту у источнијим говорима (К, Г, Л, Т, Р, П, ЦГ). Спорадичних одступања, наравно, има (в. примере под *в* и *з*). Ипак, у 3. л. јд. обично је наглашена отворена ултима у свим пунктовима осим у онима на крајњем западу (Шп и Ш).

а) ма не боли но кйда! (Р), *гори* (ЦГ, Р), *држи* (ЦГ), он *држи* тој (Р), што једемо ми и оно то[ј] *једѐ* (П),⁷ *едѐ* ‘сврби’ (ЦГ), јутре најтро неће га *кладѐ* ‘ложи’ (ЦГ), *лети* (Р, ЦГ), оџце *пасѐ* (Р), Тој *пасѐ* по ливадете (П), тој се *перѐ* (Т), па он прошло лѐто си *печѐ*; па да *печѐ* се лѐп (П), има дваес казана *испечѐ* (П), *плетѐ* (ЦГ, Р), не мѐж да *седѐ* (ЦГ), *седѐ* (Р), Орданка си дѐм *седѐ* (К), свака неће *седѐ* па нигде мѐжа да не види (П), свѐ ми башка *стоѐ* (Р), пѐпелат да *стоѐ* мѐлко на њѐга (Т), тој ване га маларија, *тресѐ* га, *тресѐ*, лѐуља се (П), *трчи* (ЦГ, Р), по равниште да *трчи* (Т).

б) Градинуту *несѐ* копала?; *Несѐ* ли пѐкја? (П), па толичко *несмѐ* видѐли ни смѐци ни змије (Г), епа, завршимо ли, ел *несмѐ*? (П), *Нестѐ* ви пуштили (Г), кудѐ *несѐ* ме лекували (Г);

вишти ‘њишти’ (ЦГ, Р), *влѐчѐ* ‘вуче’ (ЦГ, Р), *дадѐ* (Р), *дадѐ* за севѐп (ЦГ), (свиња) *квичѐ* (ЦГ, Р), *предѐ* (ЦГ, Р), *рвѐ* се (ЦГ, Р), *сѐчѐ* (ЦГ, Р), *срби* ‘сврби’ (ЦГ, Р), *тресѐ* (ЦГ, Р), *ћути* (ЦГ, Р), *чути* (ЦГ), *успишти* вода (Г).

в) *гори* (Шп), *држи* (Шп), *ѐде* (Шп), *пѐче* (Шп), у каѐе си *пѐче* (П), која *плѐте* (Шп), *пѐре* (ЦГ), *седѐ* (Шп), *трчи* (Шп);

три гѐдине *ћѐ те кѐне* (ЦГ), *ћѐ* ме *влѐче* (Л).

г) *несѐ* домаћица кѐд нѐмаш (П), па кудѐ *нѐсте* глѐдни; *несѐ* га уватили; да са ни тепѐли – *несѐ* (Т);

влѐче (Шп), снашка *дадѐ* бакшиш на кућни (Шп), *квичи* (Шп), која *предѐ* (Шп), *рвѐ* се (Шп), *сѐче* (Шп), *срби* (Шп), *трѐсе* (Шп), *фишти* ‘њишти’ (Шп), *ћути* (Шп).

11. Постоји, међутим, један занимљив изузетак: наставак -у у 1. лицу једнине презенте (који се добро чува у пчињском крају)⁸ никада није наглашен (*сѐду*) већ је акценат повучен бар за један слог напред.

Важно је истакнути да је ово интересантна појава само у оним пунктовима у којима би се иначе могло очекивати да нагласак буде на по-

⁷ Белић верује да је глагол *јѐде* имао више основа у старој промени, о чему говори стање у руском језику, и да је то разлог што он у призренско-тимочким говорима има акценат *јѐдѐ* иако је у новоштокавским говорима обично *јѐдѐ* (Белић 1996 : 340).

⁸ Осим када је у питању Црвени Град (Костић 1997/98 : 191-203 и т. 202, 203).

следњем слогу (Р, П, Л, Т, Г, К) – као што је у остатку парадигме (*тресѐи се, тресѐ се, тресѐмо се, тресѐте се, тресѐв се; музѐи, музѐ, музѐмо, музѐте, музѐв; плетѐи, плетѐ, плетѐмо, плетѐте, плетѐв; љедѐи, љедѐ, љедѐмо, љедѐте, љедѐв*), а потпуно је редувантна информација када су у питању западнији пунктови (Шп, Ш), код којих ни у остатку парадигме није наглашен последњи слог (већ је ту извршено поменуто „врањско“ преношење акцената).

Примери код којих ни не очекујемо да наставак -у буде наглашен: *сѐдну* (К, Т, П), *сметну* (П); *врну* (Шп, Л), *загину* (П), *јану* (К), *наспру* (Р), *пину* (Л, Р), *скину* (Шп, Г, Л); *износу* (Ш), *избрџу* (П), *искрџу* (Л), *качу се* (П), *молу* (П), *мислу* (Л, Р, П), *мџту* (Г, П), *виду* (Шп, Ш, Г, Т, Л, Р), *волу* (Шп, Ш), *живу* (Шп, Р, П), *одлету* (Л) и сл.

Примери код којих би наставак -у могао да буде наглашен: *трѐсу се* (П), *музу* (Р, П), *плѐту* (Г, Л, П), *љѐду* (Л, Т, П), *прѐду* (Л, П), *даду* (К, Р, П); *пѐчу* (Р, К), *сѐчу* (П); *бѐру* (П), *збѐру* (К), *набѐру* (Т), *сѐду* (Г, Л, Р, П), *трпу* (Г, П); *дрџу* (Л, Р), *стоју* (К, Р), *ћуту* (К, Л) и сл.

Дакле, *трѐсу се* (П), *музу* (Р, П), *плѐту* (Г, Л, П), *љѐду* (Шп, Л, Т, П), *прѐду* (Л, П) очекивано је само у западнијим пунктовима (Шп и Ш), а не на целом истраживаном простору. При том, када се 1. лице једнине презента појави као форма са наставком -м, у оним пунктовима ближим Врању, где је извршено померање акцената за слог напред, имаћемо овакве облике: *љѐдем* (Ш, Шп), *дрџим* (Ш, Шп), *стоим* (Ш, Шп), *трчим* (Шп), *ћутим* (Ш, Шп), а у пунктовима који чувају старо место акцената, дакле оним источнијим, 1. лице једнине такође се уједначава са остатком парадигме, па ће бити: *тресѐм се* (П), *музѐм* (Р, П), *плетѐм* (Г, Л, П), *љедѐм* (Шп, Л, Т, П), *предѐм* (Л, П), *дадѐм* (К, Р, П); *печѐм* (Р, К), *сечѐм* (П); *изгорѐм* (Р), *седѐм* (Р); *држѐм* (Р).

Нагласак није бележен на наставку -у ни у кумановском говору (Видоески 1962 : 94-95; 113-114; 195-196), ни у говорима села Биљача и Сејаце,⁹ међутим, у поменутим говорима извршено је померање акцената са последњег отвореног слога, тако да ни у остатку парадигме није наглашена ултима. У говору Мрковића приметила сам међу примерима за 1. лице једнине презента и следеће форме: *зџу* (ДВ, К, МГ), *зовѹ* (П), *ћѹ* (ВС, Д), *вјѹ* (ВС), *ја чкѹ* (<чкѹт = мокрити, МГ), где је једино у облику *зовѹ* акценат могао да се нађе и на ултими, остало су примери једно-

⁹ У селу Биљача (између Прешева и Бујановца) и у селу Сејаце (на тридесетак километара јужно од Врања) боравила сам у неколико наврата и забележила сам да је у овим пунктовима изузетно доследно сачуван наставак -у у 1. л. јд. през.

сложних речи (Вујовић 1969 : 254-256). Дакле, у овом говору акценат се може наћи на наставку -у само изузетно.

У далекој прошлости, док је наставак -у био уобичајени наставак за грађење 1. л. јд. презента у нашим говорима, акценат је могао да се нађе и на њему; у руском језику овај наставак, такође, може бити наглашен. Дакле, треба у самом истраживаном говору пронаћи разлоге због којих поменути наставак не може бити под акцентом у 1. лицу јединине.¹⁰

12. Још једна занимљивост везана је за акценат у 1. л. јд. презента: код глагола који су обично настали префиксацијом, а који у облицима презента имају три слога, акценат тежи да се нађе на првом слогу (и то само у 1. л. јд. са наставком -у!): Примери: *однесу* (Шп, К), *понесу* (Шп, К), *унесу* (Р), *измузу* (К); *доведу* (Г), *изведу* (Шп), *поведу* (П), *заједу* (П), *изеду* (П), *наједу се* (П), *накладу* (П); *прѣсвучу* (Т), *отиду* (Шп, К, Г, Р), *исину* (К), *посину* (К), *прѣберу* (Шп), *оперу* (Ш, Л); *подигну* (П), *улегну* (Шп), *замркну* (Г), *побегну* (Шп); *побију* (Шп), *убију* (Г), *омију* (Р), *повију* (Шп), *покрију* (Р), *сакрију се* (К); *успију* (К); *прѣпишу* (Г), *изваду* (Шп), *забраву* (Т, Ш), *затвору* (Р), *запалу* (К), *искочу* (Г), *испрату* (Шп), *омесу* (Шп), *осољу* (Г), *оставу* (Шп, Ш, Г), *оплашу* (Г), *исправу* (К), *направу* (Шп, К, Г, П), *пoмаму* (Шп), *пoрану* (К), *растуру* (Шп), *научу* (Ш), *удаву* (Шп, Г); *наsrну* (Р); *добију* (Шп) и сл.

Истовремено са оваквим примерима налазимо и оне у којима је акценат померен само за један слог напред са наставка -у: *одне́су* (Р), *дове́ду* (П), *пове́ду* (Л), *испéчу* (Р), *набе́ру* (Т), *остри́жу* (Л).

Има и доста примера (на целој испитиваној територији) у којима је акценат могао да буде на почетку речи, али се уједначио са осталим лицима:

отиду (Шп, Р), *отидну* (Ш); *посину* (Шп); *подигну* (Л); *сзшију* (Л);

одвр́жу (П), *дока́жу* (П), *испи́шу* (Р), *прѣпи́шу* (Л); *изва́ду* (Г), *ува́ту* (Шп), *иско́чу* (Шп, Л, П), *искр́шу* (Р, П), *изно́су* (Ш), *избрóју* (П), *искрóју* (Л), *омéсу* (П), *оста́ву* (Шп, Т, П), *напрáву* (Т, Л), *поврáту* (П), *угáсу* (Р), *уфр́љу* (П); *одлéту* (Л) и сл.

Није необично да, на истом простору, чак од истог информатора, чујемо једном: *отиду* (Шп, К, Г, Р), *искочу* (Г), *оставу* (Шп, Ш, Г), а сле-

¹⁰ Детаљније о могућем тумачењу ове појаве в. у Јуришић 2007б : 91-95.

дећи пут: *оти́ду* (Шп, Р), *иско́чу* (Шп, Л, П), *оста́ву* (Шп, Т, П). Пажљивим слушањем може се, такође, уочити да је у западним пунктовима акценат много доследније на првом слогу, односно, на префиксу глагола у 1. л. јд. презента (*на́праву*), него што је то случај у источном делу ове области.

Код четворосложних глагола померање акцента на почетак речи остаје: *га́рантују* (Р), *дока́зују* (П), *нака́рују* (П), *раска́рују* (Г), *забарáву* (Л), *изэтка́ју* (Л); *подручѝју* (Шп), *проодѝју* (Ш), *однечу́ју* (Л) и сл. Овде имамо глаголске форме које имају више од три слога тако да би акценат морао да прескочи један слог (трећи од ултима) да би се нашао на почетку речи, а старо је правило да акценат при повлачењу (подразумева се: према почетку речи) неће никада прескочити један слог да би прешао на следећи. Чак и када то не би важило, овакви облици са акцентом на првом слогу представљају тешко изговорљиву акценатску целину.¹¹ Међу набројаним четворосложним глаголима налазе се и они код којих је наглашена пенултима и код којих акценат није пренесен ни на трећи слог с краја. Такође, код неких тросложних глагола нагласак никада не стоји на првом слогу: *уме́ју* (ЦГ, П, Р); *до́чују* (Р), *брстѝју* (П), *верѝју* (Шп), *дарѝју* (П), *казѝју* (Шп, Ш, К, Г, Л, Т, П), *качу́ју се* (К), *питѝју* (Шп), *прашѝју* (Шп, К), *синѝју* (К), *срамѝју се* (Г); *врзу́ју* (Р); *доо́ду* (Ш), *оно́ду* (Шп, Г, Л), *рабо́ту* (Шп, Ш, Г, Л, Р, П) и сл. То су обично глаголи који припадају IV Белићевој глаголској врсти (дакле, у већини наших говора имају наставак *јѝ* у презенту и без њега су у основи инфинитива) и мањи број глагола из VIа врсте (вокал *ѝ* у презенту, а *и* кратко у инфинитиву). Они данас, у новоштокавским говорима, имају обично исти акценатски лик, због тога претпостављам да се ни у прошлости нису битно разликовали, дакле имали су кратак акценат на пенултими и дужину на наставку -у. Остаје ми, ипак, нејасно због чега их није захватило поменуто акценатско преношење.

Занимљиво је напоменути да ове појаве нема у другим говорима који чувају стари наставак у 1. лицу једнине презента, чак и у говору Биљаче (западно од Горње Пчиње) биће увек: *донѝсу*, *однѝсу*, *испрѝду*, *оти́ду*, *опѝру*, *поди́гну*, *заги́ну*, *иско́чу*, *напра́ву*, *попа́ру*, *издрѝју*. Ронел Александер је ово такође регистровала у Горњој Пчињи (Шајинце, Трговиште, Стајевац и Радовница). Она примећује да те особине нема у Давидовцу (село поред Врања), где је редовно: *напра́ву*, *иско́чу*, *изме́ту*,

¹¹ У прилог овоме убеђењу иде и следећи пример: *забарáву* – али када је иста реч скраћена за један слог биће: *забра́ву*!

а не: *направу, искочу, измету*, као у Горњој Пчињи (Александер 1975 : 307-310).

13. У презенту је, вероватно, акценат најпре пренесен са отвореног слога у 1. и 3. л. јд. (*седу, стоју, тресу, трчу; седи, стоји, тресе, трчи*), па тек онда и из затворених слогова према почетку речи (*седииш, стојимо, тресете, трчев*). Исто је и са 1. л. јд., када су у питању форме са наставком *-м*. Дакле, на западу (Ш, Шп) се никада неће чути облици са акцентом на затвореној ултими у 1. и 2. л. јд. и 3. л. мн. (в. примере под *д*) с обзиром на то да се тамо не могу наћи ни форме типа: *дадѐ, једѐ, плетѐ, ћути* и сл. у 3. л. јд. презента (в. т. 10 под *а* и *б*). С друге стране, у источнијим пунктовима наилазићемо и на форме са акцентом повученим са крајњег затвореног слога (примери под *ђ*) опет због тога што се у 3. л. јд. могу паралелно, мада ређе, срести и облици код којих је акценат пренесен са отворене ултимае (в. т. 10 под *в* и *з*). Оваквих случајева (*дадѐш, држѐв*) према истоку биће све мање, а посебно код бољих информатора.

д) *очи ме болѐв* (Г), и *сѐк неће ме болѐв ноге* (Т), *дадѐм* (Р, ЦГ), *ће ти дадѐм пед_буке* (ЦГ), *четири_стоине динара да дадѐш за едѐн ручѐк* (П), *шеови тој се дадѐв* (П), па ако нећев да гу *дадѐв* (Г), *држѐм* (Р, ЦГ), *што држѐш, сине, тој* (Г), *ноге ме не држѐв* (П, ЦГ), *једѐм* (ЦГ), *Не знајеше да једѐв деца тѐг* (Г), па *летѐв коњи* (Г), *пасѐм* (ЦГ), *плетѐм* (ЦГ, Р), *исплетѐм* (ЦГ), *предѐм* (Р), па да *предѐш* (П, ЦГ), и они *стојѐв* до њума (Р), *ти има да ћутииш* (Р).

ђ) *бѐрем* (ЦГ, Р), *дадѐм* (К, Шп), а *сѐк сѐс њума да дадѐш* (Шп), *мѐраш да му дадѐш паре* (Шп), *донѐсем* (ЦГ, Р), *изнѐсем* (Р), *однѐсем* (Р), *унѐсем* (Р), *свѐће сви ће држѐв* (Ш), *извѐдем* (Р), *мѐзем* (Р), *ја нѐсам кадар* (Ш), *пѐрем* (ЦГ, К), па да *пѐреш дѐте* (Г), *опѐрем* (ЦГ).

Радни глаголски придев

14. У радном глаголском придеву глагола: *бити, дати* (*продати* и сл.), *моћи*, стари акценат се налазио на крајњем отвореном слогу код облика за ж. и ср. род једнине и код свих облика множине. У испитиваном говору (изузев западних пунктова Шп и Ш), међутим, и облици м. рода једнине имају акценат на отвореној ултими. Претпостављам да је до тога дошло због тенденције за уједначавањем места акцента свих

форми у оквиру исте парадигме. На истоку Горње Пчиње и глаголи *хте-ти*, *знати* имају у радном гл. прид. форме *теја*, *телá*, *знаја*, *знало*, које су, можда, настале угледањем на друге сличне облике (*била*, *далá*). Осим тога, глаголи I Белићеве врсте, који у основи имају стари глагол нти, у облику м. рода јд., у коме су се завршавали на *-эл*, данас имају двојаки облик: *ишја* и *ишја́*. Акцент у облицима типа *ишја́*, којих иначе на крајњем западу нема, налази се до данас на старом месту, а код млађих облика типа *ишја* наглашена је отворена ултима само на истоку, док се на крајњем западу никада неће чути *ишја́* (в. т. 233).

а) старејко ми је *бија́* из Голочѐфце (Ш), па се врнев куде је *бија́* (Г), тэ[j] је бóлез *бија́* пóнапрет (Т), тэ[j] је *бија́* први комшија с њи (К), оно лекар не *даја́* (Т), свекэр ми не *даја́* (П), он туј не *могја́* ништа да му напраи (Р), не *могла́* бес тутун (П), свака неје *могла́* да кити (Шп),

тэј син ми *доија́* лáni (П), зашто си *доија́* (К), овэј *доија́* човек (Р), знајете ли зашто смо *дошли́* (Г), *ишја́* сэм (К), онэј у партизани *ишја́* (ЦГ), онáј сэс коња́тога што *ишја́* (П), *Ишлá* сэм у лáзарицу (ЦГ), оно *ишло́* с корпу (Т), сестре моје су *ишлэ́* (П), па свите са *ишли́* по неку_годину (Р), он гу *наишја́* вук (К), *нашли́* га у лóзје куде се обесија (Л), *наишја́* вóс (К), и Нáсте *отишја́* (П), куде је *отишја́* (К), па она́ сэк ако је *отишлá* (ЦГ), кэд *отишлá* (Л), па си *отишли́* (Л), протнáја се, *ошја́*; а тэј брат ву *ошја́* сэс офчице (П), *ошлá* си је; ја́ сэм от рит *ошлá* (ЦГ), свé тој однела и *ошлá* (П), една *ошлá* – мýзе, една остáла – бије (Р), и *ошли́* си у кућице (ЦГ), па си *пошло́* дóm (Р), а она́ *пришлá* (К), У тэј моје сто_године кóлко је *прошло́*, тој мýке, кóлко са *прошлэ́*? (Г), куде сте сэк *прошли́* (Т),

да сэм *знаја́* неје_требáло ни крáвуту да довóду (П), кóј ти је *знаја́* (К), тај бáба *зналá* (Л), не се е тој *знало́* (ЦГ), несá *знали́* какó да отидев (Г), мй тој несмо́ *знали́* (ЦГ),

несэм *теја́* да гу довóду овáмо (П), и не *телá* да кáже она́ по име; и она́ не *телá* за тога мóмка (П); и оно не *телó* да еде; мóжда се неко *телó* рóди; зýби несá се *тели́* вáдев (ЦГ); не *тели́* гу ништа учев (Р),

моји сiнови су *побегли́* (П), мй смо гу *узели́* (Т);

ја́ би и сэг бóлна, пéшки би *ишлá* (П), *ишја́* би, али што да остáву (П), али онé би *ишлэ́* сáме (Л);

па тó[j] јесенэске кэд бé *дошлá* ја́ (Г), ја́ ви не вика́ у кућу, *пошлá* бéше и такóј останá овде (Л), она́ три_године пред мéне бéше *дошлá* (ЦГ), да бéја *пришли́* (Л), за зiму се спремiли и *ошли́* си у кућице и билá *дошлá* зiма (ЦГ),

свѣ бѣше рѹке тѹј здрала (Л).

б) што сѣм *била* старѣјковица (Ш), ја сѣм *била* слободна (К), па кѣт сѣм *била* дѣте (ЦГ), сѣдем године је *било* (Ш), оно мрак *било*, ноћ (Л), Ич гу неје стра *било* и њум (К), тѹј су *били* (Т), партизани са си наши *били* (Р), а ше[с] смо деца *били*; какви са му *били* тија деца (Р), ми несмо ко сѣ[к] грубе ‘ружне’ *биле* (Т), четири етрве са *биле* (Л), Не *дала* им њим да едев и они (Р), сѣ зор су ме овдека *дали* (К), и *дали* му кондир (ЦГ), *продала* (ЦГ);

да сѣм си умрѣла, сине, ја, боље би *било* (Г);

па будала, да бѣ му *дала* тѹј едну чѣргу (Л), и гу бѣву *дали* татко и мајка (Т), косили људи та бѣја ни *дали* (Л).

в) до плочу је *доија* (Ш), он си празан *доија* дом (Шп), Кѣт си је *доија* овѣј мој муш (Ш), И *доиле* жѣне (Шп), па *иуја* па узѣја коња (Шп), и кѣ[j] је могаја да оди *иуја* је у Лесницу (Т), и тѣк су *ишли* у надницу девојчики (Шп), дванаѣез године неје *отиуја* куд лекара (Т), и *отишли* до воденицу тамо (К), *отиуја* момак у собор; *поија* да рани свињу (Шп), тѣг да је *знаја* човѣк (К), он не *знаја* терен да се варка (Л), ал ја несѣм *знала* (Г), несу *знали* (Шп), неје *могја* да мокри (Шп), тѣг *могла* сѣм да научу школу (Ш), свака неје *могла* да кити; не *могла* да пође (Шп), што сѣм *могла* нешто да подигнем, подигла (Р), што *теја* ни је рабѣти; *теја* ги издави свѣ (Г), и тѣк ме *теја* утепа старѣшина (ЦГ), неје *теја* да му нафрља; *теја* да очисти (Л), *теја* гу је удави (П), *тела* сѣм га викам (Г), она не *тела* да бѣга; белке *тела* сѣм да измрзну; *тела* сѣм и да липшу (Л), не *тели* ни да лаѣе, ни да поѣе, ни да мауче (Р), *теле* су да бидев два ока (Т);

Божа бѣше за Врање *отиуја* (Ш), оно си бѣше *отишло* на онога свѣта (К).

г) ја несѣм ни *била* рѣдена (ЦГ), сестра што ми је *била* за њѣга (Р), кѣт сѣм *била* како тѣбе (Ш), по три, четири ѣра ‘кола’ је *било* тѹј (Ш), *било* си је млѣко овакѣј (Т), тѣ[j] једно девојче *било* (Ш); тија су два_собѣра *били* (Ш), и сиромашни смо *били* до онѣј крај (К); свѣ су таквѣ *биле* (К), кѣт су *били* овѣја дѣца мой мали (Т),

кѣт сѣм гу *била* ранила (Т),

књигу му бѣву *дали* (Шп).

Аорист

15. Померање акцента у аористу са последњег отвореног слога није извршено. Примећују се, међутим, померања у обрнутом правцу – на отворену ултиму у облицима једине (тамо где није било место старим акцентима). Да бисмо боље разумели ово необично кретање, морамо поћи од следећих чињеница: 1. у време преношења акцента са отворене ултима глас [x] је сачувао наглашеност крајњег слога у 1. л. јд. аориста, 2. старо место акцента задржало се, на тај начин, у 1. л. јд., у облицима множине и у 2/3 л. јд., уколико није било на отвореној ултими, 3. тиме је једино 2/3 л. јд. аориста *неких глагола* могло подлећи гласовном закону о преношењу акцената са крајњег отвореног слога. До тога ипак није дошло, можда због тога што су ови облици имали *исто место акцента* као њихове множинске форме, а када је глас [x] ишчезао из гласовног система, многи глаголи у 1. л. јд. аориста такође су завршили са акцентом на отвореној ултими (слично се десило са именицама типа *ора́*). У то време (не тако нова) тенденција за уједначавањем места акцента кроз целу парадигму снажно је захватила, пре свега, исток Горње Пчиње.

Ова прозодијска појава много је доследнија у суседном кумановском говору где „акцентот стои на наставката од основата кај сите глаголи: *има́, има́мо, има́те (има́смо, има́сте); дадо́, дадо́мо, дадо́те, дадо́ва, дадо́ше; казува́, казува́мо, донаса́, пренесо́*. Само спорадично, и тоа главно во западната половина, можат да се сретнат образувања со акцентот на префиксот, сп. *кѣт* оно *пѣтражи, љзеде* ги, татко ми *пѣбегна* Ор, Винце се *запали* Кум и др.“ (Видоески 1969 : 114). Испитујући говоре југоисточне Србије, Белић је дошао до закључка да се акценат глагола у аористу слаже готово потпуно са акцентом у другим нашим дијалектима и сва одступања овог говора и све његове измене могу се извести из основних особина аориста у нашим дијалектима (Белић 1996 : 365-374). У говору Горње Пчиње ситуација се углавном поклапа са оном коју описује Белић, посебно када су у питању западнији пунктови, али, овде је према истоку све наглашенија раније поминута тенденција да акценат у 2/3. л. јд. великог броја глагола тежи да се нађе на ултими чак и онде где у другим сличним говорима обично буде на првом слогу.¹²

¹² Потврде аористних форми дате су отприлике оним редоследом који је применио Белић када је описивао место акцента у аористу (Белић 1996 : 365-374).

16. Глаголи са наставком *o(x)*:

што *виде* морӣ? (Л), ја кэд идó лётоске, *видо* (К), али *видо* – белѣјеф се (Ш), *видо* једнӯ девóјку (Шп), али, у 1. л. јд. може се чути и: *видó* (П, ЦГ), *видó* га ојдѣ негдѣ; и *видó* га ја, ојдѣ пијан нагóre (Р), у множини сам бележила од истог информатора: а и *видоте* ли у ва́ш ли телевизор си; ма сэг *видоте* на онóј, у телевизор (Г), штó *видоте*, што чу́те? (П), тако да сам стекла утисак да се код овог глагола место акцента прилично колеба; *ди́же* се детѣ /3. л. мн. *ди́гоше*/¹³ (П); *отсе́ко* га (ЦГ); (ја) и[с] сливу *падо* /3. л. мн. *падоше*/ (Л), ја грбачки *падо* (Р), онѣј, из дуби́цу *паде* (Л), тај кошара сэк *паде* (Р), он *паде* врз еднӯ грама́ду (Г), али са префиксом биће: кэт си *напада* рóса (К); *понесо* и сòл и лèп и свè (Р); ја ћу са́ма, *реко* /3. л. мн. *рекоше*/ (Ш), кэт пође овакој *рече* (Ш), али са префиксом биће: ти *одрече*, еј (К); па си га матичето *узедо* /3. л. мн. *узедоше*/ (К), *узедо* кавдаре (П), па гу *узедо* (Шп), него *узедо* едни биса́зи (К), он *узедо* па́ре њóјне (П), о[т] торту, такој-толи́чко са́лте *узедо* (Ш), али, најлазила сам и на акценат у 2/3. л. јд. аор. који се уједначио према осталим лицима: онóј бра́шно га *узедо* (ЦГ); ја *улего* ‘уђох’ у кóчину да га вржем /3. л. мн. *улегоше*/ (Р), (он) *улеже* та́мо (К), и *улеже* тај_нека Лепóсија ву йме (Р); па *утече* ‘побеже’ нагóre /3. л. мн. *утекоше*/ (К), она́ нигде *утече* кр́вата (Г), сви привика́ше и он *утече* си (Р); онó *итуче* ‘нестаде’ /3. л. мн. *итучоше*/ (Г), са́мо, сре́ћа бр́же *итуче* (снѣк) (Р).

Код глагола *идó* (*идѣ*, *идóше*) и оних са основом на нти, акценат је на старом месту (дакле, на крајњем слогу), мада имамо и другачије потврде у 2/3 л. јд.: *идó* с óфце (Р), ја кэд *идó* лётоске (К), та́м нигде *óтиде* (К), па у Ба́нат, та́мо *óтиде* (Т), коњ преко жита́ *óтиде* (Л), та́м *óтиде*; најнапрет си *óтиде* (Г), она́ *óтиде* да лèгне /3. л. мн. *отидóше*/ (Ш), али, стекла сам утисак да се источније овај облик чешће акцентује овако: па најтро си *отидѣ* (П), *отидѣ* овѣј (ЦГ), и он *отидѣ* гóре (Р), *отидѣ* си (Л); он га нѣмаше, *видó* га *ојдѣ* негдѣ; и *видó* га ја, *ојдѣ* пијан нагóre (Р), а у 1. л. јд. акценат је увек на последњем слогу: па си *отидó* за њѣга (Шп), ја *отидó* (Р), *отó* си ја (К), *отó* у Ћосинци да бѣру сѣно (Г), и ја *ојдó* (Р); и он *дојдѣ* (Т), навечер *дојдѣ* да ме доведе (Ш); *нађе* се па гу *узедо* (Шп); *појдó* навечер (Р), кэт *пође* овакој *рече* (Ш), *пође* ли куде ма́јку ти? (К); сэк евѣ и кóло *пројдѣ* (ЦГ).

¹³ Информацију о акценту у множинским облицима давала сам ради поређења, а узимала сам 3. л. мн. због тога што је оно обично исто на целом истраживаном простору (могла сам, у ствари, дати и 1. л. мн., али већ у 2. л. мн. постоје две варијанте – *видоте*, на истоку и *видосте*, на западу).

Мислим да се овде може сврстати и глагол *буде* када има облик *биде* (а не – *бидне*): у Трговиште *бидо* /3. л. мн. *бидоше*/ (Г), ја у градину *бидо* (ЦГ), ма што *ти биде*; тај баба Неда до скоро *биде* (Г), седм године он овде *биде* (П), кат порасоше, малко лако ми *биде* (Г).

И код глагола *може* чува се старо место акцента: више не *мога* да прозбори /3. л. мн. *могаше*/ (Ш), не *мога* да најде у Врање (Г), и она не *мога* ни пола годину да истрпи (П), она не *може* кравата тег да потера ни теле (ЦГ), у 1. л. јд. акценат је исто на крајњем слогу: друго не *мога* да узну (Ш), и не *мога* да отиду (К), не *мога* да оду (Г), и не *мога* да идем (ЦГ).

17. Глаголи који имају неизведену, једносложну основу пред наставцима:

тај Милојка млого арна беше, али се *затр* (Г), некако *затр* га он /3. л. мн. *затрше*/ (К); двапути га *оте* (Т); и он *поче* да прави кућу /3. л. мн. *почеше*/ (Г), али, чешиће сам бележила: *поче* Стамена да иде (К), *поче* ми око, вика, уминује (Л), па кат *поче* па њему да тера онј песне (ЦГ), док је у 1. л. јд. акценат увек на последњем слогу: ја *поче* да плачу (К), *поче* да викам тија комшије (Т), *поче* да разэнавам (Г); другу *узэ* (он) (ЦГ);¹⁴ ја си *умре* (Г), тај мал детишар *умре* (Г), кат моја мајка *умре* (ЦГ), и он нестаде, *умре* тај човек (Г); *доби* (он) и читанку и све (Р).

18. За глаголе са *на*, Белић предвиђа да иду у том правцу да се сведу на један тип са акцентом у през. на првом слогу, а у аористу – у 2/3. л. јд. такође на првом слогу, а у осталим на крају. На истоку Горње Пчиње, међутим, опет је видљива она тежња да се акценат у 2/3. л. јд. изједначи са осталим лицима тиме што ће отићи на крајњи слог:

та *бидна* (ја) на свадбу /3. л. мн. *биднаше*/ (Л), после па момковица *бидна* (К), *бидна* веће накуде двајез године (Шп), мајка ми кат си *бидна* болна (П); а ја *викна* крошњу, па ги јајца искрши (Ш); ја *врна* ‘вратих’ се /3. л. мн. *врнаше*/ (К), јагњенце што се *врна* (Р), али: брат ме *врна*, тај у Павловэц што је, он ме *врна* (Шп); али ја си *насебна* ‘озебох’ (Шп); а ја *дигна* крошну /3. л. мн. *дигнаше*/ (Ш); *згрна* ‘загрли’ га Цанка /3. л. мн. *згрнаше*/ (Шп); *легна* и ћуту (3. л. мн. *легнаше*) (К); с три струке ми *остана* (Л), за нас оволицко не *остана* (Ш), и једно малецко дете *остана* /3. л. мн. *останаше*/ (Шп), у 1. л. јд. увек је: *остана* дом; па не

¹⁴ Овај глагол је обичнији у форми *узедэ*.

теја да умру тэг, него *останá* (Шп), и такој *останá* овде (Л), међутим, на крајњем истоку се у 2/3. л. јд. може срести неочекивана форма: и партизанско *останá* (Р); Јá грбачки *паднá* (Р), Онá ву кућата овде *паднá* (П); *погинá* /3. л. мн. *погинáше*/ (ЦГ), и он биде у рат та *погина* (Р), мно-го *погинá* наро[д] тэк (Р); *погледнá* га и *текнá* ми за њега, *познá* га (П), Достáну гу *познá*, а Верицу нé (Г); шйшам га *реkná*, тражи мајку, *реkná* /3. л. мн. *реknáше*/ (Ш); оно кэд *рипна* уз дүвэр /3. л. мн. *рипнáше*/ (Р), Бóже, кэт *рипнá* (он) (П); и ја *седнá* до њй /3. л. мн. *седнáше*/ (К), дође и *седна* до нáс; *седна* ондека на ливáче (К); *смрзнá* се (Шп); и оно *сэмнá* ‘свану’ (Р); ја си *станá* /3. л. мн. *станáше*/ (Шп).

19. Анализирајући акценат код двосложних изведених глагола на *а*, *е*, *и*, Белић је констатовао да се „може поставити правило: *прости глаголи имају акценат у аористу обично на крају, сложени га пак у 2. и 3. лицу једн. повлаче на први слог.*“ (Белић 19996 : 370-373). Обично је овако и на западу Горње Пчиње, док источније често сусрећемо форме сложених глагола који у 2/3. л. јд. имају акценат на крајњем слогу.

а он *бегá* там гóре у плáнину /3. л. мн. *бегáше*/ (К), (ја) ис кућу *избегá* (Р), па úтече нагóре, *пóбеже* (К); вйдо једнú девојку, *бегденисá* (Шп); ја *викá* /3. л. мн. *викáше*/ (Р), *викá* около кућу, *викá* (он) (Р); *декá* ‘неговáх’ гу божем (Шп); отсéко га, *доткá* /3. л. мн. *ткáше*/ (ЦГ), од њум ги *заткá* (ЦГ), *наткá* пójеси (ЦГ), па тй *изэткá* ли? (ЦГ); нéшто ја одóвде *давá* /3. л. мн. *давáше*/ (Р), áрно он дéвер ми најмалечко *давá* (Ш); од њум ги *заткавá* (ћелими) (ЦГ); *крстелá* ги, па ми не биднáше (Л); недéљу дéна гу *немá* /3. л. мн. *немáше*/ (К), а *немá* да рóдев (П), и пóсле га *однема* (П); *погледá* га ја (Ш); Љубйнка *трлá* (Р); *целивá* га (она) (Шп); *услушá* свé (ја) (Р); *уципкá* ‘откотрлáх’ си се (ја) (Г), кэд ми се *уципка* Добрóсэв, малéчэк (Г), оно кэт се *уципка* у једэн плóт (Т), такој се *сэципка* (К); како нé се *утенá* тэк /3. л. мн. *утенáше*/ (Шп), ма тй гу *утена* (К), *утена* се онéј (Л), *утена* се јáдан тражéећи га (Г);

и свé ми *кáзa* /3. л. мн. *казáше*/ (Шп).

Код следеће групе глагола ситуација је као она коју описује Белић: двосложни глаголи у 2/3. л. јд. имају обавезно акценат на крају, а не на почетку:

сэг не *смејá* да си óстану самá /3. л. мн. *смејáше*/ (Г), не *смејá* да дојдем (Р), па не *смејá* он да доóди (П), стрá га, не *смејá* (Г), али: а ја кэт се *засмејá* (К); ја па не *тејá* /3. л. мн. *тејáше*/ (Ш), па не *тејá* да умру тэг (Шп), не *тејá*, нéћу, па нéћу (К), заштó не *тејá* да умру (Г), и ја не *тејá*

да казујем (Л), она не *теја* да дође (Ш), а он не *теја* да се оперише (Г), не *теја* за њега (она) (Т), син ми у Бор и не *теја* да дојде (Л); ја н-умеја затвору вратнициуту; ја н-умеја га синоћ прашам; ја си н-умеја напраим /3. л. мн. *умејаше*/ (Р);

с тога се *лагá* (ти) /3. л. мн. *лагáше*/ (Т), а *излагá* ме, ће дојде на собор (ЦГ); ни *оћа* Младен да притрчи, ни Советá /3. л. мн. *оћаше*/ (Р); па он *плакá* /3. л. мн. *плакáше*/ (Л); он *трчá* /3. л. мн. *трчáше*/ (П, Шп), ја брже *потрчá* (Р), ја *потрчá* да ги сэпру (Р), али и: он *дотрчá* одонут /3. л. мн. *дотрчáше*/ (Т).

Код ових глагола акценат у 2/3. л. јд. не мора да буде на крају: *заклá* кокошку (К); и там накуде Видовдэн *липсá* си (Р); а *опрá* ли ги? (ЦГ); па *синá* ракију (ја) (К), ја га *посинá* (К); Ти тој *разбрá* ‘разуме’ ли му? (П); а киша све *сканá* (ЦГ).

Глаголи на *е* и *и*:

болé до негде (Р), како се не *разболé* (Шп); а ја зашто сэг *живé* (Л), па *живé* како сэм живела (Р), *преживé* (ја) (Л); већем *изумé* ‘заборавих’ (Р); а брат ми такој си *онодé* (глагол општег значења)¹⁵ (ЦГ);

доодí тóј стар ми син јесенéске /3. л. мн. *доодíше*/ (П), *доодí* унук ми (Шп); на четири мéста се *женí* /3. л. мн. *женíше*/ (Ш), она се *жењí* (ЦГ), али и: *ожењí* се ћерка ву (ЦГ); знајеше га мéсто, па *збравí* (ја) (Р); и он дотрча одонут *јавí* се (Т); *омесí* баницу (К); па ги *пуитí* да се напије[в] во́ду (Р); па ти што *работí* до сáк? (ЦГ); оно се *родí* дете (Г); *сетí* се ја што_јé (К); *стáмнí* ми се (Р); *тури* им у јáсле сéно (Р); ја га *удрí* по обрáс (К), како *удрí* с рúкуту (Р), једна киша кэд *удрí* (Р); ја па *фатí* па си легнá овáкој (К), кад ме *фатí* бóлес (Шп), али има и примера сложених облика са акценатом који није отишао на први слог: *уватí_га_нешто* (Г);

20. Глаголи на *ује*, *ува* и овде у једнини имају акценат на последњем слогу, што се потпуно слаже са Белићевим наводима (Белић 1999б : 373-374): Душка ти *видувá* ли (ЦГ), *глобувá* ни, *глобувá* (К), па се *запослувá* (она) (Шп), ел ти *казувá*, мори, ћéро (Шп), тáј Милка тој *казувá* (П), Радомир *купувá* (Л), Он *објаснувá* (П), *оперисувá* се (он) (Л), баба_Стáну нé ли гу *прашувá*? (Шп), градину гу *расадувá* (он) (П), па

¹⁵ У Речнику Ј. Динића овај глагол има исто значење као код Пчињана (Динић 2008 : 527).

та̑м се *ратува̑* (П), већем тако̑ј овде-онде̑ *сиснува̑* (ЦГ), а куде то̑га си̑на си *станува̑* у ста̑н (Л), *утенува̑* се (Л), сѣк, то̑ј се *заратува̑* (П).

21. Већ смо могли приметити (из горе наведене грађе) да су облици са акцентом на отвореној ултими, код оних глаголских форми где се очекује акценат на првом слогу, чешћи у источнијим пунктовима. Ово-ме се могу придружити и следећи случајеви:

а Радомир̑ *докара̑* ли о̑фцете? (ЦГ), та̑ он̑ ту̑ј *искла̑* и сви̑ње (Р), то̑ј *написа̑* ли све̑? (ЦГ), а *опра̑* ли ги? (ЦГ), *премеша̑* горе, он̑о шт̑уче (Г), па да̑тка *привика̑* (ЦГ), мори ти̑, ту̑ј промену̑ најде̑, сѣ што̑ се *промења̑*!? (Р),

Су̑ша све̑ *изгоре̑* (ЦГ),

(она) *завриш̑* школу (ЦГ), и *запази̑* ли сѣк ти̑ (Р), он̑ чепут̑кат како̑ ме па *згоди̑*, како̑ ме *пушти̑* (Р), то̑ј се *изгуби̑*, то̑ј не̑ма ви̑ше (П), Де̑ја[н] *направи̑* ка̑ву (ЦГ), што̑_се̑ *направи̑*, бре (ЦГ), (она) по̑ја ту̑је па *настави̑* па о[д] дру̑гу (ЦГ), ко̑лко *нашари̑*? (ЦГ), му̑жат гу *остави̑* њум (ЦГ), ме̑не *разби̑* гла̑ву (ЦГ).

Примере сличне овима нисам забележила у Т, Л и К (нити на крајњем западу, наравно).

22. Морам још напоменути да је преношење акцента у аористу понекад добар начин да се не изједначе облици 3. л. јд. презента и 2/3. л. јд. аориста, и да је то био, можда, и додатни подстицај за овакво место акцента у облицима 2/3. л. јд. аориста.¹⁶

Потврде: А и ћерка му о[т] то̑ј *умре*, она̑ па девед_године *умре̑*. И од Вра̑ње, ене̑ на бра̑та ми Ради̑воју исто̑ и њему̑ жена̑ про̑шлу го̑дину *умре̑* од ра̑к! Млада̑ жена̑ *умре̑*... (П); И она̑, вика, *тури̑* ле̑бат, ја̑, вика, вид̑о, ле̑п, *тури̑*, пржено̑ *тури̑* (П); и он̑ *биде̑* у ра̑т та̑ по̑гина (Р), ма што̑_ти̑ *биде̑*; та̑ј баба_Не̑да до ск̑оро *биде̑* (Г), се̑дџм го̑дине он̑ овде̑ *биде̑* (П) // и више̑ не сме̑јала да *биде̑* ли̑јар (Р), мом̑к остан̑ја да си *биде̑* га̑зда (Л), ово̑ј да си *биде̑* (Г); и та̑тко мо̑ј *иде̑* на са̑крану (П), та̑мо у стру̑гање̑ *иде̑* (Г) // до̑оди ова̑кој ка̑д *иде̑* по пе̑ћурке̑ сва̑г дџн (Т), сва̑ки ме̑сец, бре, *иде̑* у Вра̑ње (К), *иде̑* си низ ре̑ку (Р); па тре̑бе овде̑ да *учи*,

¹⁶ У свом раду *Акценат као диференцијални знак у говорима призренско-тимочке зоне* Н. Богдановић даје попис позиција у којима експираторни акценат, у условима једноакценатског система, диференцира речи по значењу или функцији (Богдановић 2000а).

па учи у Врѣње крај Мирјану (Г); и он почѣ да *пра̀ви* ку̀ћу, *пра̀ви* гу до половин, *пра̀ви*, *пра̀ви*, сиромá, па за̀гина (Г) и сл.

Императив

23. У облицима императива 2. л. јд. никада нисам забележила акценат на отвореној ултими (в. примере из т. 209 и 211). Такву ситуацију и Белић је затекао почетком XX века у јужноморавском дијалекту, где акценат не стоји готово никада на крају већ се помера за један слог према почетку речи (Белић 1999б : 353-354), а тако је и у кумановском говору, где акценат увек „пага врз кореновиот слог, одн. на суфиксот во суфиксните девербативни образувања.“ (Видоески 1969 : 113). Међутим, у тимочком крају наглашени крајњи слог у облицима императива је, изгледа, нормална појава (на пример: *Ѝтро иди́*, *дони́си во́ду* – Динић 2008 : 308).

Акценат непроменљивих речи

24. Непроменљиве речи углавном чувају старо место акцената на целом истраживаном простору. Понеке од њих, међутим, имају нагласак на неочекиваном месту:

а) па *коси́*, *коси́*, *туде́* по прет ку̀ћу (Г), и *туде́* шета́ја, шета́ја (Ј), *туде́* не́су о́пште пра̀вили па́кос (Т), има ги ти́ја пи́лики *туде́* по трње летѣв; Ла́стѣвице има, ма и сѣк летѣв *туде́* глѣдѣм; цврчѣв *туде́*, свирѣв (П);

једна́ длѣга ко́са до̀вде́ ова̀кој (ЦГ), она́ малѣчка, сниска, вика, до̀вде́ (Л);

до̀кле́ до̀ђо́ (Шп);

куде́ ће спи́јев на́вечер на́двар; па *куде́* ћемо по́сле; *куде́* ће ни ски́нев (К), има си та́м *куде́* мѣстев; *куде́* ћу са́ма го́ре; *куде́* ћеш у пустиња́к (Г), еве́ ста́нѣт *куде́* је, шко́ла (Р), ко́ј *куде́* је (Ј), па *куде́* се нала́зи он (ЦГ);

и ја́ што *на́куде́* (П), не зна́м *на́куде́* да и́ду (К);

па они́ *некуде́* отидо́ше (П);

једва́ ко́њ и́скочи (Шп), та *једва́* исфа́ћамо кра́ве на́вечер; жи́ви смо *едва́* оста́ли; *едва́* сѣм се излекува́ла ту́ј у Трго̀виште (Г), *едва́* сѣм оста́ла жи́ва (Т), Јá, вика, *едва́* гу све́до; та *едва́* ги отѣли (П), па *едва́* гу

опереш (ЦГ); та ги *одва* њекња откараше; *одва* угасимо по кѹћу; и не мѹгу *одва* сѣм преноћила (ЦГ);

Какѹ сѣм одила (Л), па пѹсле *какѹ* се дѣже; *какѹ* си сѣду сѣк, цабе; *Какѹ* ги искараше тија Бѹгари; сѣк *какѹ* си дојде овој српско; *какѹ* ће ве издави (Г), *какѹ*, па не ли су слабе (ЦГ), *какѹ* (Г), *какѹ*, бабо (ЦГ);

не га ваљав *коца* (Ш), дуван смо садѣли по *коца* (Шп), ете *коца* сѣм године; та мајката ву жива биде за *коца* (Г), ни смо билѣ *коца* деца; овај си *коца* зарадила (Р), несѣм имала дарови *коца* (ЦГ), *коца* до амболѣје сѣк (Л); *кочка* и он седе (Т), ми донесомо тѹј *кочка* (Г), *Кочка*, не знам (Г);

зашто се засѣраш, брѣ (Шп), *зашто* се протињамо (Г), *зашто* ће ти, дѣдо, рукавица (Р), ма *зашто* ће ни сѣк и струја; *зашто* сте се карали (ЦГ), *зашто* га нећеш, виш какѣв је убав^ф? (Т), а ја *зашто* сѣк живѣјем; Па ете *зашто* сѣм (Л), *Зашто* вијеш? (П), они *зашто* ми и казујеш (Р);

тој-такво *егѣ* ‘ваљда, можда’ си не дође (К), па сѣк *егѣ* се мѹчи (П), *егѣ* не дојде више тој (Г), па нећеш пѹсте ручетине, нећеш, *егѣ* оштурѣјеш (Р), Ако, реко, *егѣ* те слѹша (ЦГ), викам *егѣ* грѹм гађа у вас; *егѣ* и не знајете (П);

нека, нека се лади (К), *нека* си га сам! (П), *нека* ги, ће ти ги одне-се Стојче (Т), *нека* је здравје на сви (Р), *нека* гу, нека поспије, рано је (П);¹⁷

ми *евѣ* овѣм си лѣгамо (Г), сѣк *евѣ* и коло пројде; *евѣ*, довеја дете (ЦГ), епа, *евѣ* станѣт кудѣ је, школа; *евѣ* кудѣ је кочица излетѣла (Р);

етѣ га, комшија (Л), *етѣ* гу зѣмња, лѣга; *етѣ* ти га сабајле (К), *етѣ* коца сѣм године; тики *етѣ* ти га дојде (Г), па *етѣ* гу кочица (Р);

Малѣчката *енѣ* гу спије (Л), она близу, *енѣ* гу (К), *енѣ* кѣд бидѣ њекња онај мењава и онѣј мрас; *енѣ* онакве шарке сѣм турала (Р);

па у бѹгарско, *мори* (К), што видѣ, *мори*? (Л);

па овај *сефтѣ* направена соба (Р).

б) Тѹрци на конѣк *овде* доодѣли (Шп), и такѹј останѣ *овде* (Л), још *овде* што има (П), дојде си пѹнапретке *овде* (Г), *овде* што нема (ЦГ), у какво сѣм *овде* врло дошла (Т), *овде* тражи, *онде* тражи (Г), лѣни *онде* козу еднѹ замаали вуци (Шп), ене гу *онде* (Р), има *онде* тројѣца, бећари (П);

¹⁷ Речца *нека* има акценат на последњем слогу, а везник *нека* је неакцентован (в. т. 306 и 307).

в) па снѣг је млого, Ра̀шо, било т̀јј го̀дину, до̀вде (К);

за̀што да не сто̀ју (К), нѐма за̀што да њде́те куде нѐга (П), за̀што си гу ти т̀јј ба̀бу иска̀рала; За̀што ми ги сви пр̀сти врза̀те? (Р);

она́ ѐве овде́ дошла́ (ЦГ), ѐве, њмате, каже (К), там ѐте у Ба̀ру (Р), али ѐте такво́ је вре́ме било́ (Р), па ѐте, за̀прїча̀мо (Л), ѐне онѣ́ј трї што са (Р), Ѐне, дрва́ му те́рав на Ива̀на (П);

како́ му бе́ше њме, мо̀ри? (Г).

д) све́ наедѣм̀ут ће измр̀знев (Р), а ђаволи ги однема̀ло одем̀ут из воденицу́ (ЦГ), ако ја́ не́мам ка̀д да се́днем, сто̀е́чким; седе́чким (ЦГ), а сѣк сасви́м да да́деш (Шп), сѣг дру́кше сасви́м (К), па сасве́м изгоре́ло? (К);

ала́л нека му је; ала́л нека ви је (Г), ара́м да ти је, бре! (Г), два́јез го̀дине њма ко̀мај ‘отприлике’ (Л), па бидна́ два́јез де́на ко̀мај (Л), два́јес пед_го̀дине ко̀мај, тре́ба се же́ни (Шп), на́јстар от сви́, па ко̀мај шеесе́ го̀дине чо́век (Ш).

Завршне напомене о акцентима

25. Место акцента у именским речима које добију чланску морфему остаје исто као пре додавања члана, а по томе се, између осталог, бугарски говори разликују од наших (Белић 1999б : 307-308).

и она́ лисѝцата́ му ре́кне на ву́катога (Т), бра́т ву осети́ја, утепа́ја елѣнатога (Л), ски́не се он от коња́тога (Т), на коња́тога се ука́чи, ука́чи се он па њде́ кра чо́векатога на коња́тога (Т), а му́жатога па згази́ли (К), стра́ ги от ста́рцатога (Шп), ја́ ви́кам на ста́рцатога (ЦГ); кэ[т] тра́жиш е́дну иглу́ – куде́ е игла́та (ЦГ), како́ удри́ с ру́куту; она́ ова́ква ру́ката (Р), он ви́ка на же́нуту (Л), сас ву́туту да се покри́је (Т); и оно́ се ро́ди дете́то (Т), на мле́кото (Р), ће би́је мле́кото (Т), па открши́ла толи́цко, дала́ на петле́то (Р), Исклу́чи, Де́шо, реишо́то! (ЦГ), и у си́то-то пога́ча (Т), па сѣ стапче́то си збо́рим (Р), чело́то (Т), Стани́ке, њма ли у шиши́ето? (Л);

мо́јето бо́ље бе́ше (Шп), а мо́јете о́сѣм се ојагњи́ше (Р), да́ј ис твоје́то гоче́ ва́ди (Р);

Еднѣ́та рабѝти у Трго̀виште (Л), а же́днѣ́та учи́ шко́лу (ЦГ), поме́-ру е́днѣ́ту но́гу (Л), т̀јј е́днѣ́ту че́ргу (Л).

Постоји и нешто мало примера са одступањем од наведеног правила. У њима се може уочити спорадично померање акцента на крај речи непосредно испред члана. Белић наводи да је то у бугарском језику гласовни закон, а у нашим дијалектима спорадична појава за коју се не може утврдити фонетска основа. Већину тих примера могуће је свести под бугарски утицај (Белић 1999б : 307-308). У говору Горње Пчиње, међутим, има таквих одступања и у местима која нису у непосредном суседству са Бугарима (на пример Т и Г):

ста́риат кџ се бѣше женија (Л), али: вози́ ме тџ *ста́риат* си́н (П); кџ сѣм га овога *ма́лотога* има́ла (Л), *ста́ротого* си́на и њѣга ље га ва́ти (П), али: тџ по *ста́ротого* (П), њѣга ље га ва́ти војска и *ста́ротого* и тога *сре́дњотога*, а *ма́лотога* не́ (П); и Јован тџ *дру́гиат* си́н (Г), *дру́гуту* годину не́ (Ш), што је у *дру́гуту* држа́ву бија́ (П), али: по́сле, *дру́гиат* е́сен (Т), па се *дру́гата* ожењи́ (зѣлва) (ЦГ), а *дру́гата* ре́кла не́ (Т), а *дру́гата* како́ бѣше (Г), па о́нија *дру́гите* испѣче (лебови) (ЦГ).

26. Забележила сам и спорадичне примере, најчешће облика итеративних глагола са инфинитивном основом на *-ува-*, а презентском на *-ује(-)*, у којима се место акцента налази на трећем слогу с краја речи у јд. през. и на истом том слогу у мн. (дакле, у 1. и 2. л. мн. – на четвртом слогу с краја). Белић за ове глаголе каже да обично имају у през. акценат на у, као у другим дијалектима (*наку́ју, ниту́ју*) и да код њих ређе буде наглашен неки други слог (Белић 1999б : 347), а тако је, углавном, и у Горњој Пчињи (в. т. 279). Забележила сам и облике јд. импф. *дока́рујеше* (Т), *запа́зујеше* (Л) и облике имп.: *запа́зуј* (ЦГ, Т), *Запа́зујте* (Т), где је акценат на истом слогу као у презенту, али немам довољно потврда за озбиљније анализе. Код ових речи, иначе, није необично чути и облике са акцентом на старом месту:

да ми о́ни напи́шев е́дну књи́шку, дека ни *дока́зују* (П), оту́[т] *дока́рујев* (Т), па се *закі́тујѣф* сватовите (Т), а о́ни да *запи́суев* (Л), сѣк љу га *иска́рујем* (ЦГ), љу́бре *иска́рује* с коли́ца; а ви́ ме *иска́рујете* из бо́лници (Р), ље *нака́рујемо* говѣда у коша́ру (ЦГ), *начѣшљује* се (Л), н-и́ма се *опері́сује* зашто, н-и́ма ништа (П), ко́ј ги *откуну́је?* (Т), *откуну́јев, откуну́јѣф* сѣмкете (Р), *прему́зујемо* си о́фце (Г), *претумба́сујев* (ЦГ), што ле́п *разме́сујев* (Л), Зла́та тако́ј *распа́сује, распа́сује* по́џѣс (Л), о́ни та́м на гроб́је, на са́крану, *сакра́нујев* ги (П), петѣ́л по́џе ли, вампи́р *утѣкнуде* (Р);

ис Вра́ње *дока́рујеше* (Т), ишла́ сѣм ја́, мло́го *запа́зујеше* (Л);

ете *запазуј* ти баба што лэже (ЦГ), викала ми је она: „*Запазуј*“ (Т), *Запазујте*, бре деца! (Т);

деда *Живана* (Л), *работник* (Р).

27. Пчињски крај у целини не одликује често преношење акцента на проклитику, мада сам наилазила и на овакве примере:

како овоја што *на_главу* носу (Р), како *рѣкја* нѣма ништа, и њѣга плоча *по_главу* (П), лампа срчана о[д] дувѣр па њум *по_главу* – пауу (П), *у_главу* (Л), *У_груд*и вагили деца та просѣбли (П), да не мош с неко друк помоћ да работиш, ели с коња, ели *на_раму* (Р), ти нѣма *на_што* да седнеш (Т), свиња нѣма *у_што* да се налока (ЦГ), нѣма *сѣ_што* ме закопав (Т), нѣма *сѣ_што* се издржиш (Г), нѣма *сѣ_што* да га завијеш (ЦГ). Спорадично се може чути и да негација носи акценат: да *не_бе-ја* се смењили, тѣмо да прогледав људи (Г), идеше по двапут, трипут годишњо, ама *не_беше* тѣк страота (Ш), *не_зна* нигде (Шп), *нашу не_те-ја* да пије (Ш).

28. Преношење акцента на енклитику, такође, није непознато:

ти *што_си* у село (П), до јутре ће дођеш на себе како *што_си* и бија (П), ичѣр *што_си* работила (Л), жена не знаје опште *што_је* мѣка сѣк (Т), и, *што_ћѣш*, мораш свашто (Р), па *што_ћѣмо* ми, тјј поседѣмо (П), *што_ћѣф* ти офце? (П), *што_ми* ти е, срце? (Г), што *ни* е јеја (Г), *што_ви* е? (Г).¹⁸

29. Акцентована реч може да изгуби наглашеност када се нађе у акценатској целини са неком другом наглашеном речи (именица са одредбом):

доодише *неки_људи* (Шп), бѣре сливе мама и бата *Наско* (К); *батка_Стѣјке*, ма кој стѣња у вашту собу (Г), е, *кума_Лијо*, ти ме излѣга (ЦГ), узни, *тетка_Велике* (Л), он *две_године* постар од мене сѣлте (Ш), по *два-три_дѣна* тамо су (Шп), носила сѣм по *четересе* и *две_кила* врећу (Л), а ја имама *деведесе_године* (К) и сл.

Глаголски облици који у спонтаном говору служе као поштапалице: *рече*, *реко*, *каже* обично бивају дезакцентовани (Марковић 2000 : 105): како ву, *рече*, на твоју мајку бѣше име (К), море, не смејете, *рече*,

¹⁸ Врло детаљно о енклитици као носиоцу акцента писала је Јордана Марковић у *Говору Запаља* (Марковић 2000 : 102-104).

да њдете, да тужите (Г), и ће седну, *реко*, па седна (К), ако, *реко*, ега те слуша (ЦГ), њди, *каже*, искуби едну буку (Шп), Клеште, *каже*, клеште на зуб, друго ништо нема! (ЦГ) и сл.

30. У једној сложеници могу се, истина ређе, приметити два наглашена слога, што Видоески назива појавом споредног акцента (Видоески 1999 : 123-124):

ѡмам три *параунуѡики* (Л), сви ми дојдоше: унуѡи, *параунуѡи*, деѡа; да ти даде *чукунуѡуѡе* воѡу (Г), али, понекад сам јасно чула две посебне речи: А, *пара унуѡи* ѡмам пет. Пет ѡмам *пара унуѡа*, от старотога сина (П), Стамена, *пара баба* (ЦГ).

Осим примера са грчким префиксом *пара-* још сам код компарације придева могла приметити ову појаву. Наиме, када се посебно жели истаћи већи степен присутности неке особине онда се акцентују и префикс *по-* (односно *нај-*) и сам придев (уп. са т. 187):

таѡко ми је *повисоѡ* бија; таѡко ми је *побел* бија (Ш), али на Верицу мајка, јаѡна, *постара* беше (Г), *по* беше *добра*, од мене *поздрава* је била; *помалечка* кѡд беше (Л), ете од *најневаљашно* највише људи (Г), *најбогато* имање ѡма овдеја (П).

Мало је других речи са „споредним акцентом“: *Белмуѡи*^{жс} ‘врста јела’, таѡј га викамо ми (ЦГ).

Вокализам

31. Горњопчињски говор садржи шест вокалских фонема:

и	э	у
е	а	о

Функцију силабеме врши и /p/.

Вокали /а и у/ не одступају од онога што се сматра просечним српским ортоепским стандардом.

Вокали /о е/ имају нормалну средњу артикулацију. Овде нема префонологизације некадашњег квантитета у вокалски квалитет, односно двојних рефлекса *е* и *о*. Понекад се, међутим, иза *н* и *њ* место гласа [е] појављује [и] (уп. са тачком 39, 53 и 175): *Нима* опџнџк, *нима* обућица, *нима* кошуља (П), *нима* прстен златџн, *нима* ништа (Ш), *нима* брашно, *нима* нигде да се купи (К), тики *ништо* осџт; ће намџстиш *ништо* (Ш), после *ништо* залоша; цџпке зберев у *ништо*; ако *ништа* маљка шуш-каш; *ништо* смо забравиле (К), па куде је *нигде* маљко порамно; тамо *нигде*; докле се не оштџти *нигде*; она *нигде* отишла (К), *њигова* мајка; он си измузе *њигову*; напред *њигову* оперу (Ш), на *њигови* узима; *њигове* рабџте; па му турев *њигову* цџпку (К). Спорадично се место *о* појављује у: *Куд* моју мајку (П), *кут* ковача, *куд* лекара; *куга* си га викаја; на *куга* ће појемо (К), *колку* године имаш (Ш) (в. т. 56).

Полугласник

32. Вокал /э/ регуларан је у пчињском говору. Он се најјасније изговара када је под акцентом, а када је ненаглашен, пре или после акцен-тованог слога, изговара се нешто лабавије, пасивније, односно отвара се према вокалу /а/, са којим се неретко и изједначује. Понекад је немогуће различити ради ли се о гласу [а] или [э].

нѣсѣм, ђгѣњ, окрѹгал ‘округао’, *осѣмнѣс, седѣмдесѣ, опѣнѣк, Пѣвловѣц, пирѣнѣч, прѣшѣк, прѣсолѣц, рѣботѣн* ‘вредан, радан’, *рацѣфтѣф се, свѣкѣр, Сѣћевѣц, слѣтѣк, стѣрѣц, сѣжвѣће* (мој запис је несумњив, али обичније је *сѣжвѣѣка*), *тѣсѣн, трѣшѣк, тѣпѣл* ‘топао’, *укѣшѣало се* ‘унередило се’, *шѣпнѣ* ми.

33. У страним речима (или онима које имају страни суфикс) обично се чува полуглас:

тамѣн ‘управо, баш, само што’ ђн више кѹћу, ѣј, а ја под ѣзбу, дѢле (К), *тамѣн* накуде ѣзбу, ја више кѹћу (К), *тамѣн* га њѣга прежалимо, умрѣ домаћин ми (Р), па млад ѹмре, *тамѣн* ѣскочи у пѣнѣсију (Л), па *тамѣн* њѹм гѢдину ставѣше (П), *тамѣн* га дѢнесу (К); *будѣлѣк* ‘глупост’, *дѢчѣклѣк* ‘дѢчѣк’ (К), да вѣдев како је тѢј *домѣћинлѣк*, како је *урѣдлѣк* (К), овѹде си ѣдем по *комѣшилѣк* (Р), и Ѧнка ми је ондѣка, *комѣшилѣк* (Г), *лоповлѣк* је имѣло и напрѣт (Шп), ја сѣм билѣ бѣш у *патѣлѣкат* ‘тешко време испуњено бедом и немаштином’, Слѣве (ЦГ), дѢвѢјка, *пошѣтенлѣк!* ‘поштење’ (ЦГ); *зѣјтинѣк* помѣлка капнѹјемо (Шп); *јѣстѣк, јѣстѣци* (Ш, К); за рѣботѹ, за срићѣње, за *калѣпѣње* (Шп). Понекад је полугласник замењен вокалом /а/: ја нѣсѣм *кадар* (Ш), али обичније је: а ја по кѹћу овдѣ кѢлко сѣм *кадар*, тѹј, тѢј да урабѢту (П), штѢ је *кадар* – слѹша (Р).

34. Секундарни полугласник можемо уочити у следећим групама речи: *свѣкѣр* ми ишѣја (Т), *свѣкѣр* ми не даја (П);

поза огњѣште накладѣв *Ѣгѣњ* (Л), а лѣсѣца фѹћ преко *Ѣгѣњ* (ЦГ), али: ја појдѢ бѣјгим ћу га угѣсим *Ѣгѣњѣт* (Р). У Г сам чула и: на дрѣвља га кѣчимо за зѣму, више *Ѣгѣњ* (Г), и онѢ дојдѣ нешто до *Ѣгѣњ* (Г);

н-ѣма *брашѣнѣце* да тѹри, н-ѣма *масѣлѣце* (Г).

У рад. гл. прид. м. рода јд. глагола I **Бѣлићеве врсте са оснѢвом на нтн**, у већем делу Горњѣ Пчињѣ функционишу облици типа *ишѣја* не *ишѣја* (в. т. 233). У њима је такође присутан секундарни полуглас:

Ѣн је по мѣне *ишѣја* како вѢда (К), свѣкѣр ми *ишѣја* (Т), и с коњѣ *дошѣја* навѣчер (Р), *наишѣја* некој_чѢвѣк и рекнѣја (Л), вѹкат гу па *нашѣја* (Т), и *отишѣја* у грѢбје (ЦГ), дѢвер ми *отишѣја* (Л), и *ошѣја* (Р), *ошѣја* у школѹ (ЦГ), Ѣн *поишѣја* (Г), и Ѣн *поишѣја* сѣс њѣм (Л), Ѣн *поишѣја* на косѣње (Р), а чѹмо да је *прѣишѣја* (К), Ѣн овѢ[ј] је *прѣишѣја* (Р) и сл.

Забележила сам и неколико изузѣтака типа *ишеја* (в. т. 36).

У глаголу *јесам*, односно његовом енклитичком облику *сам* и одричним облику *несам*, такође наилазимо на секундарни полуглас: мучице *сам* патила сас њима самá (Л), овéј што *сам* дошла за њéга (Шп), с овога *сам* се лэжáла (Шп), с овíја двé *сам* се туј порађáла (Т); овéј ноћ *несам* напред заспáла (Л), јá *несам* имáла својú свекрву (Р), јá *несам* ни била рóдена (ЦГ). Понекад се може чути и: јá *сам* свé њима сахранíла (Ш), да *сам* биђена, *несам* биђена (Т), па *несам* га тејáла, али штó да прáву (Л), *несам* те излэжáла (Шп), више *несам* отишла, *несам* смејáла (Шп).

Секундарни полугласник формирао се и у процесу девокализације старог вокалног л (уп. са т. 40): *длэг* ‘дúг’, *клэцам* ‘туцам’, *слэнце* ‘сунце’, *жльэни* ‘жуна’.

35. Замена полугласника самогласником *а* све је чешћа због јаког утицаја књижевног језика и урбаног говора (посебно када информатор жели да се прилагоди своје испитивачу). Присутан је, међутим, и процес обрнутог смера: потпуна или делимична редукција гласа [а] када је у ненаглашеном положају. Ову појаву уочили су и други истраживачи у сличним говорима (Реметић 1996 : 363-364) и она се може често приметити, на пример, у наставцима за през. код глагола VIа Белићеве врсте: *вiкэм* на тога човéка (Г), *дiзэм*, *дiзэм*, *дiзэм*, па чiни ми се, искiну се дизаéћи (П), *подiзэм* (П), *iмам/iмэм* (Шп, Ш, К, Г, Р, ЦГ, П), *крстéљэм* (ЦГ), *осiрэм* (К), *прéбiрэм* (ЦГ), јá ни ‘им’ *прiчэм* (П), *разiвэм* (П), *свiткэм* (ЦГ), *сiсэм* (ЦГ), *слушэм* (ЦГ, Л, Шп), *спрэзэм* (П), *цiпкэм* (Шп), мрéјеш и не *умiрэш* (П), какó почéше од инéкције да си *добiвэв* (Г), теј сэмке *пó ницэв*, а онéј накуде цвёћкуту надóле *пó* не *ницэв* (Р), и кэт срётнев човéка *плiскэв* га (ЦГ), на столице не *седiнэв* (ЦГ), затим, код придевских заменица типа *какав*: бéше зiма *овэквá* (Г), iма *тэквé* (П), теј *тэквé* рабóте (Ш), *никэко* глáву не мiја (ЦГ), али и у другим речима: нé ву дáвав лéб да јéде *крэј* њiм (К), епа увóдев *крэ* старéјка (Шп), да отiде *крэ* њум (Р), онi га вiкаја *тэк истрiшьэк* (Р), па држiмо на *пупэк* (Г), скрiје се пот *цушьэк* (Г), онáј прiјiде сас *кишóбрэн* (ЦГ), *Опасэн* снéк пáде (Р), Станóја *бóлничэр* бéше (К), лáмпа срчáна о[д] *дувэр* па њум пó глáву (П), не мóжу бес *пóјэз* да тэрам (Л), ти си пропастија *нóкэт!* (ЦГ), штó вiка *старэц?* (Шп), тај у *Павловэц* штó је (Ш); *Лiстэвице* iма, ма и сéк летéв тудé *глéдэм* (П), почé да *разэзнáвам* (Г), орасi накршiмо, па *сэжвáкамо* да ги рáнимо (К), *сэшију* (Л), и свé сас пртени кóнци *сэшице* (Шп), кесéнце му *сэшицэв* (Р), на рúке *сэшицэно*, сáл колiрче (Шп), али и: *сашицэм*

(Р), *сашиџен* рукав (Т); нѣ ми *прѣвила* ни́која (ЦГ), *пѣприке* (К). Наравно, поред ових изговорних варијанти чешће се чују оне очекиване (са вокалом *a*).

Понекад се може приметити да је и акцентовано *a* замењено полугласником: она ву доносила *бајги* одѣло (Шп), бија *бајги* њињ прѣзник (К), поред: три бѣве *бајги*, нѣје секира (Шп), *бајги* у ниње бѣке онодѣли (ЦГ); за сѣме *баџика*, *баџика* за едѣње (Р), *баџика* јѣде (Т), али чула сам и: ће откѣшев лѣбѣс *бѣшка* (ЦГ); ја *одѣмна* телѣ сѣм да крѣпам; жѣна му умрѣ *одѣмна* (П), тој *одѣмнѣчка* бѣше (Р), али и: ал *одѣвна* га носи (К), нѣма *одѣмна* (Л); свѣ кошѣља белѣје се *осѣт* (П), али и: па мушки ће иѣдев напѣт, а жѣнске *осѣт* (Г).

36. Глас [e] може се, мада не тако често, појавити место полугласника: Онѣј *зѣем* (Р), успишти вѣда, на *ѣгењ* (Г), поред чешћег: *ѣгѣњ*; *њѣјен* бѣт кѣд не мѣже (К), до мѣне сѣн ву *њѣјен* из Вѣрање (Ш), *њѣен* дѣл продѣде (П), поред: *њѣјан* иѣде (К), *њѣан* зѣт (Ш), он нѣ ву *њѣан* ѣпи[s] ставѣја (Ш); *њѣњ* бѣт од бѣта (Т), да је *њѣњ* муш тѣм; Слѣђанат *њѣњ* (Р), бѣт ву *њѣјн* (ЦГ); ако дочѣкам до *Вѣлигден* (Г), међутим, у називима свих осталих празника типа *Ђурђовден*, *Вѣдовден*, *Петровден* доследно се налази *ден* а не *ден*. Изузетно ретко (имам само неколико потврда) уместо секундарног полугласа чула сам *e* у глаголским формама типа *ишѣја* (в. тачку 34 и 233).

На целом испитиваном терену архаична реч *ложѣца* ‘кашика’ може се још увек чути, и то је уједно редак пример замене ненаглашеног полугласа гласом [o]: тѣк нѣје имѣло тањѣри, каленице, од зѣмњу, *ложѣце* (Л), свѣ ву је бѣшка: *ложѣца*, каленица, тѣче вѣда, свѣ (Л); тѣј баба Олга рѣсказа на јѣдѣн Мѣтровден у Рѣдѣвницу на цѣл *собѣр* ѣѣди (П), ѣтишја мѣмак у *собѣр* (Шп); тој се зѣремо по дѣвет, по *сѣдам* (ЦГ), ѣвија се *ѣсам* сѣг ѣјагњѣше (Р).²⁰ Забележила сам и лексему *могла* ‘магла’ у ЦГ, а у суседним пунктовима она гласи *мѣгла* (Р, П).

²⁰ Бројеви *сѣдам* и *ѣсам* обично имају облик *сѣдѣм*, *ѣсѣм*, а може се спорадично чути: ѣвија се *ѣсам* сѣг ѣјагњѣше (Р), *сѣдам* (недѣље) (Л). Јѣдном сам забележила и: *ѣсумнѣсе* чѣвѣка смо били, ондѣја (ЦГ).

Судбина назала задњег реда

37. Стари назал задњег реда, ж, дао је у у основи речи: *голуб, зуб, кудеља, два мужа, павук, пут, рука*. У двама ситуацијама, међутим, ж је прешло у а:

а) Код глагола Ш Белићеве врсте у инфинитивној основи је редовно *нж > на*, вероватно под утицајем македонских говора:²¹

кад већем *биднала* рабџта (К), и грбачки *легнаја* (К), и смџк си *легнаја* такој до мене (Г), *легна* си овакој (К), џн *мрзнаја, мрзнаја* (Т), ишја там, *замрзнаја* реп (К), како смо *почнали* да рабџтимо (Шп), мене мој син неје *рекнаја* (П), она беше *рекнала* (К), и оно *седнало* да вечера (Р), и џни дошли па *седнали* туј (Шп), ву[к] гу *сретнаја* и удавија гу (Шп), и џни *станали* (К), *станала* сџм си на вратницу (К), момџк *останнаја* да си биде гџзда (Л), а њџње ћерке *останале*; и *останало* си живо у воденицу (Шп);

по едџн месец ли *биднамо*, не знам како беше (Г), у Мирчинци ли *биднасте* (Т), па два ву тија не *биднаше* (Шп), *легна* и ћуту; *легнамо* (К), дувџн *почнамо* млого да сџдимо; *почнаше* да се лџтев (Шп), џни *рекнаше* на сџстре (Шп), *седна* ондека на ливаче (К), ми отидџмо прет кућу, *седнамо* (Р), *седнамо* да рџчамо (ЦГ), *смрзна* се; *измрзнаше* ми ноге (Шп), па *станамо*, идџмо на испит (Ш), па си *настана*, па си бџгдениса мџжа и доведе си туј (Ш), па *настанаше* (К), џни *останаше* горе (Шп), нема сџк *останаше* теј две-три (Л).

б) Код глагола кџмљ употребљавају се енклитички облици: *сџм, си, је, смо, сте, са* (ЦГ, Р, П, Т, Л, Г) или *су* (Шп, Ш, К) и одрични облици: *несџм, неси, неје, несмо, несте, неса/несу*. Облици *са* и *неса* очигледно су унети са македонске и бугарске територије (в. т. 237).²²

Рефлекси некадашњег вокала јат

38. Говор Горње Пчиње је типично екавски:

па *бегамо* там, крџмо се (ЦГ), *беге* на друго мџсто (Т), мојџ синови су *побегли* (П), џни *избегаше* Бџгари (Р), на кључџрку *избегја* (П), од мојџет *белџк* ‘део одеће или кончић који служи за врачање’ (ЦГ), целоује-

²¹ Тако је, на пример, и у говору Призрена (Реметић 1996 : 367).

²² Више о замени назала задњег реда вокалом а у србијанским говорима видети у монографији о призренском говору (Реметић 1996 : 369-370).

сто, овэј га не теја *белэжи* (ЦГ), кошўља *белэје* се ‘бели се’ *осат* (П), *бело* брашно си купујемо (Г), купујешемо *бели* опанчики (Ш), *Белмуит*^{жс}, такој га викамо ми (ЦГ), кўц, *бес* те ватија (Л), а они ги там *терашеву* преко *брэг* (Г), па ми сас *нашуту* си *вэјемо* (Г), и у цркву онам ће се *венчав* (Л), они ги носе[в] *венчики* (Ш), па и *ветар* дўва одовут (Шп), на овија *деца* ни ‘им’ је кратак *век* (ЦГ), котэл згрэјемо *врелу* воду овде и испаримо (ЦГ), не могу од овој лошо *време* да отиду (Р), па китене снашке, па *грэјев* (Г), *Згрэје* се вода па пуштимо *пепел* (Г), не се *грешете* (К), можда има по *двэсте* дўше (Г), а ние знаеш како смо *деца* имали (Р), *девер* жењет (Ш), и ту[j] је добро, *дете*, нежењет је (Ш), она *девојка* га узела жењетога (Т), њоен *дел* продаде (П), бабу и *деду* каниш (Л), али здрави смо били како *дрен* (Л), па *ждрѣбна* и она – магарица (П), како ги онэја *свэзде* викашев, старе? (Г), а ја живу као *свэр* (П), кўкови *ицѣпени* (Т), што ми *једемо*, тој и на њега давамо (Шп), и чучнала да побиде *кудѣљу* (Шп), толка камара *леп* (Р), какэв *лебац* ћу ни *омесим* (ЦГ), не прашамо на зуп што је *лек* (ЦГ), тўрев му *млэко* и *масло* (П), и *мешам* по ћошеви (Г), не знам кој *месец* је бија (Шп), на његово *место* га туј турише (Ш), иди, едну кўку *отсечи* (ЦГ), и *оцеди* *млэко* онамо (Ш), оно и *детельна* *посэјана* (Р), *наместев* рагожу (Шп), како седешемо на *рэт* (К), и ја *седу* кра њума (Шп), сэг не мож да се *сету* (Шп), кэт најемо неко дрфце, *сэњуку* ‘сенку’ (Л), *сэното* не мож га зберемо (Л), једэн *Цветко* беше (К), *цэвке* мотамо (ЦГ), куде еднѣга *цэну се* (Т), с *црѣп* гу покримо (Ш), и с *црѣпљу* на вршњик (К), да те не кара *свекрва*, *н-умэјеш* (ЦГ), *човек* је свак начет (ЦГ) итд.

39. Постоји, међутим, неколико заменичких речи у којима се код префикса *нѣ* уместо очекиваног [е] спорадично чује [и]: *ники*, *никој*, *ништо* (в. т. 31). Ова се појава среће широм призренско-тимочке зоне, приметили су је многи истраживачи и била је предмет озбиљних расправа, да би данас имали „општеприхваћено мишљење да су ти, својевремено спорни, икавизми на екавском србијанском тлу резултат самосталног, органског развитка идиома у којему су посведочени, а не последица тобожњег утицаја икавских говора, како су појединци дуго мислили. Ти икавизми су настали фонетским развитком или морфолошким угледањем...” (Реметић 1996 : 372). Потврде:

повикни *никога* да има прет кўма (Ш), да сэм издарувала *толко* *никога* (ЦГ);

о́на ги *ништо* ма́ва (Шп), тики *ништо* о́сѣт (Ш), по́сле *ништо* за́лоша (К), у́тепа ме *ништо*; *ништо* ле́бѣц рѣжан и ечмѣн мѣсимо; поспрѣжи *ништо*; от компирчики *ништо* ту́римо, чо́рбу; (Г), дај *ништо* да га спомо́гнемо (Р), донесе́ оту́д *ништо*; *ништо* мо́жда смо прерипи́ле; цѣ́пке збе́реп у *ништо* (К);

ако *ништа* ма́лка шу́шкаш та́мо (К), ако купи́ш *ништа* да има́ш; *ништа* пра́веја же́не; ја да се ди́гну – *ништа* те́шко ми; па зи́ме такој обу́че *ништа*, ча́рапе (Г);

ники Але́кса (Шп), ако има́ *ники* од Лесни́цу, испра́ти га на́горе (Л), *ники* мумуру́зан ле́п туј дава́ше (К), *ника* девојчи́ца (Шп); огребала ма́сло, изѣла, на *нику* ба́бу (Г);

слу́ше ти *никој* рѣч ће запа́зиш (Л); од њи́м *никој* чи́м се има́ше (Л);

па куде́ је *нигде* ма́лко по́рамно, та́мо *нигде*; до́кле се не оштѣти *нигде*; о́на *нигде* оти́шла (К); ба́тка и снајка отишли́ *нигде* (Г), о́на *нигде* у́тече кра́вата (Г), та́м *нигде* о́тиде; скри́ја се је *нигде* (К).

Забележила сам једном и: та́м *никуде* ва́ше ку́ће, до́ле (Л), вероватно настало по угледу на претходне примере.

Код присвојне заменице којом се означава припадање 3. лицу јд. м. и ср. рода може се, такође, спорадично срести [и] место [е]: *њиго́ва* мајка; он си изму́зе *њиго́ву*; напред *њиго́ву* оперу (Ш), на *њиго́ви* узима; *њиго́ве* рабо́те; па му ту́рев *њиго́ву* цѣ́пку (К).

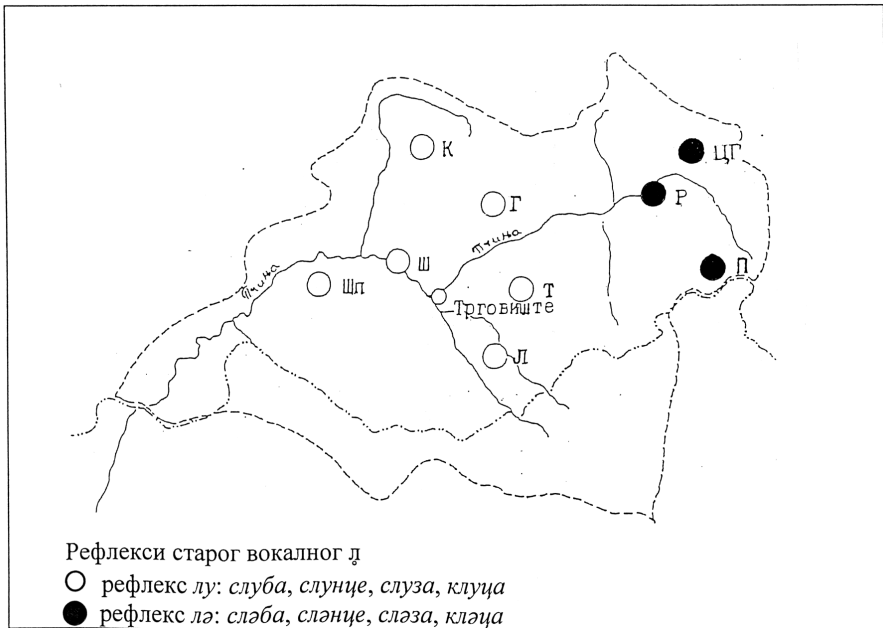
На крају, могу се чути, мада ређе, и следећи облици глагола *живети*: с мене́ је *живи́ја* (К), такој сѣм *живи́ла* напред; па смо такој *живи́ли*; па и ја сѣм сѣк како њу́м *доживи́ла* (Р), па та́мо сѣм си *живи́ла*; па смо си *живи́ли* (ЦГ) (в. т. 292).²³

Судбина слоговног л

40. Силабичко л није сачувано у пчињском говору, већ је девокализовано. Махом је прешло у глас [у], али је дало и још неколико рефлекса: *лу*, *ла* и изузетно: *љу* (*ља*) и *ли*. Рефлекс *лу* дели пчињски говор на источну и западну зону (в. карту 3). Наиме, речи: *клуца*, *слунце*, *слуза* ‘суза’, *слуба* ‘мердевине’ функционишу у већем делу Пчиње (Ш, Шп, Г,

²³ Ове исте облике као ређе, уз коментар да не спадају у изворни народни говор, бележи и Јордана Марковић у говору Запања (Марковић 2000 : 35).

К, Л, Т), а на крајњем истоку (ЦГ, П, Р) уместо њих присутно је: *кљџа*, *слџџе*, *слџџа*, *слџџица*. Према овој особини источнији део пчињскога говора потпуно се приклања сврљишко-заплањском дијалекту, дакле, има рефлекс *лџ*, као лужнички поддијалекат, али му је распоред рефлекса *у* и *лџ* исти као у јужноморавском.²⁴ Рефлекс *ли* у *g]ta, *d]bokъ, затим *љу* у *ž]na, *ž]č(ka) и *лџ* у *h]c, *d]g срећу се у истим речима на целом проучаваном простору, али и у другим сродним говорима (алексиначки, заплањски, призренски [Богдановић 1987 : 84; Марковић 2000 : 37-38; Реметић 1996 : 374]).

Карта 3

а) **Рефлекс у** (најчешћи на целом простору):

три *бўве* ме пецнаше (Шп), по мене трчџв *Бўгари* (Т), купи́ла си је *вўну* (К), неје имало *вўци* тџг^к (Шп), сигурно је, вика, *вучиџа* била, па су гу исисали *вучиџи* (П), капўт ми га нема *дугџчки* (Г), *жўта*; *жўто* (ЦГ,

²⁴ О судбини л у призренско-тимочким говорима детаљно је писао П. Ивић (Ивић 1991 : 205-214). У поменутом раду дат је, између осталог, преглед дотадашњих података о рефлексима слоговног л.

Шп, Р), он вати *жутицу* (ЦГ), *жутко* ‘жуманце’ (ЦГ),²⁵ *жутка* (Шп), у нашу малу на еднога човека му никнали *зуби* (К), колики са ти *зуби* (Л), офце да ми *измузе* (Г), а краве не *премузујемо* ги њи (Г), у ту[ј] *јабуку* што имаше гу една, до кочину вашу (Г), три године ће те *куне* (ЦГ), *кунја* га ‘клео га’ (К), *пужелька* ‘пуж’ (Р), *пужелька* (ЦГ, Л), *пужимуж*^{III} (Шп), *жључ* ми је *пун* камење (П) итд.

б) **Рефлекс лу** (у западнијем делу истраживане области):

клуца (Шп, Ш), ожек, што пипер се *клуће* (К), *клућемо*; *исклућемо* си пипер; *клућан* пипер (Л), тој сам *клуцала* у чућуру; сас ожек, па у чућуру *клучу* (Т); *слуба* (Л, Шп), к[д] да се скину ни[с] *слубуту* (Г), ја да се скину низэ *слубу*, онó кэд ме б[т]тна низэ *слубу* (Г), укачи се узэ *слубуту* нагоре (Г), *слубицу* имашемо; *слубица*, па нагоре се качимо (Т); *слузе* си ринев (Г), *слузе* (Л); прет *слунце*, рано (Г), а јутре ће се разведри, ће огреје *слунце* (К), ће си отиде навечер кэт *слунце* зајде (Т), на *слунце* се боље с[у]ши (Л).

в) **Рефлекс лэ** (на крајњем истоку, уместо рефлекса лу у речима *клуца, слуба, слуза, слунце*):

клџам (ЦГ), *преклџаја* прс; кэт се *преклџа* т[и]? (ЦГ), *склџам* бели л[у]к (ЦГ), коприве набере па ги *склџа* (П); *слџица* (П, Р, ЦГ); *слџа*, *слџе* (ЦГ, Р); сџдни на *слџнце* (ЦГ), ч[и]м зајде *слџнце*, смрачи ли се, с[а]мо си в[и]ка (П); па *слџнце* грџеше (ЦГ), па, вика, додџк је дџн, *слџнце* да грџе, н[е]ма н[и]шта (П), па данџс ће опџче *слџнце* не м[о]гу да ок[о]пам; ч[и]с в[а]здух, *слџнце*, од мер[а]к (П), *слџнџики* ‘зраци сунца’ пушт[и]ло (сунце) (ЦГ).

г) У облицима придева *дуг* (*длџг,-а,-о,-и,-е,-и*) и глагола *лџца/лџка* ‘штуца’ (од корена *h[ʃ]c), на целом простору Горње Пчиње, али и у широј околини, налазимо редовно **рефлекс лэ** на месту старог вокалног *л*:

длџк, па чџк гу овде удара (Р), бџш тџквџ *длџге* (Г), једна *длџга* к[о]са довде овакој (ЦГ), и једно као б[о]јлек довдека *длџго* (Шп), Море, *длџге*, *длџге*, змије *длџге*, па см[о]ци колко колџна дебџли! (Г), па пластице мџћа бџш тџквџ *длџге* (Г), штр[к]ови, тој *длџге* н[о]ге, *длџге* к[љ]униџе (П), *Длџшко* ‘место где напасају овце’ (ЦГ); *лџца* (Р, ЦГ), сџк, с[а]мо чџкам, в[и]кџм, кэт ће *лџцне* д[у]ша; кэт ће *лџцне* д[у]ша, не зн[а]м! (Л), *лџка* (Шп), *лџца*, па *лџцање* га в[и]камо (Т).

²⁵ У пункту Р, забележила сам два назива за жуманце: *жутка* и *жучка*, а претходни истраживач је забележио само *жључка*.

д) **Рефлекс ли** само у *g]ta, *d]bokъ (на целом испитиваном простору):

йгле кобајаги *гліта* ги (Шп); *длибóк*; *длибóка*; *пóдлибока* (ЦГ), *длибóчка* си је, *неје* плітка (Р), *длибóка* (Шп), али забележила сам и: *о́не* *теј* *дибóке* *неке* *напрёт* (Л).

ђ) **Рефлекс љу/ља** само у *ž]č(ka), *ž]na (на целом испитиваном простору):

жључ ми је *пун* *камење* (П), да се оперишеш, од *жључ* (П), *жључ* (ЦГ, Шп), от свињу онэј *жључ* (Т), *жључ*, *жључка* (Л), *жључка* (Р, Шп); *жљуна* (Л, Шп), *жљунá* (ЦГ, Р), *жљанá* / *жљуна* (П),²⁶ *жљунче* (Р).

Вокално р

41. Силабема /р/ долази обично у средишњем положају, ређе у почетном или завршном:

рђá (ЦГ, Р), *рђа* (Шп), ма *дóбро* смо се слагáле, несмó *тóлко* *рђá-во* (ЦГ), *како* се *рчкали* ‘свађали се’ (Л), *рњачки* ‘с лицем напред’ (Л), *рњачки* ће удáраш *веће* (Т), *рњечки* (Р), *Јá* онáм на *ртину* кэт *посáдеше* *гра* (П), с *но́ш* *ћу* те *ргнем* *сáк* (Р), онá ме *мéне* *ргнá* (Т);

срчкали се ‘сукобили се’;

брго, *брже*, *брстју* *ги* ‘водити козе да брсте’, *врне* ‘врати’, *врс* ‘узраст, генерација’, *врчка*, *врши*, *грбачки* ‘на леђа’, *грбину*, *грдне* *паре*, *грло*, *етрва*, *закрпиш*, *закрпени*, *затрла*, *искршиу*, *крстáчу*, *мрзну*, *мрда*, *навршили*, *нафрља*, *пртено*, *првњо*, *први*, *прс*, *попржи*, са *српови*, *сркамо* *водицу*, *топрв*, *трн*, *трња*, *четврта*, *цврчка*, *црвена*, *црви*, *црква*, *штркови*.

Мало је потврда у мом материјалу за вокално [р] у финалном положају: и глэда га у *вр* *óчи* (П), па у *вр* *небеси* *рипа* *вода* (Г), *дигне* се на *млэкото*, на *вр* *масло* (Р), и[с] *сливу* *падо*, из *вр* *сливу* (Л), *ти* *óжеж*

²⁶ У Пролесју сам од истог информатора и у истом разговору чула обе форме речи *жуна*, тако да ми је остало нејасно да ли овде имамо рефлекс *љу* или *ља*: „Е, тóј *жљанá*, *жљанá* има áлава на њум, црвена, таквá шарéна, тó[j] је *жљанá*! Млáти, по трња... прáви дупке, прáви *ћубре*. [...] *Јá* не знáм *како* *ги* *викэв*, *теја*... Епа, мй овде – *жљуне*, а *једне* *жљуне* бéле има и *црне*, а *једне* има *црвене*. Тé[j] *ја* не знáм *како* *ги* *теј* *викаја*, *Ноке* ако знáје, *ја* не знáм. *Како* *ги* *теј* *жљуне*, *теј* *ги* *некэко* *другојаче* *викаја* *жљэне*. Али не знáм *како* *са*, а *теј* *ги* *другојаче*, а *жљэне* и *теј* ал *другојаче* *ги* *викаја*“ (П).

да си *вр* (К); некако *затр* га он (К), тај Милојка млого арна беше, али се *затр* (Г).

Немам потврде за [р] испред вокала.

Код лексеме *раж* нисам потпуно сигурна да ли је доследно *рж* или *рџ*. Забележила сам: *рџ* (Шп), *рџ^ш* (Р), *рџи* (Л), лебац *рџан* и џечмен месимо (Г), *рџи* (ЦГ), *рж* и ечџм (Т), *ржан* леп се је џело (Т). Облик *рџан* чује се у већем делу Горње Пчиње, али у Л и Т чула сам и *рџен*.

Судбина вокалских група

42. Када су у питању вокалске групе, овде имамо оне старе, али и нове – које су настајале најчешће у сложеницама (где се први члан завршава, а други почиње вокалом), или приликом испадања гласа [x] или гласова [в] и [j] у интервокалном положају. Пажљивим посматрањем наведених потврда можемо одвојити неке старе вокалске групе и оне настале спајањем две речи у сложеницу (под *a*) од оних нових које су настајале најчешће у следећим ситуацијама: б) код глаголских облика, испадањем интервокалног **в** или **ј** (а понекад и **ж**, **ђ**, **м**), уз напомену да се у говору мојих информатора паралелно могу чути и облици у којима су ови гласови сачувани, макар у редукованој форми (уп., на пример, са потврдама наведеним у поглављу о глаголима: 203, 208, 221, 223, 225, 235, 246, 270, 287), в) испадањем гласова [в] и [j]²⁷ или неког од вокала код бројева, именица, заменица и непроменљивих речи, г) губљењем гласа [x] и д) онда када помоћу чланске морфеме на *-т* треба направити придевску реч мушког рода једнине (ујаков живот, њен син, старији брат, четврти син).

аа

б) тија дарови што се *даав* ‘дају’ (ЦГ), ја тебе да ти *даам* (Р), лани онде козу едну *замаали* ‘пожурили’ вџци (Шп), *намаам* (ЦГ), она можда ве е *помаала* неки пут на ради мене (Л), *помаали* ‘пожурили’ га беву Бугари (Т), *познаам* га (Ш), по што га *познааш*? (Ш), туј све што докарав људи *продаав*: и грџезе, и патлиџани... (Шп), а овога ће га *продаамо* нашега (П);

²⁷ О судбини неких група насталих испадањем гласа [j] може се видети и у т. 60 под в.

в) У мојим потврдама нашао се и пример испадања двају гласова [о в]: вр̀ни си се *на̀ам* ‘наовамо’ (Шп);

г) овде младожења *ја̀а* на коња (П), еј, *ће ја̀аиш* натам (Г), све натам *ја̀аја* коња (Р), идеф по *ма̀алу* (Ш), Голочефска је *ма̀ала* една, после *ма̀ала* зладофска (Г), из *ма̀алуту* дојде (Л), коњи подавише туј на *ма̀алчани* на̀ши (Г), за *са̀ат* толико не ме беше жал (Шп), око три *са̀ат*, веће накуде сэмнување (Р), та да виду ко̀лко е *са̀ат* (Л);²⁸

от ко̀лко *ма̀ање*²⁹ има: а̀лава, чу̀пава, крѐкава (Р), па набедвија да му испредев *ма̀ање* и да му сплетеф чара̀пе (Шп);

ае

б) засипнаја *вика̀ећи* (ЦГ), искину се *диза̀ећи* (П), а ни́е *зна̀еш* како̀ смо де́ца има̀ли (Р), *зна̀еја* тој (Л), епа *тка̀е* се, ба̀бина (Л), ја̀ ства̀рно брже *тка̀ешем* (ЦГ);

в) у̀ци ће ни *пода̀ев* (К), *пра̀ев* у Божићеви по̀сти (Ш), па *пра̀ев* о[д] др̀во опанци (Л), па *пра̀ешемо* торте (Шп), *сла̀ев* Свети_Нико̀лу (Шп), *спра̀еф* све што тре́ба (К), Она̀ пра̀ала оној да га *уда̀ев* (Р);

да ни *дока̀еш* пу̀т (П), *ће ка̀еш* куде ти је дома̀ин (К), да га *нама̀еш* ‘намажеш’ (Т);

в) по *идина̀ез* де́ца една е ра̀јала (Р), две плевне по *четрна̀ес* ме́тре (Г), по *петна̀ез* ду̀ше бедвев ‘учествују у бедви’ (Л), те́ра *не-чесна̀есе* му̀жа има̀ (ЦГ), у *шесна̀ез* го́дине (П), на *седмна̀ес* ме́ста са ко̀нци били (Л), *осамна̀ес* ме́сеци (П), *два̀есе* де́на ми оделише (Р), по *два̀ез* де́на по *петна̀есе* се́ду (П);

и по́чне по дру̀го *тка̀ево* (ЦГ), а сас пр̀теното *тка̀ево* (Л);

де́ца ба̀на̀ле смо ги *за̀едно* ... у тој корито (Т), *за̀едно* ги но̀сејамо (Г), *за̀едно* си бидо̀мо (Р), све *наедмнуп̀т* ће измрзнев (Р);

ани

а) умре́ше си обе, па од бо̀лес, дек је *заимало* лека̀р, па ће одне́сеш дете́ куде лека̀ра (ЦГ), *заиска̀ли* се де́ца (Г), и *наишија̀* некој_чове́к (Л), *наишија̀* во̀с (К);

²⁸ Занимљиво је напоменути да су моји информатори из Пчиње редовно говорили *Нови Са̀ат*, вероватно због аналогije са именицом *са̀ат*.

²⁹ Момчило Златановић у свом *Речнику говора Јужне Србије* објашњава да су *ма̀ање* и *ма̀ање* вунени конци (Златановић 1998 : 218), а Јакша Динић у својој књизи каже да су *ма̀ње* (*ма̀ње*) „дебља прежа предена од вуне слабијег квалитета“ (Динић 2008 : 401).

б) не могја ништа да му *напраи* (Р), али ми од вѹци не смејемо да ги *остаимо* (Л), тој н-умејемо да *праимо* (Шп), тој ники сѹк не *праи* (П);

ау

а) она је *зауличава* ‘помало луда’ (К), *маучем* (ЦГ), и оно си све *маучало* около њега (ЦГ), Ја сѹм се *наумија* да йду дѹм (Шп), *научи* се, берберин бидна (Ш), ја беше *научила* (Г), ймам три *параунѹчики* (Л);

з) па дете да *страѹје* (Р), свѹк си *страѹје*, дѹшо, свѹг за своје ми-сли (Т), што смѹ *страѹвали* от Станојка ми (Г), млобо сѹм *устрада*ла тѹг (Г);

ао

а) *заостаја* овѹс нежнеан на лѹди (Г);

немојте, синко, такој *наопоко*; йди налице, немој *наопоко* (К), та *наоколо* залетѹше отѹт с коњи (Р);

з) пушке им њим *наодили* (Р), и најтро ги *наодила* там куде кѹчи-нуту (Р), ама не беше тѹк *страда*та (Ш), „Дај, мори, рече, *снао*, да га намажемо ми.“(К);

ее

б) *зборѹећи* си ѹди; *идѹећи* (ЦГ), ја, *одѹећи*, тап, тап, занѹсо се на врата (Л), *причаѹећи*, причаја, ишѹја, одија по пѹт и си причаја (ЦГ), умрѹла сѹм *ранѹећи* (К), ѹтепа се јадан *тражѹећи* га (Г); не *смеѹм* ништа (Г);

в) *шеесѹ* имѹнчики ѹфце (Ш);

еа

б) да *неамо* дрѹге рабѹте (Шп), и сѹк *позапѹаф* ‘запевају’ тија ста-ри (П), ѹн не *теја* свѹте три да вѹди (ЦГ), не *теја* му нафрља (Л);

з) покршија сѹдови по Врање, на *меанѹију* овдѹ (Г);

еи**ео**

а) прѹви пѹт га *преорамо* (ЦГ), по двапу[т] три га *преобрѹамо* (Шп);

в) *шеѹви* ‘дарови’ тој се дадѹв (П);

г) *греѹта*, не ни би (Л), *граѹта* (Р), *греѹта* (Шп, ЦГ), кам ти ги *меѹвите* ‘мехови’? (Шп).

еу**не**

б) *бијејамо* млéко (Р), *биен*, *биена*; *ће* спрéмав едење, *тиéње* (ЦГ);

в) *ниé* смо дванаéз деца на мајку били (Р), *ниé* по њим идемо; а *ниé* сáк нóсимо; *ниé* пóјемо (Р), *ниé* га викамо трпéза, а *виé* настáлче; а пóсле *виé* рúчете; *виé* очистите кућу; *виé* шумкарите рањите, а *ниé* рањимо свите (ЦГ), дéве[т] деца смо били *миé* тáк; *миé* смо га свé пазили (ЦГ);

триéз гóдине заедно и *триесе* напред били (ЦГ);

ии

в) ја има́м не́ку пéнсицу (Т), таквó *питициште* (Р); па *чи́и* су овíја тéлци?; *чи́и* су пра́ци? (П);

ио

а) узви́ше *авио́ни* гóре (К);

г) *прио́деф* свí (Шп);

иу**иа**

д) он, *мои́ат* је домаћин от Шипта́ри погина́ја (Р), и *њóјниат* живóт, синко (ЦГ); а тэ́ј *мáлиат* сáк у Кумáново рекоше, там (Л), овэ́ј овде́ бéше *мáлиат* (П), овэ́[j] је дирéктур у Комуна́лно *мáлиат*; ишэ́ја е *прéдњиат*, ора́ја; тэ́ј *срédњиат* се жени; *ста́риат* кэт се бéше женија (Л), вози́ ме тэ́ј *ста́риат* син (П), *у́јкиниат* живóт (Р); кэд ја дооди́ *прв́њиат* пúт (ЦГ), и Јовáн тэ́ј *дру́гиат* син (Г), пóсле, *дру́гиат* есен (Т), *четв́ртиат* син (ЦГ);

оо

а) докле *пооружáмо* ‘опремисмо’ мáлка (К), имаше гу та́ј *четво-роо́кеста* кúчка (Г);

г) свé куде нáз дооди́ (Ш), дооди́ше неки_лúди (Шп), партизáни, дражефци доодéшеву (Г), *прооду́ју* (Ш), дрúго не мога́ло да *прооди* ниш-та (Л), има, етé куде *проодете* (Т) (в. т. 207).

оа

а) Код компарације придева, када се *по-* додаје придеву који почи́ње вокалом, такође наилазимо на вокалске групе: Добрóсэв зна́је *поарно* ‘боље’ од мéне да ти кáже, но он не́ће (Г), зна́је *поарно* о[д] тéбе (Г);

в) *моа́* ма́јка (ЦГ), што *моа́* ма́јка јóште цр́но нóси за мéне (ЦГ), *њóан* зéт (Ш), он не́ ву *њóан* опи[с] стави́ја (Ш);

ое

б) ај, *доете* ‘дођите’ на грѣјану ракију (Р), да *доеж* да ми *каеш* додѣк са наше буре, онеј заједничке (ЦГ), сплетеш колко *моеш* (Р), ако ја немам кад да седнем, *стоѣчим* (ЦГ);

в) у *моје* године не се увампироваја *ники* (Р), а *моѣга* старца откарáli (Г), куде *твоѣга* пријетелѣа (Т), *њоен* дел продаде (П);

оу

б) Вѣрка Милана неје *оповала* (ЦГ);

в) на туј *моу* мајку мајка (ЦГ), куде *моу* свекрву (Шп), (бајем) на *твоу* грбинку (ЦГ), *коу*, бабо, ти желиш (ЦГ);

ои

б) и сѣ *броија* (Л), Па *зноїја* сѣм се нешто наћѣске; од врѹћу воду се *озноїја* (Шп), па ни *крдимо* мантице (деци) (Л), пѣпелат да *стои* малко на њѣга (Т);

в) нежѣњети су *обоица*; сѣк по *двоица* старци, куде едѣн, куде *двоица* (Шп), онија умрѣли *двоица*, како ни бѣше име (ЦГ), два-*троица* овакви, као Миле (Р), *троица* браћа (Ш), доведе *троица* попови (Г), *двои* камења у воденицу, под едѣн крѡв мѣлав брашњо (П), има и *кола трѡи* (Л);

кѣт су били *овија* деца *мои* мали (Т), после се зарађаше *мои* деца; куде *мои* дечица (ЦГ), него ме ти носи кра *мои* лисичики; ја сѣм си ги сви дѡм *мои* деца имала овде (Т), *моите* се уплашили (Т), па твоју жену ће утѣпа и *твои* деца (Г), свѣк си трже *свои* деца (Г), *кои* су по двоица (Р), и *моијат* муш (Р);

уу**уа**

а) кога *апе*, ће *уѣне* ‘ујѣде’ (Г); ја не смѣјем ће ме *уѣнев* (Г);

б) Гајде *надуали* (ЦГ);

уе

б) после гу *видѹеше* женѹту (ја) (Г).

з) *буе* (ЦГ, Р);

уи

б) з дѣсну нѡгу да *уиће* (Т);³⁰

³⁰ Обично је *улегне*, а не *уиће*. Облик *уиће* је сачињен, по мом мишљењу, управо у тренутку нашега разговора.

уо

з) уо (Л, ЦГ), поред: она му гу тури њему у уво; шепна ми на у^{во}о (Л); пуови ‘пухови’ (Л).

Наишла сам и на пример у коме имамо трочлану вокалску групу која је настала стварањем сложенице, у којој се прва реч завршава вокалом, а друга њиме почиње, при чему је код друге речи испао још и глас [х] између два вокала: *целоуесто*, овџ га не теја бележи (ЦГ).

43. У овом говору није честа појава сажимања вокалских секвенци или њиховог елиминисања уметањем гласова [ј] или [в]. Ипак, неколико пута забележила сам *сат* – а не *саат*, *мала*, *малу* – а не *маала*.

Редовно сам бележила *глув*, *-о*, *-а*, *-и*, *-е*: ће отиде за *глувана* (Ш), које ћораво, које сакато, које *глуво* (П).

Обично је: *греота*, нџ ни би (Л), *граота* (Р), *греота* (Шп, ЦГ), а спорадично се може чути и *гревота*. Увек је *меови*: Кам ти ги *меовите*? (Шп).

Код лексема: *бува*, *буве*, *мува*, *уво* наилазила сам на обе варијанте, али рекла бих да су некада били обичнији облици без уметнутих *в* и *ј* и да се они сада боље чувају на крајњем истоку (ЦГ, Р, П): *буа*, *буе*, *уо*, две *уа*, *уши* (ЦГ), *буа*, *буе* (Р), *буа*; *муа* (Л), *уо* и *уши* (Л, Р), али: три *буве* бџги, нџе секира; три *буве* ме пецнаше (Шп), она му гу тури њему у *уво*; шепна ми на у^{во}о (Л), *бује* (Л), па имало, како нџе: *бује*, *мује*, што дојде свџ те апе преко лџто (Г) (в. т. 70, 71).

Чешће сам наилазила на: *радијо*, *радијонче*, али имам и овакву потврду: на *радиво* слушамо, на *радиво* (Т). Овде се обично каже *снашка*, али није страно ни *снаа*, а ни форме са уметнутим *в* или *ј*: „Дај, мори, рече, *снао*, да га намажемо ми.“ (К), казала на *снаџе* (П), имаф си *снаџе* (П), епа, *снаво*, сџк ће ви рогови исправимо (К), зашто, *снаџке*, нџ си ги казала? (Шп) (т. 62).³¹

У мом материјалу нашла се ова потврда: у *јанувар* мџсец (Т), али је чешће: за два *дџна* нџма *јануар* да га ване први (Л). Лексеме *паун* и *паук* овде имају уметнуто *в*: *павун* (Р, ЦГ, Шп), *павук* (Р, ЦГ, Шп), *павучина* (Шп) (т. 66).

³¹ Н. Богдановић у једном од својих радова говори о новијим вокалским секвенцама, односно о њиховом укидању (сажимањем – *сна*, *сат*; прекомпоновањем – *имаја*, *бува*, *стреја*; декомпоновањем – *појев*, *знајешев*), и ту, између осталог, каже да је опште правило да се, код прекомпоновања, у секвенци од вокала задњег реда развија *в*, а од вокала различитог реда – *ј*. Дакле, *буја* и *снаја* би били аналошки облици (Богдановић 2000б : 29-33).

Редукција вокала

Афереза

44. Појава да изостане самогласник у иницијалном положају када је ненаглашен није честа, али је свакако позната и на овом простору:

и *деда_Ра̀нђел* је тэг бија̀ (ЦГ), *двока̀ти* ‘адвокати’ ва̀не та̀м (П);

једни́ *те́* ги онде-го̀ре у А̀рсинку (ЦГ), и *те́* ти ги Бу̀гари на вра̀та (К);

нѐкције не помóгоше, а една_ба̀ба по̀може (К);

па до спрема_то̀рник (К), а твоја̀ у то̀рник (К); фр̀љи, ва̀не ‘ухвати’ жи́чку да се држи у̀бава ѝвица; и коза́ ва̀не ту́ј бо́јку (ЦГ), за два_д̀на не́ма ја́нуар да га ва̀не пр̀ви (Л), прав онéј пу̀т кад га ва̀неш од Вра̀ње; ону́ј ва̀неф кра́ву па зако̀љев (ЦГ) (уп. т. 294); И он се ва̀ти за гла́ву и побéгне (П), на̀ши деца́ китке ги ва̀тише (ЦГ), али може се чути и: Тэ́ј му́ж ми, ува̀ти га нешто, умре́! (Г); ти́ си пропа̀стија́ но́кэт! (ЦГ), пропа̀стише ме лиси́це (ЦГ); па ја́ из ва̀ше ру́ке о̀пите не мо́гу да у́течу ви́ше (К), о̀пите не́ма да ти модрéје но́ктé (ЦГ).³²

Синкопа

45. Случајева појаве синкопе има, с тим што су се они понекад удружили са још неком гласовном појавом (на пример: једначење по звучности – *згрешам* ‘погрешим’, *беште*).

а чети́ри *бајги* њего̀ве (ЦГ), па *бајги́* на ни́њ прáзник не требáло се рабóти (К); ће до́јде *бајги* неки_до́ктур оздóла (ЦГ); *Згрéје* се во́да па пу́штимо пéпел (Г), котéл *згрéјемо* врелу во́ду овде́ и испáримо (ЦГ), *згрéшам* га (Шп), како́ мо́ж да побéгне уз оца́к да се *скри́је* (ЦГ), па *скри́* прédеницу (ЦГ), *сме́ље* си за сви́ње това́р (Г), ће *сме́љамо*, ће напу́нимо амбáри и чéг за до Ту̀рђовдэн, зиме не и́демо да ме́љамо (Р), дра́жефци-те дру́гу *стрну́* водеја́ (Р), на едну́ *стрну́* па́дну, па на дру́гу (Г), *н-уме́ју* да шéтэм (Ш), ја́ што_ћу́ ткаем кэт *н-уме́јем* (ЦГ), *н-уме́је*, си́не, не зна́је (П), ја́ *н-умеја́* зáтвору вра̀тницуту (Р) (в. потврде у т. 288);

³² Има и случајева када речима не недостаје само први вокал већ први слог: Па ете-такóј, си́не, па не́ма како сéк што има, е, *полита́нка* ‘наполитанка’, кола́чи, има, кáкво ти не́ма (П).

бешите, кој куде видите! (П), *бешите* да бегамо (Л), *бешите* по долине, по трње (П), еј, деца, не се *бојте*, не се *бојте*, не се плашете (П), *колко* заједеш, *толко* ти се еде (Г), оволичке праћке, *колко* прс (К), сплетеш *колко* моеш (Р), от падобран шамија на једну стрну *оволко* широка – ете толичка, на едну *оволко* (ЦГ), зашто *толко* да сам стара? (Г), ал *толко* ме не боли (П), *које* *колко* је могло – *толко* (Р) и сл. Осим прилога, показне заменице за количину понашају се слично (што се, усталом, може и предвидети): има брич, *оволки* брич (ЦГ), *оволка* књига у Завод (К), *оволку* ми туреф (П), баш ете-*толка* глава (Г), *толка* камара леп (Р), ете *толка* пездерка (ЦГ), големо порасне – *толко* жито (Г), па масло – *толке* грутке (Г), по *толке* наберемо (пездерке) (ЦГ). Наравно, у овоме говору исто су тако присутни и пуни облици поменутих заменица (без синкопе): а на мене *оволик* плавез (Ш), *оволик* камен докарав (Г), камен за воденицу *оволики* (П), па *оволика* торба (Т), све *оволики* тањир; *оволики* рогови има (К), *оволике* полке (Л), *толик* једен мужетина крупан (Шп), па *толики* куп у тепсију (Г), големи шпорети, *толики* (К), *толике* омесимо (К) и сл.

која си *готви* ‘готови, припрема’ (Г), знајеше га место, па *забрави* (Р), сэг никад нећу га *забраву* (Т);

и *најтро* сэмне; и *најтро* ги наодила там куде кочинуту (Р), јутре *најтро* неће га кладе (ЦГ), рању га *најтро* па *најтро* (П);

Када је у питању глаголски облик *мож*, нисам сигурна да у њему можемо посматрати појаву синкопе. Наиме, уопштавање ове форме за сва лица презента забележио је још А. Белић (Белић 1999б : 337) и оно се у пчињском говору лако може уочити: ама ти не *мош* се брже па научиш (ЦГ), а сэг да пројдеш не *мош* од густак (Л), не *мош* ни остави (П), да му ги *мош* ўзну (П), сэг не *мож* да се сету (Шп), не *мош* ти кажу (Ш), е, тој *мож* да признаш врачара (Шп), ти *мож* да пантиш (К), *мош* ли да издржи (ЦГ), не *мош* се работи (Л), ни *мош* се врнемо (К), краве не *мож* ги чувамо (Г), не *мож* да палите (К), не *мож* да га најдев (П), и не *мож* ги после онé исподелеф (Р). Изгледа да је и овде ситуација слична оној у Призрену „не сме се искључити могућност да *мош/мож* представља облик 3. л. јд., а тиме и потврду апокопе, а не синкопе.“ (Реметић 1996 : 66).

Апокопа

46. Примера апокопе има највише међу непроменљивим речима типа *да ли, је ли*, и у облицима 2. л. јд. императива глагола попут: *бежи, држи*, док се у другим врстама речи ретко могу срести.

истин не ваља овај држава (Шп), немој *истин* да ги запали (К), *истин* ги има једни камења такви (Р), *истин*, сџнко, *истин* тако[j] је било (ЦГ), али наишла сам и на: и тако[j] је било однапрѣт у детинство нашо, *истина* (ЦГ), *исна* ли, што ги знам (Р); Малѣчка, *половин* годину, сисѣше кѣт моја мајка умрѣ (П), у Трговиште *половин* дражефци (Г);

па *беж* у кућу (Р), рекнала: *беж*, да бегамо (Л), *држ*, не дај! (Шп), *држ*, додѣк је врућо (Г), не *лаш* 'лажи', мајке, не *лаш*, лѣжеш ти! (П), епа *чѣг* 'чекај' да ти кажем! (ЦГ), али и: *чѣке*, ће газу (П), *чѣке*, тој да те прашују (Ш) и сл. (в. т. 209 и 210). Облик *виш* добијен је од *видиш*, дакле, недостаје му унутрашњи слог, тако да не припада овде.

па *да л* ће важи тој; *да л* идоше наши (К), и овде се могу чути и облици без апокопе: *да ли* је свѣрно било, *да л* нѣ (Р), *да ли* гу пуштише, *да ли* нѣ?; *да ли* ће дођемо, *да ли* нѣ (К), *да ли* далѣко отоше (Т); па *јел* ти казују (К), куће такој су биле прѣ, *јел* ти реко (Ш), *ел* ти казува, мори ћѣро (Шп), па *ел* ти казујем, до четресѣ дѣна (Р); кажи момчѣто кудѣ ти је, *ел* ће пуцам; да л ће ме спомиња Ћурђа, *ел* нѣ? (К), па чувамо по едну краву, *ел* до кобилу (Г), да ли са дали они прѣсето на Милана, *ел* јок? (Р), знајѣж гу Благицу, *ел* нѣ? (Л); епа, завршимо ли, *ел* несмо (П), али једнако се могу срести и пуни облици: да намериш на нојњо мѣсто *ели* мѣжа, *ели* неко_жѣнско (К), да не мош с неко друк помоћ да работиш, *ели* с коња, *ели* на_раму (Р), *ели* да гу оставу за друјпут (Т), али и: Станија трѣбе да је жива, *ѣ ли*?; ће турино сламу, *ѣ ли* знајѣш ти сламу? (Р), *ѣ ли* знаш?; ондѣна на овога, Драгана, *ѣ ли* умрѣја и сџн и ћѣрка (ЦГ), *ѣ ли* квѣсѣц, каже, имаш? (П); *па л* ти бѣше (Т), *па л* ја ни казува (ЦГ), али и: *па ли* и Стојна бѣше; *па ли* си ћути (К), *па ли* лани једна урипа, урипа (Р), *па ли* ви и турѣте лѣп, мори (ЦГ), *па ли* ја имаше пуно ћѣлими (П).

Покретни вокали

47. Као и у другим говорима, и у пчињском говору јавља се факультативна употреба вокала на крају (најчѣшће непроменљивих) речи. Код показних заменица тога има ређе: *оволик* камен докарав (Г), камен за воденицу *оволики* (П), па *толики* куп у тепсију (Г), с тим што се овде не

ради о разликовању одређеног или неодређеног вида, јер је осећај за ту појаву изгубљен, и као код придева преовлађује неодређени вид у облицима м. рода јд., тј. онде где се још једино и може направити видска разлика. Такође, код личних заменица: *њуm(a)* и *њим(a)* нема правила када се који облик употребљава: и они по́сле *гу* закарáли *њуm* (Р), *ће гу* че́кам *њуm* (К); и он си *гу* па́ узéја *њума* (Шп), и си *гу* у́зне *њума* (Т), *њума гу* са́мо гла́ва бо́леше (ЦГ); да си *игра* напರೆ́т сáс *њим* (Ш), и он пошэ́ја сáс *њим* (Л), че́ке, и ја *ће* по́ју с *њим* (К), те́рав ги с *њима* (ЦГ), и се́дмото малéцкото *иде* с *њима* само; мучице сáм патила сáс *њима* са́ма (Л).³³ Код заменице *свак*, такође сам наишла на обе форме: *сва́к* си страу́је, ду́шо, *сва́г* за сво́је мисли; па *сва́к* во́ли ма́јку (Т); *сва́ки* си повикну́је сво́га (Ш), но то́ј *сва́ки* не мо́же да купи (К); *сва́г* дэ́н да се пéре (ЦГ), *сва́г* дэ́н до́ђеше одэздóл (К), па *сва́г* дэ́н по два́пути мéсев; доóди ова́кој кэд *иде* по пе́ћурке *сва́г* дэ́н (Т), *љу́ди*, *сва́ки* до́ђе (Шп), *сва́ки* рéч (ЦГ), прима она́ *сва́ки* мéсец; *сва́ки* мéсец, бре, *иде* у Бра́ње (К) и сл.

48. Напомињем да је у овој области честа појава партикула које се везују за крај речи и које, у ствари, не представљају покретне вокале, на пример:

Сузу влече, па сáк *ову́ја*, ка́ко ву *ймеше*; дру́к ве́чер *ће* испра́ћа *ову́ја* (ЦГ), *ове́ја* старовре́мске па́ре, па зако́пане (Г), онé, *ове́ја* се óсом сэг ојагњи́ше (Р), па се по́сле *та́ја* зéлва ми оже́њи (ЦГ), божем ти да гу узимаш *ту́ја* (ЦГ), а *те́ја* понапретке што бéја по́старе, *те́ја* има́ја (ЦГ), не, *те́ја* са ми зéлве билé у́дате (Т), *оне́ја* па си остáнев; ка́ко ги *оне́ја* свэзде ви́кашев, ста́ре? (Г), по́ситне *оне́ја* па́прике (К), сви са си *та́квија*; éне онде оно́ј што_é, ете *та́квија* (ЦГ), оно́ свé *та́кво́ја* (ЦГ).

49. Двојаки ликови – са крајњим вокалом и без њега, чести су и код непроменљивих речи:

то́ј свé си ја спра́ву *овде́к* (Шп), он бéше до́шја *овде́ка* (Ш), и сáм се *овде́ка* одáла (К), *овде́ка* седна́ше (Т); из ону́ј ку́ћицу, *онде́к* сáм бли́зу (Т), ради́ на мло́го мéста, тако́ј по фíрме, *овде́*, *онде́ка* (Шп), се́дни *онде́ка*, Ра́шо (К); кэд ми бéја де́ца *ту́ј* (Л), и седó *ту́ја*, до́м (Шп); с казán па́ре скара́ли из рит, *озго́р* (Шп), тике *озго́р* *иде* војник (К), кэ́т, пу́че пу́шка та́мо *озго́ра* (П); опанчине *оздо́л* закр́пени (Шп), дојдо́ше *оздо́л*; и озго́р

³³ Форму *њим(a)* у 3. лицу мн., поред редовног облика *њи*, нисам чула једино у Шп и Г.

и *оздол* студено (Г), и *тераја там оздла* Радóвничани; дек ја не могу да дојдем *оздла* (ЦГ), идемо *оздла* пешки о[т] Трговиште (Р); а ви *дег* 'где' живе в твой родители; *дек* ти е кућа? (ЦГ), до *дек* имамо, давамо, однема после, *дег* да га најду да га даду, нема (П), Едџмпу[т] да ступну, да искочу надвар, да појду *дег* било (Л), све старци, старци по едџн, по двойца, *дек* едџн, *дег* двойца (Т), да ни докаеш Чупино *дека* е, да ни докажеш пџт (П); па *дека* 'одакле' си идете, из Радóвницу? (ЦГ), о[т] далџко је, не знам о[т] *дека*, из Ўжицу ли неку; не знам о[т] *дека* е (Г);³⁴ от кућу девојачку *додџк* 'докле' иде, све коња ће јаа (Р), да доџе да ми каеш *додџк* са наше бџке, онџе зајџедничке (ЦГ), идемо *додџк* познаамо, прет куће појемо (Л), *додџг* бидоте? Идоте ли у Македонију? (П), *до дека*? (П);³⁵ *сџг* је све другојаче (Ш), она и *сџг* бидна мџка као напрџт (К), *сџг* нема ништа белке (Г), а *сџк* нема, слабо доодев (Л), и тџк је било криза како *сџк* (П), реџе се чује *сџга*: а реко, гóтово *сџга* (К); *додџк* 'докле' је вџућо дрџ га на пџпџк; после смо си лџпо живџли *додџк* је Тита бија жив (Г), от сџдџм гóдине појдев у лџзарицу па *додџк* се не оџењев; до које вџреме, вика, викав, *додџк* петлџви не појев (ЦГ), *додџк* сџм жива ће слободу деџа; па, вика, *додџк* је дџн, слџнце да грџе, нема ништа (П), *додџ[к]* гу јабукуту не бџтнев, они ги свџтовите не пџштав (Т), а ниџе свџте рџњимо *додџка* има (ЦГ) (уп. са напоменом 35); а ја слџшам одовде он на *спрџотив* овџја (ЦГ), и кџт се стџмни овџмо у граџиште, *спрџотива* и онџ... (ЦГ), онџм запалише, мџ видимо *спрџотива* и бџгамо (Т), њџкња онџм *спрџотива*, на моџџга бџрата удџрили у офџцу (П); осџти га *дек* 'да' вџк; запазили *дек* има пџре (Г), а неџу казџјем *дек* ни си ми ти приџчала (Р), и не тејџше ми кџжев *дек* у Вџрање ће ме тџрав да се оперџшу (Л), видев гу *дека* таквџ шџнтава (ЦГ), да ми они напишев еднџ књџшку, *дека* ни доказџју; ја тџк не верџјеше, али сџк си виду поред мџне *дека* е билџ болна (П), и онџ се сџтили *дека* њџџњото (Т) (уп. са напоменом 34); она, Дарџнка, *дег* 'због тога, зато што' девојка па вампџр ће гу нападнџје (Шп), па он чџја *дег* бија тџј (К), даџаше му и њџму *дег* заџина у

³⁴ Видоески наводи да је *дека* прилог карактеристичан за источне говоре, док се у селима јужно од границе Страцин-Куманово *дека* употребува паралелно са *куде*, како је и у пчињском говору (Видоески 1962 : 175). Иначе, облик *дека* представља и везник у македонским говорима (Конески 1966 : 339), алексиначком (Богдановић 1987 : 230) и пчињском говору (т. 306), а може бити схваћено и као речца (Вукадиновић 1996 : 247).

³⁵ *Додџк(а)* има више значења, једно је прилошко (в. и т. 298) и њџга помињу Видоески и Вукадиновић (Видоески 1962 : 177; Вукадиновић 1996 : 243), с тим што Вукадиновић ову реч посматра и као речцу (Вукадиновић 1996 : 248). Иначе, *додџка* може бити и везник и то не само у македонским (Конески 1966 : 339) већ и у пчињском говору (т. 306).

државно (Г), и појемо *дег* ни турали леп; теј не паре но њине ми врнев, *дек* сэм ја њима, ели повише врнеф паре (Р), нема да дооди детето *дег* дрва бра; *дек* ја не могу да дојдем оздола (ЦГ), овде са се пуно збирале куде наз *дег* девојчиња беја (Л), ја па *дек* сэм у друго стање, немој да се оплашу; па *дек* ће га утепав он побегне (П), куде ће гу *дека* мале куће (Ш), ти неси, *дека* неси тој видела, неси баравила (Р), па *дека* не могу га згодим; он ги млого волеше *дека* мушки (ЦГ), ја не знам године, сине, ич, *дека* сэм неписмена (Л) (уп. са напоменом 34);

доведи гу *овам*, бре (К), ми еве *овам* си легамо (Г), ја дођо *овамо* (Ш), у сливак *овамо*, у ливаду (К); искарам офце на Борову чуку, *онам* горе (Р), и у цркву *онам* ће се венчав (Л), ће иду *онам* да се скрију (Т), и оцеди млеко *онамо* (Ш), *онамо* у онуј кућу (К), *онамо* нешто врџаше (ЦГ), *онамо*, од онуј страну нема (П), он си *там* направи у кућу (Ш), одведе ни *там* (К), а ја брго ото *там* (Г), *там* никуде ваще куће, доле (Л), па у Банат, *тамо* отиде, *там* се удаде (Т), на снџ не изведе *тамо* (Р), па имаше едну сестру *тамо* (Г), ми бџгамо *тамо* (К); *кам*, бре, *кам* још тија... (Р), „*Кам* ти ги меовите... *кам* ти гу крвата... а мољците *камо* ги?“ (Шп), *камо* ти га муш, *камо* да дадете ништо (Г), *камо* гу моја Стана (П);³⁶ па отут си га па доведоше *навам*, полак (К), оној брашно фрља *навам* (Г), од реку *навам* – Радовница (Р), врни си се *наам* (Шп), не ву се дооди *навамо* (Т); испрати га *нагоре* (Л), лани, жито, млого убаво имашемо *там* *нагоре* (П), истина ређе може се чути и: *нагор* ће ги намаам (ЦГ); *откуд* му је па његова мајка (К), па *там* отидемо на место *откут* смо пошли (Г), *откут* ти тебе паре? (Р), *откуде* бакшиш ће донесе (ЦГ), не знајемо *откуде* са тија људи (Г); не бива *наникут* (ЦГ), пртено па неће *наникуде*, ољупев му ножице (ЦГ), више немам смислу да иду *наникуде* (Р), не мош се закрџене *наникуде* (П); иде ли слџнце *већ* на крај, да зајде, нигде нема да ги видиш Бугари (Р), ја кашља, кашља и *већ* готово (ЦГ), године прошле *веће*, куде да панту (Шп), сто године сэм ја, сџг *веће* сто године (Г), иде ли око три саат, *веће* накуде сэмнување (Р), али има и ове форме: кџд *већем* да идемо за бугарско (К), кџт почне да оди *већем*, тџг] га баталимо (Р), ноћ, *већем* да сџмне (П), сџг] голџма *већем*, неће (Л); неје отишја *куд* ‘код’ лекара; има и *куд* њум (Т), *там* нема да вршев *куде* њима (Т), има ли грне *куде* вас (Г), *куде*

³⁶ Богдановић *кам* сматра речцом (која између осталог може да се схвати као *где*) и у алексиначком и у говорима Бучума и Белог Потока. Он још напомиње да се у сврљишким говорима ова речца може јавити као предлог: *оде кам* кућу (Богдановић 1987 : 221-222; 1979 : 101). Видоески, међутим, *камо* сврстава међу прилоге (Видоески 1962 : 176).

кога да идеш (Шп), ће смину куде сестру његову (Г), пође ли куде мајку ти (К), све куде наз дооди (Ш);

стожар побіјемо на *срѣд* на гумно (Шп), премүземо ги на *срѣ[д]* дән; кэт си фрљи лончето па у *срѣд* њіву (Г), он ишѣја, ишѣја до *срѣт* пүт (ЦГ), кэт се даруваше око *срѣ[д]* дән (П), али и: и она побѣгла и отрчала и у *срѣду* офце се мунала; почѣли гу тражев, она у *срѣду* офце, и не могли гу више најдев (Р).

50. Понекад је, међутим, употреба покретних вокала потребна из чисто практичних, артикулационих разлога, на пример:

кэ[д] да се скину *ни[с]* слүбугу (Г), пуштили га *низ* вѣду (Л), па иде си *низ* реку (Р), ћу носим да га фрљим *низ* врлото (ЦГ), и бѣш *ни[з]* стѣпенице (Р), ја да се скину *низэ* слүбу, оно кэд ме бүтна *низэ* слүбу (Г); намазала главу *с* пипѣр и *с* млѣко (ЦГ), бијѣф се з Бүгари (Р), *сэс* мүке и *с* күке смо живѣли (Шп), она иде по рабѣту *сэс* мүжи (К), и причамо *сэс* њѣзе (Г), *сэс* ораси напрскамо (Шп), поп си иде *сэ* сељани (Г), мѣнци који су *сэ* старѣјка (Шп), чүвамо говѣда *сэ* Здравка (Г), спала сэм и *сэ* зѣлве (Шп); па уз нѣге кэт почѣ ме ала ‘испишава’; како мѣж да побѣгне уз оцак да се скрије (ЦГ), и маче почѣло да мауче, да грѣбе уз врата (Р), све си лаѣеше уз долину (ЦГ), укачи се *узэ* слүбугу нагоре; почѣло *узэ* јабукуту да се качи (Г).³⁷

Супституција вокала

Вокал а

51. Вокал *а* налазимо уместо:

е: *зајтин* си түрамо и унутра (Шп), *зајтинчэк*, ако нѣма *зајтин* па масло (П), *зајтин* (ЦГ), *јазик*, *јазници* (ЦГ, Р, Л), за мѣ[j] *јазик* (Ш),³⁸ кудѣ ги су њињи *кладанци* (Ш), кудѣ је *кладанџ* (Л), по *ковчаз* (Р), отиде и

³⁷ Када је у питању предлог *из*, обични су овакви примери: ора *из* рүке да му не үзнеш (ЦГ), *из* Глок тѣј гу бѣше довѣја њѣзе (Г), а ви ме искарујете *из* болницу (Р), падо *и[с]* сливу (Л), свак си једе *из* љувѣч (Ш), зѣље *ис* чѣрбу (Л), али наишла сам и на: вампир гађаја *иза* забел (Шп), што јесте необично, али ово финално *а* требало је само да помогне изговору, као у претходно наведеним случајевима где се уместо *а* појављује *э*.

³⁸ Овај облик је, изгледа, старији, а у западним деловима Пчиње бележила сам обично *език* и *језик*.

из онија, ми ги кажемо *ковчаз* (Р), *стожар* побијемо на сред на гумно (Шп), а ја сама *та* нанам, преко рит (К), *та* едва ги отели (П), лани дојде *та* ни помогна у сено (Л), али срећемо и: *те* овѣг* ме давило, *те* онѣ[г] гу давило; чувамо, *те* теленце се отелило, *те* јагњенце, *те* офца, *те* прасе, *те* кокошка (П);³⁹

о: *дваица* браћа има (Т), а *дваица* дом (Л), али је обичније: сѣк по *двоица* старци, куде едѣн, куде *двоица* (Шп), две снашке туј беја и синовите *двоица* (Т); Она кваца: ква, ква, ква, ква – *квачка* (П), па си га *матичето* узедо; остави тој *матичето*, остави (К), *навадаџика* је с мене (Ш), чеке, ја да искочу *надвар* ‘напоље’ (Шп), не смѣм ги *надвар* нигде пуштим (Р), едѣмпут да ступну да искочу *надвар*, да појду дѣг било (Л), али може се чути и: сѣк ће ви, каже, *надвор* искарам (К), избѣгам си по *надвор* (Р), па там *надвор* лѣгав (ЦГ), па она унутра, а ја *однадвор* (Ш), оо, побратиме, како помина *наћѣске*? (Шп), отут си га па доведоше навам, *палак* (К), после, *палѣк*, *палѣк*, та натам отоше (Г), и ја *палѣк*, *палѣк*, па се диго (Л), поред очекиваног: *полѣк*, *полѣк*, учимо с Вѣрицу, та га научимо; *полѣк*, *полѣк*, изделимо се (Г), ја *полѣчка* та ото си (Г); па седне на *рагѣжу*, намѣстев *рагѣжу* (Шп);

у: Код глагола **III Белићеве врсте у инфинитивној основи је редовно нж > на** (о чему је било више речи у т. 37).

Вокал е

52. Вокал *е* може се чути уместо:

а: *гребуља* (ЦГ), И она узне *гребуљу*, грѣбе и се занѣси (П), *петлицани* да врзујем (Р), накуде букете, ус планину, куде твоѣга *пријетеља* (Т), *чешире* ги викашеву (Ш).

У Пчињи је увек: лазарице идев пред *Велигден* (К), лазарице идеф преко *Велигденски* пости (Шп), ако дочѣкам до *Велигден* (Г), али је, такође, редовно: ће напунимо амбѣри и чѣг за до *Ђурђовдѣн*, зиме не идемо да мѣламо (Р), и там накуде *Видовдѣн* липса си (Р), за *Петровдѣн* двѣ недеље смо постили (Л).

селѣ си је, а *далѣко* сѣм ја до доле (К), од *далѣко* је (Г), да ли *далѣко* отоше?; лѣле, дѣца, да бѣгате од родитељи *далѣко* (Т), али поред овог обичног облика наишла сам и на: тамо, бугарско неко Доњо Селѣ,

³⁹ Забележила сам једном и облик *дак* уместо уобичајеног *дек*: чекамо, чекамо – нема, тики видѣли га *дак* иде (К) (в. т. 306).

делѐко (К), на моји неје било *долѐко* (Шп) (уп. са примерима за вокал *о*); *свѹде* си изореше (Шп), амбулиѹе има *свѹде сѐк* (Р), *свѹде*, и под мишке овакој (Т), поред ређег: *свѹда* куде иду, *сине*, *сѐ* тој причам, на свакога живога (П); *овѹде* си идем по комшилѐк, *там* си идем по гѹсти (Р);

и: да намѐриш на нојњо мѐсто *ели* мѹжа, *ели* неко жѐнско (К), да не мош с неко дрѹк помоћ да работиш, *ели* с коња, *ели* на_раму (Р), *ели* да гу остаѹу за дрѹјпут (Т), кажи момчѐто куде ти је, *ел* ће пуѹам; да л ће ме спомиња Ђурђа, *ел* не? (К), па чѹвамо по еднѹ краѹу, *ел* до кобилу (Г), да ли са дали они прасето на Милана, *ел* јок? (Р), знајѐж гу Благицу *ел* не? (Л); *зи́ме* не идемо да мѐљамо (Р), *зи́ме* што ра́димо? па га́зимо снѐк (П), ко́зицете ги чѹвамо због мѐсо, за *лѐте* (Ш), па *лѐте*, па *зи́ме* такој обѹче_ништа, чара́пе (Г), али може се чути и мање обично: и чѹвамо си *зи́ми*, *лѐти* ма́сло такој (Г); има од неке ко́зе *мерѹше*, а од неке не (Шп), сѐл ка́пнемо да *замерѹше* (Шп), тој не знаф што је *мериса́ње* и маза́ње (Г); не га *премѹли*, како баја́ги да бија́ у живѹту (П), ја не́сѐм ни *преметѹла* (К), и *пременија* се (остареја) (К), *премиша́* горе, оно́ штѹче (Г), овѹј *претеза́* (ЦГ); *ћели́м* узѐдо што сѐм си тка́ла (Ш), на тија гла́вни – *ћели́ми* (К), па ли ја́ имаше пу́но *ћели́ми* (П);

о: *ѐве*, имате, каже (К), ми *ѐве* овѹм си лѐгамо (Г), *ѐпа*, *ѐве* ста́нѹт куде је, шко́ла; *ѐве* куде је кочи́ца излетѐла (Р), *ѐте* гу зѐмња, лѐга; *ѐте* ти га саба́јле (К), *ѐте* коца́ сѐм године; тики *ѐте* ти га дојде́ (Г), она́ бли́зу, *ѐне* гу (К), *ѐне* онѐј три што са; *ѐне* кад биде́ њѐкња она́ј међава и онѹј мрас; *ѐне* она́кве ша́рке сѐм тура́ла; *ѐне* гу црквата (Р).

О гласу [е] на месту полугласника в. т. 36.

Вокал и

53. Вокал *и* нисам често сретала на месту других вокала. Овде је или *сировѹтка* (Р, ЦГ) или *си́рутка* (Ш, Шп, Л), а не *сурутка*: па раствѹрашев[у] у *си́рутку* (Ш). Поред тога наишла сам на неколико примера са заменом гласа [е]: па *макидо́нски* сими́ти голѐми (Шп), не *оси́хам* ги (ноге) (П), *шићѐр/шикѐр/шикѐр*. У облицима присвојних заменица недоследно се може појавити и: *њигѹва* ма́јка, он си изму́зе *њигѹву*, напред *њигѹву* ѹперу (Ш), на *њигѹви* узѹма, *њигѹве* рабо́те, па му ту́рев *њигѹву* цѹпку (К), поред обичнијих форми на *е*: *његѹва* Ве́ра и тѹј си Ве́ра (ЦГ), сас *његѹву* ма́јку (ЦГ), не́мав деца́ у *његѹву* ку́ћу; у *његѹву* ку́ћу он станѹје (Р); ту́ј у онѹј цркѹиче *његѹво* (Л), *његѹв* та́тко (Шп), *његѹви* си́нови се одели́ли (Л) (в. т. 31).

Вокал о

54. Вокал *о* често се налази на месту других вокала.

а: па ја пуну бошчу ‘бошчалук’ сэм понела (Ш), зимњо добо (Шп), зимњо добо; е, он дође ујесен неко добо (Шп), немојте, синко, такој наопоко; иди налице, немој наопоко (К), а сэг нашо дете на остал се укачи (Г), остал туреф тјј; натурэф по остали (Г), мене ми дадоше упут одовде (Шп), и он се чује одовде (К), нешто ја одовде дава (Р), а ја слшам одовде, он на спротив овија (ЦГ), грдне паре су одовде однели (П), не знам одокле беше (К), ја знам одокле си ти (Шп),⁴⁰ моји братанци отселише си одотле (К), он си тјј и он одотлека; ајде, иди си одотлека (Шп), испредемо и почнемо па да ткајемо: совельке, цевке мотамо (ЦГ), помолечка (Л);

е: и татко га тури на рамо (Шп), на рамо се је носило (ЦГ);⁴¹

једва коњ искочи (Шп), та *једва* исфаћамо краве навечер; *едва* сэм се излекувала тјј у Трговиште (Г), *едва* сэм остала жива (Т), та *едва* ги отели (П), па *едва* гу опереш (ЦГ), али се чује и: та ги *одва* њекња откараше; *одва* угасимо по кућу; и не могу *одва* сэм преноћила (ЦГ) (в. и следећу т.)

у: што је до тебе *близу* (К), али је много чешће: овдека је *близу* бија; моје *близу* беше, па си оди (Шп), и који су овакој комшије *близу* и на њим се даде (К), да са *близу* куће како овде што са (Г), а који су *близу*, знајеф се (Л), да си *близу*, та да те часту (Г); *копџ* (Р, Шп), не могу од њега леб да *омију* (Р), тој ће све да *омије* вода (К), *оми* га острило (Г); тој има да се *оплашиши* да видиш (Г), несмо видели ни *смоци* ‘врста змије – смук’ ни змије; Тој несэм до толичко *смока* видеља (Г);

О гласу [о] на месту полугласника в. у т. 36.

55. У придевским речима појављује се и ова занимљивост вокализма: облици ср. рода јд. обично се завршавају на *о* и онде где бисмо очекивали *е*, као што и у заменичко-придевској промени преовлађује наставак *-ога* на рачун наставак *-ега* (в. т. 185). Ова појава присутна је и у другим сродним говорима (Реметић 1996 : 389-390; Марковић 2000 : 56, 156).

⁴⁰ Забележила сам и свакако новији пример: Ви *одакле* сте? (Р), али је уобичајено: *одокле* и *откуде*: *откуде* бакшиш ће донесе (ЦГ), не знајемо *откуде* са тија људи (Г).

⁴¹ Ова именица, као и *добо*, има обично наставак *-о* у призренско-тимочким говорима (Реметић 1996 : 474; Марковић 2000 : 56-57; Динић 2008 : 711).

Заменице *моје* и *твоје* јављају се само у овим облицима и још се једино среће: *мојега*, *твојега*. Може се, међутим, чути: *нашио/наше*, *вашио/ваше* и *нашега/нашога*, *вашега/вашога*, с тим што су облици на *о* фреквентнији: *нашио* телè (П), то[*j*] је туј *нашио*; девојче *нашио* (Л), из *нашио* селò (Г), не једемо од *нашио* (П), свè си од *нашио* мèљамо и мèсимо (Р), нèће *нашио* да работи никој; туј си у *нашио* селò си се копав (Г), и тако[*j*] је било однапрèт у детинсто *нашио*, истина (ЦГ), билà сèм у сèло *нашио* овдè (Т), *вашио* си је детè (Р); овој што глèдаш, свè је *нашие*; има једно малèчко, *нашие* (К), а *нашие* е натам (Л), из *нашие* Шапранце (Шп).

Заменицу *чије* забележила сам само у облику *чијо/чиво*, а *које* је чешће у овој форми него у облику *којо*: а *чијò* је овој куче?; *чијò* је овој телè?; *чијо* је овој детè (П); *чивò* је детè?; *чиво* је? (К), *чивò* е ... мазно (ЦГ), *чиво* је тој девојче? (Л), *којò* је послабо, парчки (Ш), закољемо ели пèтла, ели кокошку, *којò* има; *којò* по Београд (дете), *којò* кудè отидне (Шп), али у кућу нèма *никојо*, мајка му умрèла, браћа му се иселили, сàмо òни (Шп); *којè* далèко, *којè* од близу (Шп), *којè* је малèчко (Г), а *којè* је па некрстено дèте (К), али *којè* сè свиње, *којè* с òфце (Л), *којè* ће иде у школу, *којè* ће иде сè стоку (Р), *којè* не мòж да òди; *којè* криво, *којè* òраво, *којè* сакàто (П), òн знаје *којè* врèме ће сиса; до *којè* врèме викав (ЦГ), от *којè* мèсто ги казà? (П), *никоје* (дете) (Р).

Код придева, који се у основи завршавају на *ћ*, *ђ*, *љ*, *њ*, *ј*, *ч*, *ш* (немам потврде за *и* и *ж*), у ср. роду јд. појављује се наставак *-о* уместо очекиваног *-е*: држ, додèк је *врүћо*; додèк је *врүћо* држ га на пупèк (Г), *говèћо* мèсо (ЦГ, Р, Шп), *кòзјо* је по ретко млèко (Л), *кòзјо*, *òфчо*, *кравјо*, али најарно *òфчо* је сирење (Шп), *òфчо* сирење (П, Р, ЦГ), а *òфчо* је по густо (Л), млèко је *òфчо* нај убаво, нај густо је (Л), *крављо* сирење (Р, ЦГ), *телèћо* (Шп, Р, ЦГ), до *дòљњо* селò (К), тамо, бугарско неко *Дòњо* Селò, делèко (К), *зимњо* дòбо (Шп), не мòгу од овој *лòши* врèме да отиду (Р), а каквò *лòши* бèше врèме (Ш), *првњо* детèнце (Л), тој *првњо* дèте кèт сèм имàла (Шп), па тој Сүзе, *срèдњо*, онò је две гòдине ишло (К), сваћа ће еднò, ја ћу дрүго, *трèћо* (ЦГ), нèће га чува онòј, *тућото* (Р);

и чèг за до *Бүрћовдèн* (Р);

тија двè децà ми се родише од нèга, тога *послèдњога* (Г), од овога *сакдшињога* мүжа *скордшињога* (Г), ми женимо тога *срèдњога* (П) (уп. са т. 184, 185 и 186).

Прилози се различито понашају: ћути си *бòље* (К), да сèм си умрèла, сине, ја, *бòље* би билò (Г), трòпа па она па *дрүкише*; сàнке, кòла са *дрүкише*; не *дрүкише* но бапче свè са гу викали (ЦГ), али: доòдев *годишињо* по јèдампүт куде мèне; *годишињо* дòјдев (Р), *лòши* ме уврзаше (Р).

Вокал у

56. Вокал у може да се нађе на месту вокала о:

направи и на оној детёто *амбулице* (К), *амбулице* има свёде сёк (Р), нёма више *бомбардување* (Т), овэ[j] је *дирёктур* у Комунално, ма́лиат (Л), ће дојде бајги неки *до́ктур* оздо́ла (ЦГ), тэ́г да ме одвёдеш у *до́ктура* (Р), такој су ме *до́ктору* прашува́ли (Ш), ја́ ће ти сплёту тој *ступáло!*; до[к] га свртó оној *ступáлце* (Л). Итеративни глаголи са формантом -ува- (в. потврде у т. 279) такође долазе овде: *поштува́ли* су ме (Ш), па прóсо *расипува́ла* (Шп), *школу́ван* је (Шп), нёсу *школува́ли* деца́ (Т).

У овом поглављу (*Супституција вокала*) нису дати примери глаголских облика који се мењају по другој врсти, а не истој као у књижевном језику, на пример: *работу*,⁴² *улазам*,⁴³ *чину*,⁴⁴ *шарам*.⁴⁵

⁴² С обзиром на то да је рад. гл. прид. овога глагола *работи́ја* (ЦГ, Ш, Г), *работи́ли* (Г, Ш, ЦГ), место му је у VIа врсти, међутим, у Шп сам срела облике: *работáја* (Шп), *работáли* (Шп), на основу којих би требало овај глагол сврстати у VIII глаголску врсту, в. т. 291.

⁴³ Примери: ти здрав у зёмњу не мóж да *ула́заш*; мóра нёшто да ти фáли па да *ула́заш* (Шп), кудё си онí *ула́зав* (К).

⁴⁴ У Радовници сам забележила и облик *учини́ја* (Р), на основу кога сам овај глагол ставила у VIIа глаголску врсту. Међутим, у другим пунктовима забележила сам: *учинáла* (ЦГ, Ш), *чинáмо лáв* (Шп), *чинáли* (ЦГ), *учинáли* (ЦГ), што би овај глагол сврстало у VIII глаголску врсту.

⁴⁵ Глагол *шарам* забележила сам на западу Горње Пчиње: па ће га *нашáрам*; ако имаш ће си га *нашáраш* (Ш), на истоку, међутим, овај глагол не припада VI врсти: ја н-умём да си *шáрим* (ЦГ), тој се свё *шáри*; па ћелими се *шáрев* (П); кóлко *нашáри?* (ЦГ), па *нашáримо* сэ Загу овдё (ЦГ).

Консонантизам

57. Инвентар сугласника у пчињском говору изгледа овако:

Сонанти	Опструенти
м	п б ф в
н л р	т д
њ љ	ц с с з
	ћ њ ј
	ч ц ш ж
	к г (х)

Сугласник *j*

58. Глас [j] се изговара редуцирано. У мојим текстовима означаван је словом *j* онда када је његова артикулација прецизна или „доста прецизна“, а онда када му је изговор ослабљен – знаком *ĵ*. Следеће ситуације одређују природу овога гласа: положај у речи, гласовно окружење, место акцента и брзина говора, што је, уосталом, заједничко са другим говорима (Реметић 1996 : 392-397; Вукадиновић 1996 : 79-86; Марковић 2000 : 60-68).

59. На почетку речи *j* се најпрецизније изговара испред гласа [a], затим, испред [o] и [y], док испред [e] обично изостаје или је врло редуцирано.

а) *já* сам, коња да *jáam*, *jaája* коња, *jáne* нашога еднога вола, *jáбука*, *jáбучики*, *javiája*, *javi* се, само ми *jáвете*, *Jáворка*, *jáганчики*, *jáганци*, *jáгње*, *jaгњенце*, *jáгњето*, *jáдэн*, *jáдни*, *jáдови*, *jáјца*, *ják*, он тргја *jáко*, *jáнуар*, *Jánчо*, *járeto* прерипило, *jáрики*, *jáрчики*, на *jás* откида[в] воду, коњско *jásле*, *jasták*, тија *jastáци*, ткајени *jastáчки*, *játка*, *Jáћко*;

б) баба *Јованка* дошла, *Јованче*, *Ордан Јовински*, ма *јок*, *јоргани*, *Јоско*, *ни још* несмо, *још* подалеко, *јоште*;

в) бивша *Југославија*, куде *јужари* ги има, *јуженце*, *јужина*, *јуримо*, *јурнеште*, *јутре*, *јутрен*, *јутрето-дан*, *јутрос*, *јутроске*;

г) снајка *Јевнице*; *једва* коњ искочи, *едва*; *један*, *једну*, *једната*, *једно*, *једни*; *јед* ли ви се, *једен*, *једеш*, што *ни* е *јеја*, малка су ме *јели*, *јело*; *јел* такој, *јел* ти реко, и оно *јес* такој;

је, *неје* баш убаво; *један*, повикне *једнога* човека, *једно*, *једното* у школу ће појде, *једна* стринка, *једну* бербу, *једни*, по *једампут*; *једенце*, *једете* леп, све *јело* овде, ја сам *јешна*; та *једва* исфаќамо краве; *јела*, баба *Совето*, дојди; *јесенске*, *јетрвуту*, па *јештино* беше так, *јечи*, *јечмен*;

едан, куде *еднога*, *една* собица, а *едната* нога боса, помери *еднута* ногу, и с *едно* око, даде на *едни* бесници, *едампут* леѓо, још *емпут*; *едем*, *еди*, *едоте* ли, *јеја*; *ел* ти казува, *елци*, *етрве*, и *етрвуту* онуј дарује.

Сугласник /j/ испред вокала /e/ на почетку речи или потпуно изостаје или се изговара редуковано, али је врло ретко јасно артикулисан. Уколико пратимо само оне најфреквентније речи са *ј* у иницијалној позицији, а испред *е*: све облике броја *један*, различите форме глагола *јед*, именицу *јетрва*, лако ћемо уочити огромну превагу облика са редукованим *ј*, и оних у којима оно потпуно изостаје, над формама где је јасно изговорено.

У прикупљеној грађи немам потврда за *ј* у иницијалној позицији испред вокала /и/.

60. У средишњем положају у речи *ј* се добро чува када је поред другог сугласника.

а) *ј* испред сугласника: *најбоље*, *најбогато* имање, *највећ* мрас, *највише* људи, *бајги* његове, *бајгим*, *бајги* ми ти дете ће крстџа, три буре *бајги*, у *најгоре* време, што неје за *вајду*, *гајде*, како *дојде*, ће *зајде* озгор, *надојдоше*, *најдем*, *ојдомо*, *прејду*, *пријдо*, *пројдеф*, *најдобро* живи, *инајдер* да ни шије, *гројзе* (Шп)/*грозје* (ЦГ), ја сам *најзедња*, на *девојку*, *старјка*, куде поп *Милјка*, батка *Стојке*, *мајка*, *мајкин* брат, *снајке*, да му каеш на *ујку*, што сам била *старјковица*, *Станојко*, *сабајле*, *бојлек*, *најмал*, *најмала*, *најмлат*, *најмалечко*, *њојно* дете, *војник*, *војници*, *њојни*, брат ву *њојн*, *њојна* мајка, *њојни* деца, *гојне*, *ујнин*, *најнапрет*, *крајници*, куде *Стојну*, *нојно*, *њојно*, на *њојното* дете, *њојња*,

њојње, нојње, најпосле, друјпут, најстара, војску, на најсторчето јадно дала, мајстор, гајтан, не се бојте, глејте, дајте, не лудујте, немојте (в. т. 213), најтешко, зејтин, зејтинчак, најтро, ујтро, зајци, јајце, јајца, оволичко – обојци, кравајче, девојче, девојченце, девојчиња, лејче, лејчки, Стојче.

Секвенца *-ијск-* уклоњена је и у овом говору (Реметић 1996 : 394): на Милеву је ро[д] *Деветлиску* (Р), и на *комишску* жену пасла (Шп), *комишске* жене (Г).

б) *ј* иза сугласника: на *гробје, гробја, дрвја, здравје, кравјо, дивје* свиње, *побегја, могоја, улегја, стигја, тргја, пађа, одједампут, божјаку*, до *Вражји* камен, он *мрзја*, кат се *замрзја* он, *лозја*, у *лозје*, *гројзе* (Шп)/ *грџје* (ЦГ), по *Козји* Дољ, *козјо, влекја, затекја, измекја* се је, *секја*, он се *исекја, никја*, он се беше *навикја, обукја* се, ако је *рекја* Бок, *одрекја, утекја, штукја* ми памет, от *конџје, снопје, у снопје, Скопје, жарје, перја*, некој *прекисја, класје, лисје, Пролесје*, Циганке *пролесјачка, доија, доија, иија, наија* вџс, *отија*. У Горњој Пчињи нема облика типа *мачји*, али је обично: *кучешки, лисичка дупка, мачешки*. Осим тога, увек је: *детиња* работа (Шп), *кокомињи перја* (Р), најарно *џфчо* је сирење (Шп).

в) Глас [ј] у интервокалном положају има ослабљену, несигурну артикулацију и може се изузетно редуковати (што се уосталом не разликује од стања у осталим говорима). Најпрецизније се артикулише између два вокала задњег реда (*-аја-, -ају-, -оја-, -ојо-, -оју-, -ују-*), затим, *испред* њих (*-ија-, -ију-, -еја-, -ејо-, -еју-*), док се изузетно ослабљено изговара испред вокала /е и/.

-аја-: *биднаја, гледаја, намазаја, остја, оћаја, причаја, неје смејаја*, а он се *насмејаја*, а овеј не *тејаја* (он), он не *тејаја*, он *тејаја, утепаја; викаја* женете, *викајамо* тџк, *давајамо, теја имаја, имајамо, нас* ни све Бугари *маваја*, ми *мараму турајамо; оваја*, како ву *имеше, таја* зџлва; *бајаги, кобајаги; најарно, снаја, Стаја;*

-ају-: *бају, знају, ткају, изџткају, куче залајувало;*

-аје-: *џет* 'трем' га *викашемо, бџемо заједно, заједно* седџеле, *поседџемо* си *ниџе заједно, кравајџенце, наџедџепут, најџесен;* засипнаја *викаџеки*, *искину* се *дизаџећи, причаџеки*, поред: *жнејаџећи, удараџећи* беше се *пресџекло; знаџеш, знаџе*, не *знаџеше* ништа, *лаџе, наџеџев, ткаџем* (ткају), *ткаџеиш, ткаџе, ткаџемо, ткаџете, ткаџев;* ал тој *ткаџено, ткаџени* јастџџики, по *друго ткаџево, ткаџешем.*

Ова секвенца у бројевима готово редовно губи *ј*: *идинаџесто, идинаџесе, дванаџез* деџа, *дванаџесе*, око *дванаџе[с]* саат, по *два-тринаџес* јај-

ца, *тринáјес, тринáјесе* дэна, по *четрнáјес* мэтре, *четрнáјесе*, по *петнáјез* дүше, по *двáјез* дэна по *петнáјесе* сэдуду, до *петнáјестога* маја, у *шеснáјез* гóдине, *шеснáјесе*, на *седáмнáјес* мэста, по *седáмнáјесе* деца, *седáмнáјесту* ли гóдину сэм билá, кошүље *осáмнáјес; осáмнáјесе; у деветнáјез* гóдине; *деветнáјесту* гóдину; *деветнáјесе; двáјез* дýнара; *двáјесе* дэна;

-аји-: *двайца* браћа има (Т), а *двайца* дóm (Л), по *крајишта*;

-еја-: *Дéјане*, тај *маћеја*; *овéја, теја* класүрке; *нумејáшнини*; да не *бе-ја* се смењили, *биејамо* млéко, крајници ме млого *бóлеја, брањеја* ни нáс, а напрé[д] *доодеја* по два-тринáјес човéка, лéп *éдејамо* сá стáрци, напрéт *идеја* по трáвке, па *идеја* до скóро стругáри, пýно ми лýди *из-донóсеја*, жéнете ги *лэжеја*, пáфте *нóсеја*, зáедно ги *нóсејамо*, свí тој си *пáтеја*, такóј *плéтејамо* си, *прáвеја* жéне, о[т] тој си *прáвеја* ћелими, бóже, што *работеја*, нáшу не *теја* да пíје; *вејáмо, жнејáмо, ожнејáмо*, јá кэт се *засмејá*, не *смејá, смејáше*, не *тејá, тејáше*, јá н-умејá; *живејáла, живејáло, жнејáле, насмејáја*, неје *смејáја, смејáла*, не *смејáла, сејáли, тејáја*, не *тејáја*, јá несэм *умејáла, узéја, умрéја; жнејáћећи*;

-ејо-: *Дéјо, шéјови* ‘дарови’;

-еје-: Ова секвенца има врло редуцирано *ј*, које се најчешће и не чује: *дрéјете* ‘одећа’; *белéјеф* се, *живéје, жнеје, жутéје, мрéје, мрéјеш, мрéјев* за лéп; *оздравéје; смеје*, не *смéем, смејеш*, не *смејемо, смејете*, не *смејев, умéје, н-умéјемо*; па слэнце *грéјеше*, а неки си *мрéјешеву*, он не *смејеше, смејешеву* се, *н-умéјеше* јáдно; *зборéеки, идéећи, одéећи, ранéећи, тражеећи* га и сл.

-еји-:

-еју-: у *стрéју*; сáма *жнеју, огрéју*, јá се *смеју, смеју, умéју*, јá ги н-умеју;

-оја-: *Блáгоја, Добрíвоја, Стојáдин*, братко *Стојáне*; *мóја/мојá, мојáта, твојá, својá*, њóјан *йде, њóан зéт, којá, нíкоја, овáкоја*; сэг *оја-гњише, појáле, петэл кэд успојáја; другојáче*;

-ојо-: *којó*, нéма *нíкојо*;

-оју-: на тога *Блáгоју*, о[д] *Добрíвоју* мојéга, *појутрину, моју/мóју*, од *моу рýку, у моу кýћу*, и *моу Стáницу, твоју, твојуту, своју* свекрву, *коју; запојује, избрóју, искрóју*, јá ће *пóју, стóју*;

-оје-: *пóјес; тројеглáва; мојéга*, на *мојéтога* стáрца мајка; *моé-тога* стáрца да збéрев; с *моéтога* дéвера, *моéга* стáрца, *мојéте, мојé-те*, у *моé* гóдине, *мојé/мóје, мóјето* бóље бéше, *твоéга* приéтeља, *твојé/твоје, твојéто, твојéте, својé/своје, њóјен, њóен, којé, некóје*;

поје, појемо, појеше, пѣсне појешеву људи, појѣѣћи, стојѣв, стоечким, стојечки;

-оји-: У овој секвенци глас [j] се готово уопште не чује (то што сам понегде стављала знак ĭ чини ми се да је више ствар очекивања него перцепције): Стои́ле; Сио́илковата ба́ба; мои́јат му́ш, мои́и си́нови, мо́и, де́ца мо́и, мои́те се уплаши́ли, твои́, своји́, свои́ деца́, који́, ко́и, кои́ су по двоји́ца, двои́ца и си́новите двои́ца, нежењети су обои́ца, доведе трои́ца попови, има́ше трои́ца браћа, ови́ја трои́цата, са́л је има́ла Свете трои́це; дво́и ка́мења, има́ж дво́и очи, обо́и заедно, ко́ла тро́и; дво́им, избро́им, кро́имо, напо́и, да стои́ ма́лко; брои́ца; одвои́ише;

-ује-: па га врзу́емо, искáрујете, казу́ем, откúпује, премýзујемо си о́фце, тој не прифа́тујев; ће наkáрујемо говѣда; по́сле гу виду́еше, ти́ја госту́јешеву, ја́ мло́го запазу́јеше, питу́јеше; у́једно;

-ују-: брсту́ју, веру́ју, гаранту́ју, дару́ју, казу́ју, дока́зују, наkáрују, расkáрују, питу́ју, праши́ју, подручу́ју, прооду́ју, сраму́ју се; у́јутро, по-ред: у́јтро;

-ија-: Алекса́ндрија, Мана́сија, Лепоси́ја, Стани́ја, бивша Југосла́вија, амболи́ја, змија́, комиши́ја, лија́р, та́ј ма́ћија, при́јатељу, при́јатељке, пи́јац, раки́ја, си́јалица, терзи́ја, шами́ја; пи́јан, пи́јано; мои́јат је домаћин, чи́ја, ови́ја, ти́ја две́ де́ца, они́ја лејчки, такви́ја; бија́/би́ја, доби́ја, запали́ја, качи́ја, купи́ја, мери́ја, набѣдѣи́ја, обеси́ја, се ознои́ја, покри́ија, он слави́ја сла́ву, удри́ја, увампирѣи́ја се; зу́би си́јашеву на њѣга;

-ије-: У овој секвенци j се готово не чује: абари́ице, амбули́це, зми́це, у коми́ице, не́кици́е, при́јетеља, тепси́це; чи́е су, а чи́ѣ су ове́ј о́фце?; ни́једно, три́јес, по три́есе ди́нара, три́ез; би́џеф, ви́џем, ми́џем, оми́џе, пи́џемо, покри́џеф, спи́џе, спи́џемо, спи́џев, успи́џемо, успи́џев, ши́џеф си; би́џена, заши́џене, прекри́џена; би́ејамо мле́ко, кри́џешеву; пи́џење, пи́џење, на спи́џење;

-ијо-: Овде је глас [j] врло јасно артикулисан: комиши́јо, кума Ли́јо, попади́јо, при́јо, овакво́ радијонче; чи́јо, чи́јо;

-ију-: ма́ћију, на меанѣи́ју овде́, пензи́ју, раки́ју, у тепси́ју, куде терзи́ју, фами́лију, шами́ју, деда Димитри́ју, на оно́га Ђурђи́ју син, на Светога Или́ју, у Македо́нију, у Ру́сију; би́ју, по́бију, у́бију, до́бију, ви́ју, о́мију, пи́ју, по́вију, по́крију, скри́ју, сáкрију се, сáшију, спи́ју, усти́ју;

-ији-: Ова секвенца не може се чути ни у Горњој Пчињи: не́ку пенси́ицу, пити́ишите; чии́/чи́и.

61. Глас [j] на крају речи није необичан, међутим, нисам наишла на примере који се завршавају на *-иј*: *крај*, *крај*, *обичај*, *овај*, *тај*, *онај*; *дај* му, *прашај* Верицу, *продај*, не *кај* се, не *мај* се, *лај*, *куче*, *пребај*, не ни *тепај*, *ткај*, па *тэк* се *удај*, *чувај*, *боже*; *овај*, *тај*, *онај*; *овеј*, *теј*, од *онеј*, *посеј*, не се *смеј*, *еј*, брате; *гној*, *повој*, *разбој*, *кој*, *некој*, *никој*, *мој*, *твој*, *свој*, *овој*, *тој*, *оној*, *овакој*, *такој*, *немој*, не се *бој*, а ти *стој*, *паре затој* су; *овуј*, *туј*, *онуј*, све *болуј*, *запазуј* ти, *казуј* га ти, *купуј* ву ти, *прашуј* ме, па *воду сипуј*.

62. Секундарно *j* уобичајена је појава и у овом говору. Среће се обично на месту где је настао зев: *тринáџес*, *осáмнáџес*, *двáџез*, *двáџе[с]* *седáм-осáм* године, *триџес*, имашемо *триџес* и *не-чес* о́фце, *триџес* и *осáм*, међутим, много је више потврда ових бројева у којима се тај зев не уклања, посебно у источнијем делу испитиване области у којој је обичније: *идинáесе* (ЦГ), *дванáесе* (ЦГ), па *тринáесе* дóна (П), *седáмнáесе* (П), *двáесе* (Р), него: *идинáез*, *дванáез*, *петнáез*, *седáмнáес* и сл. Овде је увек: *шеесé* (в. и т. 192). Затим, у радном глаголском придеву м. рода јд. доследно имамо наставак *-ја*: не *даја*, неје *могја*, *реknáја*, *врзáја*, *умрéја*, *искочија*, *седеја* (в. и т. 232). Поред ових двеју категорија речи секундарно *j* сам забележила и у следећим примерима: *авијон*, *бијоскоп*, *бује* (Л), па ја *бује*, ја *мўје*, ја да га не *áпе* преко *лéто* (Г), *камијон*, *мејур*; четíри *наполејона* је *даја* (Л), Четíри, *наполијони!* (Л), овáкво *радијонче*, *радијо*; она *сáмо* што *жива*, што *дија* (П), *прекријена*; ели да гу *оста́ву* за *дрўјнут* (Т), *најсторче*, *најсторкиња*, али немам пуно оваквих потврда.

Протетичко *j* може се уочити у следећим потврдама: *џéла* баба_Совéто, *дојди*, *дојди!*; *џéла*, *џéла* туту́н да *запáлимо!*, поред: *éла* да га *видиш*; па *јел* ти *казују*, поред: *ел* ти *казува*; *џéпа*, поред обичнијег и много чешћег: *éпа*; куде *јужáри* ги *има*, *јужéнце*, *јужиња*.

Сугласник *в*

63. Сугласник *в*, који понекад може бити изговорен редуковано, забележила сам редовно словом *в*. Он, истина, ретко, може бити артикулисан и билабијално. На пример, поред редовног наставка *-в*, у 3. л. мн. през. може се чути и врло редуковано *в*, а неколико пута забележила сам и билабијално *в*: *ви́ка*^в ги; *наре́де*^в га; кэт *пра́е*^в сва́дбе (Ш), у котлэ

ће *нацрпе*^w (Т)⁴⁶ и наставак *-ву*, који је вероватно преузет из 3. л. мн. импф.: *кога́ утѣнаву* (К). Једном сам јасно чула билабијално *в* у речи *уво*: *шѣпна́ ми на у^wо* (Л). Понекад, посебно у брзом говору, тешко је разлучити да ли је *в* лабиодентално или делимично обезвучено посебно у облицима 3. л. мн. през. и 3. л. мн. импф.: *та́м на́доле и́дешев^ф*; *о́ни од Бугари се кри́цешев^ф* (Т), па у малу́ *ка́њев^ф* сѣс китен котѣл (ЦГ). Ипак, на апсолутном крају речи *в* је, *према мом утиску*, најчешће делимично обезвучено.

Много је чешћа појава да се овај глас испред безвучних сугласника, понаша као звучни парњак гласу [ф]: *ба́џеф* си деца́ (Т), *ва́реф* класје (ЦГ), *га́ђаф* с ка́мења (П), али: *га́ђав* докле гу не обале́в (Ш), Ла́зарице *и́деф* преко Вели́гденски по́сти (Шп), те́ја па *оста́неф* ту́ј (Р), *но́џеф* си, мале́цки (Т), *ра́ђаф* си се и компи́ри (Г), то́ј се *разде́леф* по́сле (К), и *сва́реф* чо́рбу (Т), *сла́еф* Свети Нико́лу (Шп), *спра́еф* све́ што тре́ба (Шп), и о́ни ће *ту́раф* па́рчики на крпу́ту (Р); сѣс овѣ́ј *афтѣ́бус* из Вра́ње (Ш), *дра́жефци* ги ви́кашеву (Т), на́ши не́ћев ни́кѣо с ти́ја *дра́жефци* (Г), кѣт на́јемо неко *др́фце*, се́њуку (Л), од мо́ј *кр́ф* (Т), у *ло́ф* 'лов' ће и́дев (Шп), али: и ће и́дев у *ло́в* (Шп); да ви́ш оно́ј *мра́фченице* (Ш), има́мо во́лови, *о́фце* (Шп), а има́ пре́ко сто *о́фце* (П), *офча́рите* кѣд билі́ (ЦГ), *на́фте* но́сеја (Р), па у *Стајо́фце и́деф* по́големки (Г), какв́у ти не́маше *тра́фку* (Г), *Цве́ткофстан*, ме́стото, тако́ј га ви́камо (ЦГ), на *у́фце* мота́ла (ЦГ); *жи́ф* па́кос ти напра́ви (Г), *Голоче́фска* је ма́ала една́, по́сле ма́ала *Зладо́фска* (Г), Ра́де *Симо́нофски* (Р); зашто́ га не́ћеш, ви́ш какѣ́в је *убав^ф?* (Т); па *џѣ́фтино* бе́ше тѣк (Л).

64. Глас [в] се може изгубити у следећим консонантским групама:

-ств-: тако́[j] је било́ однапрѣт у *детин́сто* на́шо (ЦГ), *дру́сто* е кѣд има́ (К), Му́жи у *ро́псто*, му́жи у *ро́псто* све́ са, па мо́ј ста́рѣц у *ро́псто*, сви́ ту́ј му́жи што има́, све́ су у *ро́псто* та́г отка́рани му́жи (Г), ће си гле́дам *срэ́сто* (Ш), али: тѣг *бога́ство* је било́ (К), *ца́рство* је *бећа́рство* (Ш).

-вљ-: Овде су обично у питању итеративни глаголи који се мењају по моделу VIа Белићеве врсте: *заб(а)ра́љам* (Л), *во́ду крсте́ља* (Т), *крсте́љам* (ЦГ), све́ сѣм ги ја́ *крсте́ља́ла*, сѣл едно́га несѣм га у цр́кву крсти́ла (Р), не́ ме *оста́љаше* (Ш), *спра́ља* си и и́де си (ЦГ), о́не, дево́јке,

⁴⁶ Ова појава је изгледа много чешћа у призренском говору (Реметић 1996 : 397-398).

справља су (Шп), све она тој *управљаше* (Г), али прилично често наилазила сам и на форме са сачуваним *в*: тога га *заминевља* (Р), на мене су *купевљали*; ја *нџем купевља* (Шп), *дом сџм га крстевља*; и *тџк се је меневља* (Шп), ја *питавља* сџм (Шп), Анђелковић са се *презивља* ли тамо, а *сџк се презивљамо* Станђевић (Р), *расправљам* (ЦГ), и га *скиневљав туј* (Л), *ценевљаше* ме овде-онде (Р). У већини ових примера имам утисак да би се смисао глагола изгубио без гласа [в], што је можда и утицало на чување секвенце *-вљ-*.

Немам потврде за групу *-штв-*.

Забележила сам и лексеме, независно од наведених сугласничких група, у којима је, такође, изгубљен овај глас: *брџска*, *брџске* (ЦГ, Р), *срби* (ЦГ), Па *србџло*, како не *срби*! (Т).

65. Код глагола типа *прави*, *дава* наилазимо на облике са *в* или без њега чак и код истог говорника. Дакле, недоследно настаје зев испаданњем гласа [в], а тако настала група самогласника остаје, не уклања се уметањем сугласника *ј*:

даам (ЦГ, Р, П, Ш, К, Г), онога мџжа на онуј *даав* (К), *зајебаам* (Р), овде младожења *јаа* на коња (П), *намаам* (ЦГ), *ћу остаим* квасџц (ЦГ), *познаам* (Ш, К, Р), тој *ники сџк не праи* (П), *кноћи праимо* бџдву (Шп), а колачики тој *н-умејемо да праимо* (Шп), па *праве* о[д] дрво опџнци (Л), *праве* у Божићџви пошти; па и на њум да ву *правеф* свџдбу; а како се мостови *праве* (Шп), *н-умеје* ли га *праве* (Г), па *правешемо* торте (Шп), *правешеву* китке (Ш), поред: *горе си правешемо* тој (Г), овај кућа је *правена* – сто године нагоре има (Р); *напраимо* му дџпку на срџт (Л), девојке си теја *направе* (ЦГ), от свакаку врсту ће га *направе* (Ш), и ће *направе* носила (Р), о[д] дрво си *напраено* све (Р), такој о[д] дрвља *напраено* (Г), поред: о[д] дрво се *направи* (Р), *снопови направев* (Г), па оволик се *направи* (Шп), *направимо* му кућу (Г); *справџф* све што трџба (Шп), туј свџшто докарџв лџуди *продџав*: и грџзе, и паглиџани... (Шп), а овога ће га *продџамо* нашега (П), *слаев* Свети Никџлу (Шп) итд. Спорадично се може чути редуковано *в* и у овим речима: *даам* (К, ЦГ, П), *намаам* (Ш, ЦГ), ене гу црквата, *правев* гу (Р).

Лексема *све* такође се може појавити без или са врло редукованим гласом [в]: тој се *се* испџри, измије и до Велигден *се* постџње, сџдџм недеље (К), а оној брџшно си купујџшемо *се* (Г), *се* тој приџам на свакога живџга (П), и *се* броија (Л), тај Милојка *се* знаџеше (Г), ма *сџте* су ми три џрне снашке (П); *сеџ* са џџли тој (Г), *сеџ* тој однеља и ошла (П).

Забележила сам и неколико потврда са редукованим *в* у другим речима: *та̀м оста̀ла удо̀ица* (Р); *Она̀ не чу̀је, глү̀а* (П).

Овде је доследно: *шијен, покријен* и сл.: да сэм *би́цена, нѣсам би́цена* (Т), ете-таквѣ китке, три надóле па *заши́цене* за белезике (Р), на рúке *сэши́чено, са̀л колірче* (Шп), и сэм *прекри́чена* ова̀ко сэз бѣл ешма̀к (Р), али, глас [j] може и да изостане: *би́ена, би́ен* (ЦГ).

66. Секундарно *в* и овде је присутно у 3. л. мн. презента, а по угледу на њега, и у 3. л. мн. имперфекта у западнијем делу Горње Пчиње (потврде в. у т. 208, 223 и 225). Такође га има и у овим потврдама: три *бу̀ве* бэјги, нѣје секира; три *бу̀ве* ме пецна̀ше (Шп), она̀ му гу ту̀ри њему у *у̀во*; шэпна̀ ми на *у̀во* (Л),⁴⁷ поред: *бу̀а, бу̀е, у̀о, две у̀а* (ЦГ), *бу̀а, бу̀е, у̀о* (Р), *бу̀а, му̀а, бу̀је* (Л), *бу̀је, му̀је* (Г); у *јанувар* мѣсец (Т), али је чешће: за два *дэна* нѣма *јануар* да га ва̀не пр̀ви (Л); *паву̀н* (Р, ЦГ, Шп), *паву̀к* (Р, ЦГ, Шп), *павучи́на* (Шп); *зду̀вам* (Ш), па и вѣтэр *ду̀ва* одову̀т (Шп); што смо ги, синко, *повива̀ле* (Шп), *разви́вэм* (П), а облици презента обично су: па га *пови́ємо*, у вү̀те, умóтамо (Л), нѣма сѣ *што* да га *зави́цеш* (ЦГ). Мада сам чешће наилазила на: *ра̀дијо, радијо̀нче*, забележила сам и овај пример: на *ра̀диво* слү̀шамо, на *ра̀диво* (Т).

Сугласник *ф*

67. Овај глас се најчешће може појавити као алофон фонеме /в/ (в. потврде у т. 63), а често сам га бележила и у туђицама:

уфр̀љу ‘убацим’ (П), ћу нóсим да га *фр̀љим* низ врлото (ЦГ), она̀ и њему *фр̀љи* (Л), црвѣно нѣшто та да ги *исфр̀љев* побрго боги́ње (ЦГ), оно̀ј бра̀шно *фр̀ља* нава̀м (Г), с ову̀ј рúку га *фр̀љаш* (ЦГ), нѣје тѐја да му *нафр̀ља* (Л); *фр̀љи* га више њи́ (Г), кэт си *фр̀љи* лончето па у срдѣ њиву (Г); *фр̀љија* се ова̀кој (К), *фр̀љиле* и кро̀шње и кудѣље (Шп), *исфр̀љија* крѐвет наѣ̀ске (Р); море, *фр̀љи* га ту̀ј на зѣмљу (Р), ти́ *фр̀љи* (Шп), *фр̀љи* му нѣку цопку (К), преко њум *префр̀љи* (Т).

У мом материјалу има и доста потврда ових глагола са *в*: *вр̀љи* едно̀ черги́ште врз на̀с (Т), да те *вр̀љи* Бòк та̀м да отидѣш накуде на̀с (Л), *вр̀љи* ону̀ј гла̀ву (ЦГ), *провр̀љим* (Р), *вр̀ља* (ЦГ), *вр̀љав* ни пчени́цу (Р);

⁴⁷ У Л сам бележила и *у̀о*, међутим, у ЦГ и Р секундарно *в* редовно изостаје: *бу̀а, бу̀е, у̀о, две у̀а*.

оно́ му *врљило* от пепелат; оно́ му *врљило* и на ма́че (Р); *врљене* у њиву; опѣнци ву *врљани* (Р).

има сво́ју *кафа́ну* (П), та́ј *ка́фа* ће је; кúвам ги *ка́фу* (Т), она́ је волѣла *ка́фу* да пи́је (Ш), ја́ никѣт саба́јле не пи́ју *ка́фу* (Шп), *кафе́но* (К), па по́сле чина́мо *ла́ф* ‘разговор’ па́ (Ш), завршува́ она́ неки *факултѣт* (ЦГ), *факултѣт* уписа́ па не те́ (ЦГ), мо́ра не́што да ти *фа́ли* па да ула́заш (Шп), *фами́лију* но́јну (дару́је) (Шп), ко́ме *фанѣлу* ‘цемпер’, ко́ме ципѣле (К), *фе́бруар* (Л), ради́ на мло́го ме́ста, тако́ј по *фирме*, овде́, онде́ка (Шп), око́ двѣсте *фла́ше* ймам (Л), *фрѣн* ‘фронт’ (П), *фр-та́льче* (Л), ова́кву ла́нену *фúту* ‘врста сукње’ (К), и *фúте* вúнене овѣ́ја, ова́кве (Ш), ја́ ймам сѣз двѣ стру́ке *фúту* (Ш), сна́шка обавезно мо́ра да донѣсе ова́кву *фúту* (Шп), кѣт са мрѣли о[т] *ти́фус* (ЦГ). Ймам и потврде са гласом [в]: Ти́, си́не, дѣк ‘где’ идеш на *вакултѣт*? (ЦГ), *ва-ми́лија* (Р), *ванѣлу* (ЦГ), несá ли прати́ли па́рете на *Вили́па* да ги но́сим (ЦГ), *Вили́повић* (Р), *вилѣан* ‘чаша’ (ЦГ), ймам пе-чѣс *вúте* (Г), па *вúте* – ова́кве (ЦГ), ја́ ймам дево́јачку *вúту* (Р), *вúте* (Т), од оне́ј црвѣне *вутѣ́ине* (ЦГ), да пра́ви *ка́ву* (ЦГ).

Форме са гласом [в] фреквентније су од оних са [ф] тамо где се чува архаичније стање у језику (неприступачна села на крајњем истоку), такође су чешће у језику мојих бољих информатора.

Ф се појављује и у ономаotopeјама: а лиси́ца *фу́ћ* преко о́гѣњ, а вúк о́оп, па се запáли; она́ *фи́к* преко врата́ (ЦГ), и он вúк *фа́п* вати́ја једну́ офцу́ (П), *фи́ју*, *фи́ју*, *фи́ју*, *фи́ју*, по цѣл ноћ (П).

Сугласничка група *xv*

68. У пчињском говору ова група се своди на *ф* или *в*:

Фа́ла ти (ЦГ, Л, Шп), али може се чути и: *ва́ла* (Р);

да *фа́нав* дивје сви́ње (Шп), сѣк ће ви *пофа́на* вампи́р (Шп), кѣ[т] те *фа́ту* за та́ј котру́љ (Ш), *фа́ту* (Шп, П), не́је смеја́ја нико́ј да ги *фа́ти* (Г); кад ме *фа́ти* бо́лес (Шп), и ме́не ме тѣ́ј бо́лес *уфа́ти* (Т), та једва́ *исфа́намо* кра́ве на́вечер (Г); он гу *фа́тија* ту́ј самови́лу (Шп), но *исфа́нали* ко́ј кудѣ мога́ли (Г); набѣрете па́ре, па *фа́тете* дру́гу држа́ву (Г), али, забележила сам и: *ва́ту* (Р), *ува́ту* (Шп), да га *ва́тев* (Т); о́фцете ги ја́ бр́го *вати́* (Г), сва́ко си *вати́* ме́сто, отидѣ си (Л), па *вати́мо* па свѣ преко про́сор; на́ши деца́ китке ги *вати́ше* (ЦГ), *увати́* га нешто, умрѣ (Г); свѣ про́сори *вати́ја* на́ши па искрши́ја (Г), кúц, бѣс те *вати́ја* (Л),

он *ватија* жутицу; уплав бѣ *ватила* (ЦГ), а кучики га *ватили* (Г), он гу *доватија* (Л), неса га *уватили* (Т).

Сугласник *x*

69. Консонант /x/ не може се сматрати регуларним елементом фонолошког система. У мом материјалу појављује се изузетно ретко и последица је непосредног утицаја књижевног језика: *бронхитес* (К), *чис ваздух*, слѣнце, од мерак (П), *махала*, *сахране*, *храна*, *халѣне* (К), ја сам свѣ њима *сахранила* (Ш). Забележила сам га и у узвицима, где понекад буде изговорено грлено (прва потврда): *ага*, па одма га удави (Г); како ћу му викам: *дји*, *хај*, *хај*, *хај*, *хај*, *хај*, *хај*, *хај*, коње, отежи, отежи! (Т); и играв и си викав – *уј*, *хај*, *уј*, *хај* (ЦГ).

70. Ова фонема је, најчешће, ишчезла без трага у свим положајима у речи: *ај*, *ајде*, *аљине*, *ѣклав* ‘хеклају’ *иљаду*, *ладно*, *лебѣц*, *рана* ‘храна’, *рани* ‘храних’, *не теја* ‘не хтедох’, *оћу* ‘хоћу’; *вр*, *гра* ‘пасуљ’, *ора*, *пу* ‘пух’, *сиромá*, *њи* ‘њих’, *доћо*, *идо*, *отидо*, *одма* и сл. Посебно је велики број потврда вокалских секвенци насталих губљењем гласа [x]:⁴⁸

овдѣ младожења *јаа* на коња (П), *ѣј*, *ће јааи* натам (Г), свѣ натам *јааја* коња (Р), *идеф* по *маалу* (Ш), *Голочѣфска* је *маала* една, *после маала* *зладѣфска* (Г), из *маалуту* дојде (Л), коњи подавише туј на *маалчани* *наши* (Г), за *саат* толико не ме бѣше жал (Ш), око три *саат*, веће накуде сэмнување (Р), та да виду колко е *саат* (Л) и аналошки: *Нови Саат*;

па детѣ да *страује* (Р), свак си *страује*, дүшо, свак за своје мисли (Т), што смó *страували* от Станѣјка ми (Г), млого сэм *устраувала* тѣг (Г);

пушке им њим *наодили* (Р), и најтро ги *наодила* там куде кочинуту (Р), ама не бѣше тѣк *страѣта* (Ш), Дај, мори, рече, *снао*, да га намажемо ми (К);

покршија судови по Врaње, на *меанцију* овдѣ (Г);

греѣта, не ни би (Л), Ка́м ти ги *меовите*...? (Шп);

приѣдеф сви (Шп);

свѣ куде на́з *дооди* (Ш), *доодише* неки људи (Шп), партизани, дражефци *доодешеву* (Г), *проодују* (Ш), друго не мога́ло да *прооди* ништа (Л), има, етѣ куде *проодете* (Т);

⁴⁸ Ове потврде су преузете из поглавља о вокалским групама (т. 42).

уо, две уа, целоуесто, овџ га не теја белџи (ЦГ), пуови ‘пухови’ (Л).

71. Зев настао губљењем овога гласа понекад се укида уметањем гласова [в] или [ј], ређе контракцијом:

дооди *мала* ‘махала’ (Р), и ће иде по *малу* да кањи с китен кондир (ЦГ), овде по *малу* (Р), али чешће су потврде типа *маала* из претходне тачке. Такође сам ретко бележила *сат*, док је *саат* обичније.

глуво, гревота, суво, уво (аналошки: *глув, глван, сув*);

три *бўве* бџги, неје секира; три *бўве* ме пецнаше (Шп), она му гу тури њему у *уво*; шапна ми на *уо* (Л), поред: *буа, бўе, уо, две уа* (ЦГ), *буа, бўе, уо* (Р), *буа, муа, бўје* (Л), *бўје, мује* (Г); у *јануар* месец (Т), али је чешће: за два дџна нема *јануар* да га ване први (Л); *павун* (Р, ЦГ, Шп), *павук* (Р, ЦГ, Шп), *павучина* (Шп); *здўвам* (Ш), па и ветџр *дўва* одовут (Шп) (т. 43 и 66).

бўје (Л), па имало, како неје: *бўје, мује*, што дојде све те апе преко лето (Г), *мађија, мејур, снаје, стрџа*; она само што жива, што *дија* (П) (т. 62)

Постоји и ограничени број потврда супституције гласом [к]: оперисува се, не знам, неки *брџк* ли (Л), *кожџк* (К), *крану* (П), и татко мој иде на *сакрану*; они там на грџбе, на *сакрану, сакранујев* ги (П), али то свакако спада у покушај информатора да звучи што ближе стандардном говору.

Сугласник s

72. Овај консонант потврђен је знатним бројем примера, при том је најчешће настао асимилативним путем од з (Реметић 1996 : 406-407):

свак си врџе *свонџ* (ЦГ), и врзаја *свонџ* на бџку; он си ветџр дубаја *свонџат* (Р), врзан вол за дирџк, оно *своно* му вика: тџка, тџка, тџка, тџка, трџпа га (Шп), *свонџе* на волџви; *свонџи* (Г), има *свџдџ* (ЦГ), како ги онџа *свџзде* викашев, старџе? (Г), а ја живу као *свџр* (П), *свџска* ‘двогодишња овца’, *свџске* (П, Р, ЦГ);

да *насрџне* да види (Р), па ни *насрџнев* (Р), наџске трипути ли га *насрџна* (ЦГ);

Он само напише тамо у *мѣнсу* (ЦГ), сѣк по помалка му дааф *пѣнсују* (Г), па не теја да искочи рано у *пѣнсују* (Л), па *пѣнсују* стече (ЦГ), ја имама неку *пѣнсуицу* (Т);

зашто се *засѣраш*, брѣ (Шп), *засѣрѣв* ме (Т), *насѣра* ни (П), ѡч се не *осѣрам* (К), и ми такој *присѣкујемо* (Шп), па вати́мо па свѣ преко *прѣсор* (ЦГ), свѣ *прѣсорѣ* вати́ја на́ши па искрши́ја (Г);

сѣбев рѣке, *сѣбев* нѣге, *сѣбев*, болѣв (П), *осѣбла* сѣм (Т), али ја си *насебна́* (Шп), *У* _грудѣ вати́ли деца́ та *просѣбли* (П);

сѣдав ба́шчу да напраѣв (Шп), *усѣдане* ‘озидане’ си бѣву сѣс ка́мен (Ш), изво́р напра́вен, сѣс ка́мене *усѣдан* (Р), *усѣда́ја*; што *сѣдав* уз ку́ће-те (ЦГ), тики ни́што *осѣт* (Ш), ја сѣм на́јзѣдња, на́ј *осѣт* што се рѣди ја сѣм дете́ (Р), кошу́ља белѣје се *осѣт* (П), па му́шки ће ѡдев на́прѣт, а жѣнске *осѣт* (Г), а онѣја *осѣд* – *садѣице*, теја па *садѣице*, малѣцке па теја *осѣт*, па теја ни́шта не нѣсѣв, ѡдеф си, ѡдеф си сѣс ла́зарице (ЦГ), на *сада́н* кра́ј (Р);

па *сѣвнев* ‘одзвањају’ ѣйве (Ш), бѣше на *млосѣна* дава́ла (Р), *млосѣна* вади́ше па́ре по теј лива́де на́ше (Г), па *млосѣна*, гру́па, побѣгли (К), *сунá* ‘дуга’ (ЦГ, Р), *сѣмња* (Л) (по изузетку, обично је *зѣмња*).

Неретко се може наићи на примере прѣсте асимилације по звучности: ће открѣше *лѣбѣс* бѣшка́ (ЦГ), *мѣсѣс* дѣна од ѣйма во́ду ни́како не пи́ја (К) и сл.

Сугласници ч и џ

73. Ови гласови изговарају се нешто палатализованије него у књижевном језику.

Глас [ч], осим помену́те умекшаности, нема неких посебних обележја. Једино бих напоменула да се ч може појавити и у сугласничким групама *пч* (*пченица*) и *тч* >ч (*пе-чѣс*) као резултат асимилације: омѣси ву крава́јче ѡбаво, от *пченицу*, ѣѣзе (Л), на ко́га *пченицу*, на ко́га ко́је му трѣбе (К); ја сѣм на Ђуру *пе-чѣз* дала́ (Л), *пе-чѣс* _плетинке ѡмаше (Т), те́ра *пе-чѣснаѣсе* му́жа ѡма (ЦГ), ѡмам *пе-чѣс* вѣте (Г).

Консонант /џ/ долази у туђицама: ви́кашев ги *абарѣице* (Ш), код *бојаѣицу* га мѣстеф то́ј, прѣђу (К), *вилѣан* (ЦГ), *канаѣице* си ка́нев (Т), овде́, у *Караѣинѣи*, а бре, сва́ку го́дину си по ѣдѣн мре́је (П), не га ва́љав *коѣа* ‘мно́го’ (Ш), дува́н смо сади́ли по *коѣа* (Шп), ете́ *коѣа* сѣм го́дине; ма *коѣа* бра́ћа (Г) ни́ смо били́ *коѣа* деца́; ова́ј си *коѣа* заради́ла; али,

која је дугат (Р), несэм имала дарови која (ЦГ), он бидна која у болницу (Л), али која масло искочи тэк (Г), ловице (К), покршија судови по Врање, на меанцију овде (Г), навадаџика је с мене (Ш), водија навадаџију с њега (Т), како мож да побегне уз оџак да се скрије (ЦГ), туј свашто докарав људи продаав: и гројзе, и патлиџани... (Шп), петлиџани да врзџем (Р), ја би плела, како си седу сџг џабе (Г), и џамови 'прозори', врата, све покршило! (П), н-има елече да облечеш, ни џампирче, ништа (Г), туј[ј] је имало однапред џандари, бивши (Р), узевру водицу у џезве (П), од џезвето поголема бубалката (Ш), џигерица ву се њум јела (П), деда ће ти извади џигерицу сџс тија зџби (Л), урџв је као, он пупуљес, кад га туриш, он се џипка 'ваља се, котрља' (Ш), а ми сви као прасци се џипкамо; камење џипкамо (Шп), како га удари, такој се сџџипка (К), ја си умре, уџипка си се; кџд ми се уџипка Добрџсџв, малечџк (Г),⁴⁹ сџл џџнке ву нашли; џџнке зџберџв у ништо; па му турев њигџву џџнку (К) и сл.

Ретко се јавља и као резултат асимилације у консонантским групама: џџун (Шп), али у ЦГ и Р је жџун.

Сугласници **h** и **ḥ**

74. Консонанти /h/ и /ḥ/ изговарају се са слабијом фрикацијом (коју нисам бележила). Стекла сам утисак да изговор гласа [ḥ] може изузетно да варира: код истог информатора могу се учити неколике реализације ове фонеме, на пример: на свџдбу котџл перџт^hан (Т), и ће турев у котџл перџт^hан (Т); на пџт ми је кџт^hа (Т), порџд чешћег: кџћ^hа (Т); сџћ^mам се, па како се не сџћ^mам (Т). Ова особина је врло широко распрострањена у призренско-јужноморавским говорима (Марковић 2000 : 79). Понекад се **ḥ** потпуно изједначава са македонским гласом [ḳ]: игрџеки; држџеки; идџеки; засипнаја викџеки; зборџеки си џди; и појџеки дојдемо си овде (ЦГ), али: носџећи (ЦГ), имаф си снаје, деца, кџрке (П), једџн син, једна кџрка (П), тџм ке је; мџшко ке си га нџси (Т), неколико пута забележила сам да је једноставно прешло у глас [k]: ке џдемо у лџзарице; две кџркице (Т), и кџт сџмне, век сџмнџје, више не вџкав; кемџне; шикџр (ЦГ), он ву џзне шикџрче; сџ шикџрчики ће ни запојџје; подџдемо му шикџрче па измџкнемо (Шп), али чује се и: ћемџне (ЦГ), шићџр (К), џна у зџби неће

⁴⁹ У истом значењу - ваља се, котрља, али у Л функционише глагол угџка: да га угџкаш не мож да га најдеш; да га угџкам, ако несџ га деца угџкали (Л). У Т сам забележила обе лексеме: открши се кџка и он се угџка у долину (Т), онџ кџт се уџипка у једџн плџт; ко трупчџ се уџипка (Т).

түра *шићер* (Ш).⁵⁰ На крају, у речима *плёт'ка*, *плёт'ке* у ЦГ *ћ* је било артикулисано као [*m'*].

Сонанти **н** и **њ**

75. Они су стандардног изговора (укључујући и веларни изговор гласа [н] испред гласова [к] и [г]). Постоји, међутим, приличан број по-тврда у којима се уместо очекиваног *н* јавља *њ*:

а) ја ће се данџске *жењу* (П), он не те се *жењи* (П), кад се *жењи* (ЦГ), от седџм гџдине пџјдев у лџзарицу па додџк се не *ожџнев* (ЦГ), ће га *прежењиши* (ЦГ), али забележила сам у през. и: кад му се *ожџени* и таја (ЦГ). На западу, међутим, обично је: њџга да га *жењу*; ћу си га *жењу* (Г), двајџес пед_гџдине комај, трџба се *жењи* (Шп), чџвџку, ај да ги *жењимо* овџја деца нџко (Г).

У аористу је ситуација слична: тџј срџдњиаг се *женџ* (Л), ми *женџ-мо* тога срџдњџга (П), кат се *иженџише* деца (Г), пџсле се *џжени* тамо, на дрџго мџсто (Т), али источније су обичнији облици са *њ*: она се *жењи*; па *ожџни* се ћџрка ву (П), кат се она *ожџни*; па се пџсле таја зџлва ми *ожџни*; па се другџта *ожџни* (зџлва) (ЦГ).

У рад. гл. прид. функционишу следеће форме: там си се *женџја* (Ш), стџриат кџт се бџше *женџја* (Л), а пџсле, кџд ја сџм се *женџла* (К), по мџне су се *женџли* (ЦГ), но она се бџше *оженила* (Р), па се *оженила* с елена (Л), поред: ћџвола *жењџли* (ЦГ).

У императиву сам забележила форме са *н*: бџто, *жењи* се (Шп), млџт се *жењи*, не кџј се, рџно рџче, не мај се (ЦГ). А када је у питању трпни придев (в. т. 230), облици са *њ* – *жењет/жењен*, однели су превагу над облицима са *н* – *женен*: дџвер *жењет* (Ш), брџт пџстар *нежењет* (Шп), и ту[*j*] је дџбро, дџте, *нежењет* је (Ш), она девојка га узџла *жењет-тога* (Т), и она је *жењена* тамо у Македџнију; а она имала па ћџрку *жењену* (П), *ожџњена* сџм си билџ (ЦГ), тија чџче ми, којџ *нежењети*, којџ *жењети* узџдоше си дџл (К), *нежењети* су џба (Шп), *нежењети* су џбоица (Шп), зџбрџф се мџжи, *жењени* (ЦГ). Забележила сам, међутим, и: као ергџнин, нџје бија *женен* (Р).

⁵⁰ Занимљив је случај лексеме *шећер*, која овде може бити изговорена: *шићер*, *шикџр* и чак *шикџр*, али она се изгледа слично понаша и другде (Марковић 2000 : 79-80).

б) Именица *промена* ‘пресвлака, нова одећа’ овде је увек у истој форми, али глаголски облици настали од ње углавном су са њ:

да се ја *промењим*, ја сэм гола, дрпава; да ти донесе промену, да се *промењииш*; да ву се *промењи* јутре и она (Р);

промењам си се (Г), кад га *промењав* (Г), и се *препромењам* там (К);

па си се *промењило*, обуло (Р), све њојњото *промењала* (Т);

Ја си се *промењи* (Р), сә штó се *промења*? (Р).

Изузетак представљају облици трп. придева: неје малко *промене-на*; лазарице *променене* (Г), поред: ће дојде ћерка *промењена*; па ишлие су, како, предњице *промењане* (Р).

Тóлко баба ти да те не *смењи* (ЦГ), Кóлко девојке *смењи* (ЦГ), *Смењише* тóј! (Р), да не_беја се *смењили*, темо да прогледав луди (Г).

в) През.: *жњејем* (Р), сәк како се óправи да ни *жњеје* (Л), *жњејемо* га, па га врзјемо у снóпје (Р), Ее, *жњејемо*, *жњејемо*, врўина (Л), *ожњејем* (Р), *ожњејев* и си дојдев (П), али једнако су чести и: ја сáма вршу, сáма *жнеју*; ако затече у село кмé[т] да *жнејеш* (Шп), ће *жнејеш* (ЦГ), кóј оре, *жнеје*; *жнејемо* сә српови (Ш), млади деца ће идев да *жнејев* (Г), по триста, чéтристо снóпа ће *нажнејемо* жито (Шп), *нажнејев* цéлу њиву (Г), не мóж да *ожнеје* па се нагóдев; *ожнејемо* њиву данёске (Шп); Рад. гл. прид.: такóј смо *жнејале* с рúке (Шп), *жнејали* смо (Р), али и: копáли, *жнејали*, рúчно свé (Р); аор.: идóмо та *жнејáмо* овэс (Г); гл. прид. трп.: нити кóсено, нити *жнејано*; заостáја овэс *нежнејан* на луди (Г); гл. прил. садашњи: и онó, знајеш, *жнејáћећи*, ударáћећи, бéше се пресéкло на нóгу (Г).

г) Глаголске форме глагола *дигне* редовно су са гласом [н], али забележила сам и неколико облика са гласом [њ]: спије, спије ујутро *дигње* се; кэт се *дигњу* ујутру (Т), *подигњу* главу, штóкне ми свес и ја пáдну (Л).

д) *рању* га најтро па најтро (П), *рањим* (Р), вие шумкарите *рањите*, а није *рањимо* свите (ЦГ); Из уста сэм вадила па смо га *рањили*!; Наћэс ће *нарањи* вепра (П), поред: та тебе да те *рану* (Р), *рану* (К, Г, Т, Р), свиње да *раним* (Р), пóшја да *рани* свињу (Шп), ораси накршимо, па сажвáкамо да ги *ранимо* (К), онí да се па *ранив* (К), *ранев* ги (К), да *наранимо* (Г); не ги *ранешемо*, сисав (Г), свиње пó не *ранешеву*, тэк^г нéма жито (Т); та ни је *ранила* (Т), кэт сэм гу била *ранила* (Т); па *нарани* свиње (Р); умрела сэм *ранећи* (К).

ђ) *брању* (Ш), па *брањев* људи (К), поред: Па *брању* гу, вика, да гу не утепа Иван (П), не ги *брањимо* свињете опште од репу нашу (Р), ми ги не *брањимо* свињете од репу нашу (ЦГ), не *брањев* ги (Р); дражефците другу стрну водеја, а партизани са си наши, под нас, *брањеја* ни нас (Р).

е) бабу и деду *каниши* (Л), кога га *каниши* (К), канаџије си *канев* (Т); *канени* гости (Г), поред: свакога *кањев*; људи наши *кањев* (Р), па у малу *кањев*^ф сас китен котэл (ЦГ); све се је *кањило* (Р); па има *кањети* гости (Л).

ж) па гу *преклоњев* па полэцка, полэцка (ЦГ).

з) *гњету* (Шп); па тэг му *нагњели* цев уста (К), поред: по подруми се *гнетешемо* (Т).

и) Постоји и неколико именица за које се нашло потврда у мом материјалу, а које имају доследно њ место *н* или пак и један и други облик:

под едѝн крѝв мѝлав *брашињо* (П), много је чешћи облик *брашино*: снадевлѝ, на примѝр: *брашино* (Шп), од овѝј *брашино* (Шп), онѝј *брашино* га узѝде (ЦГ), бѝло *брашино* си купѝјемо (Г), мумурузно *брашино* (Л), крѝвајче от чѝсто *брашино* (Р), млѝја си *брашино* (ЦГ), онѝ како сејѝла *брашино* (П), *брашина* си купѝјев (Т).

Озгор се испѝкло, *вршињкѝт* црвѝн, а оздол – тѝсто (П), и с црепуљу на *вршињѝк* (К), али и: ужеже *вршињѝк* (Т), тѝрев га у *црепну вршињкѝт* (Т);

кршила шуму, *гранке* (Р);

и онакој си ѝдев, добри дѝн свѝк, *задушњица* (Р), ће си ѝдев на *задушњицу* (ЦГ).

Забележила сам неочекивану форму: из неко *камењче* (Р), иначе је обично: онамо нешто врѝкаше у Врл *камен* (ЦГ), и онај вода ждркнувала ис *каменат* (Р), жљѝч ми је пѝн *камење* (П), *камење* џѝпкамо (Шп), *камење* све расѝпа више мѝне (Г), гађа с *камење* (ЦГ), гађаф с *камења* (П), такви *камења* је он сѝкја тамо (П), ѝстин ги ѝма јѝднѝ *камења* тѝкви (Р);

клашине ће тѝкајемо (ЦГ), а кѝлко сѝм *клашине* изѝткавала (ЦГ), поред: от *клашње* што тѝкајев жѝне на рѝзбој; па да изѝткајѝ *клашње* (Шп), ћѝлими сѝм тѝкала, *клашње* (Л), и *клашње* праѝмо (Л);

па ми даде едну *книгу*, ја гу загубѝ *книгѝту* (Т), поред чешћег: овѝлка *књига* у Зѝвод (К), *књигу* му бѝву дали (Шп), у *књигу* мѝжда си

видела ти (Л), моје су *књи́ге* изгореле (Ш), изгуби́ *књи́гату*, ства́рно (Т);

крошњу носу на ру́ку (Л), оне врљи́ле и *крошње* и кудеље; до́ле *крошње*, до́ле кудеље (Шп), поред: а ја́ дигна́ *крошну* (Ш), ја́ *крошну* понесе́у (Л), ко́чаче како *крошње*, као *крошнице* Цигани што носе́в (Г);

њи́те (ЦГ), али и: по́дношке врже́мо за оне́ј *ни́те* (ЦГ);

Забележила сам: *огњи́ште* је има́ло (Т), на *огњи́ште* (Т), мада је обично: *огњи́ште* је има́ло па око́ло *огњи́штето* ће зали́ћав (Т), се́ди-мо до *огњи́ште* (Р), све́рва се́дне до *огњи́ште* (Шп), па гу ту́ри ускрај *огњи́ште* (ЦГ), поза *огњи́ште* накладе́в о́гњь (Л), на *огњи́ште*, ели шпо́рет (Г), жа́р и пе́пел из *огњи́ште* (П);

и ку́ћу, и *плевњу* и све́ ће за́палу (К), *плевње* у́баве; сэл расту́рени та више *плевњу* ту́рени; у *плевњу* наби́јемо сла́му; па више *плевњу* ту́рени (Г); *племња* (ЦГ), ку́ће не па́лев но *племњетине* (Т), али и: две *плевне* по четрна́ес ме́тре (Г);

са́нке се напу́нев дрва́; *са́нке*, ко́ла са дру́кше (ЦГ), се́но ако те́ра ње́га ће га на *са́не* ‘саонице’ во́зи, ако иде́в за се́но – он ће је на *са́не*, ако иде́в на ора́ње – он ће је на *са́не* (П), али, забележила сам и: *са́нке* направене (Г);

се́ња све́ иде, како *се́нка* ишло́, све како *се́ња* по коња́тога То́зинога ишло́, *се́ња*, како *се́ња* ишло́, ишло́ по коња́...(Г), кэт на́јемо неко др́фце, *се́њу* (Л);

згу́жваф се како *сви́нско* црево́ (П), *сви́нско* ме́со (Р), опанци с врце́ носимо *сви́нски* (Р), *сви́нски* тэг носешемо, от *сви́њу* (Т), али, могла сам споради́чно чути и: *сви́не* у ЦГ, а једна дечија игра зове се *сви́нушка/сви́њушка* (ЦГ);

А, *цреши́ње*, *цреши́ње* имемо пу́но дрвја́ (П), набери́ *цреши́ње* (Л), док сам у ЦГ забележила: *цреши́на*, от *цреши́не*, али: *цреши́нов* (ЦГ, Р, Шп).

Уопштено посматрано, у овим речима нарушен је однос *њ* и *н* и то је фреквентније у источнијем делу Пчиње. У призренском говору, на пример, тај процес отишао је много даље него овде и карактерише га непреврелост, док му је порекло у језичкој интерференцији. Овде је, такође, уочљива недоследност појаве (**може се чути и један и други облик** код истог информатора), а, с друге стране, несумњива је и њена сличност са ситуацијом у кумановском говору. Према мишљењу Б. Видоеског, део случајева може се објаснити фонетским путем, а други део је ствар аналогije. Наиме, Видоески за неке примере, који се поклапају

са онима у Пчињи, сматра следеће: када се *н* нађе иза гласова [к] и [г] „*тогаи неговата артикулација обично се задржува во областа на тврдото непце, и може тоа да прејде во њ. Почесто оваа појава се врши во соседство со звучниот велар (з)*“⁵¹. Он наводи и потврде међу којима су и оне које сам бележила у горњопчињском говору (нпр. *дигње, гњездо, гњете, нагњеле, јагње*). Дакле, део случајева, у којима је присутно њ место *н*, можемо објаснити фонетски. Код глаголских форми као што су оне које наводи Видоески: *брањи, жёњи, промёњи, кањиле, рањиле*, а које су, такође, исте као у Горњој Пчињи „*њ можело да се јави под влияније на глаголската придавка (брањен, жењен и сл.) или соодветните итеративни глаголски образувања. Не може да се мисли на фонетски процес, зашто во други случаи пред о назалот н не се смекнува.*“ (Видоески 1962 : 62-64). У случајевима као: *грањака, печёњака, сёњака*, очекивало би се веларно [ŋ], а не [њ], објашњава даље аутор, тако да је и ово њ вероватно добијено аналогijом (према: *грање, печёње* и сл.).

Код присвојних заменица којима се означава припадност 3. лицу постоји велико шаренило када су у питању гласови [н] и [њ], нпр.: *њоњ, њојн, њојен, њоен, њоан, њојна, њојња* (в. примере у т. 169 под б и в).⁵¹

Сонанти л и љ

76. Код ових сонаната, који су стандардне артикулације, не може се приметити неки већи поремећај у употреби као код *н* и *њ*. У мом материјалу нашло се, ипак, и нешто таквих примера: *дѣтељина* (ЦГ), оно и *дѣтељна* посејана; изораја *траву дѣтељну* (Р), али: *дѣтељина* (Шп); *жельудак* (Р, ЦГ), *жельудэц* (Шп); *мѣсимо зѣлници* (ЦГ); Какви *орачики* – овакој га стиснеш, оно се *огруљи!* (ЦГ); *постилчики* му оперемо (Г), поред: у *постилчики* малецки, па га повијемо (Л), *постилци* ги викајамо ми (Р), *постилци* и *повој* (ЦГ); свакога *плиска* (К), и кат срѣтнев човека *плискэв* га (ЦГ), и они ги људи *плискаф* с воде (Шп), *газде* ги њим *плискаф* с воду (Л), и *плиска[в]* водуту они накуде мене, *ја* накуде њим (Т), *телци* ме *уплискáше* (Л); *салте* у тепсију ги *расплѣска* (Г), *ће* га *расплѣскам* (леб) (Р); *једэн тѣгли* нагоре *једэн надоле*, *тровоњ* га *викав* (Т), *телин* *корен тѣглииш* (Т), да га *тѣгљаж* за но[с] *сэс* *мáше* (Г), *открши* голему *күку*, та *тѣгли* (ЦГ), *повучи*, *потѣгли*, *ичупати* не *могу* (Т).

⁵¹ Напомињем да често нисам могла да разазнам шта је тачно изговорено.

77. Онде где очекујемо *љ* наилазимо често на *ј* због тога што у овом говору обично није извршено ново јотовање лабијала (в. т. 82): *кòзјо*, *òфчо*, *кравјо*, али најарно *òфчо* је *сирење* (Шп), поред: *крављо* *сирење* (Р, ЦГ); нека е *здравје* на сви, па и њему најпосле (Р), нека ги је *здравје* (Ш); *ја сэм се качила*, *сине*, у *дрвја* (Л), *гађав з дрвја* (П), и ће *напраев носила*, *двѐ дрвја* (Р), мада сам у Г забележила: *напрѐт неје имало сандэци*, *такòј о[д] дрвља* *напраено*; *о[д] дрвља кòлци*; на *дрвља* га *качимо за зиму*, *више óгењ* (Г) (уп. са т. 140).

Овде, на крајњем истоку, придев *дивљи* има форму *див:* (дошао) из *див* крај (ЦГ), има и *диве* јагоде (П), али западније функционишу нејотовани облици: *дивје* *сливе* (Т), да *фађав дивје* *свиње* (Шп).

78. Понекад се *љ* нађе и тамо где га не бисмо очекивали: *дòљња уста* (ЦГ), до *дòљњо село* (К), а у складу са овим формама долази и: *дòљн спрát* (ЦГ) (т. 102).

Каже се: он гу нòси *такòј ранљив* ‘рањав’ (Л), вероватно по угледу на: *ја сэм млòго страшљива* (Г), *такво немарљиво* (П),

Овде се лексема *зѐмља* може чути само по изузетку [онò пушта *зѐмљу* *врз нàs* (Г)], у процесу асимилације *љ* је прешло у *њ*, тако да је редовно је *зѐмња*.

Увек је *ваљда*: *ваљда* је *дошла* (Р).

Обично је: *Клѐште*, каже, *клѐште* на *зуб*, *друго ништо нѐма!* (ЦГ), *овѐј клѐште* (Р), *мòје клѐште* (Шп).

Судбина финалног л

79. Оно што је типична одлика призренско-јужноморавског поддијалекта везано је за судбину финалног *л* у рад. гл. прид. м. рода јд. – то је наставак *-ја*. У пчињском говору он је доследан на целом простору и јако је отпоран на утицај стандардног језика: *ишја/ишја/ишја*; *спàја*, *искочија*, *видѐја* (в. примере у т. 232 и 233).

80. Изван радног глаголског придева финално *л* се чува. Прво ћу дати његове потврде на крају речи (по врстама – именице, придеви, непроменљиве речи), а затим и примере сугласника *л* на крају слога, а у средини речи:

а) врзан *во̀л* за дирѣк (Шп), по иљадо кѣла једѣн *во̀л* мерѣја (П), и *ђавол* играја (ЦГ), заврте ме *ђавол*; *орѣл* те однеја (Л), чѣм поје *петѣл* однема ништа (П), *петѣл* кѣд успојаја (Л), и деда *Ра̀нђел* је тѣг бија (ЦГ);

ја сам десѣти *дѣл* од ра̀ботник (Р), њоен *дѣл* продаде (П), и[з] Срѐдњи *Дѣл* (К), узѣдоше си *дѣл* (К), она̀м преко *до̀л* прошлѣ (Л), у Голѣми *До̀л* (Ш), по *Кѣзји До̀л* кад идешемо (Шп), *жа̀л* ма̀јка му да има голѣм (Т), за саат толико не ме бѣше *жа̀л* (Ш), не ме *жа̀л* за ништа (Ш), вампѣр гађаја иза *за̀бел* (Шп), ту̀римо сириште у *котѣл* голѣм (Г), и ће ту̀рев у *котѣл* пера̀ћан (Л), па̀ре ће пу̀шти у *котѣл* (Шп), а сѣг на̀шо детѣ на *оста̀л* се ука̀чи (Г), како *оста̀л* са̀л му нѝско ножице и ко̀лесто је (Р), њѣму су црева̀ ва̀дени два̀пути на *астѣл* (П), не мо̀же на̀двар *астѣл* да ту̀рев (Ш), а на ово̀ј омѣси от *нѐпел*, на сирачѐто (П), омѣси от *нѐпел* крава̀јче (ЦГ), тако̀ј се леку̀јемо сѣс *нѐпел* (Г), па на срѣт извр̀тена дупка сѣ *свр̀дел* (Р), дојдо за *со̀л* за о̀фце (Г), из бугарско *со̀л* смо купува̀ли (Г), *со̀л* имаше гру̀мење (Р);

и сѣм прекрѣјена ова̀ко сѣз *бѐл* ешма̀к (Р), та̀тко ми је *по̀бѣл* бија (Ш), на̀праву пресѣла̀ц *врѣл* (К), она̀мо нешто врѣкаше у *Вр̀л* ка̀мен (ЦГ), Мо̀ре, до̀ле кро̀шне, до̀ле кудѣље, ја *го̀л*, па *го̀л* (Шп), па мо̀ј деда је бија *го̀л* (Л), *Дебѐл* ла̀т – голѣм гла̀т (ЦГ), *за̀л* живѣт е билѣ (Г), *кисѣл* (ЦГ), мо̀ј *мѝл* Здра̀во; *мѝл* Добросав, он ишѣја у сирова̀ри (Г), *цѐл* дѣн копа̀ ба̀чу (Л), по *цѐл* но̀ћ виѣм, по вѣздан ра̀ботим (Р);

опѣнчѣне *оздо̀л* закр̀пени (Шп), дојдоше *оздо̀л*; и озго̀р и *оздо̀л* студѣно (Т), и *одоздо̀л* ишли ус рит; свѣ *одоздо̀л* по три по̀друма (Г), свѣг дѣн до̀ђеше *одѣздо̀л* (К).

б) *бѐлмуш* напраѣф от сирење (ЦГ), али и: *Бѐлмуш^ж*, тако̀ј га вѝкамо мѝ (ЦГ), са̀мо ће улѣгнев *за̀лва* и девер (Шп), у ку̀ћу бѐја ми три *за̀лве* (ЦГ), па чѣй су овѣја *тѐлци*? – па на̀ши (П);

о[д] дрвља *ко̀лци* (Г), на Чѣс *понедѐлник* (Л), кѣд^т је недѐља, као да је *понедѐлник* (Шп), *ра̀лник*, оволи́чко желѐзо (Т);

ма̀јка ми *бо̀лна* (П), *сѐлски* терзија до̀ђе (Шп), *сѐлско* ја̀гње ће ку̀пев (Ш), на̀ша једна̀ *стѐлна* крава̀ имаше (Ш), *стѐлна* ми бѣше (Т);

то̀ј *сѝлно* ги отвѣри, каже, трѣснев (ЦГ), *сѝлно* збо̀ри (Ш).

Јотовање

81. Трпни придеви глагола који се у презенту завршавају на *-им* граде се наставком *-ен* и ту се резултати старог јотовања не виде: *досељени, заробен, купено, ограђено, повреден* (в. примере у т. 229 и 230).

У глаголским именицама типа *косење* такође нема јотовања: Пуство *вртење, леле!* (Ш), за *каләнење* (Шп), он пошэја на *косење* (Р), кичма ме много боли од *носење* (Л), *ослободене* она ће прича (К), и до Велигден се *постење, седм недеље* (Л), али понекад се може учити у „позајмљеним“ речима: по тој *ослобођење* (К).

82. У овом говору обично није извршено ново јотовање лабијала: јагњето га на *гробје* терав (Р), и отишэја у *гробје* (ЦГ), па чэк под *гробје* воденица једна била (К), ја еве до *гробје* сам (Шп), у *гробјето*; они там на *гробје* (П), там куде са *гробја* (ЦГ), па на појутрину идев на *гробја* (Шп), *дивје* сливе (Т), да фађав *дивје* свиње (Шп); али: (дошао) из *див* ‘дивљи’ крај (ЦГ), ја сам се качила, сине, у *дрвја* (Л), гађав з *дрвја*; пуно имэмо *дрвја* (П), и ће напраев носила, две *дрвја* (Р), нека е *здравје* на сви (Р), нека ги је *здравје* (Ш), али *здравје*, младост! (Л), козјо, офчо, *кравјо*, али најарно офчо је сирење (Шп), поред: *крављо* сирење (Р, ЦГ), овај и [с] *Сконе* тражи (Т), а она казала на овога што е у *Сконе* (Л), терамо *снопје* (К), вржемо све *снопје*; *снопје* се носев на рамо (Г), па насадимо *снопје* па јуримо коњи (Л), па га врзујемо у *снопје*; ал они ме убише с тија *снопје* (Р), и зберемо *снопје*, скрстимо ги (Шп), све *снопје* извржемо (Т). Међутим, од једног информатора чула сам неколико пута облик *дрвља*, што је потпуно неочекивано: напрет неје имало сандэци, такој о[д] *дрвља* напраено; о[д] *дрвља* колци; на *дрвља* га качимо за зиму, више огењ (Г).

Можда због аналогije, али једном сам забележила и: врце на опэнците от *коне* (Ш), иако је редовно: *коне* си чукашемо овакој (Г), а ја сам ткала от *коне* (Шп), и *коне* испредемо; чукам *коне*, чукам, имало *коне* (Л).

83. Група *вљ* добро се чува у групи итеративних глагола који се мењају по моделу VI Белићеве врсте (в. т. 282): тога га *заминевља* (Р), дом сам га *крстевљала* (Р), на мене су *купевљали*; ја несам *купевљала* (Шп), и тэк се је *меневљало*; ја *питављала* сам (Шп), Анђелковић са се *презивљали* тамо, а сэк се *презивљамо* Станојевић (Р), и га *скиневљав* туј

(Л), *ценевљаише* ме овдѣ-ондѣ (Р). Али, има и одступања: во́ду *крсте́ља* (Т), бајги ми ти дете́ ће *крсте́ља* (ЦГ), да га *крсте́љаиш* (К), свѣ сѣм ги ја́ *крсте́ља*, сѣл еднѣга несѣм га у цркву крсти́ла (Р), и они́ са ми деца́ све *крсте́ља* (Т), о́не, девојке, *спра́ља* су (Шп).

84. Овде, као и у призренском говору (Реметић 1996 : 423), трп. прид. глагола *крсти* нема трагова јотовања и изгледа овако: сипу́ју си од ону́ј во́ду *крсте́ну* (Г), а које́ је па *некрсте́но* дете́ (К), сѣ[Г] ги еве́ и по четересе́ го́дине чу́вав *некрсте́ни*; сѣк од Божи́ћ до сироварштину су *некрсте́ни* дѣнови (Р).

Код лексема насталих од придева *остар* и глагола *остри* нема старог јотовања: и сѣс *остри́ло* гу поистрѣ, поистрѣ (Г), *о́стар* (Р), *о́стар* (Шп).

Консонантска група *шт* се чува у речима као: *ба́биште*, *дечи́шта*, *кучи́ште*, *огњи́ште*, *си́риште* итд., али не и у речи *стан*: да не мо́гу ја́ до гу́мно да и́скочу бе[с] *ста́нови* (П), ту́ру га *ста́нат* напрѣт (Л), он па узѣја једно́ *ста́нче* (Шп).

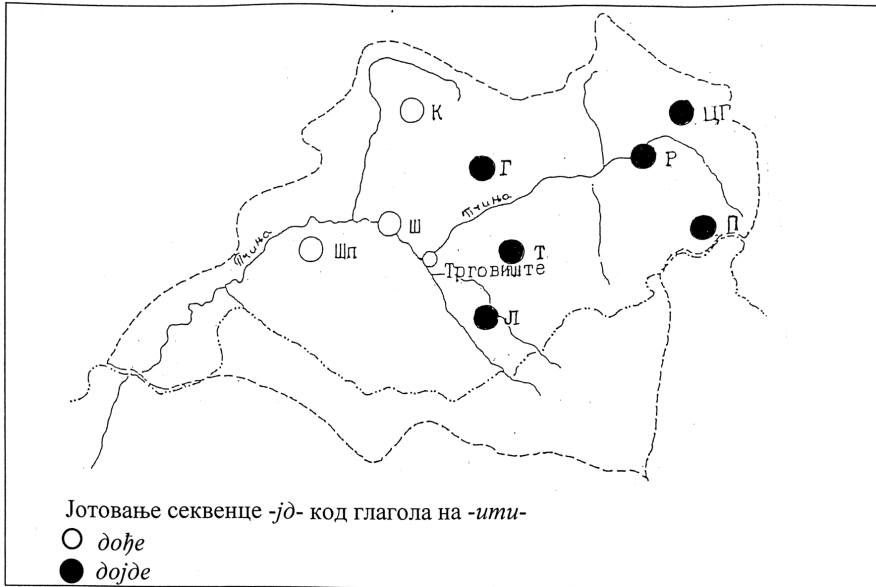
85. Глаголи I Белићеве врсте типа *дојде/дође* не јотују доследно секвенцу *-jd-*, односно, у једном делу Горње Пчиње она се чува (ЦГ, П, Р, Л, Т, Г), а на крајњем западу је јотована (Ш, Шп, К) (в. карту бр. 4). Наравно, спорадично се јављају изузеци на обема странама, тако да није необично да се у К чује: *дојдоше*, у Ш: *дојде*, П: *нађу*, ЦГ: *дође*.⁵² Потврде:

Шапранце: *дођу*; *дођем*; нешто *дође* преко ноћ; одврћа реку да *дође* река прет кућу; свѣ *дођеш*; Отку[д] да га *нађеш*?!; што *нађеш* тамо по гору; *нађе* се па гу узеде; *пођу*; како *прођосте*?;

Шаинце: не ме даде да *дођу*; туј па ће *дођев* да легаф; Ујутро *дођо*; такво да *нађеш* негде; кѣт *пође* овакој рече; навечер *дојде* да ме доведе;

Коћура: *дођу*; па други ће *дође* па нас ће ни уништев; И ба́та *дође* овде́ка; извукја га оту́т и *дође*; *дође* и сѣдна онде́ка на ливаче; сѣс њѣга *дођоше*; *нађу*; *пође* ли куде мајку ти?; *Дојдоше* овде́ка;

⁵² Колика ће бити одступања од овог правила о чувању секвенце *-jd-*, зависи у многоме од информатора, односно од тога колико је он био подвргнут утицајима са супротне стране. Верујем да је то разлог што сам у Г, Л и донекле К, чешће наилазила на поменута одударења.

Карта 4

Голочевце: *дојду*; *дојде* нека жена гадна, па си *дојдо* доле крај деца; *Дојдоше* деца; Добросав *дојдеше* од лани; Вёрке, *дојди* овде!; Не мога да *најде* у Врање; а јадни што *најде*в – тој изедев; Сак кат *појдо*, па ву дадо; отворимо си кат *појдомо*; а Коћура там кат *прејдеш* рит; Ако *пријде* нека животиња; колко државе *пројдоше* – ја сам још жива!; за Здравка *дође*; та *дођоше* партизани; *нађу*;

Горња Трница: ја ће *дојду* да се предам; тија отидеф па *дојдеф* партизани, партизани отидеф па *дојдеф*, дражевци ги викашеву; и он *дојде*; Бугари *дојдоше*; па кат *појдете*, тэк;

Лесница: дек ће овакој да *дојде*; па ће *дојдемо*; па *дојдо* после; и па *дојде* туј; А једно женско *дојде*; Он *дојде* отуд; И после, *дојдоше*; *дојдеше* он јадан горе (Л); *најдоште* ли га деда Живана?; надар да *појду*; не, ис Козји Дол *пројде*; још едэн *пројде*; ће *дођу* ја да садимо кампири; А они бре не тејаше да *прићев*; а кат овэј *дојђе* горе;

Радовница: *дојдем*; ма он дури да *дојде*, душа *ојде*; *дојди*, нешто да ти кажу; *најдем*; немам да *ојдем* до Лёсковэц; и ја *ојдо*; он га немаше, видо га *ојде* негде; и видо га ја, *ојде* пијан нагоре; *појдем*;

Пролесје: Ја, ће *дојду*, Лозе, ће *дојду* данэс, јутре; па да *дојдем*; Догодине да ми *дојдеш* на гости; ће *дојде* ли, ел неће; *Дођи*, седни си;

он *најде* лѣк; па си *најди* мѹжа па си живи; миѣ *ојдѹмо* дѹм; *пѹјду*; па и она *пѹјде*; *прѣјду*; тѣбе ће *прѹјде*; ако га *пронајде*; *нађу*;

Црвени Град: *дојдем*; Она исто и као тѣбе *дојде*; Радомировите ондѣ *дојдеф*; кѣ[д] *дојде*; евѣ Душко *дојде* да прави каву; Ёла, баба_Совето, *дојди*, *дојди*; па *зајде* пред врата, па *зајде*, па *зајде*, па *зајдѹмо*; *најде* бробинци, истрѣсомо ги; и ће *ојде*в озгор; куде тѹј бабу кѣт *ојдѹмо*; ја ћу *пѹјдем* па и она ће *пѹјде* с мене; ти видува ли кѣт *пѹјде*?; пољуби се кѣт *пѹјде*; онај *пријде* сѣс кишѹбрѣн; евѣ и кѹло *прѹјде*; а неће сѣг да *дође*.

Јтовање групе *-јд-* везујемо за призренско-јужноморавске, а њено чување за тимочко-лужничке, односно сврљишко-заплањске говоре, тако да ова особина такође иде у прилог мом веровању да се западнији део Горње Пчиње може сматрати правим јужноморавским говором, а њен источнији део – прелазним говором од сврљишко-заплањског ка призренско-јужноморавском.

Консонантске групе у иницијалној позицији

86. На почетку речи сугласничке групе понашају се двојако, упрошћавају се губљењем сугласника или супституцијом гласова на бази асимилационих и дисимилационих процеса. Тако је и у другим сличним говорима.⁵³

87. Консонантске групе сачињене од праскавог сугласника на почетку и још једног опструента у призренско-тимочким говорима често бивају упрошћене губљењем плозива. У овом говору нису све такве секвенце упрошћене:

пт-: Овде је *птица* – *тиле*, а ја се не могу сетити још неке речи која би почињала на *пт*.

пч-: *пчела*, *пчѣле* (ЦГ, Р), *пчѣла*, *пчѣле* (Шп).

пш-: На целој територији ова иницијална консонантска група дала је *пч-*: а купили смо *пченицу* (ЦГ), *пченицу* (П), па кѣт се бѹтнемо у неку *пченицу* (Л), на кѹга *пченицу*, на кѹга којѣ му трѣбе (К), ниѣ пѹјемо на *пченицу* (Р), она расипе *пченицу* (Шп), сипује *пченицу* (Ш), *пченица* пѹ не_сѣ рађала; и по мѣлка *пченичку* овдѣ-ондѣ (Г).

⁵³ Овде су дате оне сугласничке групе које имају „одговарајући лингвогеографски значај“ (Реметић 1996 : 423).

пс-: Овде нема лексеме *нас* (каже се *куче*), а глагол *псује* има овакве форме: Један на другог мајку си *псује!* (ЦГ), *псује* (Л), *псујев*; *псуваја* (Шп), он такој *псујеше* (П), *псуја* (ЦГ).

тк-: како да *ткајем*, па седнеш па *ткаеш*, *ткаеш* (ЦГ), други ни ги *ткаше* (ЦГ), *ткај*, *ткај*, појеси, *натка* појеси (ЦГ), *ткала* сэм ја (Л).

гд-: Овде се обично каже *куде*, а не *где*, тако да немам потврда ни за ову иницијалну групу.

дг-: *дуња* (ЦГ, Р, Шп).

88. Од других иницијалних сугласничких група даћу оне у којима се дешавају извесне супституције:

зв-: Записала сам једном и *звонци* (Г), али обично је: *свезде*, *свер*, *свиска*, *свонџ*, *своно* (в. т. 72).

пс-: в. претходну т.

гн-: по подруми се *гнетешемо* (Т), *гној* (ЦГ, Р, Шп), али: *гњету* (Шп), *гњездо* (Шп), *гњездó* (ЦГ, Р).

жл-: *жљеба* ‘дуби’ (Р, ЦГ), *жључ* ми је пун камење; и да се оперишеш, од *жључ* (П), *жључ* (ЦГ); *жљунá* (ЦГ, Р), *жљэнá* / *жљуна* (П), *жљунче* (Р) (в. т. 40).

Клешта: *клеште* на зуб, друго ништо нема; ђавол да не рекја *клеште* (ЦГ), овéј *клеште* (Р), моје *клеште* (Шп).

У групама: *ск-*, *шк-*, *жв-*, *жм-* нисам наишла ни на какве замене сугласника: *школу*; не *школује*; *жвакам*, *сэжвакамо*; *жмиџем*, *жмичкам* (ЦГ).

89. И овде су групе *мн-* и *дл-* претрпеле супституцију:

мн- > *мл-*: *кичма* ме *млого* боли од носење (Л), они *млого* убаве јабуке рађав (ЦГ), Милојка беше *млого* арна за наши деца (Г), *млого* ми је домаћин болэн (Шп), дуван почнамо *млого* да садимо (Шп), ишла сэм ја, *млого* запазујеше (Л), *млого* вољеше да пије (Т), лани жито *млого* убаво имашемо (П), *млозина* смо сэк на њиву (Шп), *млозина* вадеше паре по теј ливаде наше (Г), само по изузетку може се чути: *мно́го* се потéпаја (ЦГ), а оно досадно беше *мно́го* (К).

дл- > *гл-*: *глето* (ЦГ, Шп), *глетó* (Р),⁵⁴ али: *длака* (Шп).

⁵⁴ У Р и ЦГ сам обавештена да је *глето* ново, а да се некада употребљавала *матика* (специјална, не за пољопривредне послове).

беше (Р), *одамна* (Г), тој смо оградили *одамно*, *сине* (П), забаравила сэм, бре, *одамна* има, *педесет* године! (ЦГ), поред: ал *одџвна* га носи (К), *одџвначка*, има једна година; епа *одџвначка*, још кад беше млада (Г), Ради у *продавницу* (ЦГ), али и: сџк лџсно, ис *продавницу* и *ај* (Р), кому е *рамна* табана не га прџмав у војску (ЦГ), *Радо̀мница*; *Радо̀мничани* и *Радо̀мничке* (ЦГ), Цвџткофстан, мџстото, такој га викамо, *рамно*; *рамни* двџри, отварајте се (ЦГ), овде је *рамниште* (Т), поред: На *Равно* цџрје је заложџја њџву (Л), по *равниште* да трчи (Т), и кџт *сџмне*, век *сџмнује*, више не викав (ЦГ), и кџт *сџмнало*, они си појдев (Р), и прџдемо преко ноћ, до *сџмнување* (Л).

-вњ- > -мњ-: па извадише *гламњу* (Р), *плџмња* (ЦГ), куће не пџлев но *плџмњетине* (Т), поред чешћег: и кућу, и *плџвњу* и све ће запалу (К), *плџвње* уџбџве; сџл растурени та више *плџвњу* турени; у *плџвњу* набиџемо слџму (Г), онџ, *плџвње* све попадаше (Л), две *плџвне* по четрнаџс метре (Г).

-мљ- > -мњ-: у њџно је *зџмња* отут (Л), *зџмњу* немашемо (К), и џп, падне на *зџмњу* (ЦГ), ти здрав у *зџмњу* не мџж да улазаш (Шп), фрљи га туј на *зџмњу* (Р), да ме набиџе удно *зџмњу* (П), ја гу фрљи онуј *земњицу* овакој (Л), ћупче ги викашемо, *земњани* (К), али и: *земњани* поклопџики (Ш), оно пушта *зџмњу* врз нас (Г) (в. т. 78).

-зм- > -зн-: *узну* (Шп, Ш, Г, Л, П), ја сџм мислила њџга да *узну* (Ш), ја тој да га *узну* (Г), да му ги мош *узну* (П), кога иџкаш да *узнеш*, све тоја (Г), ора из рџке да му не *узнеш* (ЦГ), ће ти *узне* срп, ће ти *узне* копџч (Шп), и си гу *узне* њџма (Т), и да *узне* њџјњу скутачу (П), џн ву *узне* шикџрче (Шп), дај дџшу да му *узнемо* (Т), *узнемо* ги њџни глџси (Шп), да *узнемо* некој динар (Р), и си *узнев* јабукете (Т), ће *узнемо* котличе неко (Шп), *узни*, тетка_Вџлике (Л), неупоредиво ређе бележила сам: *узму* (Ш, П).

-см- > -сн-: *пџсна* (Шп, Р), па кџт ће искочимо прџт кућу, па *пџсна*, па играњеж (Л), бабата сама кџт си појџала турске *пџсне*; да ти запојемо *пџснете* (ЦГ).

-тм- > -тн-: па која от коју да *џтме* (К).

-пш- > -пч-: Обично нисам бележила такву промену: тџла сџм и да *липшу* (Л), сџл не знам кџт ћу си *липшем* (Р), крџва ће *липше* кад ваџи снџк; и оно ће си *липше* (Г), нека *липше* крџвата (П), али сам је примџтила у ЦГ: и *липче* си.

-пс- > -пц-: и та̀м накуде Видовдџн *липсџ* си (Р), *липсџала* (Р, ЦГ), јаџрики ву *полипсџали*; *излипсџале* козе (Р), али и: *липџџала* (Шп).

-нз- > -нс-: он само напише тамо у мѣнсу (ЦГ), сѣк по помалка му дааф пѣнсују; повише би ми пѣнсују давали (Г), па пѣнсују стече (ЦГ), па не теја да искочи рано у пѣнсују; па млад умре, тамѣн искочи у пѣнсују (Л), сѣк је у пѣнсују; у пѣнсују (П), ја имама неку пѣнсуицу (Т), али забележила сам и: мој врс пѣнзују добија; неку пѣнзију му малко дадоше (П).

-шн- > -шњ-: од овој брашно (Шп), брашна си купујев (Т), оној брашно га узѣде (ЦГ), бѣло брашно си купујемо; брашно си купујешемо сѣ (Г), омесила ву кравајче от чисто брашно (Р), и млѣја си брашно (ЦГ), како сејала брашно (П), али у источнијем делу Пчиње може се исто тако чути: под едѣн кров мѣљав брашно (П).

-мт- > -нт-: пѣнту (Р), године прѣшле веће, кудѣ да пѣнту (Шп), па не пѣнту, бре (Л), ти мѣж да пѣнтиш (К), тој сѣм запантила; да запантиш (Т), он ме запантија (К), ређе се може чути и: некој си пѣнти (Шп).

-см- > -шм-: иди, донеси от чешму (Р), точили смо на чешме (Л).

-ћн- > -тњ-: Ни ова промена није доследна: вѣтњак (ЦГ), па кутњи сви (К), снашка даде бакшиш на кућни (Шп).

92. Групе -мн-, -пч-, -пш-, -пс-, -пк-, -пт- обично нису подлегле дисимилационим процесима:

-мн-: да не могу ја до гумно да искочу (П), да вршимо на гумно (Л), па волови докарав камаре пред гумно (Г), на овој гумно (К), више гумното горе Чадомирово (Г), и кѣт се стѣмни овамо у градиште, спрѣтима (ЦГ), стѣмни ми се (Р) итд. Овде је разбијена секвенца -мн- у придеви-ма типа сламни: онѣ сламене куће биле напрѣт (Т).

-пч-: бапче свѣ са гу викали (ЦГ), а едно бапче, а едно жапче се затрла (К), Видѣја неки врапчики у дубицу (Шп), една дупчица (Л), и што смѣта на онија клупчики (Шп), отиѣде си у колипче њѣнѣ (Г), и он ми ги тија конѣпчики даде (ЦГ), да ми скинеф кѣпче (Шп), земљани пок-лѣпчики (Ш), па стапче нѣси едно оволичко; па сѣ стапчѣто си зборим (Р), како трупчѣ дебѣло (Г), ћупче и извадене парѣ (Г).

-пш-: Увек је општина: па му пѣсле направѣше бѣље, сѣ црѣп, општина (Т).

-пс-: па толики кѣп у тѣпсију (Г), овакве тѣпсиѣ голѣме (К).

-пк-: лисичка дѣпка малѣцка (ЦГ), а с крѣпу је закукана дѣпката (Р), напраимо му дѣпку на срѣт (Л), улазија по дѣпке (Р), такој сѣ свѣ љѣпке

здрѡбев чѡрбу (Г), по њѡм *рѡпкѡм* (К), скинѡсмо трѡ *чарѡпке* (ЦГ), урѡв је као, ѡн пупуљес, кад га тѡриш, ѡн се *ѡпкѡ* (Ш), и свѡ као прѡсци се *ѡпкѡмо* (Шп), кѡмење *ѡпкѡмо* (Шп), јѡ си умрѡ, *ѡпкѡ* си се; кад ми се *ѡпкѡ* Добрѡсѡв (Г), сѡл *ѡпкѡ* ву нѡшли (К), ѡнѡ *ѡпкѡ* соблѡчене (Л). Овде се каже *љѡљка*, а не *колевка/коленка*: па врѡжемо *љѡљчицу* на детѡ тѡмо у ѡш (Г).

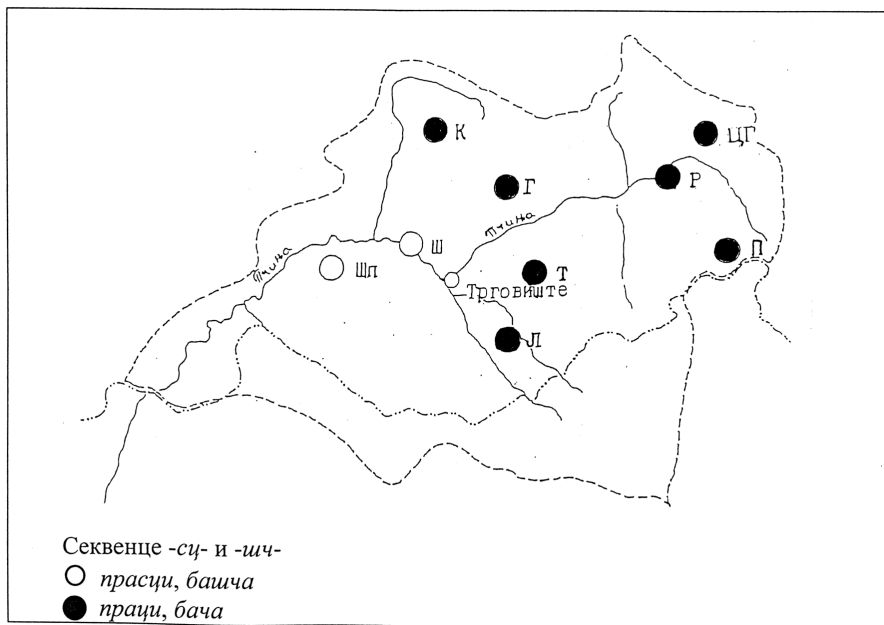
-пт-: Немам потврде за ову групу.

93. Овде је познато, али није доследно на целом истраживаном простору, дисимилативно упрошѡавање секвенца: *-сѡ-* и *-шч-*:

ицѡливѡв (Р), *ицѡливѡше* се (ЦГ), али женѡ, *ицѡпѡна* ву билѡ кошѡљѡ (Л), кѡкови *ицѡпени* (Г), колѡна *ицѡпени* (ЦГ), с ѡдно дрѡво та да ми глѡву *ицѡпи!* (П), па му *ицѡпили* бѡву устѡ (К), *Рацѡпи* му глѡву! (П), *рацѡпѡна* кошѡљѡ (Г), па чѡвам *прѡци* двѡ (Р), и јѡ *прѡци* ѡдѡмпѡ[т] такој лекувѡ (Т), чѡи су *прѡци* (П), а јѡ сѡл козѡ и *прѡци*; а ѡнѡ кудѡ са па *прѡците* (ЦГ), *рацѡфтѡла* се (ЦГ), али, на крајњем западу се ова секвенца чува: *исцѡливѡв* (Шп), а ми свѡ као *прѡсци* се *ѡпкѡмо* (Шп), *расцѡфтѡла* се (Шп).

куде вѡс, тѡмо, *бѡче* (ЦГ), па рѡкнѡ га нѡкѡд *бѡча* (Т), цѡл дѡн копѡ *бѡчу*; пѡпѡр из *бѡчу* (Л), ѡди, кѡзе искѡре из *бѡчу* (К), пѡсле почѡмо да вѡкамо *бѡче* (Г), тѡј една *бѡчица* (Л),⁵⁵ нѡмѡтам на еднѡ *дѡчицу* (К), вѡти па си гу *ичѡшљѡ*, *ичѡшљѡ* (Г), *ичѡшљѡла* се (Р), тѡ и Ивѡн се *ичѡкѡте* да ѡмру (П), па *ичѡвѡмо* децѡ (Г), повѡчи, потѡгљѡ, *ичѡпѡти* не мѡгу (Т), збѡре *кѡчице* и поза врѡта ги тѡре (ЦГ), евѡ кудѡ је *кѡчица* излетѡла; па етѡ гу *кѡчица* (Р), како ѡдрѡло у неко *орѡче*, такој га ѡсѡкло (Т), жвѡкам му лѡп и *орѡчки* (Л), *прѡчки* (ЦГ), па му дѡде Рѡста еднѡ *пѡчетѡну* (Г), на *рогѡченце* (Р), ѡдно *рогѡчиште* пе-чес_плѡтѡнке ѡмѡше (Т), *тѡче* вѡда (Л), у свѡку *ѡчицу* по нѡшто сѡм турѡла (Р). На западу је, међѡтим, ова секвенца сѡчувѡна: сѡдав *бѡшчу* да напрѡев (Шп), па јѡ пѡну *бѡшчу* сѡм понѡла (Ш), *врѡчки* гѡре (Шп), као тѡ њѡ што си ги *ишѡвѡла* (Ш), на свѡ жѡне по ѡвољѡчко *плѡвѡшче* (Ш), нѡместѡ *рогѡшче* (Шп), *трѡпѡшче* ни је направѡја (Ш), мада се у мом материјѡлу нашло и неколико изузѡтака: јѡ сѡм ги свѡ *ишѡвѡла* ѡвдѡ (ЦГ), *пѡѡшѡчки* (Л), седнѡла на *рогѡшче* (К), ѡна је *сѡромѡче* ѡстѡла (Ш) (в. карту бр. 5).

⁵⁵ У већем делу Пчиње старији назив за *башту* је био *градѡна*. Он се и данас може чути иако се почѡла употрѡбљѡвати и нова лексема.

Карта 5

94. Потврде за сугласничку групу *-жд-* забележила сам у следећим лексемама: она и Милевина је мајка из *Баждарци* (Р), а ове[j] још идев у *Тибужде* (К); *глеждер* /или зглџп/ (ЦГ, Р), *деждевњак* (Р), *диждевњак* (ЦГ), *диждењак* (Шп). Иста сугласничка група може се чути и на почетку речи: па *ждребна* и она – магарџца (П), и онај вода *ждркнувала* ис каменат (Р).

Сандхи и сродне појаве у додиру морфема

95. У сандхију се обично губи сугласник на крају прве речи (а) или се врши једначење по звучности (б). Често се консонанти прво једначе по звучности, а затим, уколико су исти, један се губи (в):

а) и *плџска[в] водуту* они накуде мене, ја накуде њим (Т), ми несмо ко *сџ[г] грубе* биле (Т), *о[д] днџто* настружемо (Л), па не тејала тољко *о[д] добрџту* да отиде кра њум (Р), ете ти га *Милорџ[д] Донински* (К), ни *о[д] дражефџци* (К), па праев *о[д] дрво* опџнци (Л), да га не џсету *ка[д] дошџја* (Г), *и[з] замџтине* (Т), у *тџ[j] јабуку* што џмаше гу една, до кџчину вашу (Г), за *мџ[j] јазџк* (Ш), једна је правџла, на *онџ[j] је*

додавала (П), *tò[j]* *једно* девојче је било (Ш), *tò[j]* је било бивша Југославија (Шп), *tù[j]* је било рет ми да отидемо (Л), бија *момà[k]* *куде* њи (ЦГ), *паму[k]* *күпимо* (Л), што *сə[m]* *му* рекнала (К), па си иде едн старец *сə stà[n]* *по* нас (Г), у *афтобу[s]* *седела* с њум (Т), кра *ва[s]* *седи* (Г), *зіму[s]* *седу* доле (Т), у *дванае[s]* *стигомо* (Ш), а ви све *сə[s]* *студену* (К);

б) ће откршев *лѣбас бѣшкà* (ЦГ), *tə[j]* је *болез бија* понапрет (Т), с етрву смо двајес *пед године* седеле (Ш), па кат *чүеж* да пүца (Л), *сəс нàз* да идев (Г), оградено све *сəз даске* (Шп), имаше *јож двé* снашке (Л), *бəж девѣтога* новѣмбра (Т), тешко на *нàз девојке* (Р), ние смо *дванàез децà* на мајку били (Р), зашто ги не *оста̀виж дóm* (Р), улѣгоше з *До-стàну* (Г), *мѣсес дàна* од њима воду никако не пија (К), да га *тѣгљаж* за нò[s] *сəс* маше (Г), вржи *ћуб* за рѣп, па чүчни (Шп), чија Стàна *пот корито* лѣга (ЦГ), омѣси *от пѣпел* крвајче (ЦГ), *күнеф* по неки бəкшиш (К), да не мош с некој *друк пòмоћ* да рабѣтиш (Р), и они ги лүди *плис-каф* с воде (Шп), ће *пòћеф* с тебе (Ш), *имаф своју* радњу (П), и *збѣреф* се жене навечер, кој не *мòж* да стигне, *помòгнеф* се (Шп), *збѣреф* си пàре (Т), па ће *лѣгəф тàм* (Ш), та *врс тарàбе* (Р), наш *лѣп трѣбе* да стàше (П), пүшта офце *ис трлe* (Т), не моглà *бес тутун* (П), из *Глòк тàј* гу бѣше довѣја нòзе (Г), *ис тàј* камен (Р), такòј сэм *бес чѣлат* остàла (Шп), зѣље *ис чòрбу* (Л), *сəк што* има (Л), мојат је домаћин *от Шиптàри* погинаја (Р);

в) кэд *рүча[k]* *ги* се принесе (Шп), *вү[k]* *гу* сретнаја и удавија гу (Шп), ако затече у село *кмѣ[t]* *да* жнѣјеш (Шп), *дѣве[t]* *дечишта* и она имàла (Шп), *ви[ш]* *женете* што имав ћелими (Г), нѣје имàло *тə[г]* *као* сəк што има (Л), Па *сə[г]* *кэд* га има да пүштив они (Г), *скрò[б]* *прàев* (Л), па *ори[з]* *се* түри (Шп), по *күкуру[з]* *се* влѣкја (П), јà измүзем од мојѣ, тì *о[д]* *твојѣ*, она од нòјњо (Г), он пòјак *о[д]* *тебе* (Шп), *òтку[д]* *тебе* пàре (Р), стàне *пре[д]* *тебе* (Ш), па ми ли се дори згади *о[д]* *тòј* (Г), *о[д]* *тòј* зависимо (П), идемо оздòла пѣшки *о[д]* *Трòвиште* (Р), да намажеш *о[д]* *түј* ракију (Г), нѣ ме је стрà ни *о[д]* *Түрци* (К).

96. У понашању з и с испред л и њ нисам приметила асимилацију по месту и начину творбе: *без њега*, *врз њега* пàдја трүпат, и *крəз њега* млѣко прооди, *сəс њега* доћоше, па се бори *с њега*, све *из њума*, сàл се огрешише *с њум*, седела с *њум*, и причамо *сəс нòзе*, што ће дѣлим *сəс њи*, *Сас њи*, он пошѣја *сəс њим*, идò *с њим*, *сас његову* мајку, па *сəс нòјни* децà итд.

97. Африкатизација у секвенцама *t, d + c*:

тс > ц: па по́сле Ту́рчин *пе́цто* го́дине седе́ја ту́ј (К), али и: *пет-стóтине* дѝнара је дала́ (П), да́де ни *петстóтине* ма́рке па́ре на́с (П), *деветстóтине* (К, Г), а једном сам забележила и: оно́ има иља́до и *пес-тóтина* о́ка сѐно! (ЦГ);

тс (< дс) > ц: вика́ле *гра́цке* же́не (К), али и: но́ге да ву *отсѐче* (Л), па ће ми *отсѐчев* оволи́чко (П), двѐ њего́ве бу́ке *отсѐкја* (ЦГ), тако́ј га *отсѐкло* (Т), *отсѐко* га (ЦГ), и́ди, едну́ кўку *отсѐчи* (ЦГ), но́га му је *отсѐчена* до́вде́ка (К), на *отсѐчену* гла́ву, е ли си чу́ла, ту́ј ле́ка не́ма (Шп), та́м се бѐше *отсели́ја* (Шп), моји́ бра́танци *отсели́ше* си одо́тле (К), па *потсича́ли* са се; кудѐ се е *потсѐкло* (Л), па *потси́ри* (Р) итд. Чула сам, међутим, и: на сва́ки телеви́зор ти́ја *прѐседници* до́јдев (Г).

Даљинска дисимилација

98. Обично се у страним речима приметите примери даљинске дисимилације: и неки бо́лез дојде́, викашеву га *дефтѐрија* (Т), овѝ[j] је *дирѐк-тур* у Комуна́лно ма́лиат (Л), *до́ктур* (Шп, Р, ЦГ), ме́со у *замрзнива́ч* ста́вете (П), *кампи́р*, *кампири́* (Р), *кампи́р* (Шп), *кирѐч* (Шп, Р), *копу́с* (Р, Шп), њим ги је *кули́р* би́ја (Р), обу́кја се, редени́к, пу́шка, *матролѐс*, и пу́шка и *матролѐс* (К), Да ти да́дем ја́ *палталóне*, брѐ, *палталóне*, та́т-кове ти! (ЦГ), *патлица́н* (Шп), *петлица́н* (Р), испѐко га ја́ ја́гњето у́баво у *рѐлну* (Л), што Ве́рку гу не *слима́те* ‘снимасте’? (ЦГ), кад гу има́ло на *слимак* (ЦГ), *џандáр* (Шп, Р, ЦГ), *шангарѐпа* (Р) и сл.

Губљење неких сугласника и други консонантски односи

99. Губљење сугласника није тако честа појава у пчињском говору. Тако, на пример, оно што се дешава призренском говору: елиминисање гласа *d* из секвенце *-дн-* у облицима броја *један*, затим из *-дњ-* у *Бадњи дан*, узречица *бозна*, нису појаве које се срећу и овде. Али, забележила сам: *бога́ство* (К), *На́ско* (Ш, К), *позáрасе* се ту́ј коска́ (Р), једно́то у шко́лу ће по́јде, *пóрасе* (Г), кат *порáсоше* (Г), на сва́ки телеви́зор ти́ја *прѐседници* до́јдев (Г), онѝј *шиљѐсе* но́ге (Р). Овде је, такође, редовно: *Ми́тро*, ми́ ће се посва́димо (Шп), на једѝн *Ми́тровдѝн* у Радо́вницу (Р). Неке вокалске секвенце управо су створене губљењем сугласника

(в. т. 42 и 43): *неам*, *каеш* и сл. Забележила сам и неке лексеме у којима је изгубљено *в*: *бреска*, *бреске* (ЦГ, Р), *срби* (ЦГ), Па *србело*, како не *срби!* (Т), затим *л* и *љ*: *неће*, *тој благосовено* на човека (Т), *нема* ни да се *матретира* тамо (К), како *сэк* што *светев* овјеја сијалице (Г), *сэк* струје *светев*; с пуздёрке ми је *светила*; *свѣ* му је *светело* свѣтло (Р), (дошао) из *див* ‘дивљи’ крај (ЦГ), *има* и *дике* јагоде (П).

100. На целом простору каже се *комат*: па *замотамо* с *комати* (Г), као на *комати* (К); *глетав* место *гњецав*: а *тэк* ништа *нема*: *рѣжан* *лебѣц*, *глетаво* (П); *гмечи*: *бајги* *тога* *ће* га *гмечи* (Р); *ждрѣбна*: па *ждрѣбна* и она – *магарѣца* (П).

Бележила сам само: ако га *бегденише* (Шп), да ли је *бегденисја* *тѣј* на девојку *татко* (Шп), *тѣј* *мајка* ми *бегденисала* (К), *видо* *једну* девојку, *бегдениса* (Шп), па си *бегдениса* *мѣжа* и *дѣведе* си *тѣј* (Ш), *кѣд* *онѣ* *бегденисаше* ме (К).

101. Обично се чује уметнуто *г* у: *бригнемо* се (ЦГ, Р), *д* у: *здрѣк* (П, Р), *идѣ* у *Скопје* на *здрѣчење* (Л), *ј* у *пѣјсторче*, *пѣјсторкиња* (ЦГ), *м* у: *у октомбар* ли *отѣше* (Т), *р* у: *онѣ* се *огрѣљи!* (ЦГ).

102. Према облицима ж. и ср. рода једнине и облицима множине (који су понекад и сами трпели асимилације по звучности или по месту творбе) аналогѣјом су настали облици м. рода јд. типа *ретак*, *слатак*: *рѣтак* (Шп), *рѣтѣк* (Р), *сѣнко* *слѣтѣк* (К), *слѣтак* (Шп, ЦГ, Г), *снѣска* (Р, Шп), *снѣсѣк* (Р), *снѣсѣк* (Шп), а *сѣк* *тѣшѣк* *живѣт*, *тѣшѣк* (П), ништа *не* ми је *тѣшко*, *сѣмо* *мѣж*^м ми је *тѣшѣк* (Т).

У придевским речима типа *први*, *средњи*, *доњи*, *добили* смо, сличним путем, следеће форме: *дѣљња* *уста* (ЦГ), *до* *дѣљња* *селѣ* (К), *дѣљѣн* *спрѣт* (ЦГ), *дѣљѣн* *прѣтисѣк* (Р, ЦГ), али и: *дѣљњи* (Р), *прѣвња* *детѣнце* (Л), *прѣвња* што се *родѣло* (Ш), *кѣд* *ја* *доодѣ* *прѣвњиѣт* *пѣт* (ЦГ), па ми *тѣј* *умрѣ* *прѣвањ* *домањин* (Л), *от* *прѣвањ* *крај* с *нѣга* *лѣшо* смо *живѣли* (Р), *кој* *дојде* *прѣвањ* *гѣс*, *тѣј* *ће* га *сѣче* (Т), *срѣђѣн* (син) је на *срѣђѣн* *спрѣт* (ЦГ), *срѣђѣн* (Шп, Р, ЦГ).

103. Ј. Марковић је „народним етимологисањем“ *назвала* *покушај* човека из народа да стране речи убаци у свој свакодневни говор и прилагоди их *духу* свога *језика* (Марковић 2000 : 99-100). Таквих речи било

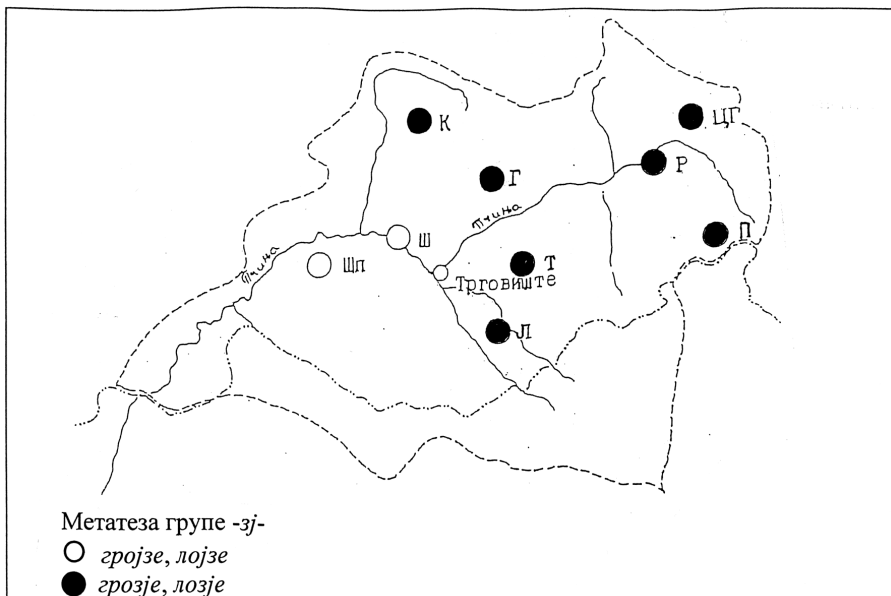
је доста и код мојих информатора, а неке сам забележила: Ништа нема, сине, *апсалутно!* (ЦГ), доктори викав – *бронкити* (П), *брокитис* (ЦГ), има една трава *кантерионка* (К), *Кашџри* очистише, овуј репу што си рањимо стоку, поганци! (ЦГ), Он си у *концеларију* туј (ЦГ), па нема како сѣк што има, е, *политанка*, колачи (П), па *ролвѣр* овакој уста (К), од грозницу и тој искочи – *туберколоза*; све *туберколџни!* (П).

Метатеза

104. У пчињском говору метатеза није честа, а присутна је у очекиваним лексемама (као у другим сличним говорима):

гавран: У целој Пчињи каже се *гѣрван*, нпр.: црн како *гѣрван*; *гѣрвани* има, орли, врѣне (П), *гѣрван* (ЦГ, Р, Шп).

лозје и грозје: Овде је метатеза извршена само на крајњем западу: туј свѣшто докарѣв људи продаѣв: и *грџје*, и патлицѣни (Шп), *грџје*; *лџје* (Ш); *грџје* неѣмо (Т), *грџје* (ЦГ, Р, Г, К), *лџје* (Р, Г, К), Пѣтрово *лџје* (Г), нашли га у *лџје* куде се обесѣја; н-има *лџје* н-има бостѣн (Л), *лџја*; *лџје* ли ће ти изѣде (ЦГ) (в. карту бр. 6).

Карта 6

козји: Облици овога придева су без метатезе: *кòзјо*, óфчо, кр'авјо, али најарно óфчо је сирење (Шп), *кòзјо* (ЦГ, Р), *кòзјо* је по ретко млеко (Л), ис *Кòзји Дòл* пројде (Л), по *Кòзји Дòл* кад идешемо (Шп), али у Т сам забележила и: у *Кòзи Дòл* црква; накуде *Кòзи Дòл* онде има га б'аш.

Метатеза је извршена у заменичком корену *вас-*: *све*, *сви*, *сваки* (в. т. 179 и 180). Изузетак је једино *в'эдэн* 'цео дан'. Потврде: нека са ми живи *сви* (Р), на *сви* сватови ће дадеф тој (Т), по две имама от *сви* деца (Шп), *св'е* што имаше, однесоше; *св'е* она ј'еде (К), *св'е* девојке с первази; *св'е* са ме чуваље (ЦГ).

цвета: *ц'эфти* (ЦГ), *ц'эфт'еше*, а нема да р'одев (П), *ц'эфт'ела* (ЦГ, Р), *рац'эфт'ела* се (ЦГ), *расц'эфт'ела* се (Шп).

сване: и пр'едемо преко ноћ, до *с'амнување* (Л), и к'эт *с'амнало*, они си појдев (Р), и к'эт *с'амне*, век *с'амнује*, више не в'икав (ЦГ).

подне: *ср'е[д]* д'эн (ЦГ, Р), али и: *пл'адне* (Шп, Р, Л).

близаници: *близнаци*, *близнакуље*; ов'ија *близначки* с'эг идев у школу (К), што је *близнак*; две *близнаци*; по ед'эн по два, па као *близнаци* (Т).

куршум: У К сам забележила *круш'ум* место *куруш'ум*: н'е га фатија *круш'ум* (К).

мртваци: У ЦГ сам забележила *мртавци* место *мртваци*.

манастир: *маностир* (ЦГ, Р, Шп), али у Шп сам забележила и *манастир*.

барјак: *барјак* (ЦГ, Р, Т, Шп), *барјаци* (ЦГ, Р, Шп).

Нема ове појаве у: *т'ује*, *мрав*, *урда* (како је, на пример, у Призре-ну [Реметић 1996 : 441-442]).

Консонанти на крају речи

Судбина финалних консонантских група

105. У домаћим речима нема финалних консонантских група *-ст* и *-зд*:

па од *б'олес* је билò (Л), кад ме фати *б'олес* (Шп), а наши си па станаше на *вл'ас* (К), дојде пр'вањ *г'ос* (Т), Она је као *г'ос* овде (ЦГ), по *идина'ез* деца едн'а е рађала (Р), *ована'ез* деца на мајку били (Р), *трин'ајес* месеца у партизани (Шп), две пл'евне по *четр'наес* метре (Г), по *пет'наез*

душе бѣдвев (Л), у шеснаџез гóдине (П), на седмнаџес мѣста са кóнци билі (Л), кошўље осѣмнаџес (К), осѣмнаџесе (ЦГ), ја сѣм се млада уда́ла у деветнаџез гóдине (Шп), изврџемо снóпџе, па скр́стимо на едѣн кр́с (Г), па га намаза́ја сѣс тѣј ма́с (К), преко ре́ку је овѣј жи́чани мо́с пра́вен (Ш), бутáли неки мо́с (ЦГ), жи́ф па́кос ти напра́ви (Г), йдемо на *при́чес* (К), то́ је *про́нас* (Шп), Прекла́цаја *пр́с* (ЦГ), оволичке пра́нке колко *пр́с* (К), он *пу́пуљес*, кад га ту́риш, он се ци́пка (Ш), за *ра́спус* па доо́деф куде ме́не (К), штүкне ми *свѣс* и ја па́дну (Л), и ја от *ста́рос* не чу́ју (П), *цвр́с; по́цврс* (Шп), *чи́[с]* сапўн (Г), билó на *Чи́с* понеде́лник бѣш (Шп), и оні *ше́с* (К) и сл.

Пример: али здрав́је, *млада́ост!* (Л), права је реткост.

Изгледа да је у речи *фронт* финално *т* испало управо због аналогіје са претходно наведеном појавом: та́м на *фрón* отоше (К).

Овде се обично каже *гројзе/грозје*, а ређе се може чути: *грóс*.

За консонантске групе *-ит* и *-жд* немам потврде у материјалу.⁵⁶

Звучни консонанти на крају речи

106. Десоноризација звучних консонаната на крају речи представља једну од балканистичких црта. Уколико је један говор изложен утицајима турског или арбанашког језика ова појава ће бити јаче изражена (Реметић 1996 : 443), а такође јој погодују утицаји из македонских и бугарских говора. Дакле, пчињски говор је имао добре услове да развије обезвучавање финалних звучних опструената, при чему је ова појава на крајњем истоку врло доследна, а западније се чешће сусрећемо са делимичним обезвучавањем. Овакво стање је очекивано, односно, одговара ситуацији у суседним говорима: у кумановском – где Видоески констатује „полузвучниот изговор на крајните звучни согласки (*дубн*)“ (Видоески 1962 : 262), и, с друге стране, у суседним бугарским говорима (дакле, са истока), где је присутно потпуно обезвучавање крајњих звучних сугласника (на пример у Ђустендилском и димитровградском говору).

Уколико на апсолутном крају речи у пунктовима П, Р и ЦГ чујемо звучни сугласник, то мора бити утицај књижевног језика, али према

⁵⁶ Само сам забележила, једном приликом у ЦГ, лексему *дџе* у стиховима песме: „*Ој, дџуле, ој, дџуле, дај Бо́же дџе, да се роди рџи...*“. Иначе, свугде по Пчињи каже се *киша*.

западу тај процес као да није у целости извршен, па је могућа извесна недоследност.

и она, од мојет *белѣк* (ЦГ), у *Београд* (П), па сѣм вѣзла по оволичко, *вѣс* ‘вез’ (Л), до туј дођомо с *вѣс* (К), да дооди на мој *грѣп* (П), *длѣк*, па чѣк гу овдѣ удара (Р), тѣј сѣн *дрѣк* (Г), глѣждер, *зглѣп* (ЦГ), на коња тражи *зѣп* (Т), нѣма *зѣп* у главу (ЦГ), на *јас* ‘јаз’ откида[в] воду (ЦГ), и легам у *лат* (Л), Дебѣл *лат* – голѣм *глѣт* (ЦГ), па убав *лѣп* од ечѣм (Г), Куде *лѣп* што се печѣ (Р), *лѣп* у торбу (П), оно мѣсло то поблаго од *мѣс* (Р), да топи *мѣс* (П), *Мѣт* ‘мед’, у *мѣт* млого ѣдев (ЦГ), ће украднемо *мѣт* и мѣсло (Т), Кат стѣгја неки *мѣс*! (Р), ене кѣд бидѣ нѣкња онај међава и онѣј *мѣс* (Р), и мойјат *мѣш* (Р), па сѣм кастрила као *мѣш* (Л), кѣрамо се *нѣкат*, али мѣ га преко *пѣк* не износимо (Т), свекрва гу дочѣка преко *пѣк* (Т), дѣнесе *пѣс* па рѣсади (П), А убаво се туј *пѣс* рѣја (П), бѣрат ми умрѣ си па *пѣмлат*; *пѣрес* је бѣраја по сѣло (Л), ту[ј] је билѣ *рѣт* мѣ да отѣдемо (Л), како сѣдешемо на *рѣт* (К), ѣдѣн *рѣт* ву ископѣ (П), и они такој се *рѣд*^м узѣли (Г), *снѣк*, *снѣк*, ја си гѣзу, ѣду; немѣј на овѣј *снѣк* (Л), Опасѣн *снѣк* паде (Р), он триѣс пѣд гѣдине је рѣдни *стѣш* имѣја (Шп), па тресѣв клинци, тресѣв, тресѣв, *стѣт*, а они дѣле; Не мѣже, *стѣт*, лѣдно (ЦГ).⁵⁷

Сугласник *в* понаша се, као што сам већ напоменула, као опструент испред безвучних консонаната, а на апсолутном крају речи је, *према мом утиску*, делимично обезвучен (т. 63).

⁵⁷ Неколико пута чула сам *газ* уместо *гас*, што ми изгледа као занимљив случај хиперкорекције: там *газ* ‘гас’ нѣма (Р).

Ш

Облици

Именице

107. Именичка деклинација пчињског говора прилично је упрошћена: у једнини постоје само ном. и ОП, поред облика за вок., а у множини ОП је редовно изједначен са ном. тако да постоји само једна множинска форма. Поред тога, присутна су и колебања и промене у роду и броју неких именица.

108. Овде ће именице бити представљене у три групе, мада се у новијој дијалектолошкој пракси помињу четири деклинациона типа именица у говорима призренско-тимочке дијалекатске области (Ивић 1991 : 149; Реметић 1996 : 448; Вукадиновић 1996 : 127; Богдановић 1987 : 142). Првом деклинационом типу одговарају именице м. рода са наставком *-Ø*, другом именице ж. и м. рода на *-а*, трећем именице ср. рода на *-е* и *-о* и четвртом именице ср. р. које имају проширење основе. У пчињском говору, међутим, именице ср. рода готово никада не проширују основу, тако да ће све оне бити анализирани у оквиру једне групе.⁵⁸

Први деклинациони тип именица

109. Прву групу чине именице м. рода на *-Ø* типа *град*, а ту спадају и именице м. рода на *-а*, *-е*, *-р*, добијене губљењем гласа [x] (*ора*, *ме*, *вр*), овде затим долазе именице м. рода и мушка имена на *-о* (*старејко*,

⁵⁸ Касније ће бити поменути изузеци.

Стоилко)⁵⁹ и, што је најинтересантије, али не и необично за призренско-тимочке говоре, овој групи су се прикључиле именице на *-ĩ* тј. оне које су у стандардном језику ж. рода на сугласник (*болес, пакос, реч*).

110. Све именице ове групе можемо поделити на оне које означавају нешто живо и које у једнини имају три облика (ном., ОП, вок.) који се и формално разликују и оне које значе нешто неживо и код којих се ном. и ОП не разликују, а вок. по својој природи немају, осим у специјалним ситуацијама. Код именица м. рода и мушких имена на *-о*, вок. је једнак ном. Иначе, у вок. је наставак *-е* чешћи од наставка *-у*, као и у другим сличним говорима (Павловић 1970 : 71; 1939 : 161-162; Михајловић 1977 : 33; Богдановић 1979 : 53; 1987 : 145-146; Видоески 1962 : 137), а Белић је и оно мало потврда вок. јд. на *-у* видео као особину унету са стране (Белић 1999б : 231).

Номинатив:

а) њин *овџн* ме утепџа (Ш), остџаја *удовџц* (Л); *Аритџн* умрџа (К), *вџкаше нџж деџа Велџн* (Р), зџт *Добрџосав* (К), *Драгомџр* џе овџе; *Милџн* ми џе тџј (Л), и *деџа Рџнџел* је тџг биџа (ЦГ),

да *видев* како је тџј *домаџинлџк*, како је *уредлџк* (К), *едџн обрџз* у свџ црн (ЦГ), тџј *џе* се пџче *лџбаџ* (К);

б) зџврте ме *џџвол*; *орџл* те однџја (Л), чџм пџје *петџл* однџма нџшта (П);

џџ сам десџти *дџл* од рџботник (Р), голџм *котџл* (Г);

в) џн *вџкаше сирџма* (Л), па сџг^к на штџге *сирџма* џди (К);

тџ оџеж да си *вр* (К), дџгне се на млџкото, на *вр* мџсло (Р), кџм *мџ* ‘мех’ – *џзде* молџц (Шп), мџне нџ ме *стрџ* (Шп);

г) неџа дџџе тџј *тџтко* на девојку (Шп), *тџтко* ми дојдџ ис Коџуру у Марџанце (Ш); доџџше Зџрица и *Јџско*; бџре сливе мџма и *бџта Нџско* (К), тџј *Стџнко* ми џе биџа брџт (Л), једџн *Цвџтко* бџше (К).

Општи падеж:

а) от *коџа* се утепџ; па се оженила с *елџна* (Л), нџшта тџј на *пџпџ* не дџвамо (Шп), сџбу сџм намџстила на *унџка* (К); Младџн бџше *вџкаџа Душџна* (Р), да црпе на брџта *Драголџуба* (К), на *Драгомџра* сџм напре[д] дџлџ; мџ смо се знали з *деџа Жџвана*; на *деџа Стџвана* (Л);

⁵⁹ Овој групи могу се, под одређеним условима, прикључити и мушка имена на *-е* (хипокористици), о којима џе бити говора у тачки 120.

лампа срчана од *дүвәр* па њум по_главу (П), *зејтинчәк* помалка капнујемо (Шп), па држимо на *пунәк* (Г);

б) закољемо ели *пәтла* ели кокошку (Шп);

паре ће пушти у *котәл* (Шп), омеси от *пәпел* краважче (ЦГ), такој се лекүјемо сәс *пәпел*; дојдо за *сол* за офце (Г);

в) *гра* вәрев (Л), ископамо корен, ископамо од *ора* (Г);

г) имаше *татка*, мајку (Шп), дарува ја кума, *старјка* (К), момци који су сә *старјка* (Шп); татко ми дојде ис Коһуру у Марганце, куде попа, куде *поп_Милојка* (Ш), улазите ли код *Мирка*? (ЦГ), да ги закрпу на *Митка* овј панталоне (Т), (отишла) за да *Новка* (Л), што_смo страуваоли от *Станојка* ми (Г).

Вокатив:

боже, људи (К), еј, *brate*, не ни тепај (Л), како һу му викам: дји, хај, хај, хај, хај; хај, хај, *коње*, отежи, отежи! (Т), а, бре, *кумашине*, бре, амән, *зете*, брe, ама немам откут (Р), уу, *муже*, ако је пушка (Л), оо, *побратиме* (Шп), һушкам, *поне*, һушкам (Л), куде је пешки, *роде!*; немoј, златан, немoј, *сине* (К); *Дејане*, бре (ЦГ), чеке брe, *Добросаве*; *бата Драгољубе*, куде је Стојадин? (К), *чика Иване*, немoј се секираш (П), све носи, *деда Милане* (ЦГ), ти, *Младене*, како дојде? (Г), *Стоиле*, ајдемо си у поље (Л), еј, *братко_Стојане*, бре (Шп);

о, *божјаку* (Шп), што не бегаш, *божјаку* (К), еј, *косачу*, што мислиш (Л), зашто, *пријатељу* (К), *човеку*, ај да ги женимо овја деца неко (Г);

огњу, *огњу*, што направи с тебе?! (Р);

ајде, *татко*, сәс мене (Г), па дек ће отидем, *синко* (ЦГ); да йду, *Петко*, да виду (Г), *Бошко!* (П);

батка_Стојке, ма кој стења у вашуту собу (Г).

111. Као што је већ поменуто, именице старе -*й* промене које у стандардном језику имају деклинациони образац ж. рода на сугласник, овде се понашају као именице м. рода на -*Ø*. Ово није необична појава за призренско-тимочке говоре (Белић 1999б : 227; Богдановић 1987 : 143; Вукадиновић 1996 : 128; Реметић 1996 : 448; Стевановић 1969 : 412; Ћирић 1983 : 62-63).

дојде тәј *болес* (Т), повикне жене једән *вечер* (Шп), на Бәдњи *вечер* што га викав, *сине* (Г), мoј *врс* пензију добија (П), *жал* мајка му да има голем; да ми лизнев лисичики од мoј *крф* (Т), па га намазаја сәс тәј *мас*;

тэ́ј но́ћ прекара́мо (К), овэ́ј но́ћ несэ́м напред заспа́ла (Л), по це́л но́ћ ви́јем (Р), жи́ф па́кос ти напра́ви (Г);

они́ја два но́ћа (Р), али два рэ́ча ни́како не́ ти опросту́јем (Ш); не мо́жу рэ́човите да зна́м (П); а сэ́[к] чу́дни бо́лести надојдо́ше (Г), ти́ја глупо́сти не́ма сэ́к (Л), голéми но́ћеви (ЦГ).

Именицу *пост* чула сам само у множинској форми: Ла́зарице ідеф преко Вели́гденски по́сти (Шп), пра́ев у Божи́ћеви по́сти (Ш), то́ј сэ́к је то́ј на ові́ја по́сти (Г).

Занимљиво је да има још трагова који говоре о чувању рода ових именица: и прэдемо, *сва ноћ* се прэде (Шп), *свүноћ* леб мёсеше (К), ідемо на́вечер па по *свүноћ* седімо (ЦГ), па *крв* те́кла (Л).

112. Именице м. рода на *-Ø*, укључујући и претходно наведене именице старе *-ї* промене, у множини се завршавају на *-и*, при чему неке могу имати и проширење *-ов/-ев-*. Члановане форме ових именица, међутим, у множини добијају морфему *-те*, а не очекивано *-ти*, о чему ће бити више говора у поглављу о члану (в. т. 199).

а) Навешћу прво једносложне именице м. рода које обавезно имају проширење *-ов/-ев-*: па пропа́домо од бо́лови (ЦГ), бо́лови імам о́пасни (Л), імамо во́лови, о́фце (Шп), ти́ја да́рови што се да́ав (ЦГ), они́ја да́нови што узéја од Ма́рту (Р), по́сле ова́кој ідеф си према да́нови (Шп), жи́ви жа́лови за ово́ј жи́винче (ЦГ), жа́лови на ру́ке (Л), кљу́чови (Л), оні са ми кумови били́ (Т), ни́же ни́зови (Шп), пра́гови (Л), попо́ви ми чати́ше (Г), не мо́жу рэ́човите да зна́м (П), ру́бови (Л), за си́нови (ЦГ), дадоше ни *српови*; све покрши́ја судови (Г), да не мо́гу ја́ до гүмно да іскочу бе[с] ста́пови (П), сэ́нови неваља́шни (Л), ше́јови ‘дарови’ што су донéли (П); ка́м ти ги мёовите...? (Шп);

гоче́ви (К), тэ́г імаше симіти пу́ни кошéви (Шп), па тури́ли на пу́шкете но́жеви (Р), но́жеви (Л), голéми но́ћеви (ЦГ), и мёшам по хо́шеви (Г).

Именицу *мост* забележила сам у двама множинским варијантама: а како́ се мо́стови пра́ев (Шп), мо́стéви испобута́ше (Л).

Именицу *снопови* забележила сам само једном: *снопови* напра́вев (Г); обичнија је именица *снопје* (в. т. 126).

Код неких једносложних именица нема проширења иако бисмо га можда очекивали, поведени за стањем у другим говорима:

не је имало *вѹци тѣг*^к (Шп), *вѹци* ће ни подаев (К), узнемо ги њѹни *гласи* (Шп), она иде по рабѹту сѣс *мѹжи* (К), наѹи *мѹжи* ѡба су млади умрѣли (Т), лѣзарице идеф преко Велигденски *пѹсти* (Шп), у вират *смѹци* ‘смукѹви’ (Г).

Неке од ових речи имају очекивану множину – без проширења: *ѡмовите* за *кѹните* (ЦГ), и солчицу *тѹру* у *пѹсти* (П).

б) Двосложне именице са алтернацијом *a ~ ѡ* могу имати проширење *-ов/-ев-*: *мѣткови* сѡмо летѣв (П), разнѹси и *спѹсковѹ* (ЦГ), а могу бити и без њега: кѣд *зѡјци* ни срѣтоше (К), *звѹнци* (Г), а *мѹлци*те кѡмо ги? (Шп). Код следећих двосложних именица, као што и очекујемо, нема проширења: а *ђѡволи* били; јѡ да ву причам од *ђѡволите* (ЦГ), куде *јѹжѡри* ги има (Ш), *мејѹри* (Л), па овдѣ овѡкој им турили на *ѡбрази* (Р), качија се по *тѡвани* (Ш); сѣс *ѡраси* напѹскамо (Шп).

Понекад, међутим, наилазимо на множинске облике без очекиваног проширења: *гѹлѹби* пѹшти (ЦГ), *ѡрли* што летѣв (Л), па ги исѣчемо на *рѣжњи* (Т), или на двојаке множинске форме, каква је ситуација са именицама *котѡл* и *петѡл*: свѣ у *кѹтли* су сирили (Ш), доносимо *кѹтли* (Р), у *кѹтли* (си кѹвамо) (Г), *кѹтли* кѡчимо па пѣremo (Л), поред ређег: носимо сѣс *котлѹви* вѹду (Шп); прѹви *пѣтли*; дрѹги *пѣтли* (Г), поред чешћег: додѣк *петлѹви* не пѹјев (ЦГ).

Други деклинациони тип именица

113. Другој групи припадају: а) именице ж. рода на *-а* (*жена*, *вода*), б) именице м. рода на *-а*, укључујући лична мушка имена и хипокористике (*младожења*, *Алекса*, *Гута*) и в) некадашње именице ж. рода *-ѹ* промене „морфолошки преобликоване и адаптиране према моделу *-а* основе додавањем суфикса *-(к)а*“ (Реметић 1996 : 459): *коска*, *кокошка*.

114. У једнини ова група именица има три форме: ном. са наставком *-а*, ОП са наставком *-у* и вок. који може имати наставак *-ѡ* или *-е*. Именице које се завршавају на *-ка* или *-ѹца* имају увек вок. на *-е*, што је слично стању у другим призренско-тимочким говорима (Богдановић 1987 : 148; Вукадиновић 1996 : 135-136; Белић 1999б : 232; Тирић 1983 : 61-62; Реметић 1996 : 462-463).

Номинатив:

а) у ракију змија да стоји (Г), само ће улэгнев злва и дeвер (Шп), свиња нема у_што да се налока (ЦГ); дођоше Зорица и Јоско; баба Јованка дошла (К), удави ме Каруца! (ЦГ), Лена да иде; Перса умрела; на мајку ми Санда ву име (К), ћерка една, Станојка; Стевка, најмала тај ми; она ми умре, тај Ђева (Л);

б) бајтка и снајка отишли_нигде (Г), младожења, немладожења, тој нема везе (Шп), ођува ми је, неје татко (Р); Александрија беше там (Г), Воја летоске беше; Гуа је погинаја; Добривоја, син ми (К), Бура је овде (Л), т[ј] је Лаза у Београд (К), Љуба на деда_Стевана (Л), Манасија га па прича (ЦГ), а мој чича Мита там је бија и он заробен (К), т[ј] деда Никола, газда (Шп), па му даде Риста едну пучетину (Г), имало је: ча Спаса, ча Стоша (Г), па на дечката му Спира име (Т), Станоја болничер беше; Стоша дошја; Таца му име на њега (К);

в) вџика (К), да неје кокџика (Г).

Овде долазе и именице иња и лџа: иња (ЦГ), ма т[ј] је лџа салте (Шп), да ли је лџа (Р).⁶⁰

Именице мајка и ћерка такође припадају овој групи: мајка му умрела (Шп), и моја ћера ће набере; моја ћерка (Т).

Општи падеж:

а) која је без дршку (Р), преко овуј ридинку (ЦГ), и Марино, на етрву ми дете (П), правеше кућу (П), идеф по маалу (Ш), у ракију змија да стоји (Г); што Верку гу не слимаге? (ЦГ), одведе Дивну (К), на Крстану ти син (Л), да каеш на Лепу; и деца на т[ј] Милевку (К);

б) бајту однесе нешто (К), деду смо си имали (Ш), покршија судови по Врање, на меанцију овде (Г), па се куде терзију однесе (Шп), да му каеш на ујку (П), от чичу сестре (Ш); на тога Благоју (К), за Власту (К), деда Димитрију запалише (ЦГ), од Добривоју мојег (К), на онога Бурђију син (Р), ја сам на Буру пе-чез дала (Л), и да га бутне деда Николу от коњатога (ЦГ), е ли знајеш на Здравка Перу (Л), а овога Санду кад га зберешемо (К);

в) она нема коску (ЦГ); от сваку мајку деца (К), на ћерку ми унука је у Врање (Шп).

⁶⁰ Именица чађ, међутим, овде је средњег рода: овој чађе (ЦГ).

Вокатив:

Бóжа вíка – *Ба́бо, ба́бо*, на мéне (Ш), мí смо, *дúшо*, óбе појáле (Т), стáни, *попади́јо* (Л), *при́јо*, застáни мáлка (К), кáкво дéте, *свáћо* (ЦГ), *свáћо* ме вíка (Л), епа, *сна́во*, сáк ће ви рóгови испрáвимо (К), овáкој, *тéто* (Ш); ај, дóста *Злáто* (ЦГ), áјде, *тетка_Крстáно* (ЦГ), е, кума *Ли́јо*, тí ме излэгá (ЦГ), а тí, *Мáсо*, кудé ћеш? (П), сáс онóј црепúльче, *Мило* (К), *Митро*, мí ће се посвáдимо (Шп), íела, баба *Совéто*, дóјди (ЦГ), е, *Стáно*, самá íела, самá одговарáла (П), нека трáжеф, *Тодóро* (К);

ооо, *сли́ко*, тúј ли си! (К);

дáтке, чéке да вíду (Г), *при́јатељке*, тí ме излекувá (К), заштó, *сна́јке*, нé си ги казáла? (Шп), дóбар дéн, *стри́нке* (П), *тéтке*, ће ми ба́јеш (Л); *баба_Вели́ке*, мори, ма с когá збóриш? (Р), ўзни, *тетка_Вели́ке* (Л), јел такóј, *Вéре?* (Г), па тí си, *Вéрке* (Ш), *Вéрице!* (Г), тó[j] íе још бóље, *Десáнке* (К), *снајка_Јéвице*, нóге ме бóлев (Ш), *Мáре*, íма ли гу мојá Цóна? (К), áјде тí, *тетка_Милке* (Т), *Стани́ке*, íма ли у шишéто? (Л), *Стојáнке*, не плáчи (К), *Циганке* пролéсјачка! (П);

бáто, жéни се (Шп), па тóј са онí билí, мори, *будáло* (Г), тúго, *дéдо*, кэкви са ти óчи (Л), амéн, рекна, *комиши́јо*, мóлу те! (К), *чíчо*, дојдó за сóл, за óфце (Г); нéма јáбука, еј, *Дéшо* (ЦГ), *Јáнчо*, тí си ву тáтко; ем-пúт сэм педесет_кíла, *Рáшо*, донéла (К), брже, *Сíмо*; а, *Сíрмо* (ЦГ);

бáте! (Л), *бáтке*, прáви рабóту (К), *тáте* што рабóтиш (Ш); *Гúте*, сíнко, немóј, злáтан (К), *Дóде, Дóде*, принéси ми рéменат (ЦГ).

стáрци сэм четвóрица, *ћéрко*, дочувáла; али пр́ву плóчу да удáри, *ћéро*, не мóже; тúго, *мáмо*, виш кáкó ми вíка Стојáн (Ш), којá óће – поштúје свéкра, свекр́ву, вíка: *мáмо, тáто* (Р), али мóже се чути и: којá óће вíка свекр́ву *мáме, тáте* (Р), утепá га, рече, *мáјке* (Шп), кáкó ги онéја свéзде вíкашев, *мáјке*, стáре?; *мáме, мáме*, тéше ни издáви (Г).

115. У множини функционише само једна форма, као уосталом и код других именица:

а) *дрéје* ‘одећа’ си остáле пред врáта (Р), *нóге* му отíчав (Шп), *слúзе* си рíнев (Г); и по *бáње* бидó (П), íма *кру́шке, јáбуке, сли́ве* мóдре (ЦГ), терáше ме по *цр́кве* (Г);

б) а онí *гáзде* (Шп), идóше у *комиши́це* (Ш), почé да вíкам тíја *комиши́це* (Т);

в) тó[j] је пúно *вáшке* билó (К), па *кокóшке* доводéв (Шп), сáмо кóжа и кóске (П), *кóске* копáла (Г).

Трећи деклинациони тип именица

116. У пчињском говору нема оправдања за поделу именица ср. рода на два деклинациона типа.⁶¹ Све оне у јд. имају наставак *-е* или *-о*, у мн. не проширују основу,⁶² а множински наставци су: *-а*, *-ики*, *-иња*/*-ења*. Именице ср. рода разликују се управо по начину на који граде облике множине, а иначе имају један облик за јд. и један за мн. (тј. ном., ОП и вок. су изједначени).

117. Именице ср. рода на *-о* и *-е* које у множини добијају само наставак *-а*:

а) једнина: *зимњо дђбо* (Шп), *неје бђш љбаво све ђело* овде (Г), како свињско *црево* (П), *снадевлђ*, на пример: *брашино* (Шп), да им односи за едење, за *облеклђ*; па варимо *вариво* (Р), ће играв *оро* (Шп), намазала главу с пипер и с *млѐко* (ЦГ), тако[j] је било однапрет у *детинсто* нашо (ЦГ), ти што_си у *селђ* (П);

н-има *јајце*, н-има ништа (Г), то[j] је нојњо *питање* (Шп), седимо до *огњиште* (Р), *зеље* си тури у *кацу* (К), идемо у *поље* на жетву (Л), исечемо *сирење* (Шп), туримо *сиршите* у котђл голѐм; прет *слунце*, рано (Г);

множина: шарѐне чарапе от свакакву мањку па *кола* по њи (Р), њѐму су *црева* вадени (П), врце до *колѐна* замотаја (Т), голѐми *корита* (Г), деца си испрату по *говѐда*, по стоку; срегивав ни жѐне сѐ *сита* (Шп);

и ђни ни дадев *јајца* ели паре (Шп).

б) Именице настале додавањем наставака: *-иште*, *-це*, *-енце* у мн. се, такође, завршавају на *-а*:

једнина: *јрочи гу едно бабиште* (Г), ће те оглђти све како *кучиште* (Г), једно *рогђчиште* пе-чес_плетинке имаше (Г), врљи едно *чергђиште* врз нас (Т), па донѐсемо *снѐг** у неко *кавдарђиште* (Г);

н-има *брашђнце* да тури, н-има *масђлце* (Г), *млѐкце* (ЦГ), изѐдоше *сенце* (Г), из уста вадђла и на *љфце* мотђла (ЦГ);

⁶¹ Проширивање основе именица IV деклинационог типа (према професору Ивићу [Ивић 1991 : 149]) није доследно ни у другим призренско-тимочким говорима (Богдановић 1987 : 149-151).

⁶² Изузетак представљају следеће три забележене потврде: доста сам износила на *Цанета* и на Раде да ги износу (Ш), па у вр *небѐси* рђпа вода (Г), па и ветар дђва одовђт овђ што се ратује прђноси, прђноси вђздук из *небѐси* (Шп).

тој *детенце* што остана (Г), и *петленце* – кукурџу (Р), те *теленце* се отелило, те *јагњенце*, те офца (П), малетко *кравајенце* (ЦГ), *грненце* попаримо (Г), *девојченце* има (Г), па на едну коричку *турев завиченце* оволицко дебело (П), *јуженце* неко смотамо (Г), на *рогоченце* (Р);

множина: па о[т] тој се патило, о[т] тија *Турчишта*, од Бугари (Г), *дѐве[т] дечишта* сѐм имала (Л), и *двѐ сѹри кучишта* води си по њум (Р), како ги онија *мужишта* неје стругало (Г);

зрнца; *цревица* (ЦГ);

пиленца (ЦГ), а у кућу сѐм ги чувала тија *пѐт пиленца* (П), *колаченца*, *знајеш*, *мѐсимо* (Г).

в) Глаголске именице на *-ње* (< *-је*) немају облике за множину:

пѹсто *вртење* (Ш), тој не знаф што је *мерисање* и *мазање* (Г), *орање*, *шума кастрѐње*, *денање* (Л), *орање*, *копање*, па *вриѐње* (Г), неје ли тој *чекање* (П), *кичма* ме млого боли од *носѐње*; и *прѐдемо* преко ноћ, до *сѐмнување* (Л), за *работу*, за *срићање*, за *калѐпѐње* (Шп), онѐ *пѐре* за-тој су, за *трошење* (Т), он *пошѐја* на *косѐње* (Р), да *дојдеж* довѐчер куде нас, на *спиѐње* (ЦГ), *чашке* за *воду пиѐње* (К).

118. Именице на *-е*, које обично представљају деминутиве добијене помоћу суфикса *-е*, *-иче*, *-че*, најчешће имају множину на *-ики*:

једнина: *бѐло зубѐ* (К), *ку̀тре* – *ѐв*, *ѐв*, *ѐв*, *ѐв*, *ѐв* (Р), *ма̀че* да га не прерипи (Г), *петлѐ* – *кѐкор*, *кѐкор* (Р), *пилѐ* у *гору* неје тргнало (К), и му *прстѐ* оздраве (Т), *дај* ис твојѐто *гочѐ* вади (Р), *ѐе* ми *тури парче* (Р), *зборим* си *ете-такѐј* с *ма̀че*, с *куче* (Р), да *потражи* *баба* – онѐ *нема* у *врчѐвѐ* *ѐч* (Г), у *кѐтле* се *чѐрба* *прави* (Ш);

и *петлѝче* да си *кљѹје* (Л), *блѹзиче* си *неко* *носила* (Г), *ѐе* *ѹзнемо* *котлѝче* *неко* (Шп), *легали* у *ѹзбиче* онѐј *доле* (Г);

имала нека *барчѹга* *колѐста* како *вирчѐ*; *н-ѐма* *елѐче* да *облѐчеш*, ни *ѹампирче*, *ништа*; *бѐше* *женчѐ* *едно*; како *трупчѐ* *дебело* (Г), а *једѐн* *принѐсе* *кана̀че* *воду*; *намести* *рогошиче* (Шп), *трпѐшиче* ни је *направија* (Ш), он *ву ѹзне* *шикерче* (Шп), *седна* ондѐка на *ливѐче* (К);

множина: *сигурно* *ѐе*, *вика*, *вучица* *била*, па су *гу* *исисѐли* *вучѝки* (П), *шеѐсѐ* *имѐнчики* *ѐфце* (Ш), *ѐма* си *кѐтлики* (Г), а онѐ *кучики* *лајали* (ЦГ), да ми *лизнѐв* *лисичики* од *мој* *крѐф* (Т), *извѐдеф* се *петлѝки* (Г), *пилики* *обрѐли* (Л), *ка̀чики* ‘*мала бурад*’ *ѐмамо* (Г), *куде* ги *отвѐраф* *тија* *гочѝки* (Р), и онѐ *ѐе* *тураф* *парчики* на *крпугу* (Р);

а онѐ *врснѝчики* *дѐца* (Шп);

вршчики гóre (Шп), куде сeјемо *градинчики* са (Л), па оне *девојчики* бeву сви; *ткајени јастџики* (Шп), *колчики*; земља́ни *конди́рчики* (Л), чо́рбуту раси́пемо, а зрната у *брисаљчики* (Р), о́ни ги но́се[в] *вeнчики* (Ш), а *кола́чки* то́ј н-уме́јемо да пра́имо (Шп), па ме́сеф *кравајчики* (Р), па направи́ла *опџичики* (Г), *има́м унџичики* о́сeм *има́м* (Шп), сe *шике́рчики* ће ни запоју́је; и што смо́та на о́нија *клу́пчики* (Шп).

Вокатив

Облици вок., уколико их има, изједначени су са номинативом. У мом материјалу нашло се само неколико потврда вок. једнине: *ба́пче* свe са гу вика́ли (ЦГ), *девојче*, отвáре; *ти*, *девојче*, *ти* зна́ш нешто (Л), а *ма́че*, а *кџче*, а *петле́нце*, како́ да одговáрам? (Р), како́ ћу, *петле́нце*, како́ ћу, *ма́ченце*, како́ ћу, *кџченце*? (П); што_ми ти е, *ср́це*? (Г).

119. У Горњој Пчињи именице ср. рода могу имати и множинске наставке *-иња/-ења*.

а) Наставак *-иња* у мн. уобичајен је код именица типа *грне*, *кавда-ре*, *кубе*:

једнина: *те́пе* ‘теме’ (ЦГ), у *грне* кџвамо (Г), па исто је као и на оној *кавда́ре* (Ш), *ло́нац* на *ку́бе* (Г);

множина: *пeт пра́чиња* (Г), *те́пиња* (ЦГ), нeма како сeк што се да́ва: *јорга́ни*, *ће́биња* (К), *магари́ња* слабо су чува́ли (Ш), па чу́вамо си пу́ни *кавда́риња*; сe свe *јужи́ња* се смрсише та́мо, ото́ше; и та́м почeја по кафáну да би́је, по *иши́иња*, по ча́ше; у *грни́ња* (кџвамо); но́сев деца́ по *кеси́ња* (Г). Овај наставак није необичан ни у суседном кумановском говору (Видоески 1962 : 142-143).

б) Када је у питању множински наставак *-ења*, забележила сам га само код именица *виме*, *име*, *рамо*. Он се појављује тамо где бисмо очекивали да именице добију проширење *-н-* (*вимена*), тако да можемо претпоставити да се ради о резултату укрштања двају модела (*вимена* + *вимиња* > *вимења*). Ово би, дакле, могла бити аналошка појава, а не фонетска (нарушена дистинкција *н ~ њ*). Потврде:

једнина: голeмо *ви́ме* (Г), *и́ме*; ту́ри на *ра́мо* (Шп), и на коња́ ће га о́н држи́ на *ра́мо* (Г), на *ра́мо*, вика, но́су (Г), на *ра́мо* се је носи́ло (ЦГ);

множина: голeми *ви́мења* (Г), усóв на *ви́мења* (П); *и́мења*; *ра́мења* (ЦГ), свeће ти држе́в на *ра́мења* (Г) и сл.

120. Постоје хипокористична мушка имена која се, у зависности од детерминаната, могу понашати као именице м. или ср. рода:

овј ми ви́каше, *Ра́де* Симонофски (Р), и он тџ ста́рац, *тјј* Ке́че (Шп), и *тјј* Ми́те ја́дэн (П), *Мо́ме* ми је најма́л у Бо́р (Л), а на то́га *Ра́де* (Л);

па кџ се је *То́де* родило (Г), е ли га знајеш *оној* Ми́ле што рабó-теше; ма *тој* Ми́ле га не́ма (К).

За приличан број оваквих имена остало је нејасно кога су рода, пошто се то из забележеног контекста не може утврдити: *Јовáнче*, на Андо́на зџт (Р), *Ра́це* ли му имеше (Г), и тџ бра́танац ми, *Стој́че* (Шп), до́ста сџм износи́ла на *Цáнета* и на *Ра́де* да ги изно́су (Ш).

Она женска хипокористична имена која су се наша у мом материјалу понашају се најчешће као именице ср. рода, ређе имају детерминанте женског рода:

а *Су́зе*, близу ли је *отишло́*; па тој *Су́зе*, *сре́дњо*, оно́ је две_го́дине ишло́; на *мојѐ* *Су́не* не́сџм му ни́шта спреми́ла ба́шка; и донѐсоше *га Су́не* (К), *Су́не* се до́ле бе́ше *родило* (ЦГ);

кад је оти́шла твоја́ *Стáнче* (К).

Занимљиви су и надимци типа *Зоке*, *Драге*, који су изведени и од мушких и од женских имена (*Зоке* < *Зоран*, *Зора*, *Зорица*; *Драге* < *Драган*, *Драга*, *Драгана*) и који се, попут осталих хипокористичних имена, граде помоћу наставка *-е*.

Облици именица уз бројеве

121. Овде, као и у осталим призренско-тимочким говорима „облик за бројне конструкције иде са свим бројевима сем оних који се у језику завршавају на *један*“ (Ивић 1991 : 137; Реметић 1996 : 468-470; Богдановић 1987 : 155). Осим тога, тај облик долази уз прилоге *млого*, *коџа* и сл.

122. Код именице прве групе уопштен је наставак *-а* (стари двојински наставак који је некада употребљаван само уз број *два*):

два́ *кла́данца* што_са́ ‘што су’ (ЦГ), *два́* *ста́рца* су умрѐли (ЦГ), ће се на́ђев *два́* *чове́ка* (Шп), по *два-три_дџна* та́мо су (Шп), *два-три_ле́ба* (Г), и у овѝја *четири_дџвара* (Р), са́л су заврши́ле по *четри_разре́да* (Шп), она́ *чети́ри* *си́на* има́ (Т), по *пџт* *ко́ња* су има́ли (Ш), *де́сет* *чове́ка*

ће има (Р), тѣра *не-чеснаесе мѹжа* има (ЦГ), *двѣесе дѣна* ми оделише да лѣгам доле (Р), они лѹди има *двѣјес човѣка* у кућу (К),⁶³ по *триесе дѣна-ра* мѣсечно (ЦГ), *тријес тѡвара* (Р), и чѹвамо гу за *чѣтрѣз дѣна* молитвуту тѹј (Р), *чѣтересѣ тѡвара сѣно* (П), до *шеесѣ ћелима* сѣм изѣткала (Л), по *триста снѡпа*, мѡј свѣкар, по *чѣтристо снѡпа* је имаја докле је он бѣја (Шп).

123. Именице друге групе уз бројеве имају наставак *-e*.⁶⁴

две недеље сѣди дѡм (Шп), *три бѹве* ме печнаше (Шп), о[д] *три држѣве* арно смо остѣли јадни (Г), у кућу бѣја ми *три зѣлве* (ЦГ), ја сѣм докарувала по *три-чѣтири врѣће* пипѣр из бѣчу (Л), ја сѣм *чѣтри гѡдине* билѣ цѣнена (Т), *чѣтири етрѣве* са билѣ (Л), имама *не-чѣс вѹте* (Г), једно рогѡчиште *не-чѣс плѣтинке* имаше (Т), по *шѣс недеље* не даав да пѣпне ништа (Л), *десет илѣде* га частѣ (П), по *петнаѣз дѹше* бѣдвев 'учествују у бедви' (Л), *тријес пед гѡдине* га немѣло (Ш), *седѣмдесѣ ѡфѣце пѣсу*; а има прѣко *стѡ ѡфѣце* (П), *стѡ змиѣце* (Г), е, тѣј о[д] *двѣсте гѡдине* се забавѣја (Л), мѡжда има по *двѣсте дѹше* (Т).

124. Именице ср. рода уз бројеве обично имају облике једнаке облицима множине:

двѣ писма му дојдѡше (Ш), по *три одѣла* пѡнесу (К), по *три, чѣтири ѡра* је билѡ тѹј (Ш), *дѣве[t] дѣчишта* и ѡна имѣла (Шп), по десѣтина, по *два-тринѣјес јѣјца* тѹримо (Г), по *илѣдо кѣла* јѣдѡн вол мерија (П);

и му дадѣв *двѣ канѣчки* (ЦГ), *двѣ телѣчки* (Л), он има *три кѹчки* (П), имама *три парѡунѹчки* (Л), о[т] *три парѣчки*, от чѣтири, от пѣт ће оснѡвеш (Ш), имамо *три-чѣтири јѣбучики* (ЦГ), *дѣвет јѣганѣчки* имама (Р), па *тринѣјес унѹчки* имама (К) (уп. са примерима типа *телѣци двѣ* у т. 132);

бѹриња двѣ има; *двѣ магарѣња*; пѣт сѣм имѣла, *чѣтири девојѣиња* и једно мѹшко (Л) и сл.

Од именица *ѡко* и *уво* забележила сам следеће облике уз бројеве: *двѣ ѹа* (ЦГ), али: па з *двѣ ѡчи* (Л), имаж *двојѣчи* ѡчи (Ш).

⁶³ Али може и: тија *два тројѣца* лѹди што умрѣше (Г).

⁶⁴ О различитим схватањима о пореклу овога наставак в. Реметић 1996 : 469.

Збирне именице

125. У пчињском говору нема збирних именица на *-ад*, што је особина и других призренско-тимочких говора (Богдановић 1979 : 57; 1987 : 156-157; Ћирић 1983 : 60; Реметић 1996 : 470). Изузетак је именица *чeљад*: такој сeм бес *чeљат* остала (Шп), па имаја напрeт *чeљат* њeгoвy си тaмo (Р), oнi жeнски *чeљад* бeвy (К).

126. Овде су обичне збирне именице: *грoјзe/грoзјe, жарјe, класјe, снoпјe, зeљe*:

тyј свaштo дoкaрaв лyди прoдaв: и *грoјзe*, и пaглицaни... (Шп), *грoзјe* (ЦГ), гaсeв *жaрјe* од урoци (Л), н-иmа пчeницa, н-иmа *класјe* (Г), и свaрeв *класјe* (Шп), вaрeф *класјe; лисјe* (Шп, ЦГ), тeрaмo *снoпјe* (К), вржeмo свe *снoпјe; снoпјe* сe нoсeв нa рaмo (Г), пa нaсaдимo *снoпјe* пa јyримo кoњи (Л), пa гa врзyјeмo у *снoпјe*; ал oнi мe убишe с тија *снoпјe* (Р), збeрeмo *снoпјe*, скрстимo ги (Шп), *зeљe* сe тyри у кaцу (К).

Именице *лoзјe* и *грoбјe* имaју и мнoжинскe фoрмe чимe сe рaзликујy од прeтхoднo нaвeдeних именицa, али o тoмe вишe у пoсeбним нaпoмeнaмa (в. т. 139).

Именице *грyмeњe, кaмeњe/кaмeњa, клињe, кoрeњe, трњe* јeсу мнoжинскe фoрмe именицa: *грyмeн, кaмeн, клин, кoрeн, трн*, тaкo дa ћe и o њимa бити вишe рeчи у пoсeбним нaпoмeнaмa (в. т. 141).

Напомене о појединим именицама и групама именица

127. Ако су именице које означавају сроднике, титуле, занимања саставни део имена, оне обично остају непромењене у косим падежима и неретко губе свој акценат:

баба Вeликe, мoри, мa с кoгa збoриш? (Р), *кумa Лијo*, тi мe излeгa (ЦГ), *снајкa Јeвицe*, нoгe мe бoлeв (Ш), aјдe тi, *тeткa Милкe* (Т), aјдe, *тeткa Крстaнo* (ЦГ);

бaтa Дрaгoљyбe, кудe јe Стoјaдин? (К), eј, *брaткo Стoјaнe*, брe (Шп), *бaткa Стoјкe*, мa кoј стeњa у вaшуту сoбy (Г), викашe нaж *дeдa Вeлин* (Р), и *дeдa Рaнђeл* је тeг бијa (ЦГ), тeј *дeдa Никoлa*, гaздa; тeј *дeдa Мaнaсијa* (Шп), и дa гa бyтнe *дeдa Никoлу* oт кoњaтoгa; *дeдa Димитријy* зaпaлишe (ЦГ), мi смo сe знaли з *дeдa Живaнa*; Лyбa

на *деда_Стёвана* (Л), татко ми дојде ис Коћуру у Марганце, куде попа, куде *поп_Милојка* (Ш), а мој *чи́ча Мита* там је бија и он заробен (К), *чика_Иване*, немој се секираш (П). Неколико пута забележила сам и овакве примере: (отишла) за *да_Новка* (Л), имало је: *ча_Спаса*, *ча_Стоша* (Г).

128. Именице типа *берберин* и називи етника типа *Бугарин* имају сачуван наставак *-ин* у јд.:

бербе́рин (Л), научи се, *бербе́рин* бидна (Ш), *драгоманин* ‘онај који је водио групу надничара на рад’, што ги збира девојчиња; на тога по едну надницу сви даде, на тога *драгоманина* (Л), *душманин* (ЦГ), *Ергенин* он, младожења он, *ергенин* биднаја! (ЦГ), као *ергенин*, неје бија жёнен (Р), *Циганин* јадан (Шп), и сабајле *Циганин* се намуљија па (Шп), сме ли да га чекаш *Бугарина* (Г), *Шапранчанин* (Шп).

Наравно, у множини нема форманта *-ин-*: туј на *маљчани* наши (К), поп си иде сә *сељани* (Г), па дојдоше *Гложани* (Г), *Радомничани*, *Црноречани*, *Црвенограђани*, *Дуканани*, *Назэричани* (ЦГ), наши *Шапранчани* (Шп).

129. Велики број именица у пчињском говору има промењен род или само облик у односу на исте именице у стандардном језику.⁶⁵ Ове промене су углавном исте као и у другим нашим подручјима:

зимњо *добо*; е, он дође ујесен неко *добо* (Шп);

да иде по *нијац* (Шп);

у Трговиште *половин* дражефци (Г), прави гу до *половин* (Г);

сташе у *пролет* (Ш), овэј ли *пролет*, онэј ли идоше (Л);

и татко га тури на *рамо* (Шп), и тој влечеш на *рамо* (Г), носимо шуму на *рамо* (Л), на *рамо* се је носило (ЦГ);

кому е рамна *табана* не га примава у војску (ЦГ);

после смо си лепо живели додек је *Тита* бија жив (Г);

седела сэм доста у *ћош* (Ш), па вржемо љуљчицу на дете тамо у *ћош*; и мешам по *ћошеви* (Г).

⁶⁵ Овде су само оне именице за које су се нашле потврде у мом материјалу! Уп. са именицама старе *-й* промене које у стандардном језику имају деклинациони образац ж. рода на сугласник, а овде се понашају као именице м. рода на *-ø* (т. 111).

130. Код неких именица које се завршавају на *-а* (а имају обично аугментативно значење) само се по конгруенцији препознаје да ли су м. или ж. рода (о сличном проблему в. Вукадиновић 1996 : 134):

тјј ли, *вампирина* (Г), толик једн *мужетина* крупн (Шп), онј *српџина* како коса (Г), тјј *човечина* нека (Л), па овј *човечинка* осакатџ (П); *опанчине* оздол закрпени (Шп);

од онј *црвене вутџине* (ЦГ), црне *дуварине* (К), па неџеф пјсте *ручетине*, неџев, ега оштурџев (Р) и сл.

131. Именице: *брат, дете, човек* за множину имају облике као у стандардном језику: *браћа, деца, људи*:

тројца *браћа* (Ш), *браћа* му се иселили; *деца* моџи ситни; несам имала *деца* (Шп), спијемо сз *деца* (ЦГ),⁶⁶ џе отиде она на собор сз стари *људи*; доодише неки *људи* (Шп), па бранев *људи* (К), појемо на *људи* (Р).

132. Именице ср. рода: *јагње, прасе, теле* имају множину као именице м. рода: *јаганци, праџи/прасџи, телџи*:

онј стока да јџе, стока, *јаганци* (Г), а имашемо *јаганџи* (П); па чувам *праџи* двџ (Р), и ја *праџи* јџџмп[Г] такој лекува (Т), и сви као *прасџи* се џипкамо (Шп); имала сам краве убаве, *телџи* (Г), па кокошке доводев, па *телџи*, краве (Шп), продадомо *телџи* двџ (Ш).

Деминутивне форме ових именица имају наставак *-џики*: *девет јаганџики* ймам (Р), *две_краве ймамо* и *две_телџики* и *пе-чеснаес оџџе сз свџ јаганџики* (Л).

133. Именица ср. рода *јаре* има множину на *-џики*, а деминутив на *-џики*:

двџ закламо *јариџи* (Ш), *јариџи* ву полипсали (Р); *јарџики* пораснев (Ш).

134. Када је у питању именица *место*, поред облика за јд. *место* и за мн. *места*, може се срести и стари облик двојине *месте* који није необична појава у призренско-тимочким говорима (Белић 1996 : 240-242; Богдановић 1987 : 156; 1979 : 61):

⁶⁶ О именици деца в. Белић 1996 : 230.

мўжа сэм дексáла сэдэм гóдине у једно́ мѐсто (Ш); на пуно́ мѐста су ме тражи́ли (Шп), на седэмна́ес мѐста са кóнци били́ (Л); на дру́ги мѐсте нѐ (Ш).

135. Именицу *метар* забележила сам само у бројној конструкцији у облику *метре*:

три́ мѐтре; четири́ мѐтре, пет мѐтре (Р), двѐ плѣвне по четрна́ес мѐтре (Г). Овај облик, међутим, нисам сретала у другим истраживаним призренско-тимочким говорима.⁶⁷

136. У пчињском говору обично је да именице м. рода уз бројеве имају наставак *-а*, због тога именица *месец* представља изузетак са својим двома формама у бројним конструкцијама (*месеца, месеци*):

рабóтимо шѐс мѐсеци (К), а онíја мѐсеци да па́сем (Т), осѐмна́ес мѐсеци (П);

чети́ри мѐсеца (ЦГ), *тринáјес мѐсеца* у партиза́ни (Шп), па *четири мѐсеца*, дѐте, бѐмо (К).

Ово се, међутим, слаже са Белићевим навођењем да именице м. рода (у призренско-тимочким говорима) имају углавном два наставка који се подједнако употребљавају уз све бројеве: наставак старе двојине *-а* који се употребљавао уз број *два* и наставак множине *-и* који се употребљавао уз бројеве *три* и *четири* (Белић 1999б : 239-240).

137. Неколико пута, од истог информатора, забележила сам форму *колачићи*: па ги да́деф *колачићи* (Г). Сигурна сам да је то новина усвојена од представника млађих генерација, због тога што у пчињском говору функционише само наставак *-ики* у мн. неких именица ср. рода.

138. Једина именица која проширује основу у множини са *-с-* има, ипак, помало необичну форму – *небеси*, а не *небеса*:

па у вр *небѐси* рíпа во́да (Г), íма да ме дíне у *небѐси*; па и вѐтѐр дўва одовўт овóј што се ратўје пренóси, пренóси вáздук из *небѐси* (Шп).

⁶⁷ Једино Павловић помиње у поглављу о бројевима *две метре* дужине, објашњавајући то као *пример са поремећајем* (Павловић 1970 : 94).

139. Занимљиве су именице *гробје* и *лозје* које, за разлику од збирних именица типа *снопје*, значе једнину, а имају и своје множинске форме: *гробја*, *лозја*:

ја еве до *гробје* сэм (Шп), јагњето га на *гробје* тѣрав (Р), и отишѣја у *гробје* (ЦГ), да ђиду у *гробје* (Шп), па чѣк под *гробје* воденица једна била (К); нашли га у *лозје* кудѣ се обесија (Л), *лозје* ли ће ти изѣде (ЦГ);

там кудѣ са *гробја* (ЦГ), па на појутрину љдев на *гробја* (Шп); *лозја* (ЦГ).

140. Именица *дрво* има две множинске форме: *дрва* и *дрвја* (*дрвља*):

о[д] *дрво* се направи (Р), па праев о[д] *дрво* опѣнци (Л);

кудѣ се *дрва* трѣпѣв (Л), по дѣсет пѣти *дрва* ће дѣнесу (Л), сѣнке се напѣнев *дрва* (ЦГ), у тија *дрва*; сѣз *дрва* га унѣсемо (Г), а ђн по *дрва* бѣше сѣс коња (Г).

А, црѣшње, црѣшње љмѣмо пѣно *дрвја* (П), ја сѣм се качѣла, сѣне, у *дрвја* (Л), гађав з *дрвја* (П), и ће напраев носѣла, двѣ *дрвја* (Р). Само од једног информатора забележила сам неколико пута облик *дрвља*, што је свакако неочекивано: напрѣт нѣје имѣло сѣндѣци, такој о[д] *дрвља* напраено; о[д] *дрвља* кѣлци; на *дрвља* га кѣчимо за зѣму, више ђгењ (Г).

141. Именице: *грумен*, *камен*, *клин*, *корен*, *трн* имају обично овакве множинске форме:

сѣл љмаше *грумење* (Р), па онѣја *грумење* кѣт се ужѣгли (Р), *камење* цѣпкамо (Шп), *камење* свѣ рѣсипа више мѣне (Г), жљѣч ми ѣ пѣн *камење* (П), гађа с *камење* (ЦГ), *клиње* (ЦГ), *кѣрење* (ЦГ), по љвицуту по грѣде нѣтура *трње* (Р), *трње* (ЦГ).

Забележила сам, међутим, и овакву множину:

љстин ги љма једни *камења* тѣкви (Р), па пре[д] дѣтѣто расѣпѣја *камења* едѣн кѣп (Г), гађаф с *камења* (П), гађав докле гу не обѣлев сѣс *камења* и с мѣтке јабуку (Ш), пѣсле онѣ рѣшири *кѣрења* ко прѣз бѣраду (П);

ђн кѣт си гу збѣре сѣс *камени* (ЦГ).

142. Множинске облике забележила сам и од именица код којих такве форме носе посебну нијансу у значењу:

брашина си купујев (Т), (пѐре) у три ли, у две ли *воде* (Р), и они ги људи плискаф с *воде* (Шп), коњ преко *жита* отиде (Л).

143. Бележила сам и именице које имају облик множине, а значе једнину (*pluralia tantum*):

него *узде* едни *бисази*, напуни, па *утече* на горе, *побеже* (К), *ће* му искочи на *руку* црно и на *груди* (Шп), *сами* си ги стрижемо с *ножице* (Шп), да ги закрпу на Мйтка овѣј *панталоне* (Т), *сањке* направене (Г), *санке* се напунев дрва (ЦГ), сѐно ако *тера* *нега* *ће* га на *сане* ‘саонице’ *вози*, ако *идев* за сѐно – он *ће* *је* на *сане*, ако *идев* на *орање* – он *ће* *је* на *сане* (П), *чешире* ги *викашеву* (Ш), *дрѣје* си остале пред *врата* (Р), нити затворени *врата*; *вратѣнца* *ће* оставиш (Г), он ме с *кола* одведе *негови* (Л), Милан *ђубре* *искарује* с *колица* (Р), из *уста* *вадила* и на *уфце* *мотала* (ЦГ), *воду* *ће* донесе *уста* (Т).

Именица *нађе* овде се понаша двојак: *нађе* дрвене (ЦГ), *нађе* има дрвене, како *коруба* (Л), али и: једно *нађе*; *нађето* (Л), дрвено *нађе* (Т), с тим што сам у Л од истог информатора забележила и множински облик – *нађвиња*!

Именица *китке*, када не значи *цвеће* него *богиње*, такође припада овој групи: *наши* *деца* *китке* ги *ватише* (ЦГ).

Овде долази и именица *пљуће*, али она је изгледа у овом говору ж. рода: *свѣкар* ми от *пљуће* *умрѣ* (Т), и *пљуће* си *отказаше* (ЦГ).

Именице *виле* и *гребуље* имају једнинске облике: *вила*; *гребуља* (ЦГ), и она *узне* *гребуљу*, *грѣбе* и се *заноси* (П) и облике множине (*виле*, *гребуље*).

144. Осим градивних именица (*млѣко*, *слама*, *шићер*, *пѣпел*, *сол*, *песѣк*, *цѣћ*, *гра*, *кромит* ‘црни лук’, *квасѣц*, *чађе*), у мом материјалу приметила сам још неке именице које имају само облике једнине:

коњско *јасле* (ЦГ), *деца* си *испрату* по *говѣда*, по *стоку* (Шп), *шума* ‘суво лишће’ (ЦГ).

145. У пчињском говору врло ретко може се приметити утицај књижевног језика на аналитичку деклинацију, али сам ипак забележила и неколико таквих примера (укључујући и примере хиперкорекције):

излэга́ли ће ўмре *прэпрошле године* (Т), *крај децембра* (Л), нэмамо мй *дйнара* от што да ўзнемо (Шп), тој у *живо́ту* трипути ме је удрија; Милица да ми па́ли све́ћу и *на живо́ту* и на мр́тво (К), она се је увампирила *на живо́ту*; *на живо́ту* се човек увампіри (П), на отсечену гла́ву, е ли си чу́ла, ту́ј ле́ка нэма (Шп), овэј, како́ га ви́кав, гула́ш, *сэс лу́ка* (Ш), такво да не_ти́ је ни у сре́ћу ни у *сме́ћу!* (П), оно си бэше отишло *на онога све́та*; пуно се је имало, све *на све́ту* (К), све смо имали, *на све́ту* смо имали (Г).

Заменице

Личне заменице

146. У пчињском говору код личних заменица разликују се: номинатив, датив и општи падеж, при чему је врло чест синкретизам облика општег падежа и датива. И овде личне заменице имају пуне и енклитичке облике, при чему пуних облика нема без финалног *е* (увек је: *мене, тебе, себе*). Често је удвајање објекта, тј. пуних и краћих заменичких форми и, неретко, именица и заменица.

На почетку дајем табеларни приказ инвентара личних заменица на простору Горње Пчиње, уз напомену да се облици истакнути курзивом јављају само у једном делу пунктова (в. табелу 1).

У 1. и 2. лицу облици личних заменица исти су на целом овом простору, изузев ном. мн. који може на крајњем истоку (ЦГ, Р, П), да се појави у формама *ние* (*мие, ни*), *вие* и то врло доследно код старијег становништва.

У 1. и 2. лицу множинске енклитике су *ни, ви*; а енклитике *не, ве* у акуз. могу се срести врло ретко.

У 3. лицу м. и ср. рода у дат. јд. функционише пуни облик *њему*, а на крајњем западу (Шп, Ш) функцију дат. готово редовно обавља облик ОП.

У 3. лицу ж. рода јд. облик *њум(а)* обавља функције свих падежа, али се могу чути и форме *њози* (Р, ЦГ), *њозе* (К, Г, Т, Л) у истој улози, што јасно говори да су ове дативне форме сачуване на простору већег дела Горње Пчиње, али је изгубљен осећај да се употребљавају само у означавању датива.

ј е д н и н а				
Н	ја	ти	он/оно	она
ОП	мене; ме	тебе; те	њега; га	њум(а), њози, њозе; гу
Д	мене; ми	тебе; ти	њему; му	њум(а), њози, њозе; ву
м н о ж и н а				
Н	ми, <i>ние, мие, ни</i>	ви, <i>вие</i>	они (м. и ср. род) / оне (ж. род)	
ОП	нас; ни, не	вас; ви, ве	њи, <i>њим(а)</i> ; ги	
Д	нас; ни	вас; ви	њи, <i>њим(а)</i> ; ги, <i>ни, им</i>	

Табела 1

У 3. лицу мн., поред редовног облика *њи*, може се чути и облик *њим(а)*, али не у Шп и Г.

Дативне енклитике у мн. 3. лица прилично су разноврсне: *ги* (Шп, Ш, К, Г), *им* (Р, П, ЦГ), *ни* (ЦГ, П, Р, Т, Л).

Личне заменице 1. и 2. лица

147. Номинатив јединице:

ја си на́праву (К), *ја* си му каза́ (Г), па *ја* сэм по ње́га (П), *ја* не во́лу (Шп); зашто́ *ти* рабо́тиш у неде́љу? (Шп), причај *ти* (К), *ти* измрзе та́мо (Г), *ти* има да ћути́ш! (Р).

Датив

Пуни облици ОП доследно су потиснули старе дативне форме *ме-ни* и *теби*: *ме́не* више не пома́га ни́шта (Л), *ме́не* разб́и грѹди (ЦГ), не да́ва на *ме́не* ру́ку (Ш), ви́ка на *ме́не* (К); а *те́бе* не́ма (Ш), о́тку[д] *те́бе* па́ре (Р).

Општи падеж:

о́н две го́дине по́стар од *ме́не* сэлте (Ш), ту́ј до *ме́не* да ги уда́ви; до *ме́не* Ма́рица је билá; куде *ме́не* не́ма ни́шта (К); о́н по́јак о[д] *те́бе* (Шп), зна́је по́арно о[д] *те́бе* (Г), што је до *те́бе* бли́зо (К);

за *ме́не* не ва́ља; то́лко ра́дна за *ме́не* (Ш); не́кѳт ће до́јду куде *те́бе* (П), ви́каше за *те́бе* (Г), кѳд ми те́кне за *те́бе* (К);

Вѣсна бѣше с мѣне (К), навадаџика је с мѣне (Ш), ајде, татко, сѣс мѣне (Г), она ђе пред мѣне да иде (Р); она пред мѣне, ја по њум (Г); стане пре[д] тѣбе; ђе пођеф с тѣбе (Ш);

по мѣне трчѣв Бугари (Г), он је по мѣне ишѣја како вода; он дрѣкна по мѣне (К), по мѣне су се женили (ЦГ).

Уместо очекиваног облика ном. појављује се ОП у реченицама типа: кѣт сѣм била како тѣбе (Ш), као тѣбе има плави очи (К), една како тѣбе девојчица (Г) и сл.

148. Дативне и акузативне енклитике:

у памет ђе си ми је (К), после ми па порасна коса (Ш), душу су ми изѣли; мајка ми болна (П), офце да ми измузе (Г); прстен да ти оставу (Ш), да л ти је причала? (К), да ти кажу право (Г), да иде да ти донесе промену (Р);

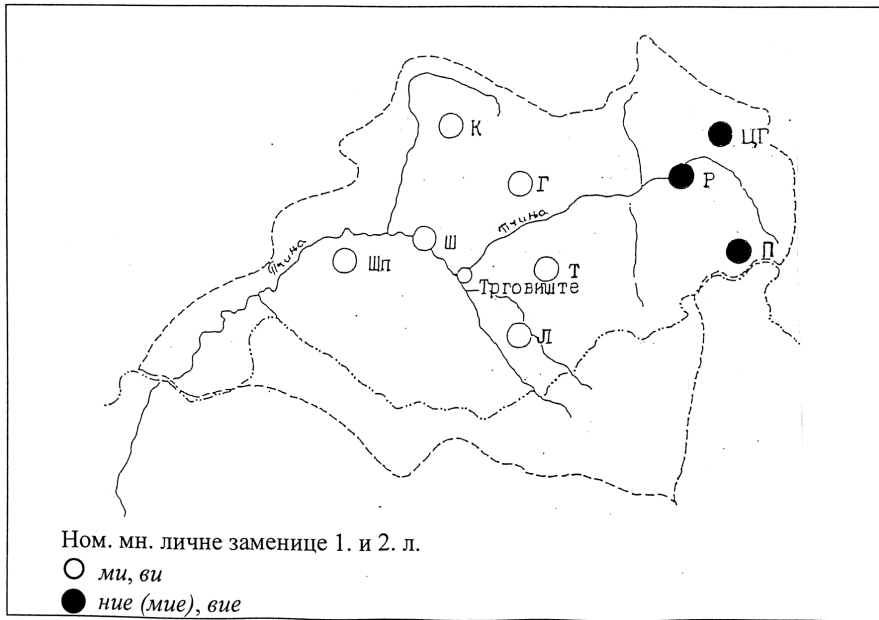
у тањирче ђе ми мѣне одѣли (К), мѣне ми се спије (Ш), што несѣ ми овѣја зѣби мѣне (П), тој ми мѣне њѣкња казува (ЦГ); отку[д] ти тѣбе паре (Р), тѣбе за у школу ли ти трѣбе? (К), тѣбе ти се стужѣ, Вѣрке (Г), ја тѣбе да ти даам (Р), на тѣбе ѣстин ли ти је вѣк удавија козу? (К);

овѣн ме је њѣн утепаја (Ш), мајка ме вѣка (Г), малка су ме јѣли (П), подѣва ме (К); нема ништа да те лѣжу (Ш), нѣге да те забѣлев (К), нѣѢе те венча поп (Г), има да те разговорѣи и да те насмѣје (П);

а мѣне нѣ ме тражев (К), тѣ мѣне Ѣе ме тѣпаш (Г), мѣне ме стра (К), тѣ мѣне нѣкѣт Ѣе ме опереш (П); тѣ Ѣе те тѣбе запѣслев (Ш), па ја тѣбе да те умѣкру (К), а тѣбе ѣчи ли те да мѣшиш? (ЦГ), та тѣбе да те рѣну (Р).

149. Номинатив множине

На крајњем североистоку ове области (ЦГ, Р, П), посебно у говору старијег становништва, нормални су облици *ниѣ*, *виѣ* у ном. мн. 1. и 2. лица. У истој области наилазила сам спорадично на облике *ни* и *миѣ* док су облици *ми*, *ви* очигледно млађи. У преосталом делу Горње Пчиње функционишу једино облици *ми*, *ви* (в. карту 7).

Карта 7

Ние по њим и́демо; а *ние* сáк нóсимо; *ние* по́јемо; а *ние* чéкамо у ша́ке; *ние* овде́ несмо́; и пи́јемо *ние*; а *ние* смо Радо́вница; *ние* до́м, по-кре_ку́ће; а *ние* смо били́ шéсэт, от по́сле, послéдњи деца́; а *ние* четíри оста́домо (Р); *ние* ги ви́кэмо мёрке са́не (П); овíја *ние* што има́мо овде́; *ние* не зна́јемо; *ние* тро́йца смо били́; а *ние* ра́њимо свíте; а *ние* зна́еш како́ смо де́ца има́ли; *ние* смо си лúди ста́ри; како́ *ние* у избу́ што има́мо; *ние* га ви́камо трпéза, а *вие* настáлче; а по́сле *вие* рúчете; *вие* очисти́те ку́ћу; *вие* шумка́рите ра́њите (ЦГ), што_хе́ ка́жете *вие* но́во? (Р).

У пунктовима у којима је *ние, вие* обичан облик наилазила сам спорадично и на овакве примере:

де́ве[т] деца́ смо били́ *мие* тэ́к; *мие* смо га свé пазíли; *мие*, вика излéгомо го́ре; *мие* ојдо́мо до́м (П); а *ни* га згла́мница ви́кајамо тэ́к; али га *ни* ви́кајемо тэ́к ешма́к; *ни* смо били́ коца́ деца́ крај моју́ ма́јку, шéс; *ни* још несмо́ (Р);

де́ка смо *ми* отишли́ (ЦГ), *ми* си оста́домо; а *ми* не је́дешемо (Г), како́ ти *ми* казу́јемо; *ми* развучу́јемо гла́с (К), *ми* да си нóсимо (Ш), а *ми* ако се лэ́жемо (Т); а *ви* ме иска́рујете из бо́лницу (Р), како́ *ви* што сте другáчке (П), а *ви*? (ЦГ), *ви* да седите до́м; а *ви* свé сэ[s] студéну?;

одокле сте *ви*? (К), нестè *ви* пуштíли (Г), тèј си ги чúвете *ви* (Ш), нè ли сте *ви* његово дèте? (Л).

Још Белић напомиње да се у ном. мн. личних заменица могу срести и облици: *мије*, *ни*, *није* и *вије*, али они припадају, углавном, пиротском крају и лужничком поддијалекту, док су у јужноморавској зони много ређи и срећу се само спорадично. Он, даље, верује да су то, највероватније, творевине донете са стране, из суседних македонских и бугарских говора (Белић 1999б : 277-279), уосталом, у бугарским говорима *није* и *вије* у 1. и 2. л. мн. личних заменица су обична појава (ГраMATика 1983 : 191-193). На основу досадашње литературе можемо даље закључити да се ти облици срећу у Сретечкој жупи (Павловић 1939 : 172), шарпланинској Гори (Младеновић 2001 : 327) и Гњилану, а можда их је некада било и у прешевско-бујановачкој зони (Барјактаревић 1966 : 200-201)⁶⁸ и Ђаковици (Стевановић 1950 : 110),⁶⁹ док их у Призрену нема. У Горњој Пчињи, међутим, њихов географски распоред сасвим је логичан.

Датив

ОП је заменио пуне дативне форме:

тèшко на *наз* девојке (Р), како́ је на *нас* (П); како́ ја *вас* што причам, тако́ са онí мене причали; па ја *вас* па причам (ЦГ).

Општи падеж:

свè куде *наз* дооди (Ш), кòи пàтеф по од *нас*; кòј ће ги од *нас* чúва (ЦГ), близу е тàј Коћура до *нас*; има ли грне куде *вас* (Г), како́ се викав куде онàм *вас* (Шп), куде *вас*, тàмо, бàче (ЦГ), кра *ва[с]* седи (Г);

не викав *нас*; а дèца се трèсев уз *нас* (Шп), за *нас* оволицко не остана (Ш), Слађан купија за *нас*; ви си тòј тражите за *вас* (К), викам, егà грòм гàђа у *вас* (П);

сèс *наз* да идев (Г), мàјке с *нас* ће идев (Р), смèшке с *нас*, стàри лúди; цìрке је сас *наз* билò (ЦГ); мèд и мàсло да иде сèс *вас* и по вàши дèца (Л);

па си иде едèн стàрèц сè стà[п] по *нас* (Г), тòј си лàзи по *нас* као врцà (К), па кèт чúјеж да пúца, по *нас* нешто да иде (Л).

⁶⁸ Од ових облика у селу Биљача (између Прешева и Бујановца), према мојим налазима, данас нема ни трага.

⁶⁹ Детаљније о овом проблему в. у Јуришић 2005 : 302.

150. Дативне и акузативне енклитике

Дативне енклитике редовно су *ни*, *ви*:

Старéјко *ни* је бијá из Голочéвце, кум *ни* је ис Трговиште (Ш), још натамо су *ни* грóбја (К), áрно *ни* бéше; нé *ни* је за давање (Г), да *ни* докáеш пút (П); кудé су *ви* ко́ла? (К), што *ви* е?; ћу *ви* да́ду, де́ца (Г), ја ћу *ви* донéсу једéње; штó да *ви* причам? (Р), које ће *ви* казу́јемо (ЦГ), нéма штó да *ви* дрúго ка́жу; па *ви* запричá за тóј ка́мен (П), једé ли *ви* се (Г), ће *ви* се обéси (К).

Примери удвајања пуног облика са енклитиком:

а *нас* *ни* су комши́је дођува́ли (Шп), да́де *ни* петсто́тине ма́рке па́ре *нас* (П), напрéт са *ни* *нас* такој причáли ста́ри; *нас* несá *ни* лúди дирáли, али ку́ћу запали́ше *ни* (Р), тој *ни* причáше *нас* тај на́ша ба́ба (ЦГ); не-ка *ви* мре́је *вас* ту́ј (Р), ка́ко трéба на *вас*; као на *вас* што *ви* да́вамо ле́б, исто и на *њи* (К).

Изузетак представљају два примера из мог материјала у којима је енклитика *не* у функцији датива: она *не* је казува́ла на *нас*; да *не* даде́те дево́јку (Шп).⁷⁰

Као акузативне енклитике овде се готово редовно појављују облици *ни*, *ви* и много ређе облици *не*, *ве*.⁷¹

срамóта *ни*; сретíњав *ни* жéне; он ће *ни* уте́па (Шп), вúци ће *ни* подáев; зајци *ни* срéтоше (К), свé *ни* истепáше; што *ни* е је́ја (Г), па *ни* за́вати онéј рáт (Р), Бугари ће *ни* збéрев (Р), не мо́ш *ни* оста́ви; насíра *ни* (П), јуре́в *ни*; онí *ни* сти́гоше (ЦГ), вика́ше *ни* да йдемо та́м (П), моја ма́јка је просíла, та *ни* је рани́ла; несú *ни* тепáли (Т), греóта, нé *ни* би́; е́ј, бра́те, нé *ни* тепáј; лóжев *ни* (Л); сáк ће *ви* ту́ру у вре́ће; сáк ће *ви* пофа́ћа вампíр (Шп), не́ће *ви* венча́ по́п (Г), не́ћу *ви* ка́рам (Р), ја *ви* не вика́ у ку́ћу; ће *ви* оста́имо та́м (Л), не́ће *ви* такој оста́имо; па ја ћу да *ви* ча́сту; тој *ви* дрúк *не*кој га́ђа (П), а стра́ ли *ви* је би́ло (Т), ћу *ви* ту́жим (ЦГ), не́ће *ви* стрéљамо; по́брго да *ви* те́рам (К);

по́б да *не* испíта (Ш), како́ *не* ли лúди прíмав? (Шп), испрати́ *не* по сто́ку; сви́ мо́ж да *не* слúшав (К), замина́ше *не* нéкэко; води си *не* (Г), такој *не* испиту́јев (Шп), та́тко, те́ше *не* изда́ви Стано́јко (Г), те́ше *не*

⁷⁰ Белић наводи четири слична примера: да не (нам) су живи Ш Приб.; још једну (прикажњу) да ве прикажем Ш Врање; како ве реко Ш Леск.; не ли ве кажем I Г. Ром. (Белић 19996 : 278–279).

⁷¹ Према Белићу, акузативне енклитике *не*, *ве* карактеристичне су само за јужно-моравске говоре, али нису поникле у њима већ у суседном косовском дијалекту (Белић 19996 : 278).

утѣпа, пијано је малко било и ће *не* обрѣше (К); она можда *ве* е помаала неки пут на ради мене (Л), како ће *ве* издави, не смеје (Г), неће *ве* је срамота (ЦГ).

Удвајање пуног облика са енклитиком:

тепаше *ни нас* (Г), *нас* несà *ни* дирàли (Р), и *нас* ће *ни* истѣпа; а *нас* *ни* стрà, тресемо се (П); кој *ви* чува *вас* (ЦГ), ако вѣду зор да *ви вас* карав ... да *ви* тепав (Т), тој ли *ви* занима *вас*, на пример, за старо време (Л);

нас *не* не дирѣше (К), и *нас* *не* одвојѣше (К), па и *нас* *не*, вика, тѣра сила (Т).

Облици *ни*, *ви* у акуз. срећу се изгледа ређе у призренско-јужноморавским говорима, али су они, и према Белићевим налазима и према налазима каснијих истраживача, обични у појасу тимочко-лужничких и сврљишко-заплањских говора (Белић 1999б : 278-279; Богдановић 1979 : 66-67; 1992 : 21; Вукадиновић 1996 : 146-149; Ивић 1959 : 397; Ћирић 1983 : 71-72). Према Белићевим подацима, *ни*, *ви* су енклитички облици дат. и акуз. у свим говорима источне и јужне Србије; а *не*, *ве* су енклитички облици пре свега акузатива и везани су првенствено за јужноморавски говор. Изгледа да су временом у већини призренско-јужноморавских говора енклитике *ни*, *ви* остале везане за датив, а нови облици *не*, *ве* – за акузатив. Иако Белић не даје прецизније информације о томе колико су енклитике *ни*, *ви* биле честе у акузативу јужноморавских говора, на основу датих примера може се закључити да их је било и у Врању и његовој околини, Нишу и Лесковцу. Према постојећој литератури, њих још увек има у говору Лесковца, поред акузативних енклитика *не*, *ве* (Михајловић 1977 : 36-38), а према мом материјалу има их и у говору Пољанице (област северно од Врања). Иначе, облици *ни*, *ви* у акуз. 1. и 2. лица мн. представљају дубоку старину, а налазе се још једино у говорима јужне стране бококторског залива, када су српски говори у питању (Томановић 1950 : 3-5).

Личне заменице трећег лица

151. Мушки и средњи род једине

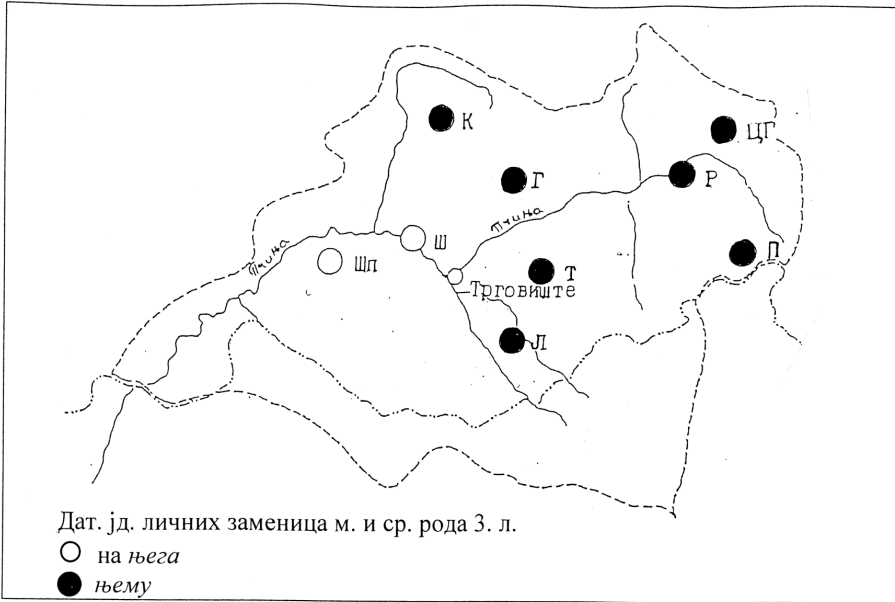
Номинатив:

òн га уштипа за рúку (Ш), и òн пошòја сàs ñèга (Г), òн гу лèже (П);

òнò си пúсто òстана свè (Г), и òнò седнало да вечèра; òнò кэд рипна уз дúвэр (Р).

Датив

Пуни облик датива је *њему*, а спорадично се у функцији дат. може наћи облик ОП са предлогом *на*. Тако је на већем простору Горње Пчиње (ЦГ, Р, П, Г, К, Т, Л), међутим, на крајњем западу (Ш, Шп) функцију дат. обично врши облик ОП (в. карту 8):

Карта 8

њему све отворени врата; туримо *њему* годину (ЦГ), она и *њему* фрљи (Л), *њему* је оваква нога; *њему* су црева вадени двапути (П), *њему* се не свиђа овде да седи; *њему* жена умрела (Т), донела *њему* ручак да једе (Л);

па ву дава на *њу*ма о[д] трипут, а она па на *њега* (Шп), и на *њега* купимо (Ш), што ми једемо, тој и на *њега* давамо (Шп), они давашеф по неки динар на *њега* (К), ушмрцнемо кад га измешамо, знајеш, ми на *њега* (Г), и на *њега* целива (Шп).

Понекад се уз облик *њему* може чути и предлог *на*, вероватно под утицајем изразито фреквентне конструкције *на+ОП* у значењу датива: а на *њему* се десі такој (К), и на *њему* очукав (Ш), па на *њему* најпосле (Р).

Општи падеж:

слику има^м од *њега* (К), тој дете од *њега* остана (Г), ја кат пријдо до *њега* (П), около *њега* се окрене (К);

ја сэм мислила *њега* да узну (Ш), и *њега* влекоше (ЦГ), сестра што ми је била за *њега* (Р), па она да ме лэже за *њега* (П), ни он њум знаје, ни она *њега* (Т);

говéда пред *њега* йдев (К), мýку видéле сэс *њега* (Ш), трже гу сэс *њега* (П), па се бори с *њега* (ЦГ);

ја, ће га обрйшеш, и у *њега* је дýша (К), зýби сијашеву на *њега* (Ш), нéма ништа на *њега*; па ја сэм по *њега* (П), пóсле се роди, по *њега* (Г);

152. Дативна енклитика:

ја си му каза; направимо му кућу (Г), цунá му рýку (Ш), тýрев му млеко и мáсло (П), да л му рáди ножица (К);

ципéлка му испáдне *њему*; е, ће му је мерáк и *њему* као на Дуле; па турише му *њему* годину (ЦГ), а и синови са му и *њему* у Бор; она му гу тýри *њему* у ўво; *њему* му такој рекна́ли (Л), даде му и *њему* (П), даваше му и *њему* дег загина у држáвно (Г), нешто му се десило у Врање *њему* (Р);

на *њега* нóге му отичав (Шп), Та́са му йме на *њега* (К), да му тýрав субóтнину на *њега* (Г), такој му на *њега* причáли неки_ста́ри (К) и сл.

Акузативна енклитика:

напрéт сэм га узéла (Ш), ако си га видéла (К), оврши́мо га зачэс; нé га верýјемо (Г);

баба ће га дару́је *њега* (К), *њега* да га жéну; и *њега* га бé утепáли пóсле (Г), дóнесе га и *њега* (П), Мёнче га нéма (Ш), ја тој да га узну (Г), и тáтка га ви́ка (К).⁷²

153. Женски род јединице

Номинатив:

о́на си́пе (Шп), о́на је сиромáче остáла (Ш), дете ймаше о́на (Р), о́на ће пóјде с мéне (ЦГ), о́на ће га обáли (К).

⁷² Само два пута чула сам енклитику *го* уместо *га* и то на кајњем истоку Горње Пчиње што наводи на закључак да је облик *го* почео да продира из суседних бугарских у наше говоре: као вола са *го* били (ЦГ), и она ће *го* прáти тýја пáјсторкињуту (Р).

Датив:

не ги тамѐн на њѹм (Шп), неје бија раман на њѹм; помагамо, она на мене, ја на њѹм (К), па тамѐн њѹм годину ставише (П);

оста̀не на њѹма (Шп), на њѹма нема да писано; после је на њѹма овога човека довела (Ш), нема на њѹма ништа да оста̀не (ЦГ).

Општи падеж:

врњаја се крај њѹм (Л), преко њѹм префрљи (Т), па другарица ву куде њѹм па гу испраћа; лега̀м до њѹм (Г), од њѹм ги затка̀ (ЦГ);

бра̀та и њѹм довела (Ш), и њѹм глава боли (ЦГ), он после њѹм запалија (Л), ни он њѹм знаје, ни она њега (Т), за њѹм ти казују (Ш);

и пред њѹм па̀ре врљав овако̀ј; у афтобу̀[с] седѐла с њѹм (Т);

по њѹм рипкѐм (К), све кра̀вата по њѹм ће брише; она̀ пред мене, ја по њѹм (Т);

и ја сѐду кра̀ њѹма (Шп), носија куде њѹма (ЦГ), ми смо мо̀гли све из њѹма да изнесѐмо (К), две деца̀ сал од њѹма има̀ (ЦГ);

он си њѹма гледа̀ја (Шп), и свато̀ви до̀јдев за њѹма (П);

једну̀ годину пред њѹма (К), ту̀рев пред њѹма котлѐ; умрѐло пред њѹма; па идѐв ли деца̀та с њѹма (ЦГ);

и тѐј син ми по њѹма што је (Ш), ко̀ј ће сѐди у њѹма; телѐ у њѹма, бр̀го тѐше се отѐли (Т), у њѹма што је има̀ло (К).

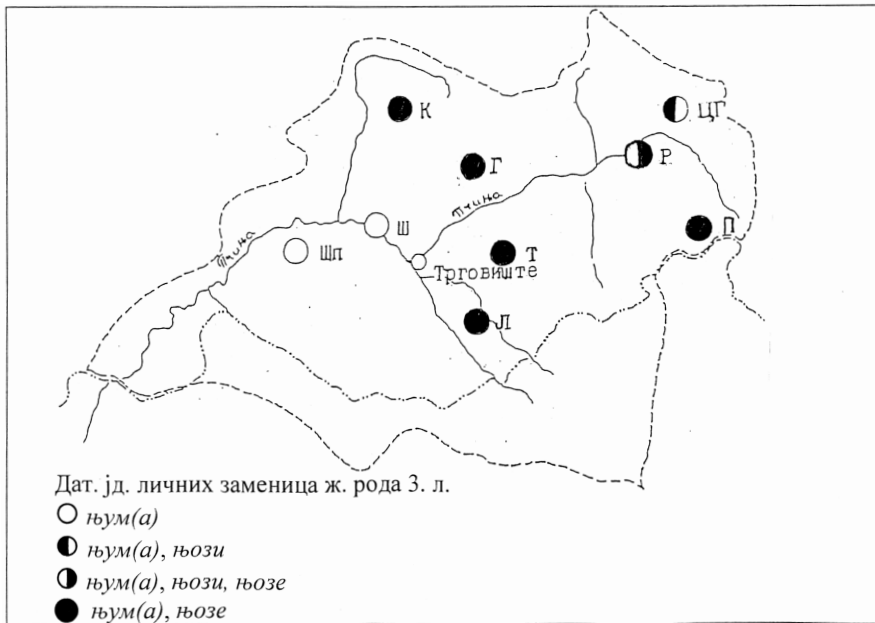
Поред облика ОП њум(а), за који Белић каже да је типично „јужно-моравски“ (Белић 1999б : 284), у функцији свих косих падежа може се наћи дативни облик *њози* (ЦГ, Р), *њозе* (К, Г, Л, Т, Р), што јасно говори да је форма датива сачувана, али је изгубљен осећај за њену правилну употребу. Иначе, у Ш и Шп нисам наишла на облике *њози* или *њозе* (в. карту 9).

Белић верује да су ови облици унети из косовског дијалекта (Белић 1999б : 282), иначе се као датив ж. рода јд. појављује: *њојзи* у централној зони Косова, Сиринићу, Сретечкој жупи и Призрену,⁷³ у Ђаковици је овај облик примаран, али се може срести и *њојзе*,⁷⁴ а паралелни ликови

⁷³ У шарпланинској Гори облик *њојзи* се среће ретко (у насељима најближим Призренској котлини), док у свим осталим јужнометохијским говорима доминира (Младеновић 2004 : 232).

⁷⁴ М. Стевановић преко овог проблема прелази без озбиљнога разјашњења, новији записи показују да тамо функционише пуни облик *њојзе* (Џоговић, *Упитник*), међутим, према информацијама Р. Младеновића, у Ђаковици је примарни облик *њојзи*, а може се чути и *њојзе*.

њејзе и њојзе функционишу у Јањеву (Павловић 1970 : 81).⁷⁵ Горња Пчиња издваја се из ове групе по томе што се у њеном говору паралелно са облицима њози и њозе значење датива изражава општим падежом (њум(а)) и, такође, у функцији свих косих падежа могу се појавити дативно њози и њозе.

Карта 9

Датив:

на њозе сал срединка; на њозе татко там, и мајка, у Баваниште, на туј стару снашку; и на њозе толичко дадев леб (Г), а њозе име било Мира; и они њозе нешто дадев (ЈЛ).

Општи падеж:

да иде од њозе; (детё) до њозе, како телё; и детё кра њозе; и младожењата си убав кра њозе бёше, стојј си (Г);

за њозе сэм остала (ЈЛ);

⁷⁵ Детаљније о овоме в. у Јуришић 2005 : 307-308.

и при́чамо сѣс њо́зе (Г), с њо́зе живешемо ту́ј (Л), а ја́ сѣс њо́зе (К),
лебац ту́ри пред њо́зе (Г);

на њо́зе што но́си (Г);

ђа́воли ва́нев и изе́дев њо́зи; исто као њо́зи (ЦГ) и сл.

154. Дативна енклитика

Дативна енклитика *ву* за ж. род јд. сматра се типично „јужноморавском“ формом (Белић 1999б : 282-283):

и на та́тка *ву* те́тка сѣм; досади́ло *ву* се (Ш), не́што *ву* приви́каше;
сѣл цо́пке *ву* на́шли (К), ма́јката *ву* жи́ва биде́ за коца́ (Г), купи́ја *ву* ша-
ми́ју (ЦГ);

о́н *ву* ни́кја зу́п на њу́м; и на њу́м *ву* оста́вила по се́дѣм (К), па и на
њу́м да *ву* прае́ф сва́дбу (Ш), циге́рица *ву* се њу́м је́ла (П), врне́ *ву* њу́м
кра́ву (ЦГ);

оно́ј *ву* по́сле оста́не на њу́ма (Шп), на њу́ма *ву* да́до једну́ (К);

њо́зе *ву* казу́ју; о́н оћа́ја да *ву* и њо́зе, но́ге да *ву* отсече́; оме́си *ву*
крава́јче у́баво, от пчени́цу, њо́зе (Л), па *ву* га оста́ви њо́зе на кре́вет
(Р);

њо́зи што *ву* је па́кос попра́вија (ЦГ) и сл.

Акузативна енклитика:

по го́дину *гу* чу́ва (Ш), гле́ј *гу* што рабо́ти; а не́ *гу* па́нти, не́ *гу* за-
те́кја о́н (К), куде́ ћу *гу* саму́ оста́ву овде́ (Г), о́н *гу* ле́же (П);

и они́ по́сле *гу* закара́ли њу́м; њу́м *гу* подржа́вав (Р), ће́ *гу* че́кам
њу́м (К);

и о́н си *гу* па́ узе́ја њу́ма (Шп), и си *гу* у́зне њу́ма (Т), њу́ма *гу* са́мо
гла́ва бо́леше (ЦГ);

за њо́зе *гу* ле́жу (Л), а њо́зе *гу*, док она́ здра́ва и ме́не ме тѣ́ј бо́лес
у́фати (Т), из Гло́к тѣ́ј *гу* бе́ше дове́ја њо́зе (Г);

а и њо́зи сѣм *гу* (Р) и сл.

155. Сва три рода множине

Номинатив:

а *они́* и сѣг^к ви́кав (људи); *они́* ви́каф офца́ ле́ка (људи) (Р), и *они́* си
ото́ше та́м (син и снаха) (Г), *о́ни* зако́лев ја́гње (Шп);

долази́ше и *о́не* (Р), и *о́не* ме́ке (К), *о́не* му збо́реф (П);

и *они* се збѣрев деџа; деџа такој смо плашили, сас нѣкога ги плаши-мо човѣка и *они* мирујев (Шп), и ако се поболѣв деџа, *они* си ѝзмрев (Г), *они*, деџа, малѣчки (К), *они* и деџата, мори, навикли (Ш), и *они* кучики лајали; ѝмамо три-четири_јабучики, *они* млого убаве јабукѣ рађав; и *они* свѣ у бѣло, свѣте, ѝдев малѣчки деџа, по пѣт, и си свѣ појев; и сал седнамо да вечѣрамо, и *они* врата тики, каже, отворише се (ЦГ), и *они* се радужев деџата, збѣреф си паре (Г).

Датив и општи падеж

Пуни облици *њи* и *њим*(а) једнако врше функцију датива и осталих косих падежа:

као на вас што ви давамо лѣб, ѝсто и на *њи*; и на *њи* сѣм шарала (К), *они* су туј седѣли и на *њи* су оставили стан (Ш),

братаницѣ су доодиле *ним*, од брата ми ћѣрке (Р), прѣјдеф партизани – на *њим* лѣп, прѣјдев Бугари – на *њим* лѣп (ЦГ), и којѣ су овакој комшијѣ близу, и на *њим* се даде (К),

дек сѣм ја *њима* (Р);

ја сѣм најстара од *њи*; фрљи га више *њи* (Г), друг обичај куде *њи* (К), бија момѣ[к] куде *њи* (ЦГ),

од *њим*_никој чим се ѝмаше (Л), нѣ ву давав лѣб да јѣде крѣ *њим* (К), куде *њим* станује (П),

мѣсѣс дѣна од *њима* воду никако не пија (К), па он свѣ руковѣди од *њима* (П), там нѣма да вршев куде *њима* (Т), пуџа поза *њима* (Л);

бѣгами за *њи* зѣр (Ш),

и за *њим* и за мѣне (Л), и плѣска[в] водуту *они* накуде мѣне, ја накуде *њим* (Т), ја да ли *њим* да карам, да ли овѣја деџа (ЦГ),

ја сам свѣ *њима* сахранила (Ш), да рабѣтев за *њима* (Т);

што седѣмо сѣс *њи* (Г), сѣс *њи* живи (Р), одвѣде гу сѣс *њи* (П), што ће дѣлим сѣс *њи* (Шп),

да си ѝгра напрѣт сѣс *њим* (Ш), и он пошѣја сѣс *њим* (Л), чѣке, и ја ће поју с *њим* (К), шѣтав пред *њим* (ЦГ),

тѣрав ги с *њима* (ЦГ), и сѣдмото малѣцкото ѝде с *њима* само; мучице сѣм патѣла сѣс *њима* сама (Л);

ви камо ги прѣтке и на *њи* саѣдимо (Ш), што ћѣш кѣд нѣма ништа у *њи*; па кола по *њи* (Р), по *њи* полѣчка ѝде (Г),

ниѣ ѝдемо по *њим* (Р),

ѝдемо по *њима* (Р) и сл.

На основу изложених потврда (али и оних у следећој тачки) може се још приметити да се облик *њим(а)* готово никад не чује у Г, Ш и Шп,⁷⁶ али је зато врло фреквентан у Л, Р, П, ЦГ.

156. Дативне и акузативне енклитике

На простору Горње Пчиње постоје три дативне енклитике у множини: *ги, им, ни*. На северозападу (Шп, Ш, К, Г) чује се само енклитика *ги*, док се на преосталом делу ова енклитика јавља спорадично. Енклитика *им* може се чути на крајњем истоку Горње Пчиње (Р, ЦГ, П), али најбоље се чува у Р. Енклитика *ни*, и то у 3. лицу мн. (!), може се чути у свим пунктовима изузев северозападних (Шп, Ш, К, Г) и при том је изузетно честа у ЦГ, П, Л (в. карту 10).

Досадашња дијалектолошка литература, колико је мени познато, помиње само *ни* као енклитику (у дат. и акуз.) 1. л. мн., једино у кумановском говору наилазимо на нешто слично и то „во некои источни села“: поред енклитике *ги* може да се сретне, али ређе, и енклитика *њи*, са дативним значењем (Видоески 1962 : 169).

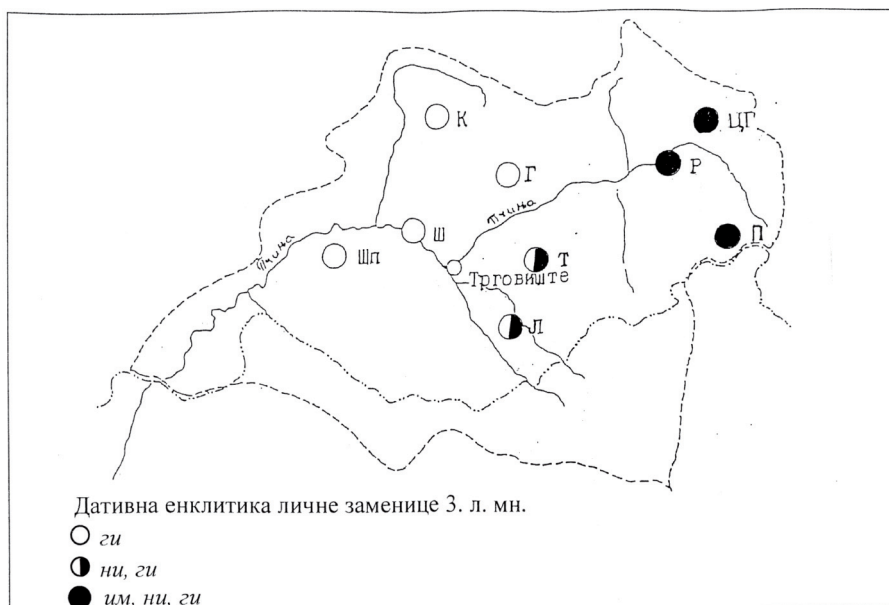
а) *д*ар *ги* дадемо; *к*ад руча[к] *ги* се принесе; *п*ојемо *ги* ми пѣсну (Шп), *н*е *ги* је добро; *б*еше *ги* чича умреја; *к*уде *ги* су рот (Ш), а што *ги* се вади јатка; *д*оодеф си *ги* (К), давамо *ги* леп, давамо *ги*, млеко *ги* сипујемо; тражеф *к*окошке да *ги* *к*ољеш, банице да *ги* *м*есиш, што *т*и *н*е (Г), баницу ће *ги* *о*месиш (Р), па ја све *ги* даам (ЦГ), он *ги* *п*рича (Т), *к*увам *ги* *к*афу (Т), *п*латев *ги* (Л);

б) не знам што да *им* *о*дноси за едење, за облекло; *т*ерав ме децата да *им* *к*азујем пѣсне; *с*има *им* *к*ум беше; па овде овакој *им* *т*урили на образи; зрна *им* *п*уштимо (Р), ама турамо *им* *л*еп (ЦГ), па се дигну најтро и на тија *к*азујем *им*; свиње, две *им* се *о*прасиле (П);

в) и она *ни* даде жена, која је туј, парче, и после отидев куде ће се растурев; куде некога ће спијев, кој *ни* је рот; дојдев угасев *ни* лампуту, они вијев; и потепаше ги туј: вржев *ни* ноге нагоре па бијев сѧ стапови; нешта *ни* бернем сиренце да откарав (деци); на овѧ деца *ни* је кратек век; глава *ни* је однемала косу на главу, о[т] туј школу; а онај, сваћо, што беја онија умрели двојца, како *ни* беше име; ја *ни* ичѧ наврља прет кућу, па не тоше гу погледнев (ЦГ), рањимо си ги, данѧ ћу *ни* турим ја леп, друк ће *ни* тури, омесимо; ја ћу *ни* причам (ђацима) (Р), млеко имаше, сирење, там да *ни* однесу та да едев; па не *ни* се работи, легав такој;

⁷⁶ Само један од мојих информатора из Ш говорио је једнако често оба облика (*њи* и *њим(а)*).

ја *ни* причам (њима); да ми они напишев едну књишку, дека *ни* доказују; дотерам ги увече, дадем *ни* лебџ; ја *ће* *ни* казују пут, ја *ће* ги вода; и давала *ни* вуну да перев; има онде тројца, бећари, мајка *ни* умре, татко *ни* умре, они ништа немав; там *ни* корито, там *ни* вода (овцама) (П), па *ће* турамо *ни* зелянчики и млеко за поткусак та једев; па *ни* кроимо мантице (деци); и она како ги чешљала теј, на маџију ћерке и *ни* бајала; ја ги лажу, лажу, казују *ни*, казују; па они ме прашујеф што работила сам, како, ја *ни* казују (Л); тој децата ме млого пути терав, па *ни* гу причам; ја *ни* казују као тебе (њима) (Т).

Карта 10

Примери удвајања ових заменица:

туј *ги* је била кућица на *њи*; на *њи* *ги* је далџко; нџ *ги* тамџн] на *њи* (Шп), на *њи* *ги* викам (К), однесе *ги* се на *њи*; а краве не премџзујемо *ги* *њи* (Г), *њи* *ги* је ближе там (Ш);

на *њим* *ги* носи једџн човек (К), *њим* *ги* је кулир бија (Р);

и дадев *ги* на *њима* (К);

пушке *им* *њим* наодили; не дала *им* *њим* да едев и они (Р);

њѝм двѣ ни да̀домо (Р).

Ги је редовна акузативна енклитика:

теј си *ги* чу̀вете ви́ (Ш), ра̀нев *ги*; вѣнча *ги*, зали́ћа *ги* (К), те́ си *ги* горе́ (Г), отпра́ише *ги* та̀мо (Р), да *ги* мѣсту у ора́; да му *ги* мо́ш у́зну (П), она́ не́ће му *ги* чу́ва та́ј жена́ де́ца (Л);⁷⁷

чува́ли су те као ти́ њѝ што си *ги* ишчува́ла (Ш), и ја́ си *ги* чу́вам њѝ́ (К);

пла́шу си *ги* њѝ́м (Г), па њѝ́м *ги* оста́ву; га́зде *ги* њѝ́м плѝскаф с во́ду (Л);

Ра̀дмила ли *ги* тка́ла и њѝ́ма (К).

Повратна заменица

157. Повратна заменица сваког лица има само један пуни облик: *себе* и две енклитичке форме: *се* и (дативно) *си*. Пуни облик чује се врло ретко тако да су *се* у мојој грађи за њега нашле само две потврде: док не́ма на *се́бе* (К), до јутре́ ће до́ђеш на *се́бе* како што *си́* и бија́ (П). Место пуног често се употребљавају енклитички облици *се* и *си*, при чему *си* све више поприма карактер речце, као и у неким другим говорима призренско-тимочке зоне (Реметић 1996 : 488).

Примери: де́вер *се* јави́; има́ *се* спа́си (Ш), не́ма да *се* пла́шиш; а на њѝму́ *се* десѝ́ (П), по́сле *се* роди́, по ње́га; има́ *си* ву́ци; вампѝр *си* оста́ја (Г), трпе́ла сѣм *си* за ле́п (К), до́бар *си* је бија́ (Ш), па на́јтро *си* отидѝ́ (П); та́м *си се* женија́; една́ зѣлва *си се* ода́ла (Ш), потика́мо *си се* љу́ди; на́пи *си се* во́ду; врна́ли *си се* (Г).

Занимљиво је, међутим, следеће: док је енклитика *се* неизоставна, дативна енклитика *си* не јавља се у свим призренско-јужноморавским говорима. У Гори није забележена чак ни у устаљеном изразу *Благо си њѝму*, а нема је ни у оближњим српским говорима.⁷⁸ Ипак, она се јавља

⁷⁷ Напомињем да сам неколико пута *имала утисак* да је информатор изговорио *и*: нашо́ја *и* три́ самовѝле; и чу́деф се како́ *и* он спрема́; чу́ва *и* комши́ја; што сам *и* затѝкла (Л). Једном сам *и* чула и онде где се очекује дативна енклитика: тој смо *и* солили (деци) (Л), што је још сумњивије.

⁷⁸ Ово сам сазнала, попут многих других података о личним заменицама у јужном појасу Косова и Метохије, захваљујући усменим обавештењима професора Радивоја Младеновића. Већина других истраживача није се посебно освртала на поменути проблем (Јуришић 2005 : 314-315).

у Призрену, Биљачи (место између Прешева и Бујановца), Врању, Горњој Пчињи и Пољаници (област северно од Врања).

Заменице **кој** и **што**

158. Именичка заменица *ко* и овде има облик *кој*. Осим облика ном. (који се ни овде не разликује од ном. јд. м. рода заменице *који*) постоје још посебне форме дат. *коме*, *кому* и ОП *кога*. Наставак *-ога*, али и наставци *-оге* и *-ому* (који се могу срести још једино код заменица сложених са *кој*) доследно су пуни и представљају важну карактеристику заменичко-придевске деклинације пчињскога говора (више о томе у т. 186).

Номинатив:

кој има – тэј; има по сто_године *кој* живи (ЦГ), *кој* што има (Р), беште, *кој* куде видите! (П), *кој* има си кокóшке (Г), *кој* гајде, *кој* дуду-чки свирев (К), *кој* оре, жнѐје (Ш) .

Датив:

дадеш *кому* појас, *кому* чарапе; *кому* што_ће ти даваш (ЦГ), при-одеф сви и *кому* марама, *кому* кошуља (Шп), *кому* не ваљам нека ми искочи ис кућу (П), а *кому* руке врзане, *кому* ноге врзане, *кому* турсено овакој (К), *кому* е рамна табана не га примава у војску (ЦГ);

мора га дарујеш, свакога по нешто, *кому*_кошуљу, *кому* чарапе, *коме* јастак; *коме* шампију, *коме* фанелу, *коме* ципеле (К), и она *коме* да остави (П), на сестре, *коме* сандале, *коме* рекла (Шп), на *коме* чарапе, на *коме* ћелими (К).

Општи падеж:

куде *кога* да је (ЦГ), куде *кога* да идеш (Шп), от *кога*? (К); *кога* ватев – утепав (Р), *кога* га каниш; *кога* си дарујев (К), *кога* воли, тога ће узне Бок (Шп), за *кога* се мучите; *кога* ћу оставу дом (П), *кога* апе, ће уапе (Г); па с *кога* најдобро живи (П), с *кога* је причаја, не знам (ЦГ), с *кога* збориш?; с *кога* се караја (Р); кршимо га, знајеш, у *кога* ће се најде (Г).

Може се, међутим, срести и облик ОП у функцији дат.: на *кога* колико му одговара (Г), на *кога* пченицу, на *кога* које му трѐбе; на *кога* што имава; на *кога* гу дава (К), кад на *кога* искочав офце (Ш), епа, на *кога* да викам; на свакога се даде: на *кога* чарапе, на *кога* марамче (К), поручи си газда на *кога* да појев (Л).

159. У Горњој Пчињи најчешће се може чути облик *што*. Овај је облик индеклинабилан:

што неје за вајду, тој имамо (ЦГ), да ти покаже вретено *што* је; па *што* ги викате; ал он до тэг от *што* ће гу направи (К), от *што* има за душу и за едење, от све (Л); ја *што* знаја исприча (К), нема *што* да постелаш; за *што* смо се карали (ЦГ), али оно оће да учи, *што* да му рабóту (Р); нема сѐ_што ме закопав (Т), нема сѐ_што се издржиш (Г), нема сѐ_што да га завијеш (ЦГ); у *што* да пржи (К), у *што* смо ги, синко, повивале (Шп), н-има у *што* да се препере (Г), ти нема на_што да седнеш (Т), на *што* ти намести (Шп), по *што* га познааш? (Ш).

Иако сам у свом материјалу наишла на реченице: нема от чега да живимо; кэт не једеш от чега се живи (П), ако не шкољује, нема, от чега ће живи, от чега? (Т), а збок чега немамо, ја не знам (Ш), верујем да је облик *чега* „позајмљен“ из књижевног језика, као и облик *шта*: *шта* ја знам (Ш), у грат *шта* ћеш, ће жнејеш ли, ће копаш (Шп), *шта* је и какво је (ЦГ).

160. Уместо регуларног облика *што* са функцијом именичке заменице могу се, истина ређе, појавити заменице *које* и *какво*, које су у другим сличним говорима готово потпуно потиснуле заменицу *што/шта*:

а) за *које* друго?; друго, *које* да причам?; на кога *које* му требе; *које* имаш, мораж да му дадеш; за *које* тој учиш школу? (К), ја казују све *које* како је поштено (Ш), за *које* ти је, кажи (ЦГ);

б) *какво* да ти причам? (К), от *какво* требе да причам (ЦГ), друго, *какво* да ти кажу? (Л).

Заменица *које* са значењем *шта* функционише у говору Лесковца (Михајловић 1977 : 35), Црне Траве и Власине, с тим што „овај лик припада западној страни (П зона) са које (из моравског говора) и долази“ (Вукадиновић 1996 : 155). У говорима Црне Траве и Власине иначе је обичнија заменица *какво* (*кво*) са значењем *шта* (Вукадиновић 1996 : 154-155), тако је и у говору Лужнице (Ћирић 1983 : 75), Бучума и Белог Потока (Богдановић 1979 : 68), а чак се и у крајњим источним селима једног дела Алексиначког Поморавља може чути *какво* уместо *шта*, „како је иначе у сврљишким говорима“ (Богдановић 1987 : 171). Оваква функција заменице *какво* подудара се са стањем у бугарском језику, где је облик *какво*, поред облика *що*, упитна заменица за ствари (Граматица 1983 : 200).

Заменице сложене са **кој**, **што**

161. У Горњој Пчињи именичке неодређене заменице су *некој* и *нешто*.

Номинатив:

некој си памти (Шп), и после дође *некој* кој знаје (Ш), *некој* нема (К), *некој* нема (Т), *некој* има млин; па *некој* се увампирија; ако има *некој* та гу дигне (П), Верку гу *некој* не знаје; у јабукуту *некој* има; *некој* прекисја, *некој* такъв, *некој* (ЦГ), па имало је *понекој* (Л).

Датив:

ни му је *некому* нешто даја (Р), и каже *некому* (ЦГ).

Општи падеж:

куде *некога* ће спијев кој ни је рот (ЦГ), да легава куде *некога*; ће повикнемо *некога*; доведоте ли *некога*, како је? (Г), да она иде негде ако има *некога* (П), и која има *некога* ће вије по њега (Р), *некога* нападне, гуши га у сн (Л), па нашла тамо *некога*; он си га сече с *некога* туј (Т), по торбу на *некога* тури, на *некога* нема (Шп).

Понекад се може чути и облик *никога* са значењем неодређености: повикни *никога* да има прет кума (Ш), да сэм издарувала толко *никога* (ЦГ) (в. т. 31).

Примери за облике *нешто*, *нешта*:

и оно *нешто* дојде у кућу (ЦГ), кад имамо рабóту *нешто* (К), школувамо га *нешто* (П), што си причав *нешто*; ако знаје *нешто* (Р), да ву мрфка *некој* *нешто* рекне; нема *нешто* да донесе; та теја па *нешто* са имале (ЦГ), купујев ми *нешто* (П), ал да ги покаже *нешто* (К), да дадете *нешто* (Г), с *нешто* ги понакрми (Шп), па у *нешто* ће га туримо (Р);

подвикне ву *нешта* (ЦГ), ако туру *нешта* да заједу (П), кад рабóти *нешта* (К), ће си спремма и ја *нешта* (Шп), треба на сваку да купи по *нешта* (К).

У мом материјалу нашли су се и облици *ништо* (Шп, Ш, К, Г, Р) и *ништа* (К, Г) са значењем неодређености (в. т. 31):

оно ги *ништо* мава (Шп), тики *ништо* осэт (Ш), после *ништо* залoша (К), утепа ме *ништо* (Г), дај *ништо* да га спомогнемо (Р), донесе отуд *ништо*; *ништо* можда смо прерипиле; цопке зберев у *ништо* (К);

ако *ништа* малка шушкаш тамо (К), ако купиш *ништа* да имаш; *ништа* правеја жене (Г).

162. Одричне именичке заменице су *никој* и *ништа*, односно *ништо*:

нема *никој* *ништа* да ми помогне; да не види *никој* (Л), *никој* не гу видеја; *никој* те не дѝра (Т), *никој* нема (Шп), и *никој* не мѝж да стѝне (К), неће нашо да работи *никој*; неје смејаја *никој* да ги фѝти (Г), ву̀ну гу неће *никој* сѝк (П), *никој* ништа не смеје (Р), тој не мѝже *нико*! (ЦГ);

никога не видува̀мо (П).

Неретко може се наићи и на облик *ники*: тој неће ти *ники* ни кѝпи; па не ме удрија *ники* (К), у моѝ године не се увампируваја *ники* (Р), ма *ники* нема нигде (ЦГ), тој *ники* сѝк не праи (П), па ако има *ники* у Лесницу, испрати ги нагоре (Л), од мене боље *ники* неје ткаја (ЦГ) итд.

Неје *ништо* шѝла (Ш), е, што_ће она – *ништо*; да поживи неку_годину – он *ништо* (ЦГ), он немаше га стра од *ништо*; *ништо* не мога да најдем (Г), а ние по̀сле *ништо* несмо имале (ЦГ);

ништа неје имало (Шп, Г), н-има *ништа* на тога дѝвера мојѝга (Ш), не помага *ништа* (П), оно празно – *ништа* нема; нема на њума *ништа* да остане (ЦГ), нема *никој* *ништа* да ми помогне (Л), не давала *ништа* (Шп), неће снашка ми *ништа* да пра̀ви (Л), неје причаја *ништа*; нема *ништа* да носи (ЦГ), не давали ву *ништа* да работи; а ја *ништа* несѝм осматра̀ла (Р), не ме жа̀л за *ништа* (Ш) и сл.

163. Опште именичке заменице имају облике: *свак*, *свашта*, односно *свашто*:

свак си своје едење пред њѝга си ту̀ри (Шп), *свак* си једе из љувѝч (Ш), *свак* понѝшто има (К), сѝг знаје *свак*; *свак* си има (Г), *свак* ће ми пу̀шти парче; па си *свак* оти́де до̀м (Р), и *свак* ме љу̀би; *свак* си врже свонѝц (ЦГ), *свак* си страу̀је, ду̀шо, *сваг* за своје мѝсли; па *свак* во̀ли ма̀јку (Т); *сваки* си повикну̀је свога (Ш), но тој *сваки* не мѝже да кѝпи (К) и сл. (уп. са т. 178).

Дативну форму *свакому* забележила сам само једном, много чешће дат. се означава обликом ОП и предлогом *на*:

све су ми снашке арне, *свакому* нека су арне, и *свак* нека има тѝкве (П);

на *свакога* по нѐшто (К), и сѝг на *свакога* по два_та̀њира (Ш), на *свакога* ру̀ку ће целивам; и на *свакога* парче љу ту̀рим; от све што има на *свакога* ће прѝжи (Р), ѝдма на твоје сѐло, на *свакога* да ка̀еш; целива ру̀ку снашка, на сви, на *свакога*, и на деца̀; се тој причам на *свакога* живога (П).

Општи падеж: и *сва̀кога* има да дару̀јеш; и *сва̀кога* зна̀јев; *сва̀кога* плі́ска (К), не ва̀тав *сва̀кога* (Г), *сва̀кога* ћу цу̀нем; *сва̀кога* ка̀њев (Р), па мислу, сва̀што, за *сва̀кога* мислу (Л), прет *сва̀кога* си ту̀ри каші́ку (К), причам си сә *сва̀кога* (Г) итд.

Сва̀што у ку̀ћу си же́на има рабо̀ту; оно̀ си га прери́па *сва̀што* (ЦГ), сә́г има си *сва̀што* (Г), и што_ће́ш, мо́раш *сва̀што* (Р), па мислу, *сва̀што*, за сва̀кога мислу (Л), ту́ј *сва̀што* дока̀рав лљди (Шп), ра̀ђаф си се и компі́ри да си поса́диш и гра́ и *сва̀шта* си се ра̀ђа (Г), *сва̀шта* има; *сва̀шта* рабо̀тев (Шп), причам нѐшто, *сва̀шта*; а *сва̀шта* ме ме́не че́ка (Р) и сл.

Придевске заменице

Показне заменице

164. Инвентар заменица којима се упу̀ћује на лице или предмет дат је у табели 2:

ј е д н и н а			
род	основни облик	ОП	
		живо	неживо
мр	овә́ј; тә́ј, та́ј; онә́ј	овога; тога; онога	овә́ј; тә́ј; онә́ј
жр	овај(а); тај(а); онај(а)	овуј(а); туј(а); онуј(а)	
ср	овој; тој; оној	овој; тој; оној	
м н о ж и н а			
мр	овија; тија; онија	овија; тија; онија	
жр	овеј(а); теј(а); онеј(а)	овеј(а); теј(а); онеј(а)	
ср	овија; тија; онија	овија; тија; онија	

Табела 2

а) Примери за једнину м. рода:

овә́ј што сә́м дошла за не́га (Шп), *овә́ј* му држи ку̀ћуту (Р), *овә́ј* претеза́ (ЦГ), бо́ље жи́ви *овә́ј* (П);

од *овога* сагашњога мўжа (Г), подалеко од *овога* мојѣга (К), доведоше *овога* мўжа (Г), дође за *овога* овдѣ (Шп), *овога* коња да га утѣпаш (Л), с *овога* сѣм се лѣжала (Шп), с *овога* Перу ... дошло (Л), ти с *овога* идеш (П), на *овога* син (К), исто и на *овога* казаја (ЦГ), а она каза́ла на *овога* што е у Скопје (Л), на *овога* Бору (Р);

сѣс *овѣј* афтобус из Врање (Ш), у *овѣј* преслѣц (П);

и *тај* дѣвер је отуда (К), *тај* младожења се вика (ЦГ), и сѣк *тај* прс неће се дружи сѣс овѣја (Р), па *тај* напудија овога (К);

а куде *тога* сина си станува у стан (Л), и *тога* ће целивам (Р), ми женимо *тога* средњога (П), с *тога* дѣвера мојѣга ишѣја у војску (Г), с *тога* мојѣга мўжа; н-има ништа на *тога* дѣвера мојѣга (Ш), и лекар му рече на *тога* мојѣга татка (Т), а Радомир бидна тѣк старѣјко на *тога* (Л), Благоја му имеше на *тога* ми домаћина (Р), вѣкѣм на *тога* човѣка мојѣга (Г);

ис *тај* камен (Р), и о[т] *тај* ко́рен по́сле нама́жеф се; укачи се на *тај* таван (Г), кѣ[т] те фату за *тај* котруль (Ш), па га па намазаја сѣс *тај* ма́с (К), изѣткајемо исто на *тај* разбој (ЦГ);

онѣј детишар тепа; како се вѣкаше *онѣј* болес (П), *онѣј* Ђора што умре (ЦГ), *онѣј* рат (Р);

онога оставев тамо (Г), оно си бѣше отишло на *онога* свѣта (К), ти с *онога* идеш (П), на *онога* човѣка ели ожнејев (Шп), овѣја там на *онога* (Г), Раде Симонофски, на *онога* Ђорђију син (Р);

исипемо га из *онѣј* бутињ (Г), и сиромашни смо били до *онѣј* крај (К), на *онѣј* ћилимѣк (се скине) (Г), и оно узѣло *онѣј* лебац (Р), па што мѣжемо стѣзамо с *онѣј* повој; па боса по *онѣј* снѣк јадна, једва дојдо до кућу (Т), па си играмо на *онѣј* рит (К), легамо у *онѣј* ров (Г), и сѣк си имам ја на *онѣј* кревет згламницу (Р) и сл.

б) Примери за јединину ж. рода:

па и *овѣј* на́ша купува (К), и *овѣј* ће ти се одаде (ЦГ), *овѣј* си коца́ зарадила (Р), *овѣја*, како́ ву имеше (ЦГ);

една́ из *овуј* кућу (ЦГ), ми живи из *овуј* кућу не иска́чамо (Г), а од *овуј*[ј] је имаја петна́есе (П), и доведе ме овде́ка у *овуј* кућу; ступни на *овуј* грѣду (Т), једне си појѣф пред *овуј* кућу (Шп), с *овуј* ру́ку га фрљаш (ЦГ), с *овуј* но́гу; у *овуј* со́бицу (седев) (Р), у *овуј* кућу са били (ЦГ); сѣк нема у *овуј* држа́ву ништа; па вѣкам на *овуј* комшику да насѣра (Т), на *овуј* ву баја́ (Л), на *овуј* Благицу (К); Сузу влече, па сѣк *овуја*, како́ ву имеше; е, дру́к ве́чер ће испра́ћа *овуја* (ЦГ);

máj кућа што је (Шп), *máj* неје дружљива (ЦГ),

кад му се ожени и *mája*; па се после *mája* зџва ми ожењи (ЦГ).

Понекад се може чути и овакав пример: *máj* ми је најмала снаја (П), његова Вѣра и *máj* си Вѣра (ЦГ), и *máj*, снашка (Л).

Да не једе о[т] *múj* краву месо (ЦГ), што го[д] да намажеш о[д] *múj* ракију (Г), *múj* кошљу донесе (Шп), *múj* сам гу чувала ја (ЦГ), чувамо гу молитвуту *múj* (Р), с *múj* ћерку ми (Шп), с *múj* ракију (Г), сѣс *múj* тетку ми (Р), у *múj* што смо последњу седѣли (Ш), вампири у *múj* воденицу има (Р), тија на *múj* унуку ми (Шп), на *múj* моу мајку мајка (ЦГ), и она ву виѣе на *múj* (Р); божем ти да гу узимаш *múja* (ЦГ);

onáj баба (Г), *onáj* си иде (К), *onáj* жена; *onáj* вода (Р);

од *onúj* воду сипемо; сипују си од *onúj* воду крстену (Г), па *onáj* куде *onúj* си иде (К), вртѣв *onúj* кошљу (Шп), он имаше да гу удави и *onúj* козу (К), увѣдемо *onúj* пређу у брдила (ЦГ), па ступне на *onúj* ногу (Л), она гу и етрвуту *onúj* дарује (Т), сѣс *onúj* грутку кѣ[т] те удари (К), с *onúj* (руку) ће ме згрне (Ш), мажу гу с *onúj* љуту воду (Г), па ву пребаја такѡј сѣс *onúj* слѣмку (Л), рипи по *onúj* цѡпку; онамо у *onúj* кућу; онѡга мѡжу на *onúj* даав (К), а на *onúj* жѣну гу намавала (краву) (Шп), једна је правила, на *onúj*[j] је додавала (П) и сл.

в) Примери за јединину ср. рода:

ovoj што_је (Г), е, тој испитује *ovoj* девојче (К), како *ovoj* ја што на_главу носу (Р), а *ovoj* кѣт иде јадно (ЦГ);

од *ovoj* брашно (Шп), кѣд бѣше дошѣја из *ovoj* (К), не могу од *ovoj* лошо време да ѡтиду (Р), *ovoj* ће ти казују; ѡрно и знам за *ovoj* да ти причам (Ш), *ovoj* ће ти га узимамо; и ти га *ovoj* детѣ не знајѣш (ЦГ), не јѣди *ovoj*, не јѣди онѡј (Т), на *ovoj* гѡмно; у *ovoj* мѣло село; на кога ће појемо на *ovoj* наше; на *ovoj* (детѣ) ствѣри (К), а на *ovoj* омѣси от пѣпел, на сираѣѣто (П);

moj њѡјно дѣте (Ш), *moj* детѣ је умрѣло (ЦГ), а сѣк *moj* нѣма (Р), ма *moj* Миѣе га нѣма (К);

о[т] *moj* да гу намажеш (Г), о[т] *moj* завѣсимо (П), о[т] *moj* се не увампирѡје нѡрот више (ЦГ), и о[т] *moj* лѣп мѣсимо (Р), и *moj* однѣсоше (К), *moj* нѣће ти га казују (Ш), па се после *moj* оснѡве (П), *moj* га после чу ја (Р), с *moj* дѣте; и сѣс *moj* си стѣкна (Шп), и сѣс *moj* свѣткамо (ЦГ), дѣтишѡр сѣс *moj* девојче (Г), дѣца баѣале смо ги заѣдно ... у *moj* корѣто (Т), по *moj* ослобођѣње (К), причѡ о[т] *moj* (ЦГ), и давала ни вѡну да пѣрев, тај мађија, и на њѡјѡто и на *moj* сираѣѣто (П), омѣсила от пѣпел кравајче на *moj* детѣ (Р);

оној дете моје кад умре; *оној* Миле што работеше (К), *оно[j]* је Чупино (П);

од *оној* колко откршиш (К), од *оној* тесто се остави (Р), *оној* знање немам ја (К), *оној* брашно га узде (ЦГ), умотамо га *оној* дете; и напунџа га *оној* гоченце (Р), па си га тури у *оној* љуљче (Г), они сви ће искочеф пред *оној* (Шп), иде и сас *оној* кандило манда (Р), с *оној* масло (К), венчамо се с попа, туј у *оној* црквиче његово (Л), ели ће скуваш кампири у котле, ели ће ги у *оној* огњиште; каначе имаше вода, расипа туј по *оној* (Р), трчеф по *оној* жито (Шп), Данила ги направи и на *оној* детето амбулије (К), и он слушаја бајаги суђенице како му судев на *оној* дете (Т) итд.

У мом материјалу нашли су се и ови примери: кога њскаш да љнеш, све *тоја* (Г); и врчичку направимо, едну врцу од *оноја*, знајеш (Р). Дакле, поред тога што се партикула *ја* може наћи уз показне заменице женског рода једнине и множине, није необично да се сретне и у средњем роду једнине. Ово је такође нормална појава у говору Црне Траве и Власине (Вукадиновић 1996 : 158).

г) Примери за множину м. рода:

овија наши не гу даав (Шп), *овија* наши отишли (Г), *овија* му доодеф сватови (К), *овија* несу имали (Ш), *овија* па у Бугарску бидоше (Р), *овија* ги не гледав (ЦГ);

од *овија* Изворци што видемо зор (ЦГ), а *овија* наши откараше Бугари (Г), за *овија* други не казују (Ш), и сак тј прс неће се дружи сас *овија*; како на *овија* коњи што ги терав (Р), да направи на *овија* људи леп; има да ми се смејев на *овија*, наши (К);

тија комите са били (Г), *тија* су два собора били (Ш), и сак запафаф *тија* стари (П), вампири *тија* што покре њум били (Р);

едан о[т] *тија* (Г), ја имам још о[т] *тија* јастџи (К), а ја ће љду кра *тија* чукунчики, око Велигден (Г), патрола овде прошла о[т] *тија* (П), и они питаф *тија* (Шп), тој испобегаше *тија* млади (К), па *тија* носим (ЦГ), Симонофци ги *тија* викав (Р), деда те гледа сас *тија* очи; деда ће ти извади цигерицу сас *тија* зуби (Л), наши нећев никџко с *тија* дражефци; на сви *тија* такој; казало на *тија* људи (Г), на *тија* главни – ћелими (К), на *тија* казујем (П);

идеф си само *онија* стари; *онија* комшије (К), *онија* си љграв (Ш), а *онија* се оделише; и *онија* рекнали (Р);

од *онија* како сџм патџла (Г), отиде и из *онија*, ми ги кажемо ковчази (Р), па *онија* другите испече; како ги замлати *онија* војници;

како са се биле за *онија* појеси (ЦГ), на *онија*, које кошуљу, које онџ (К) и сл.

д) Примери за множину ж. рода:

овџ наше, обе су ишлѣ (К), *овџ* младе тој не прифатујев (Р), а *овѣ[j]* још љдев у Тибужде (К);

овѣја старовремске паре, па закопане (Г), и *овѣја* су друге, ишле су (Ш), онѣ, *овѣја* се осом сѣг ојагњише (Р), и овде ће му направити *овѣја* ружице (Ш), направимо *овѣја*, како ги викашев (Шп), Јован је татко на *овѣја* (Г);

теј такве рабѣте (Ш), иселише *теј* младе жѣне (ЦГ), *теј* неће никнев (Р), куде *теј* етрѣе (доодила) (К), ће узнеф *теј* чарапе (Шп), *теј* куће не палев (К), нема више *теј* бабе (ЦГ), *теј* не паре, но њине ми врнев (Р), млосина вадише паре по *теј* ливаде наше (Г), исто и она у *теј* године остана (удовица) (Л), да пуцаф по *теј* долине (К), да ги дам на *теј* сѣстре (Шп);

теја па останеф туј (Р), а *теја* понапретке што бѣја постаре, *теја* имаја (ЦГ), не, *теја* са ми зѣлве биле удате (Т), о[т] *теја* класурке; неје смејаја никој да ги фати *теја* паре; у *теја* моје сто_године колко је прошло (Г);

онџ аљине (Г), има *онџ* да шѣтав (К), *онџ* тешкоће (Р), од *онџ* црвѣне вутетине (ЦГ), превари ги *онџ* (К), *онџ* бубаљке што збираше (Ш), сѣко *онџ* китке голѣме (Г), подношке вржемо за *онџ* ните (ЦГ), па све на *онџ* жѣне измѣша дрѣјете (Р), давав на *онџ* жѣне (Шп).

онѣја па си останев; како ги *онѣја* свѣзде викашев, старе? (Г), поситне *онѣја* пѣприке; износимо из *онѣја* зграде (К) и сл.

ђ) Примери за множину ср. рода:

овија наше деца (ЦГ), *овија*, које колко је могло – толко (Р), *овија* девојчики се изодадоше (Ш), куде ће ме *овија* деца мене закопав (Л), кѣт су били *овија* деца мой мали (Т);

с *овија* две сѣм се туј порађала (Т);

тија две деца ми се родише од њѣга (Г), какви са му били *тија* деца (Р), ма и *тија* деца (ЦГ), и *тија* дрва бѣја га убили (Г), како су *тија* деца чувани (К), и *тија* три параунуѣики (Л);⁷⁹

⁷⁹ У мом материјалу нашао се и пример: *теј* две_деца има (К), што је свакако необично за овај говор.

а у кућу сэм ги чувала *тија* пёт пилёнца (П), куде ги отварава *тија* гочики (Р), и он ми ги *тија* конопчики даде; и *тија* затеко (деца) (ЦГ), у *тија* дрва (Г), на *тија* ги далеко (школа) (Шп);

Па плъус сэс *онија* лѣјчики, плъускамо се (Г), на *онија* клупчики (Шп), мене ми нѣзгодно на *онија* други (деца) да не пружим (Т) итд.

165. Инвентар показних заменица за какоћу представљен је у табели 3:

ј е д н и н а			
род	основни облик	ОП	
		живо	неживо
мр	овакэв; такэв; онакэв	оваквога; таквога; онаквога	овакэв; такэв; онакэв
жр	оваква; таква; онаква	овакву; такву; онакву	
ср	овакво; такво; онакво	овакво; такво; онакво	
м н о ж и н а			
мр	овакви; такви; онакви	овакви; такви; онакви	
жр	овакве; такве; онакве	овакве; такве; онакве	
ср	овакви; такви; онакви	овакви; такви; онакви	

Табела 3

а) и *овакэв* мрас (Р), бија је *овакэв* (П), па бѣше *овакѣф* (Г); бѣше зима *оваквѣ* (Г), па сэм ја *оваква* (Ш), о[т] тебе сэм *оваква* (П); ти си ме, викам, *овакву* направија (П), (ће опаше) *овакву* ланену фѣту; турила *овакву* ... вуницу (К), бѣ погачу, цѣлу *овакву* бѣ гу омеси́ла (Ш); овде седѣше, у овѣј кућу, *овакву* (Т);

доламче *оваквѣ* с рукави (Шп), исто *овакво* сѣл ниско (Р), нѣје имало *овакво* љѣбенце (К), нѣје *овакво*, но трпѣза, коло (Р), и оно *овакво* црно; *оваквѣ* радијонче (Л);

како ћу ја с *овакво* одѣло да иду (Шп);

елеци *овакви*; њмаше неки два-тройца *овакви*, као Миле (Р), неје имало *овакви* кревети (К)

овакве тепсије големе; черге *овакве* (К), па вуте – *овакве* (ЦГ), китке *овакве* (Р), и футе вунене овеја, *овакве* (Ш) и сл.

б) и он *такџв* исто (ЦГ), говор *такџв*; нема *такџв* јастџк (К), *такџв* обичај, душо (Т), нема *такџф* свет овде; е, тој *такџв* обичај (П), нема сџк *такџв* маркизџт (Ш);

на *таквџга* (К);

таквџ и *таквџ* рабџта (Шп), слабуњава, *таквџ* (П), па сџк *таквџ* да сџм; *таквџ* је билџ; и *тџквџ* воденица (Г);

тџкву неку душу ѡма дџбру (П), *таквџ* једну (ЦГ);

таквџ је билџ (Шп), да се једџ *таквџ* (Г), и тој *таквџ* је билџ (ЦГ), *таквџ* је време билџ; *таквџ* питиџште (Р), *таквџ* је дошло сџг време (Т), *тџквџ* неје за живџт (П); *таквџ* да нађеш негџде (Ш), тој *тџквџ* да ти испричџм (ЦГ), *таквџ* (корито) ће унеџемо у сџбу; тој невестџе *таквџ* нџсев; еднџ *таквџ* купиџја гџченџе оволицџко (Р);

онџ свџ *таквџџа* (ЦГ);

таквџ симџти смо купувџли (Шп), и онџ исто *тџквџ* (Т), етџ *таквџ* (К), волџви *тџквџ* рџгови (Г), па зар мајџка ти нема *тџквџ* (ЦГ);

сви са си *тџквџџа*; ене онџде онџј што_џ, ете *тџквџџа* (ЦГ);

тџј *тџквџ* рабџте (Шп), *таквџ* са билџ; бџш *тџквџ* длџге (Г), несџ *таквџ*; ете *тџквџ* китџке три нагџре; џсте смо *таквџ* китџене лџзариџе билџ (Р), свџ су *таквџ* билџ (К), водениџе *тџквџ* са билџ (Г), нема *тџквџ* жџне (ЦГ);

џмам дџле чџрапџе *таквџ* у џзбу (Р), свџ су ми снашке џрне, свџкому неџа су џрне, и свџк неџа џма *тџквџ* (П);

таквџ кџмења је он сџкџа тџмо (П), џстин ги џма једнџ кџмења *тџквџ* (Р), *тџквџ* виџмења голџми (Г);

ми смо, вџка, *тџквџ* дџџа оставџли и жџне (Т) и сл.

На крајњџм североџстоку (ЦГ) може се приметити поџјава да се понеџад облиџцима *такво*, *такви* додаје партиџула **џа**: *таквоџа*, *таквиџа*.

в) нити чџ[с] сапџн, нити *онакџв*, нити *овакџв* (Г);

свџ си *онаквџ*, от стџку (Г), којџ је овџквџ, *онаквџ* (К);

нећџте ни *овакви*, ни *онакви* (К);

енџ *онаквџ* шџрке сџм турџла (Р), џма слиџе *онаквџ* (П);

и ће се покрѣјѣф по́сле с *она́кве* чѣрге (Р) итд.⁸⁰

166. Показне заменице за количину јављају се у облицима приказаним у табели 4:

ј е д н и н а			
род	основни облик	ОП	
		живо	неживо
мр	оволик(и)/оволки; толик(и)/толки; онолик(и)/онолки	?	оволик(и)/оволки; толик(и)/толки; онолик(и)/онолки
жр	овол(и)ка; тол(и)ка; онол(и)ка	овол(и)ку; тол(и)ку; онол(и)ку	
ср	овол(и)ко; тол(и)ко; онол(и)ко	овол(и)ко; тол(и)ко; онол(и)ко	
м н о ж и н а			
мр	овол(и)ки; тол(и)ки; онол(и)ки	овол(и)ки; тол(и)ки; онол(и)ки	
жр	овол(и)ке; тол(и)ке; онол(и)ке	овол(и)ке; тол(и)ке; онол(и)ке	
ср	овол(и)ки; тол(и)ки; онол(и)ки	овол(и)ки; тол(и)ки; онол(и)ки	

Табела 4

а) па *оволи́к* се направи (Шп), а на мѣне *оволи́к* пла́вез (Ш), *оволи́к* ка́мен дока́рав (Г), ка́мен за водени́цу *оволи́ки* (П); грѹмен, по *оволи́ки* дока́рав га (Ш); има брич, *ово́лки* брич (ЦГ);

па *оволи́ка* то́рба (Т); *ово́лка* књи́га у За́вод (К),

ово́лку ми ту́реф (П);

свѣ *оволи́ки* тањи́ри; *оволи́ки* испѣ́чемо; *оволи́ки* ро́гови има (К);

оволи́ке по́лке (Л);

б) *толи́к* једѣн мужети́на кру́пѣн (Шп); па *толи́ки* ку́п у тепси́ју (Г);

⁸⁰ У свим овим облицима (*овакѡ, овакво, такѡ, такѡе, онакѡ, онакѡи...*) први вокал [а] чује се редуковано, тако да је понекад тешко проценити да ли је информатор изговорио [а] или [ѡ].

б'эш ете-толка глава (Г), *толка* камара л'еп (Р), ете *толка* пузд'ерка (ЦГ);

гол'емо порасне – *толко* ж'ито (Г);

гол'еми шп'орети, *толики* (К);

толике ом'есимо (К); па м'асло – *толке* гр'утке (Г); по *толке* на-б'еремо (пузд'ерке) (ЦГ) и сл.

167. Од показних заменица за количину врло често се формирају деминутивни облици. Изгледа да се они у пчињском говору чују исто тако често као и основне форме:

она *оволичка* д'аска шир'ока (Ш); једну *оволичку* (о'месу) (К);

и оно *оволичко*; *оволичко* – об'ојци! (ЦГ), р'алник, *оволичко* жел'езо (Т), п'арче ће га дон'есе *оволичко*; на св'е ж'ене по *оволичко* пл'авешче (Ш), па ће ми отс'ечев *оволичко* (П), па стапч'е н'оси едно *оволичко* (Р);

одно такв'о купија гоч'енце *оволицко* (Р), за *оволицко* (Г);

али *оволичке* пра'нке; *оволичке* пра'нке колко пр'с (К);

б'эш *оволички* (к'учики) (К), *оволички* кампирч'ики дон'осеф (ЦГ);

иск'очи *толич'ак* (дуван) (Шп), колко ов'ој дет'е, *толич'ак* (Г);

гр'умен т'ури по *толич'ак* (Ш);

от падобр'ан шам'ија на једну стрну *ов'олко* шир'ока – ете *толичка*, на едну *ов'олко* (ЦГ); у *толичку* к'ућу смо жив'ели (Р);

и мар'амче по *толичко* (К); по *толичко* кес'енце ће ми т'ури (П), па н'ес'ам из'ела по једно *толичко* (К), с *толичко* се је ор'ало (Т);

сла'бо, *толицко*, оно м'омка, вика, йма (К);

у'бави ов'акој, гол'еми, *толички* (сим'ити) (Шп);

п'о с'итне он'еја п'еприке, б'эш *толичке* (К);

йма једно мал'ечко, на'ше (ор'аче), ко л'ешничики, *толички* (К) и сл.

Присвојне заменице

168. Присвојне заменице којима се означава припадање 1. и 2. лицу дате у табели 5:

а) Примери за 1. и 2. лице јединине:

мој му́ж бидна́ туј ма́лка (К), *мој* врс пензију добија (П), та́тко *мој* ракију му напуни (ЦГ), *мој* ми́л Здравко (Г);⁸¹ *твој* му́ш ме тепа́ја (Г);

још подалеко од овога *мојега* (К), куде *мојега* та́тка (ЦГ), а *мојега* ста́рца откарáli (Г), и га о́стави та́тка *мојега* живога (ЦГ), с тога де́вера *мојега* ише́ја у војску (Г), с *мојега* му́жа (Ш), с *мојега* бра́та (ЦГ), ви́кэм на тога чо́века *мојега* (Г), не́је ни на *мојега* уну́ка, не бидна́; н-и́ма ни-шта на тога де́вера *мојега* (Ш);⁸² накуде бу́кете, ус пла́нину, куде *твојега* пријете́ља (Т);

да ми ли́знев лисичики од *мој* крв (Т), за *мој* јази́к (Ш);

број	род	основни облик	ОП	
			живо	неживо
ј е д н и н а	мр	мој; твој	мо(ј)ега; тво(ј)ега	мој; твој
	жр	мо(ј)а; твоја	мо(ј)у; тво(ј)у	
	ср	моје; твоје	моје; твоје	
	мр	моји; твоји	моји; твоји	
	жр	моје; твоје	моје; твоје	
	ср	моји; твоји	моји; твоји	
м н о ж и н а	мр	наш; ваш	нашого, нашега; ?	наш; ваш
	жр	наша; ваша	нашу; вашу	
	ср	наше, нашо; ваше, вашо	наше, нашо; ваше, вашо	
	мр	наши; ваши	наши; ваши	
	жр	наше; ваше	наше; ваше	
	ср	наши; ваши	наши; ваши	

Табела 5

⁸¹ Забележила сам и пример: *моји* је му́ш четв́рти (К), али облик *моји* у 1. лицу јд. није обичан.

⁸² Само једном забележила сам облик *мога*: на мо́ју мајку и на мо́га та́тка (Л).

а мајка *моја* бије (ЦГ), *моја* свекрва имала три сина (Р), *моа* мајка (ЦГ), крава имаше *моја* (Г), *моја* една тетка (Т); кад је отишла *твоја* Станче; а *твоја* у торник (К), еве *твоја* нане што је причало; тај *твоја* која је (ЦГ);

куде *моу* свекрву (Шп), деда ги обираја од *моју* главу (Ш), од *моу* руку је; (улегнем) у *моу* кућу нову; и *моу* Станицу да пратим (ЦГ), ја *моју* жену не давам (Ш), он је с *моју* ћерку врсан (Шп), з братаницу *моју* (К), на *моју* грбину; у *моу* подницу (Р), на *моју* мајку деца (Г), на *моју* мајку ву име Наза (П), на туј *моу* мајку мајка (ЦГ); па *твоју* жену ће утепа (Г), како ву, рече, на *твоју* мајку беше име (К), (бајем) на *твоу* грбину (ЦГ), на *твоју* Назу цревца на греду висев (Р);

моје Шаре га нема, оно је удавено (Т), оној дете *моје* кад умре; а, тој *моје* дете, *моје!* (К); колико је *твоје* (Г), неје тој *твоје* (П);

ја измүзем од *моје*, ти о[д] *твоје*, она од њојњо (Г), у *моје* добо (К), ја ти за *моје* казују (Ш), седи на *моје* имање (Р), на *моје* Суне несам му ништа спремила башка (К); да имаш *твоје* (Ш), одма на *твоје* село, на свакога да каеш (П);

мои што су (Шп), *моји* синови су побегли (П), *мои* тамо (ЦГ), овџа истин *моји*; а овџа *мои* ги нема (Р); чував ли стоку там деда, баба *твои*? (Т);

дојдев куде *мои* (Р), сас *моји* идемо (К);

моје офцете (Г), а *моје* све шүте козе (К), *моје* су књиге изгореле (Ш);

у *мое* године неје имало (Р), у теја *моје* сто године колико е прошло (Г);

деца *мои* ситни (Шп), туј су ишли *мои* деца (Т), а и *мои* деца неће да ги пипне ћелим (К), *моји* су промешани (Ш), после се зарађаше *мои* деца (ЦГ);

куде *мои* дечица (ЦГ), него ме ти носи кра *мои* лисичики; ја сам си ги сви дом *мои* деца имала овде (Т), ја идо за *моји* деца чек у Глок (К), као комшије саз деца *мои* (Ш), на *мои* неје било долеко (Шп), па он прича на *моји* деца (К), ја на *мои* деца причам (П); па твоју жену ће утепа и *твои* деца (Г) и сл.

б) Примери за 1. и 2. лице множине:

не како *наш* (Г), *наш* леп требе да сташе (П), неје висок *наш* (орá) (ЦГ), *наш* деда Велин (Р); Чѐда *ваши* (К); у *ваши* ли телевизор си (Г);

још подалеко од *нашега* је отишја; туј до *нашега* малишана (К), а овога ће га продаамо *нашега*; тога једнога *нашога* и овога упрегомо (П), како Здравка *нашога* (Г), па кад јане *нашога* еднога вола (Л), и он је по *нашога* отишја (К), ми не могамо на старца *нашога* да отидемо (Г);

кућа изгоре *наша* (К), *наша* једна стелна крава имаше; а *наша* је кума па за њега била (Ш), ти си снашка *наша* (ЦГ); тај *ваша* ли је ракија (Г);

куде Јованку *нашу* (Г), ми ги не брањимо свињете од репу *нашу* (ЦГ), у *нашу* кућу је доодија (К), *нашу* не теја да пије (Ш), запали *нашу* кућу и његову; имамо ние *нашу* гору (ЦГ), пред *нашу* кућу (П), поче Стамена да иде пот кућу *нашу*; у *нашу* малу на еднога човека му никнали зуби (К), у снашкуту га *нашу* најдомо (Г), у *нашу* кућу се збраше (ЦГ), она па тај Севна беше родт на бабуту *нашу* (Г), на јадну мајку *нашу* (ЦГ); служу војску *вашу* (Т), у ту[j] јабуку што имаше гу една, до кочину *вашу* (Г);

а сѓг *нашо* дете на остал се укачи (Г), а чијо је овој куче? – *нашо*; *нашо* телѣ (П), то[j] је туј *нашо*; девојче *нашо* (Л); *вашо* си је дете (Р);

из *нашо* село (Г), не једемо од *нашо* (П), све си од *нашо* мѣламо и мѣсимо (Р), из *нашо* село сировари једни; неће *нашо* да работи никој (Г), имамо *нашо* по две љаде и пе-че[с]_стотине кила (П), нема у *нашо* кисељак; туј си у *нашо* село си се копав (Г), и тако је било однапрѣт у детинсто *нашо*, истина (ЦГ), била сѣм у село *нашо* овде (Т);

овој што глѣдаш, све је *наше*; има једно малѣчко, *наше* (К), а *наше* е натам (Л), из *наше* Шапранце (Шп);

овија *наши* не гу даав никѣко (Шп), овија *наши* отишли (Г), а *наши* останаше на влас (К), све са *наши* вршили тамо (ЦГ), људи *наши* кањев (Р);

од *наши* си људи (Шп), неје од *наши* (Г), од *наши* нема (ЦГ), све прѣсори ватија *наши* па искршија (Г), да га искара с *наши* волѣви (П), коњи подавише туј на маалчани *наши* (Г);

овеј *наше* обе су ишлѣ (К), овеј *наше* старе (ЦГ);

тој смо јѣли у *наше* године (К); па ја из *ваше* руке ѣпште не могу да утѣчу више (К), напрѣт идеја по травке, там накуде *ваше* куће доле (Л);

деца *наши* гу знаѣф (К), па чий су овија тѣлци? – па *наши* (П);

наши деца китке ги ватише (ЦГ), Милојка беше млого арна за *наши* деца (Г), вика тија децата *наши* (П) итд.

169. Присвојне заменице којима се означава припадање 3. лицу дате су у табели 6:

број	род	основни облик	ОП	
			живо	неживо
јединица мушког и средњег рода	мр	његов, њигов	његовога	његов, њигов
	жр	његова, њигова	његову, њигову	
	ср	његово, њигово	његово, њигово	
	мр	његови, њигови	његови, њигови	
	жр	његове, њигове	његове, њигове	
	ср	његови, њигови	његови, њигови	
јединица женског рода	мр	њо(ј)ан, њоњ, њо(ј)ен	њо(ј)нога	њо(ј)ан, њоњ, њо(ј)ен
	жр	њо(ј)на, њо(ј)ња, нојна	њо(ј)ну, њо(ј)њу, нојну	
	ср	њојно, њојњо	њојно, њојњо	
	мр	њо(ј)ни, њо(ј)њи, нојни	њо(ј)ни, њо(ј)њи, нојни	
	жр	њојне, њојње, нојње	њојне, њојње, нојње	
	ср	њојни, њојњи, нојни, нојњи	њојни, њојњи, нојни, нојњи	
множина	мр	њин, њињ, нињ	њинога	њин, њињ, нињ
	жр	њиња, њина	њињу, њину	
	ср	њињо, њино	њињо, њино	
	мр	њињи, њини	њињи, њини	
	жр	њиње, њине	њиње, њине	
	ср	њињи, њини	њињи, њини	

Табела 6

а) Примери за 3. лице јд. м. и ср. рода:

његов татко (Шп), његов син (Р), тој његов татко (Г), па његов неће да призна (К) (о односу његов/њигов в. т. 31);

етрва моја и његова жена (Г), викала његова мајка (Р), његова крава; *негова* не_се је удала; *његова* баба остарела, не може (ЦГ), *његова* мајка (П), *његова* жена Вера (ЦГ);

ће смину куде сестру *његову* (Г), куде *његову* кућу (Шп), па имаја напрет чѣлат *његову* си тамо (Р), па му турев *његову* цопку (К), он си измузе *његову*; напред *његову* оперу (Ш), сас *његову* мајку (ЦГ), немав деца у *његову* кућу; у *његову* кућу он станује (Р);

његово је лако (К), а *његово* се каже ћемане; једно девојче *његово* (ЦГ), не ли сте ви *његово* дете (Л);

оно појде – *његово* све прѣдено (ЦГ), на *његово* место га туј турише (Ш);

његови синови се оделили (Л), ако гу даав *његови* (Шп), *његови* стари (Р);

крај *његови* стари (Г), а оно од њојни пашкуљи на *његови* зуби (ЦГ), на *његови* синови да остане (Л), па ги додава онамо, на *његови* (К);

а четири бајги *његове* (ЦГ);

две *његове* буке отсѣка (ЦГ), онај си иде по *његове* работе (К);

његови велики су деца (П);

(прича) на *његови* деца (К) и сл.⁸³

б) Код примера за 3. лице јд. ж. рода лако се уочава велико шаренило облика и понекад је тешко разазнати шта је тачно информатор рекао (о поремећеном односу $n \sim \text{њ}$ в. т. 75):

њојан иде (К), *њоан* зѣт (Ш), чича ми је *њојан* домаћин (Шп), *њоњ* брат од брата (Т), да је *њоњ* муш там; Слађанат *њоњ* (Р), брат ву *њојн* (ЦГ), *њојен* брат кад не може (К), до мене син ву *њојен* из Врање (Ш),

њоен дѣл продаде (П), он не ву *њоан* опи[с] ставија (Ш);

куде *њојнога* брата и снашку (П);

у Економску иде тај, *њојна* (Шп), неје *њојна*; што је *њојна* кућа (К), а *њојна* снашка друга; *њојна* мајка била; слава *њојња* блажна (ЦГ), а *њојња* баба иде от кућу (Р), *њојња* снашка (Г), *њојња* свекрва имала; тај маћека *њона* (Шп), *њојња* ћерка што се удала (Л);

⁸³ Необичан је пример: *његова* деца (П), који се нашао у мом материјалу и који је вероватно позајмљен из књижевног језика.

куде *нојну* кућу; фамилију *нојну* (дарује); на *нојну* давала; работи си *нојњу* работу (Шп), и да узне *нојњу* скутачу (П), вати *нојњу* грбину; и она *нојњу* Стану ће праћа (Л), *нону* ћерку; *ноњу* ћерку дава (ЦГ), у *нојњу* кућу са били двајес човека (Т), тамо у *нојну* кућу (ЦГ), у *нуњу* кућу смо спали (Р);

па *нојно* под његово (ЦГ), тој *нојњо* дете (Ш), ал тој *нојњо* (Л), колко је *нојњо* (Г);

ја измүзем од моје, ти о[т] твоје, она од *нојњо*; отиде си у колипче *нојњо* (Г), а овај има све *нојњо* да ради (Т), да намериш на *нојњо* место ели мўжа, ели неко жёнско (К);

и татко и мајка *нојњи* (Т), *нојни* њекња доодише (Шп), а пазев гу *нојњи* (Шп);

и оно од *нојни* пашкуљи на његови зўби (ЦГ), идоше куде *нојњи* (Ш), отишла ... куде *нојњи* мајку и татка (Л);

нојне дреје (ЦГ), а *нојње* ћерке останале (Шп), од *нојне* офце; жена ће сипне крај *нојње* аљине (Г);

одведе *нојње* ћерке (Шп), соблачаја тј Милорат *нојње* девојке (К), а ћерке си *нојње* спрема (Шп), чарапе *нојње* качевља (Р), он узде паре *нојне* (П), као кат ми даде *нојне* руке (ЦГ);

две *нојњи* деца (Г), па *нојњи* деца и мўж и деца *нојњи* и старец (К), *нојни* њекња доодише две (Шп);

па сас *нојни* деца (ЦГ) и сл.

в) Примери за 3. лице мн. такође показују поремећен однос н ~ њ и велико шаренило у изговору (в. т. 75):

њин овән ме утепаја (Ш), *њин* комшија (ЦГ), бија бајги *њинь* празник (К);

па бајги на *њинь* празник не требало се работи (К);

башка *њиньа* држава; башка држава *њина* (Г);

куде *њиньу* кућу т[ј] је остаја жив (Г), у *њину* кућу (П);

доносија ... на *њино* гүмно (К), на *њино* си га садев (ЦГ), у *њиньо* је зёмња отут (Л);

куде ги су *њиньи* кладанци (Ш);

па некој там јавија од *њиньи* Македонци (П), да иде сас *њиньи* (Ш), узнемо ги *њини* гласи да осипнев (Шп);

њиње жене; теј не паре, но њине ми врнев (Р);
 бэјги у њине буре онодели (ЦГ);
 њињи деца (Р), дечишта њињи (П), њојња мајка и мој татко от чичу
 браћа, ми њини деца (Т) и сл.⁸⁴

170. Општа присвојна заменица *свој* може се чути и у пчињском говору:

да рекнете: „Еј, *свој* ни је! Дај_ништо да га спомогнемо.“ (Р); сваки си повикнује *свога* (Ш);

море, неје најбоље како *своја* кэт је свекрва (ЦГ), једната ти је, каже, *своја* жена, а једната комшика (П); и тэк неје имало коса, свак *своју* природу (Ш), ја несэм имала *своју* свекрву (Р), има *своју* кафану; имаф *своју* радњу (П), ми имамо *своју* плату (Шп); тој башка си, свак на *своју* кућу (Г), тој си благосовено, нема, човег да си је на *своју* кућу (Т);

свак си *своје* едење, пред њега си тури (Шп), свакој си *своје* рабџи (П), сваг за *своје* мисли (Т);

своји ли су, ја не знам (К);

свак си трже *свои* деца (Г) и сл.

Није, међутим, реткост наићи на реченице овог типа: као кат ми даде *њојне* руке (ЦГ), што говори о недоследности у употреби присвојне заменице сваког лица.

Односно-упитне заменице

171. У мом материјалу нашли су се следећи облици заменица са односно-упитним значењем:

не знам *кој* месец је бија (Шп), *кој* коју воли, *кој* коју оће (К), у *кој* дэн?; у *кој* је дэн Бэдњи вечер (ЦГ), *кој* по *кој* је дэн (Г), *кога* оћеш момка да узнеш (К);

жене има *која* деца има пуно; *која* ће га узне њега (Шп), *која* си гџи (Г), *која* повише ће напреде; па *која* от коју да џме (К);

у *коју* школу идеше; *коју* си је он славија славу (Шп), *коју* оћеш (Г), *коју* ће ми играш?; *коу*, бабо, ти желиш (ЦГ), на *коју* девојку купев (К);

које далеко, *које* од близу (Шп), *које* је малечко (Г), а *које* је па некрстено дете (К), али *које* сэ свиње, *које* с џфе; *које* е поголемо остане

⁸⁴ Облик *њена* из примера: и мајка си гу *њена* испратила она (Т), очигледно је унет из стандардног језика.

дoм да рaди (Л), *којe* ће иде у шкoлу, *којe* ће иде сa стoку; *којe* је детe голeмо (Р), *којe* не мoж да oди; *којe* криво, *којe* ћoрaво, *којe* сакaто (П), *којe* кoлкo имa врeмe; oн знaјe *којe* врeмe ће сисa; до *којe* врeмe викав (ЦГ), oт *којe* мeстo ги кaзa? (П);

којo је пoслабo, пaрчки (Ш), зaкoљeмо eли пeтлa, eли кoкoшкy, *којo* имa; *којo* пo Бeогрaд (детe), *којo* кудe oтиднe (Шп);

који сa слaби; *који* сa прaвили пaкoс (Г), *који* сe кaрaф; али *који* нeсу били у Бугарскy (К), *кои* су пo двoјицa (Р), *који* кaкo дoјдeв – сви рaњимo (ЦГ), рoдoви *који* имaмo, долaзeф; рoдoви тaм *који* сaм имaлa (П), прeт *који* дa гa пyштaмo (К);

жeнe *којe* су рoдбинe (Шп), *којe* су сe пeвaлe (П), дeвoјкe си тeјa нaпрaвe, *којe* сa пoгoлeмe; нe знaм нa *којe* (свињe) (ЦГ);

којe e пoгoлeмo oстaнe дoм дa рaди, *који* сa тијa пoмaлeцки – сa стoку (Л), у сeлo *који* сe рoдили (К) и сл.

Кaо штo сe мoжe зaпaзити из нaвeдeних примeрa, у ср. рoду јд. функциoнишy oблици *које*, нa вeћeм прoстoру Гoрњe Пчињe, и *којо*, сaмo нa крaјњeм зaпaду: Ш и Шп (в. и т. 55). Oсим тoгa, врлo чeстo oблик *које* пoјaвљујe сe oндe гдe бисмo прe oчeкивaли зaмeницy *што* (т. 159).

172. Oд oднoснo-упитних зaмeницa кoјимa сe oзнaчaвa пpипaднoст зaбeлeжилa сaм пpиличнo мaли брoј пoтврдa:

чи[j] је oвeј мyш?; a *чи[j]* је oвeј кoњ? (П);

чија је oвaј жeнa? (П), *чија* Стaнa пoт кoритo лeгa (ЦГ);

a *чијo* је oвoј кyчe?; *чијo* је oвoј телe?; *чијo* је oвoј детe (П);

чивo је детe?; *чивo* је? (К), *чивo* e ... мaзнo (ЦГ), *чивo* је тoј дeвoјчe? (Л);

чии су oвијa кoњи? (П);

нe oсићaм ги *чице* су (нoгe); a *чице* су oвeј oфцe? (П);

пa *чии* су oвијa тeлци?; *чии* су oвијa кyчки, брe, oвoликo?; *чии* су пpaци?; *чии* су oвијa дeцa (П) и сл.

173. Oднoснo-упитнe зaмeницe зa кaквoћy пoјaвљујy сe у слeдeћим фoрмaмa:

Стaјa *кaкeв* је (Г), пa ти *кaкeв* ће oтидeш; oвeј зaкoн *кaкeв* је? (ЦГ), *кaкeв* сaм ja рaбoтник (Р), ja штo знaм кoј *кaкeв* је (К), зaштo гa нeћeш, виш *кaкeв* је yбaв (Т);

какѡв лѡбац ћу ни омѡсим (ЦГ), пѡјес *какѡф* сѡм шарѡла (Р),
да вѡди *кѡквѡга* сѡна сѡм имѡла (К), да знѡш тѡ *кѡквѡга* јѡ сѡна сам
изгубѡла! (ЦГ);

пѡвѡна *кѡквѡ* дѡ е; *кѡквѡ* је бѡла (Шп), *кѡквѡ* сѡм јѡ билѡ (Г), *кѡквѡ*
козѡ јѡма да бѡдне (К);

кѡквѡ ти нѡмаше трѡфку (Г), амболѡја *кѡквѡ* сѡм гу ткѡла (Р);

кѡквѡ је билѡ, штѡ га знѡјѡш (К), и мѡне евѡ га *кѡквѡ* је (ЦГ), *кѡквѡ*
је билѡ и колѡчко је билѡ (Р), а *кѡквѡ* лѡшо бѡше вѡреме (Ш), тѡј не знѡјѡш
тѡ от слѡму *кѡквѡ* је билѡ (Л);

кѡквѡ сѡм јѡ јѡла (П), у *кѡквѡ* бѡло (Г);

кѡкви вѡзови (Шп), *кѡкви* мѡмци, *кѡкви* младожѡње; *кѡкви* зѡби су
(К), *кѡкви* орѡси (ЦГ), *кѡкви* са ти ѡчи (Л);

да вѡдиш *кѡкви* ћѡлими јѡма (К), *кѡкви* јѡмам ћѡлими (Р);

кѡквѡ прѡге (Шп), *кѡквѡ* гѡће, нѡје имѡло (Л), *кѡквѡ* ѡле (Г), да вѡш
кѡквѡ са (чѡрапе); онѡ жѡне знѡјѡш *кѡквѡ* су (ЦГ);

кѡквѡ пѡсне знѡмо (ЦГ);

кѡкви са му билѡ тѡја децѡ (Р) и сл.⁸⁵

Понекад се облик *кѡквѡ* (попут облика *које*) појављује онде где би-
смо очекивали облик *што* (в. т. 159).

174. Од односно-упитних заменица за количину забележила сам
само нешто мало потврда:

Јовѡн *колѡчѡк* је бѡјѡ (Г);

вѡпра вѡш *колѡкога* јѡмам (Г),

јѡ *колѡку* сѡм кѡсу имѡла (Г);

не знѡм за *кѡлко* вѡреме (Ш);

колѡки са ти зѡби (Л).

Неодређене заменице

175. Од придевских неодређених заменица обични су облици: *не-*
ки, нека, неко, неки, неке, неки:

⁸⁵ У свим овим облицима први вокал [а] изговара се врло пасивно када није под
акцентом, тако да најчешће нисам била сигурна да ли је информатор изговорио, на при-
мер, *кѡквѡ* или *кѡкѡ*.

умре_неки (Шп), и мора неки да пође сз девојку (К), ће дојде_бај-
ги неки_доктур оздола (ЦГ), дојде ли неки добар дэн (Р);

куде некого човёка (Шп), да доведемо некого_човёка (Г),

има неки_прóлив (П), завршувá она неки_факултét (ЦГ), отидев
за неки_пипёр (Р), кúпэф по неки бэкшиш (К),

нека_ђаволétина (ЦГ), има нека, жéна нека (Р);

пóсле неку гóдину тóј баталише (Р), видéја неку_девојку ўбаву
(Шп), фрљи му неку цóпку; неку стоку надушише (К), неку пэнзију му
мáлко дáдоше (П), неку_траву пíла бéше (Л), јá íмам неку пэнсицу
(Т), и тáмо ишóја на неку_вóду (Л), помóгнев на неку жéну (Шп), на не-
ку_бáбу па мáсло огребáла (Г);

некó Ивáну учíло (К), ако дојде некó детé однэгден (П), некó детé
остáло; некó имáло крíво (Р);

неко_брдо да прáви за фúте; ма чúва[j] још некó (К), какó удрило
у неко_орáче, такóј га отсéкло (Т), íде с неко_дéте (Шп), на некó дéте
крíве му рúке (К);

неки блízни (Г), да су причáли неки (Шп), неки_стáрци ако íма;
неки íдев на појúтрину (К), íма неки са и патíли; некóга нé, али неки
вáтев па закóљев Бúгари (Р), с неки се слáжемо (Шп);

неке тáмо Доњомáлке (К);

íма од неке кóзе мерíше, а од неке нé (Шп), та га трљá сá зéтин и
с неке_траве (Т) и сл.

У мом материјалу нашли су се и мање обични облици:

ники_Алéкса (Шп);

ника_девојчица (Шп);

огребáла мáсло, изéла, на нику_бáбу (Г);

слúше тí никој_реч ће запáзиш (Л) (в. т. 31);

и наишóја некој_човéк (Л), и нéма ако дојде некóј младíћ (П);

да ўзнемо некој_дíнар; да не мóш с некој_дрúк помóћ да рáботиш
(Р);

мóж и да íма сэк некоја (ЦГ),

онá неkáја ву начинáла ву (ЦГ);

ели кавдáре некој_бéло (Л);

óн некóје у шкóлу помóгне (ЦГ).

Одричне заменице

176. Пчињски говор познаје придевске одричне заменице, али уместо њих чешће су форме броја *један* у одричном облику (*ниједан, ниједно* и сл.):

никоја нe ме је помогла (Р), нe ми прeвила *никоја* (ЦГ);

никоје (дете) (Р);

али у кућу нeма *никојо*, мајка му умрeла, браћа му се иселили, сaмо они (Шп).

177. Нашло се и нешто потврда одричних заменица типа *никакав*:

нeма *никакeв* мyж^ш; нeмаше *никакeв* мyж да остане (Г);

срећу нeма *никакву* (К);

они *никакви* нeсу; нeје имало лeкови *никакви* други (Г);

а три *никакве* не могамо ги нађемо (овце) (П).

Опште (одређене) заменице

178. Код општих заменица (именичких и придевских) проблем је разграничити именичку заменицу *свако* од м. рода јд. придевске заменице *сваки*. Иако се оне често облички поклапају, покушала сам да их одвојим, пре свега на основу контекста (в. т. 163):

човек је *свак* начет (ЦГ), и онакој си идев, добри дeн *свак*, задушњица (Р);

сваг дeн да се пeре (ЦГ), *сваг* дeн дођеше одeздол (К), па *сваг* дeн по двапути мeсeв; дооди овакој кeд иде по пeћурке *сваг* дeн (Т);

људи, *сваки* дође (Шп), *сваки* рeч (ЦГ);

прима она *сваки* мeсeц; *сваки* мeсeц, бре, иде у Врање (К), на *сваки* телевизор тија прeседници дојдев (Г);

и *свака* си отиде; *свака* кудeље узнев (Шп), *свака* нeје мoгла да кити (Ш), *свака* етрва по пe-чез_дeца имала (Л);

от *сваку* мајку дeца (К), от *сваку* животињу имамо (П), куде *сваку* кућу си идеф; *сваку* годину додеф (К), у *сваку* собу вода (Ш), тeк имаше у *сваку* кућу по десет_човeка (Т), на *сваку* кућу је даја жито; трeба на *сваку* да купи по нeшта (К), на *сваку* по толичко (Р);

и *свако* си нашло чаре (Шп), *свако* си побегло (К), дечишта, *свако* си вати место, отиде си; *свако* си при мајку иде (Л);

свако јутро си пече; и ја несам тела да узну *свако* (Г), не може на *свако* место да се отвори (Р), иде на *свако* место (Т), идемо по *свако* село (Шп);

свакаква ги музе (К), какво ти нема, *свакаква* боја је имала (Р);

шарене чарапе от *свакакву* мањуку (Р), от *свакакву* врсту ће га направен (Ш), црвену поместимо, *свакаву*, мешано (Г);

па учимо там, от *свакакво* учимо (Г);

има *сваккви* (лекари) (К);

овакви кончики, *сваккви*, какви имаш кончики, *сваккви* (Г) и сл.

Заменице типа *сав*

179. У пчињском говору изгубљена је већина облика ових заменица: постоје само трагови заменице *сав* у прилогу *взздан*; облици *сва* и *сву* чувају се у усамљеним примерима [*сва* ноћ се преде; на сви, на *сву* свадбу (дају дарове) (Шп)] и у прилогу *свуноћ*,⁸⁶ на облик *сво* наишла сам у стиховима једне додолске песме, али већ у следећем стиху он је замењен обликом *све*:

„ој, додоле, додоле, зароси ни ситна роса,

по *сво* поље и по нашо“ (Г)

„да роди по *све* поље и по нашо“ (Г).

180. Сачуване су следеће форме ових заменица: *сви* – за м. и ср. род мн. и *све* – за ср. род јд. и ж. род мн.:

ће ме слушаф *сви* мене (К), приодеф *сви* (Шп), *сви* са си таквија; *сви* петина се поредили (ЦГ), нека са ми живи *сви* (Р);

ми от *сви* бегамо (Р), најстар от *сви* (Ш), *сви* рањимо (ЦГ), *сви* ће си ги напои (Г), нека е здравје на *сви* (Р), на *сви* сватови ће дадеф тој (Т), дар дава се на сватови, на *сви* (Шп);

и *сви* ми дојдоше деца (Г);

по две имам от *сви* деца (Шп);

⁸⁶ Заменице *сав*, *сва*, *сви* понекад бивају замењене одговарајућим облицима придева *цел*.

свѐ што имаше, однёсоше; *свѐ* она јѐде (К), *свѐ* рѐбра (ЦГ), от *свѐ* што има на свѐкога ће прѐжи (Р), за *свѐ* сѐм ти испричѐла (Ш) (в. т. 302);

свѐ су таквѐ бѐле (К), *свѐ* девојке с первѐзи; *свѐ* са ме чувѐле (ЦГ);

мојѐта двѐјес на *свѐ* трѐ има ћѐрке (К), на *свѐ* жѐне по оvolичко плѐвешче (Ш) и сл.

181. Када придевске заменице м. рода јд. значе нешто живо имају ОП другачији од ном. и он се увек завршава на *-ога/-ега* (в. т. 158, 161 и 163) што се лепо може уочити у раније наведеним примерима из мог материјала. Ово је, такође, особина придева, редних бројева, броја *један* и чланске морфеме и о њој ће бити више говора у делу о придевима (в. т. 186).

Придеви

Придевски вид

182. Као и остали призренско-тимочки говори, и пчињски говор углавном не чува видске разлике. Оне се иначе могу приметити само у м. роду јд., али и ту је апсолутна превага неодређеног вида. Наравно, има случајева када се мора употребити одређени вид и то су обично исте ситуације као у другим, и оним прогресивнијим, говорима (Реметић 1996 : 476; Вукадиновић 1996 : 190-191; Богдановић 1987 : 174-175; Ћирић 1983 : 77-78):

а) називи празника: слѐва ни је *Свети_Никѐла* (Шп), и *Свети_Сава* такој гледѐја; чѐкав *Бѐдњи* вѐчер (ЦГ), али и: на *Чѐс* понедѐлник (Л), билѐ на *Чѐс* понедѐлник бѐш (Шп);

б) топоними: идѐше до *Врѐжји* кѐмен; и[з] *Срѐдњи* Дѐл (К), у *Голѐми* Дѐл (Ш), а по *Црвѐни* Грѐт јѐјца збѐрав (Р);

в) сталне синтагме: он трѐјес пед_гѐдине је *рѐдни* стѐш имѐја (Шп), преко рѐку је овѐј *жѐчани* мѐс прѐвен (Ш), склѐцам бѐли лѐк (ЦГ);

г) придеви на *-ски, -чки*: *сѣлски* терзија дође (Шп), памук *старовре́мски* што је (Ш), војник *бу́гарски* (Г), ете ти га Милора́[д] До́нински; и Ордан *Јовински* је бија́ (К), овџ ми ви́каше, Ра́де *Симоно́фски* (Р) и сл.

Осим тога, још само случајно може се чути одређени придевски вид онде где би и требало да буде:

капу́т ми га не́ма *дуга́чки*; *пу́сти* че́шељ да на́јдеш (Г), са́мо је *о-кру́гли* он, *ле́ћа* је плочња́вѣста (Ш).

Може се приметити и колебање у употреби одређеног односно неодређеног вида:

она́мо нешто вре́каше у *Врл* ка́мен (ЦГ); *це́ли* дѣн сѣм ба́чу копа́ла (Л), а одмах затим: *це́л* дѣн копа́ ба́чу (Л); и она́кој си и́дев, *до́бри* дѣн сва́к (Р), а затим: е, до́јде ли не́ки *до́бар* дѣн (Р).

183. Неодређени придевски вид понекад се појављује онде где је потпуно неочекиван, било због тога што је такав облик непознат стандардном језику или због саме његове употребе:

ники *мумуру́зан* ле́п ту́ј дава́ше (К), има си и ста́н *држа́ван* (П), и ће ту́рев у котѣл *пера́хан* (Л), (дошао) из *ди́в* ‘дивљи’ крај (ЦГ), кад је билó *на́јвећ* мра́с (Т), па онџ дру́ги си́н на *горањ* спра́т, па најмал – *до́љан* спра́т; *сре́ђан* је на *сре́ђан* спра́т (ЦГ);⁸⁷ а ја *детинь* сѣм па́мет јо́ште билá (Г);

ле́бац *рѣ́жан* и *јечме́н* ме́симо (Г); ја сѣм пед_го́дине *црквѣн* ле́б месила (Ш), *зѣл* живóт е билó; *ми́л* Добро́сав, он ишѣ́ја у сировáри (Г) и сл.

Редни број *први* такође има неочекивани облик неодређеног вида – *првањ*, а и бројеви *други* и *трећи* имају своје неодређене облике, стране стандардном језику – *друг* и *трећ* (в. т. 195).

Промена придева

184. Придеви се, као зависна врста речи, прилагођавају именици уз коју стоје, тако да они у пчињском говору имају облике за сваки род и број и форме ном. и ОП:

⁸⁷ Облици *до́љан, сре́ђан, горањ, пера́хан*, познати су и суседном кумановском говору (Видоески 1962 : 154-155).

и сэм прекријена овакој сэз *бэл* ешмак (Р), *бело* брашно си купујемо (Г), *бело* руно, знајеш, од *белу* офцу (ЦГ), зүби сијашеву на њега, свѣ *бѣли*; купујешемо *бѣли* опѣнчики (Ш);

млого ми је домаћин *болан*; он је с моју ћерку *врсан* (Шп), а ја сэм *гладан* (ЦГ), и тѣј Мите *јадан* (П);

и однѣсе кравајче на буюку *воденичну* (ЦГ), ја сэм *јѣшина* (Т);

желѣзно парче ми даде (Ш), а на пажсторчето *јадно* дала црну (ЦГ), млѣко свару *прѣсно* (П),

и затѣј *болни* смо (Шп), *нумејашни* ‘невешти’ (ЦГ);

(снашке) *гѣјне* куде нас; како са *работне* билѣ (Г);

нѣје имало како сѣг *желѣзни* корита (ЦГ), *земљани* поклѣпчики (Ш), а кучики га ватили, неки *опасни* кучики (Г);

пиражка *дрвена* (Г), и зберемо на куп жито па сѣс лопату *дрвену*; на славу запалеф само *стаклену* лампу (Шп);

онѣ тѣј се умѣкри у кесѣто *вунено* (П), *дрвено* нѣће (Т), корито *дрвено* (Ш), кѣт је *студѣно* врѣме (Г);

и свѣ сѣс *пртени* кѣнци сѣшије (Шп);

вунене чарапе (Г), нѣће *дрвене* (ЦГ), нѣће има *дрвене*, како коруба (Л), има *ечмѣна* плѣва (Т), онѣ *сламѣне* кѣће билѣ напрѣт (Т);

дрвени корита смо имали (ЦГ);

Чадѣмир бија *малѣцак* (Г), па у каменат има блак папрт, неки *ситанчѣк* (П);

длибѣчка си је такој (Р), она *малѣчка*, *сниска*, вика, довдѣ; и она *старѣчка* па снашката (Л);

еднѣ ми *малѣчко* умрѣ (Л), сто_гѣдине, бре, детѣнце *слѣтко* (Г), и онѣ *тѣнко* плѣтно (Ш);

капѣт ми га нѣма, *дугѣчки* (Г);

насѣчемо врѣце, от конопље, *тѣнке*; на *тѣначке* кошѣљке сѣлте (Г);

и Тѣза едѣн има гѣре, там, з дѣчица *малѣчки* (Г);

от кѣлко маањеке има: *алава*, *чѣпава*, *крѣкава* (Р), па су гу исисали вучики и је *грѣчава* (П), и једна рѣкла ‘блуза’ бѣше *дрпава*; она је *зауличава* (К), *крѣаве* дрѣје ‘одећа’ тѣј (ЦГ);

он тражи *горчиѣву* (Ш);

он гу нѣси такој *ранљив* ‘рањав’ (Л), *снегљив* (веш) (Т);

тај неје *дружљива* (ЦГ), исто таква *зборљива* (ЦГ), ја сам много *страшљива* (Г);

такво *немарљиво* (П);

от сливе *дриљиве* (Р);

уров је као, он *пупуљес*, кад га туриш, он се ципка (Ш);

имала нека барчуга *колеста*, како вирче (Г), само је округли он, *лећа* је *плочњавеста* (Ш), имаше гу тај *четвороокеста* кучка (Г);

како остал сал му ниско ножице и *колесто* је (Р); *целоуесто*, овџ га не теја белџи (ЦГ);

опџнци с врце носимо свински, *говџћи* (Р);

кокошињи перја (Р);

козјо, *офчо*, *кравјо*, али најарно *офчо* је сирење (Шп), *козјо* је по ретко млеко (Л), а *офчо* је по густо (Л);

да фаћав *дивје* свиње (Шп);

дољџн спрат (ЦГ), *дољџн* притисак (Р, ЦГ), али и: *дољњи* (Р), чџкав *Бџдњи* вџчер (ЦГ);

детиња рабџта (Шп);

до *дољњо* село (К);

па *кутњи* сви (К);

снашката ми овџ, *Драганова* (Ш), *Марина Данева* ће дојде сџ старцаго (П), *Верка Ђорџева* казџ (ЦГ),⁸⁸ у неку_гору *орлова* кућа имала (Л), *Миланову* сестру давија (П);

енџ оној *Душково* бело (Р), *попово* девојче (Л), више гумното горе *Чадџмирово* (Г);

Верџчин тџтко (Г), *мајкин* брџт; *ујнин* (ЦГ);

Брџнџчина мајка (К), спрема *Блџџчину* кућу вашата је кућа (Л), епа ткае се, *бабина* (Л), она и *Милџвина* је мајка из Баждџрци; *Милина* сестра (ЦГ), *Милина* мајка мџзе; (Р), *Раџдина* раџија (Г),⁸⁹

и *Марино*, на етрву ми дете (П);

осташе си и *Добрџсџвине* и наше (вџјалице) (Г);

деџтата доодџше *Блџџчини* (Л), али, јџдном сам забележила и: Јџ овџја *Дџбриџините* деџа реко да ги учу (П);

⁸⁸ Придеви *Данева* и *Ђорџева* изведени су од имена: *Дане* и *Ђорџе*.

⁸⁹ Придеви *Милина* и *Раџдина* изведени су од мушких имена *Миле* и *Раде*.

паму́к *старовре́мски* што је (Ш), *се́лски* терзија до́ђе (Шп);

ко́њска гла́ва (ЦГ), *Голоче́фска* је маа́ла еднá, по́сле маа́ла *Зладо́фска* (Г), на Миле́ву је ро́[д] *Деветли́ску* (Р), и на *комиш́ску* же́ну па́сла (Шп), ову́ј ће узима́в *најсторску* (ЦГ);

а сѐк то́ј не́ма, *жетва́рско* (Ш), згу́жваф се како *сви́нско* црево́ (П), *се́лско* јагње́ ће ку́пев; за *ту́рско* вре́ме би́ло (Ш);

О́рдан *Јовински* је бија́ (К), па *макидо́нски* сими́ти голéми (Шп), а ми́ смо носи́ли *сви́њски* опáнци (Ш);

кошу́ље *же́нске* (Р), *требеши́нске* же́не бéву (К);

кошу́ље осáмнáјес, осáм му́шке, осáм же́нске (К);

от ку́ћу *дево́ечку*; ја́ има́м и *дево́ечку* вуту́ (ЦГ), от ку́ћу *дево́јачку* доде́к иде, све́ коња́ ће јаа́ (Р), ја́ има́м *дево́јачку* вуту́ (Р), *лиси́чка* ду́пка малéцка (ЦГ); *Ци́ганке проле́сјачка!* (П) и сл.

185. Занимљиво је да код придева у облицима (ном. и ОП) ср. рода јд. функционише само наставак *-о* (дакле, и после палаталних сугласника): *говéћо* ме́со (ЦГ, Р, Шп), *козјо*, *о́фчо*, *кра́вјо*, али најарно *о́фчо* је си́рење (Шп), до *до́љњо* село́ (К), не́ће га чу́ва оно́ј, *ту́ђото* (Р), отишла́ сáм у *ту́ђо* (Т) (в. т. 55).

186. Придеви м. рода јд. када се односе на именице које значе нешто живо имају ОП другачији од ном. и он се увек завршава на *-ога*. Наставак *-ога*, али и наставци: *-ега*, *-оге* и *-ому*, важна су карактеристика заменичко-придевске деклинације пчињскога говора; они су доследно пуни, тј. њихови финални вокали *-а*, *-е*, *-у* нису покретни. При том, наставак *-ега* се среће једино код заменица *мој*, *твој*, *наш*, *ваш* (в. т. 55 и 168), а и наставци *-оге* и *-ому* само код заменица *кога*, *некога*, *свакога* (в. т. 158, 161 и 163). Овај остатак старине, који се чува у нашим јужним говорима, присутан је и на северномакедонском простору (Видоески 1962 : 156; 1998 : 66).

Заклáli ту́ј овнá *голе́мога* (Г), *голиши́вога*, из ре́ку си га дове́до (Л), бо́лан *здрáвога* но́си (Л, Т), и *криво́га* му́жа сáм, *сакáтога* залића́ла (П), не мога́ да га о́ставу *самóга* (Г), на *ста́рога* човéка је му́ка (Л), од ово́га *сагáшино́га* му́жа *скорáшино́га*; ти́ја двé деца́ ми се роди́ше од не́га, то́га *последњóга* (Г) и сл.

Код заменица, редних бројева (т. 195) и броја *један* (т. 189) такође је присутна ова особина:

за *кога* се мучите (П), *некога* нападне, гүши га у сән (Л), *никога* не видувамо (П), не ватав *свакога* (Г), дође за *овога* овдѣ (Шп), ти с *онога* идеш (П), на *таквога* (К), с *тога* *мојега* мұжа (Ш), а *мојега* старца откарали (Г), туј до *нашега* малишана (К), али и: он је по *нашога* отишја (К), куде *њојного* брата и снашку (П), сваки си повикнује *свога* (Ш), да види *каквога* сына сэм имала (К), вѣпра виш *коликога* ймам (Т); ймам *еднога* брата (ЦГ); куде *другога* цѣну се (Т), *десѣтого* отиде (К);

а *кому* рүке врзане, *кому* нөге врзане, *кому* түрено овакој (К), ни му је *некому* нешто даја (Р), све су ми снашке арне, *свакому* нека су арне (П);

коме шәмйју, *коме* фанѣлу, *коме* ципѣле (К), и она *комѣ* да остави (П).

На исти начин понаша се и чланска морфема (т. 199):

скине се он от *коњатого*; и она лисицата му рѣкне на *вукатого* (Т), брат ву осетија, утепаја *елѣнатого* (Л), а *мужатого* па згазили (К) и сл.

Компарација

187. Компарација је аналитичког типа, уколико се и појави неки облик типа *старији* у питању је очигледан утицај књижевног језика.⁹⁰ Када се посебно жели истаћи већи степен присутности неке особине онда се акцентују и префикс *по-* (односно *нај-*) и сам придев (уп. са т. 30):

само он и брат му *постар*; он *појак* од мене (Шп), татко ми је *повисок* бија; татко ми је *побѣл* бија (Ш), брат ми умрѣ си па *помлат* (Л), ај која *поголем* нармак ће донѣсе (Шп), ймаше једнога брата ја, *постарога* (Л);

а Вѣрка тај што је *помала*; она млада, *помлада* од мене (Шп), али на Вѣрицу мајка, јадна, *постара* бѣше (Г), едното колко, шѣсту ли годинку бѣше, једната *поголема*; *по* бѣше *добра*, од мене *поздрава* је била; *помалечка* кад бѣше (Л), неје имаја *поголему* школу никој (Р);

ако га чуваж за два дѣна оно прокисне, *по* неје *убаво* (Г), црно, бѣло, ако је *подебело* (Л), оно маслото *поблаго* од мас (Р);

који са *појаки* ће рабѣтев у поље (Г);

⁹⁰ На пример: тѣј *најстари* (П).

а на сина ми па су *пòмале* девојчице (Шп), па дори смо биле *пòмладе* и прѣдемо преко нòћ (Л); па у овѣј шарѣне, али имала сэм *пòшарене* (Р);

растикѣф се *помали* деца који са; па у Стајофце идеф *пòголемки* (Г);

Мòме ми је *најмал* у Бòр (Л), кэд билò *највећ* мрас (Т) тѣј сін ву *најмлат* (П), тѣј *најстар* ми сін (ЦГ);

тај зэлва ми што је *најмала* (Шп), ја сэм *најстара* (Ш), ја сэм *најзэдња*, нај осѣт што се рòди ја сэм дете (Р);

али *најарно* óфчо је сирење (Шп), млѣко је óфчо *нај убаво*, *нај гус-то* је (Л), а тѣј, *најстаро* дете, мúшко, Наско му име (П), етѣ од *најневальшино* највише лúди (Г), дѣвер ми *најмалечко* давá (Ш), *најбогато* имање йма овдѣја (П), у *најгоре* врѣме сэм билá (ЦГ) итд.⁹¹

188. Осим придева, у пчињском говору могу да се пореде и именице, глаголи, прилози, редни број *први*, што је особина и осталих призренско-тимочких говора (Белић 1999б : 299; Павловић 1939 : 179-180; Стевановић 1950 : 117; Богдановић 1979 : 73-74; 1987 : 228; Ћирић 1983 : 79; Михајловић 1977 : 43, 52, 54-56; Стевановић 1969 : 416; Реметић 1996 : 479; Вукадиновић 1996 : 192-193).

а) Компарација именица: сáмо је окрúгли он, лѣћа је плочњавѣста, овакој као *пò плòчка*; кò[[j] је *пò гáзда* он не мòш свѣ да стигне да ожнѣје (Ш), нѣки који су *пò гáзде* (Шп), ако је жѣнско дете *пò кокòчки* да са (Г); па етѣ га *нај гáзда* у Бáваниште сáг^к (Г) и сл.

б) Када је у питању компарација бројева, забележила сам само поређење једног броја – *први*: кэд ме он прòзва *нај прву* мѣне да ме преглѣдав (Шп), ја сэм *најпрва* овдѣ дòшла (Т).⁹²

в) Компарација глагола: али он *пò се држи*, *пò óди*, ја не мòжу (Л), за едѣње, *пò едѣ*, за рабòту, йч ву се не рáди (П), ја не знáм, ти *пò знаѣиш*, кáжи (Г), она ће *пò кáже* (ЦГ), тѣј сѣмке *пò ницáв*, а онѣј накуде цвѣћкуту надòле *пò не ницáв* (Р), евѣ ги нáши дечишта, од мѣне *пò са оболѣли* свѣ (ЦГ), а блáжно кэд је *пò спрѣмамо* (Шп), па áј да вѣдимо

⁹¹ Када је у питању акцентовање облика компаратива и суперлатива као и спојено или одвојено писање речце *по* и *нај* од позитива, ослањала сам се на „фонетски утисак“ (Реметић 1996 : 479; Богдановић 1987 : 176).

⁹² Изгледа да се једино овај број може поредити (Богдановић 1979 : 74; Вукадиновић 1996 : 193; Михајловић 1977 : 43; Павловић 1970 : 95).

баба_Совѣтино, тој се *пò чује* (ЦГ); како се малко овој попушти, *пò не ајемо*; неје како от козе, *пò не ваља сирење* (Г), *ја там пò не знам* (Г), Бугари *пò нѣсу* (К), али *ја пò не разуму* да ти йскажу, *сиње* (Г), свиње *пò не ранешеву*, *тэк нѣма жито* (Т), оно прокисне, *пò неје убаво* (Г); и он ме *нај чуваше*, *свѣ* (Шп), што је *нај ищѣпено* (Л), *тај ме нај слўша* (ЦГ) итд.

г) Компарација прилога: Добрóсѣв знаје *пòарно* од мѣне да ти каже, но он неће (Г), *ту[ј]* је нѣгде, *пòблиску* (ЦГ), *пò друкше* је (Ш), чѣке, *ја да сѣдну пò доле* (Т), *сваћо*, *сэк пò ласно* (ЦГ), *туру га стапат напрѣт*, па га *туру пò навам* (Л), *сэк пòрано* *ја ће јѣду* (Г), *сэк па још пòтешко* (Р); етѣ, од најневаљашно (изродило се) *највише* лўди; *потражи најнапрет* школу, па *тэк*; *најнапрет* там се избави, там отиде; *најнапрет* си отиде (Г), оно нека је здравје на сви, па и њѣму *најпосле* (Р), Тòза, тѣј гòре, *нај озгор* му кућа (Г), *ја сѣм најзѣдња*, *нај осѣт* што се рòди *ја сѣм детѣ* (Р), *тѣшко* је тој, *најтешко* (Т) и сл.

Пчињском говору није страно одвајање префикса *по-* (односно *нај-*) од речи која се компарира: она је као, *пò* на мајку ми *личи* (Ш), *пò*-малко *туру* (јаја), *пò* ће ги *извѣде* (Г), *нај* ми *арно* овдѣ и *туру сѣду* (Т) и сл. Такође се могу срести и друге необичне или неочекиване конструкције: *има* и *сѣ[к]* *кои пàтеф пò* од нас (ЦГ); *сэк пò помалка* му дѣаф *пѣнсију* (Г); а *пòлани* сливе *има* и *црѣшње* (П).

Бројеви

189. У пчињском говору основни бројеви су непроменљиви. Од тога правила одступа број *један* и делимично број *два*.

Број *један* понаша се као придев, укључујући и наставак *-ога* који има када се односи на именицу м. рода јд. која значи нешто живо (о чему је било више речи у т. 186):

син једѣн у Рўсију, а *једѣн* у Врање бѣше (Шп), *едѣн* имаше три деца (Р);

иду до једнога (К), куде *еднога* цѣну се (Т), на *еднога* човѣка му никнали *зуби* (К), *ймам еднога* брата (ЦГ), *еднога* сина *има* (Л), и повикне *једнога* човѣка; *ја сѣм йшла с еднога* човѣка (Шп);

једна је шѣсти рѣзрет, *једна* четврти (Шп), *једна* стринка ми имаше чѣтири (Л), а *тамо една* сòбица е била (Шп);

*једну*_годину добар бидна; *једну* бѣрбу прођемо па после другу (Шп);

то[ј] *једно* девојче било (Ш);

неје *једно* марамче учинала овакој (Ш), и с *едно* око (Л), па оремо на *едно* место (П);

једни горе, тамо има ги (Ш), а *едни* издођоше (К), кад *едни* људи дојдоше (Г);

даде на *едни* бесници (К) и сл.

Број *један* јавља се и у одричном облику (и тада се понаша као придевска заменица):

а сџ *ниједно* не могу, дете (К), *ниједно* дете не сам познала; ни муруз, ни пченица, ни *ниједно* (Г) и сл.

190. Број *два* је, за разлику од броја *један*, само делимично променљив и има две форме: *два* за м. род и *две* за ж. и ср. род:

овија *два* ги врзаше (Р), па *два* ву тија не биднаше; ће се нађе *два* човека (Шп), теле су да бидев *два* ока; по едн по *два*, па као близнаци (Т), тија су *два*_собора били (Ш), онија *два* ноћа (Р), *два* кладанца што_са (ЦГ), *два* старца су умрели (ЦГ), али *два*_реча никако не ти опростујем (Ш), ако га чуваж за *два* дѣна оно прокисне (Г), двапути по *два*_снопа (донесо) (Л);

две ћеркице (Т), *две*_недеље седи дом; по *две* славе слаavimo; а после ги оружувамо теј *две*_собе горе (Шп), *две*_свиње чувете, зимске па закољете (П), затој сам била у Матарушку Бању *две*_године (П), ја имам сџ *две* струке футу (Ш);

две близнаци (Т), шестина смо и *две* деца – осам (К), *две* њојњи деца (Г), и ће напраев носила, *две* дрвја (Р), *две* магарина (Л), *две* писма му дојдоше (Ш), *две* телчки (Л), *две* ја (ЦГ); по *две* имам от сви деца (Шп), буриња *две* има (Л), *две* деца имаше (Л), *две* закламо јарики (Ш), и му даде *две* каначики (ЦГ), и *две* сџри кучишта води (Р), па чувам праци *две* (Р), Богдан има *две* телци и твојето, три (П), продадомо телци *две* (Ш); с овија *две* сам се туј порађала (Т), па з *две* очи (Л), по *две* села ли идешемо (Т) и сл.

Број *оба* има следеће форме: *оба*, *обадва*, *обе*, *обадве*:

оба у војску погинаше (Ш), нежењети су *оба* (Шп), наши мџи *оба* су млади умрели (Т);

нѐмаше ги *о̀бадва* сѝнови (Ш);

о̀бе (бабе) умрѐше (П), овѐј на̀ше, *о̀бе* су ишлѐ (К), мѝ смо, дѹшо, *о̀бе* појале (Т), на *о̀бе* кра̀ве ако ѝма по два ко̀лача (Г);

бо̀лне смо *о̀бадве* (Т);

деца̀та *о̀бе* не ва̀лав (К), ћѐрка ми ѝма *о̀бе* девојчѝња; па тѹ́ј сѝн ми ѝма *о̀бе* му̀шки (ЦГ), и *о̀бе* оку̀па (Т), умрѐше си *о̀бе*, па од бо̀лес, дек је заимало лека̀р, па ће однесе́ш дете куде лека̀ра (ЦГ), ови́ја деца́ *о̀бе* двѐ нѐспособни (К) и сл.

191. Бројеви од *три* до *десет* имају очекиване форме:

*три*_бу̀ве ме пецна̀ше (Шп); мѝ смо на ма̀јку *че́тири* били́ (Л), ја сѝм *че́три*_го̀дине била́ ценена́ (Т); по *пѐт* ко̀ња су имали́ (Ш); *ше́з* бѐву ку̀ће (Т); по *се́дам* недеље́ смо пости́ли (Л); *о̀сам* ћели́ма је дала́ (П); на *девет*_ме́ста (Ш); же́не са ра̀ђале по *де́сет* (Р) и сл.

Бројеви *седам* и *осам* обично имају облик *се́дам*, *о̀сам*, а може се спорадично чути: По *се́дам* недеље́ смо пости́ли за Велигден (Л), то́ј се збе́remo по де́вет, по *се́дам* (ЦГ), овѐја се *о̀сом* сѝг ојагњи́ше (Р), *о̀сом* нѐкције сѝм доби́ла (Г).

192. Бројеви од 11 до 19 и неке десетице обично имају два лика: без вокала *e* на крају и са њим. Облици са вокалом *e* фреквентнији су на крајњем истоку (ЦГ, Р, П), с тим што десетице од 50 до 90 увек имају вокал *e* на крају:

по *идина́ез* деца́ една́ е ра̀ђала (Р), *идина́есе* (ЦГ); *двана́ез* деца́ на ма̀јку били́ (Р), *двана́есе* (ЦГ), *трина́јес* ме́сеца у партиза̀ни (Шп), па *трина́есе* дѐна по ку̀куру[с] се влѐкја́ (П), двѐ плѐвне по *че́трна́ес* ме́тре (Г), *че́трна́есе* (ЦГ), по *петна́ез* ду̀ше бе́ддвев (Л), по два́ез дѐна по *петна́есе* се́ду; у *шесна́ез* го̀дине (П), *шесна́есе* (ЦГ), на *се́дамна́ес* ме́ста са ко̀нци били́ (Л), по *се́дамна́есе* деца́ су имали́ (П), кошѹ́ље *о̀самна́јес* (К), *о̀самна́есе* (ЦГ), ја́ сѝм се мла́да уда́ла у *деветна́ез* го̀дине (Шп), *деветна́есе* (ЦГ);

два́јез ди́нара му да́демо (Т), *два́есе* дѐна ми одели́ше да ле́гам до́ле (Р), она́ *два́јес* пед_го̀дине (Т), *три́ез* го̀дине за́едно и *три́есе* напреди́ била́ (ЦГ), *три́јес* и *о̀сам* (К, Г), *че́терѐс* (К), носи́ла сѝм по *че́тересе́* и *две*_ки́ла вре́ћу (Л), *педесе́* о̀фце (Т), кома́ј *шеесе́* го̀дине чо́вѐк (Ш), *се́дамдесе́* и *двѐ* пу̀не ѝмам; *о̀самдесе́* ља́ка су били́ (Т), а ја́ ѝмам *деведесе́*_го̀дине (К) итд.

193. Бројеви од *сто* до *хиљаду* имају следеће облике:

по *сто* човѣка ће се збѣреф (П), *сто* и *пѣт* човѣка водили смо у свѣтови (Т), *сто осѣмдесе* кила еднѣто; око *двѣсте* флаше ѿмам (Л), мѣжда ѿма по *двѣсте* дѣше (Т),⁹³ по *триста* снѣпа (Шп), *триста* и *шеесѣ* дѣнара (ЦГ), по *чѣтристо* снѣпа је имѣја (Шп), *чѣтристѣтине* (К, Г), *пѣтстѣтине* дѣнара је далѣ (П), *шѣстѣтине*; *сѣдѣмстѣтине*; *осѣмстѣтине*; *дѣвѣтстѣтине* (К, Г), по *иљѣдо* кила јѣдѣн вѣл мерѣја (П), *дѣвѣ иљѣде* (ЦГ), по *сто иљѣде* дувѣн сѣдимѣ (Шп) и сл.

194. Порѣд чѣстих конструкција типа *два-три*, у пчињском говору могу да се чују и оне мање обичне *два-тринаес*:⁹⁴

по *два-три* дѣна тѣмо су (Шп), јѣ сѣм докарувѣла по *три-чѣтури* врѣше пѣпѣр из бѣчу (Л), ѿмам *пѣ-чѣс* вѣте (Г), *ше-сѣдѣм* гѣдине сѣм с њѣга живѣјѣла (Р), па јѣ сѣм преко *дѣвѣес пѣ-чѣз* гѣдине бѣлесна (П), *дѣвѣес[с] сѣдѣм-осѣм* гѣдине ѿма (Шп), ѿмѣшѣмо *триѣс* и *пѣ-чѣс* ѣфѣ; а ѿн *сѣдѣмдѣсѣ* и *пѣ-чѣс* (Л), ѿмам *сѣдѣмдѣсѣ* и *сѣдѣм-осѣм* гѣдине (Р);

по *два-тринаѣз* дѣна врѣшѣмо сѣс кѣњи (Л), тѣра *пѣ-чѣснаесѣ* мѣжа ѿма (ЦГ) и сл.

195. Рѣдни бројеви мењају се као прави придеви (што подразумѣва и пуни наставак *-ога*, о коме је било више говора у т. 186):

ѿн не чѣје, а гѣзда *пѣрѣви* (Ш), тѣ[j] је бијѣ *пѣрѣви* комшѣја с њѣ (К), *пѣрѣви* пѣт га преорѣмо (ЦГ), ис *пѣрѣви* крај еднѣ прѣсе закѣлемѣ (Шп);

при крај мѣсец ѿдѣв, прѣт *пѣрѣвога* (К);

јѣ сѣм *пѣрѣва* (Т), ћѣрка ми *пѣрѣва* (ЦГ); бѣремо *пѣрѣву* бѣрбу (Шп);

пѣрѣви пѣтли (Г);

пѣрѣвѣо дѣтѣнѣ (Л), *пѣрѣвѣо* што се родѣло (Ш); тѣј *пѣрѣвѣо* дѣте кѣт сѣм имѣла (Шп) и сл.

Рѣдни број *пѣрѣви* занимљѣв је по свѣм облику неодрѣђѣног вида: па ми тѣј умрѣ *пѣрѣвѣн* домаћѣн (Л), кѣј дѣјде *пѣрѣвѣн* гѣс, тѣј ће га сѣче (Т) и сл.

⁹³ Остѣци дуѣла – *дѣсте* (а у некѣм говорѣма и *тристе*) нѣсу рѣтки у призренско-тимѣчким говорѣма (Павловић 1939 : 181; 1970 : 93; Ремѣтић 1996 : 497).

⁹⁴ Конструкција *два-тринаес* среће се и у призренском говору, међутѣм, тамѣо се може чути и *пѣ-шејѣсѣд* (пѣдѣсет-шѣдѣсет) (Ремѣтић 1996 : 497), што је странѣо пчињском говору.

Немáло *дрўг* дэн (Р), а тáмо *дрўг* је па обичáј (П), па *дрўги* пўт га па преорáмо; па онéј *дрўги* сйн на гóрањ спрát (ЦГ);

куде *дрўгога* цéну се, прет кўма се сáмо направи ђувéчка, пре[д] *дрўгога* нé (Г);

на *дрўгу* сéстру ми пóла дáде (Ш), па у *дрўгу* кўћу йдеф (Р), па си йде па з *дрўгу* (Г);

и онó детéто *дрўго* плакáло (К), какó је на *дрўго* детé турила йме (ЦГ), па да кўпимо *дрўго* прáсе (Шп);

дрўги нéје имáло (К), доóдев ми *дрўги* унўци (Г);

тўј гу знáм, *дрўге* не знáм (Г), и на *дрўге* пóмогну (К), да нéамо *дрўге* рабóте (Шп);

дрўги девојчики се набрáли (Г), по *дрўги* сéла (Г);

трéћ дэн (Л), грўмен тўри по толичэк, па дрўг^к онáм, па *трéћ* укрсти (Ш), па нéкој и на пáтерицу наврáти и тэк, по *трéћ* дэн (Шп), па настрадá о[т] *трéћи* спрát; *трéћи* пўт га истришáмо (ЦГ);

тáј што је *трéћа* по рét, ћérка (Л), *трéћу* плóчу да удáри, ћéро, не мóже (Ш), еднóто *трéћу* гóдину (Л);

трéћи пéтли (Г);

четврти пўт га садймо (ЦГ);

а деда_Цáне па седамдесé и три_гóдине и *четврта* (Шп);

пéти пўт га прашймо (ЦГ);

овé[ј] је *шéсти* мушкáрацат (Ш), *шéсти* пўт га загрћáмо (ЦГ);

шéсту ли гóдинку бéше; *шéсту* гóдину је (Л);

сéдми пўт смо ги вадйли (ЦГ);

сéдмо ли је тој детé (Г);

óсми мéсец (Г);

домаћин какó је умрéја *óсма* гóдина (К);

девéти дэн ће му тўреф субóтнину (Р), онó нáјесен – бéж *девéтого* новéмбра (Г);

јá сэм *десéти* дéл од рабóтник (Р);

десéтого óтиде (К);

идйнаесто детé је имáла (Р);

кэд јá бéше *дванáесту* гóдину (Л);

седэмдесé и двé пўне ймам до *петнáестога* мáја (Г);

седмнѐсту ли годину сѐм билá (ЦГ);
деветнѐсту годину сѐм билá (Л);
 још око *двајѐз девѐти* (К);
 ја сѐм *четерѐс прѐве* ли, *дрѹге* ли за њѐга дóшла (Шп);
 а ја *седамдѐсету* (Л);
седамдѐс трѐћу сѐм узѐла (Т);
 па има *седамдесѐ* и *четврту* годину (Л) и сл.

196. Збирних бројева нема, као ни у другим говорима ове дијалектске области (Белић 1999б : 464; Богдановић 1987 : 176; Реметић 1996 : 498; Вукадиновић 1996 : 196), осим неких специфичних случајева:

двои камења у воденицу, под едѐн крѐв мѐлав бра̀шњо (П), имаж *двоји* очи; при мѐне *обоји* заедно су дарувáли, дарујев, и он даде на бабу и овај дарује (Ш), има и ко̀ла *трои* (Л), туј има једна *тројеглáва* змија; с волѐви упрѐгнени *четворија* ко̀ла (Г) и сл.

197. Недостатак збирних бројева пчињски говор надокнађује бројним именицама на *-ина* и *-ица*.⁹⁵ Њима се означавају скупови јединки различитог рода:

а) а тѐк у једну каленицу *петина* ће кѹсав (Ш), едѐн имаше три деца и они двоица, тој су *петина* били (Р), *шестина* смо и две деца – ђсѐм (К), *шестина* доодише (Л), та *седмина* су били кѐт сѐм ја дóшла (К), *седмина* ли бѐву сѐнови (Т), по *десетина*, по два-тринајес јајца ту̀рамо (Г), па седѐ *десетина* дѐна (Л), за бугарско сѐм билá *десетина* године (К), *десетина* офчице музу (Т), сѐк *не-честинка* сáл је имáла Свете_троица, нема (Л);

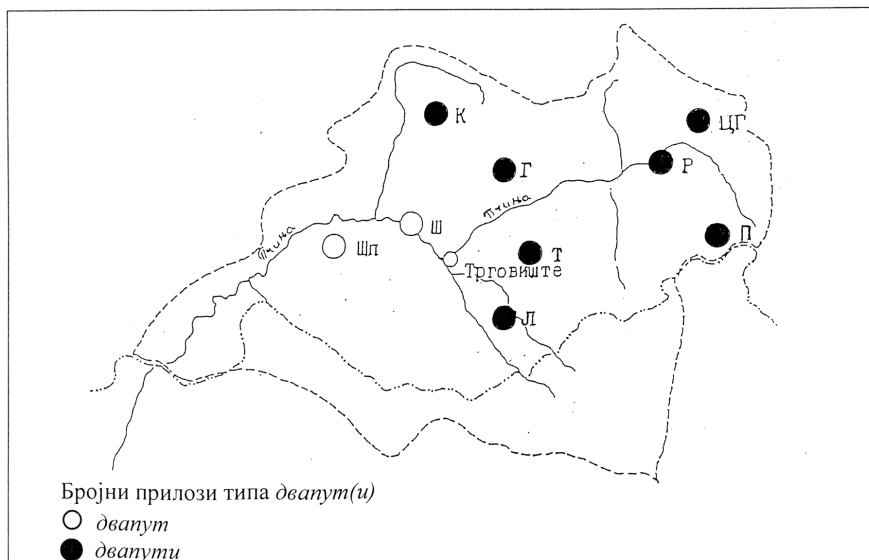
б) нежењети су *обоица*; сѐк по *двоица* стáрци, кудѐ едѐн, кудѐ *двоица* (Шп), две снашке туј бѐја и сѐновите *двоица*, али и: *дваица* бра̀ћа има (Т), а *дваица* дѐм (Л), дѐведе *троица* по̀пови (Г), имаше *троица* бра̀ћа (Р), стáрци сѐм *четворица*, ћѐрко, дочувáла (Ш), у ку̀ћу бѐја ми три зѐлве и Јовáн и Дѐмко – *четворица* (ЦГ), и деца имаше троица, *четворица* бѐву (Л) и сл.

⁹⁵ Таква је ситуација и у другим сличним говорима (Ђирић 1983 : 82; Богдановић 1979 : 77; 1987 : 176-177).

198. Уобичајени су бројни прилози:

па ли ја води Станимира *једџмџут* (К), а *едамџут* лџго (Т), сџмо још *емџут* да га мџзгам (Р), ја *емџут* пина (Л), доодев годишњо по *једџмџут* куде мџне (Р), од *дџџут* су ми даваџи наџграду за тоџ (Шп), *дџџут* смо се видџли (Ш), *дџџути* по два_снџпа (донџсо) (Л), по *дџџути* ћу га цџнем (Р), њџму су црева вџдени *дџџути* на астаџл (П), *дџџути* ги тџрашемо (Т), па ву дава на њџма о[д] *трџџут* (Шп), иџдеше по *дџџут*, *трџџут* годишњо (Ш), мџне ме је *трџџути* удриџа (К), *трџџути* данџске деца да еџев (Г), *трџџути* доодише за мџне (Р), па ги *трџџути* рџкете намаза (П), по *четри_џути* доодеф, пџт (Р), *девет_џути* је за мџне доодиџа, десџти_џут ме је одџџа (ЦГ), по *дџсет_џути* дрџва ће донџсу (Л), *сто_џути* (ЦГ) и сл.

Занимљиво је приметити да се облици типа *дџџут* чују само на крајњем западу (Шп, Ш), док су у свим осталим пунктовима доминантни облици типа *дџџути* (в. карту 11), као што је и у суседним бугарским говорима.

Карта 11

Члан

199. Једна од битних карактеристика говора југоисточне Србије и суседних македонских и бугарских говора јесте употреба члана.⁹⁶ У пчињском говору, међутим, нема тростепеног система чланских морфема (-в, -т, -н, -ва, -та, -на итд.), већ су присутне само члановане форме с елементом -т (в. тачку ниже). Иначе члан добијају: именице, заменице, придеви и бројеви. Чланска морфема има наставак -ога као у заменичко-придевској деклинацији онда када означава нешто живо м. рода јд. (а о чему је било више говора у т. 186). Примери:

а) и побегја *вукат* (Г), што ву загина *мужат* (Г), овџ бѣше *синат* ми купија (Ш), *снегат* голѣм ли је? (Л);

скине се он от *коњатога* (Г), Тоза заминаја сас *коњатога*; свѣ како сѣња по *коњатога* Тозинога ишло (Г), стра ги от *старцатога* (Шп), ја викам на *старцатога* (ЦГ), и она лисицата му рѣкне на *вукатога* (Г), брат ву осетија, утепаја *елѣнатога* (Л), а *мужатога* па згазили (К);

и онај вода ждркнувала ис *каменат* (Р), от *крват* се човек увампирија (П), принеси ми *ременат* (ЦГ), ће свију *шипѣкат* (П), и месо свѣ се упржи сас *кромидат* (Ш), сас *пепелат*, вика, да се намажете; нема овакој по *дварат* (Г), ја сѣм билá баш у *паталѣкат*, Славе (ЦГ);

утече *крвата* (Г), смѣче ми се *крпата* (Л), *снашката* ми овџ Драганова (Ш), да ли је доодила *ћерката* (Р);

из *маѣлуту* дојде; у август сѣм пала и[с] *сливуту* (Л), ти неће се помѣриш от *кућуту* (Г), што се изгори от *сламицуту* (Г), она па тај Сѣвда бѣше рѣд на *бабуту* нашу (Г), он вика на *женуту* (Л), ние појемо на *пченицу* (Р), почѣло узѣ *јабукуту* да се качи (Г), она гу *жетрвуту* онуј дарује (Г), ти ће држиш *кукуту* (П), вржемо *љуљкуту* онде (Р), лѣжеф се з *девојкуту* (Г), како удри с *рукуту* (Р), неки деца там сѣ *стокуту* куде отидев (Г), слѣшкиња по *болницуту* (Р), по *сламуту* каквѣ ти нема (Г), свѣ на *собуту* прозори искрши (Г);

и оно *детѣто* друго плакало (К), оно *маслото* поблаго од мас (Р), кѣт се оцѣди *сирѣњето* (Г);

⁹⁶ Прецизније, чланска морфема позната је тимочко-лужничкој зони, има је и у запланском говору, али се не зна да ли је у њему члан стар или је унесен из оближњег лужничког говора (Белић 19996 : 300-302). О употреби члана у бугарским и македонским говорима видети цитирану литературу у: Богдановић 1979 : 74; Вукадиновић 1996: 197.

дај ми от *кравајчето* (Л), урда се направи, урда од *млекото* (Г), да узнеш од *сирењето* (Т), од *мезвето* поголема бубалката (Ш), тој му сапун на *детето* (Г), па пре[д] *детето* расипаја камења едн куп (Г), а на *најсторчето* јадно дала црну (ЦГ), па си га *матичето* узедо (К), омй га *острилото* (Г), *сѣното* не мож га зберемо (Л), испратила га тој *сирачето* (Т), па сѣ *стапчето* си зборим (Р), дигне се на *млекото*, на вр масло (Р), и у *ситото* погача (Т), Станике, има ли у *шиието*? (Л);

они *коњите* се угрејѣф (Р), и они *људите* дојдоше (Г), *офчарите* кад билй (ЦГ), а *синовите* доодев (П);

ја да ву причам од *ћаволите* (ЦГ), оно ги води *воловите* (П), а *лебовите* ги после искршев (Т), не можу *речовите* да знам (П), *старците* ги ископа одвека (Г), па с *ножѣвите* овакој нагоре (Р), врце на *опанците* от конопје (Ш);⁹⁷

девојките се одадоше (Шп), викаја *женете* ће дојде поштѣр; *офцете* кад бегале (Г), *ћерките* слабо доодев (П);

насиѣм и у *дрѣјете* (Р), и си узнев *јабукете* (Т), *козицете* ги чувамо због месо, за лете (Ш), *офцете* ги ја брго вати (Г), кѣт појде с *кравете* (ЦГ), и оно криви јагњето по *офцете* (П), вика одонут по *свињете* (ЦГ);

децѣта ми јадни (Г), чорбуту расипемо, а *зрната* у брисѣљчики (Р), *јаганците* си сисѣв (Т);

кѣкѣв лебац ћу ни омѣсим на *децѣта* (ЦГ), да[ј] *јајцата* да ги тѣримо тамо (К), па натѣрано на *магаринѣтата* товѣр озгор (Л) и сл.

Члан добијају, истина ређе, и имена, називи места, народа и сл.: па онѣј *Слађанат* нѣон (Р), тај *Зорицата* там (Т), Љубинка трља, трља, па и она *Јаворката* (Р), *Рушката* носеше оздола (ЦГ), а тога сѣм га највише школувала *Миланчето*; знајѣш ли га *Миланчето* (Р);

чѣтири пѣти сѣм тѣрана ја у *Врањето* (Т);

Бугарите ми дадоше (Т).

б) *мојѣт* је домаћин от Шиптѣри погинаја; и *мојѣт* мѣш (Р);

⁹⁷ За м. род мн. члан је *-те*, међутим, имала сам утисак да је информатор из Г изговорио и следеће облике: *моити* искочише и они искочише; *моити* (зуби) испѣдоше; *мѣжити* накѣсеф; *дражефцити* (Г). Иначе, за члан *-те* у мн. м. рода Белић каже да се каткад употребѣва уместо облика *-ти*. Иако не пориче ни утицај са стране (бугарских говора), сматра да „речи у којима се *те* употребѣва имају често *е* у пом. plur. И то *е* могло је бити пренесено и на заменицу: *биволе те* I Баб., *Бугарѣте* I Балт...“ (Белић 1999б : 303). Мени се ипак чини да је у пчињским говорима члан *-те* у м. роду мн. утицај суседних бугарских, али и македонских говора (Видоески 1962 : 149).

ал он не смејеше от *мојетога* старца; на *мојетога* старца мајка; *мојетога* старца да зберев; с *мојетога* дјевера у војску ишја (Г);

и она, од *мојат* белек (ЦГ);

мојата двајес на све три има ћерке (К);

мојето боље беше (Шп);

та̄м ли, куде и *моите* (Р), *моите* се уплашили (Г);

а *мојете* осам се ојагњише (Р);

ја̄ ву да̄ду од *мојете* о̄фце (ЦГ), куде ми ден̄а *мојете* козице? (Р);

твојуту женӯ и твој̄ деца̄ ће утепа (Г);

Богдан̄ има две̄ телци и *твојето*, трӣ (П);

ис *твојето* гоче̄ ва̄ди (Р);

твојете како̄ су? (Г);

у црквӯ беше̄ *његовата* жена̄ (Г), рекнала̄ ба̄бата, *његовата* си ба̄ба (ЦГ);

ов̄ј̄ те̄ше га̄ изе̄де да̄ беше̄ на *његовете* године (Р);

и *њојниат* живот̄, синко (ЦГ);

ма *њојната* ћерка (ЦГ);

на *ћеркуту* то̄ј, на *њојњуту*; на *ћерку* непре̄дено, на *њојнуту*; пра̄-ти гӯ *њојнуту* у воденӣцу (ЦГ), ће̄ пра̄ћа *њојњуту* *ћерку*; у *њоњуту* кӯћӯ жӣто сипала̄ (Р);

на *њојњото* да̄вала̄ белӯ вӯну да̄ пе̄ре (П), рекнала̄ на *њојњото* дете̄ (Л), све̄ *њојњото* проме̄њала̄ (Г), *њојњото* природила̄; а он̄и *њојњото* уда̄вили (Р);

њојнете се *ћерке* иженӣше (Р);

куде̄ *нашетога* све̄ д̄ен (К);

не̄маше̄ га̄ је̄ стра̄ *нашетога* старца (Г);

па̄ мӣ с̄ас *нашуту* сӣ ве̄јемо (Г);

нашото мале̄цко̄ ка̄шља (Г);

ӣ узнев̄ га̄ *нашото* (теле) (П);

и он̄и се̄ збра̄ли бе̄ву и *нашите* осам (К);

овӣја̄ *нашите* де̄ца̄ (ЦГ), а *нашите* де̄ца̄ на̄ сва̄дбӯ ишлӣ (Г);

спре̄ма̄ Бла̄гичинӯ кӯћӯ *ва̄шата* је̄ кӯћа̄ (Л);

зна̄м гӯ ја̄ *ва̄шуту* кӯћӯ (Л), па̄ зар̄ и бра̄та̄ и та̄тка̄ испратӣ у *ва̄шуту* војнӯ (К), ма̄ ко̄ј̄ сте̄ња̄ у *ва̄шуту* со̄бу (Г);

бија́ бра́т ми у *ни́нуту* војску напರೆ́т (К);
они́ су *сви́те* – но́кти; у Бра́ње са *сви́те* та́мо (ЦГ);
пита за *сви́те* (нокти); та ни́е ра́њимо *сви́те* (ЦГ);
кэ́т и́демо – *свѐте* и́демо (Р), ма *сѐте* су ми три́ а́рне сна́шке (П),
да се *свѐте* сѐг ојагњи́ле (Р), пи́ше ли *свѐте* три́ (краве) (ЦГ);
о́н не теа́ја *свѐте* три́ да во́ди; и у *свѐте* ка́пне (ЦГ);
па *сви́те* са ишли́ по неку́ го́дину; они́ су оста́ли гла́дни *сви́те*
(Р), *сви́те* пѐт у шко́лу и́дев; они́ (деца́) свѐ у бело – *сви́те!* (ЦГ);
тако́ј сѐм ги чува́ла *сви́те* пѐт (Л) итд.

в) а тѐј *ма́лиат* сѐк у Кума́ново ре́коше, та́м (Л), овѐј овде́ бѐше
ма́лиат (П), овѐ[j] је дире́ктур у Комуна́лно *ма́лиат*; тѐј *сре́дњиат* се
жени́; ишѐја е *пре́дњиат*, ора́ја; *ста́риат* кэ́т се бѐше жени́ја (Л), вози́
ме тѐј *ста́риат* си́н (П);
кэ́т сѐм га ово́га *ма́лотога* има́ла (Л), *ста́ротога* си́на и њѐга ће га
ва́ти; њѐга ће га ва́ти војска и *ста́ротога* и то́га *сре́дњотога*, а *ма́лото-*
га не́; тѐј по *ста́ротога* (П);
за́врши ву та́ј *ве́ликата* (Т), *де́сната* не́ма, а *ле́вата* и́ма (П),
мале́чката ене́ гу спи́це (Л), та́ј *пре́дњата* ми ће́рка (Л), та́ј *сре́дњата*
ми је била́ сѐдѐм го́дине овде́ (П), та́ј *ста́рата* што се ода́ла (Шп), а та́ј
ста́рата си умре́; кэ́[д] до́ђе та́ј *ста́рата* ми сна́шка (Л), сре́дњу шко́лу
за́врши *ста́рата* (Л);
јо́ш на *ма́луту*; сѐ *сре́дњуту* петна́есе, а од *сѐдњуту* ни́једно (П), у
го́рњуту ку́ћу сама́ умре́ла (Р);
како́ трупче́ дебе́ло, како́ *мале́цкото* на́шо дете́ (Г), *голе́мото*
носи́ло у не́што (Л), ово́лки бри́ч па овде́ и́ма *о́строто* (ЦГ);
се́кја от пѐ́те па му дава́ја о[т] *твр́дото* (Л), па на оно́ј *му́шкото*
му, ви́кашеву, дава́ли (К);
а не́ки па на *голе́мете*, па па́рице не́ке (даде) (Г);
у́јкиниат живо́т (Р);
Стои́лковата ба́ба (Р);
Твр́ди приво́ј до́ле, куде́ *Пе́риното* (ЦГ);
г) *једѐнат* је бија́ у дру́гу држа́ву (П);
једна́та работи́ у Трго́виште (Л), *една́та* је два́ез го́дине (Т), а *ед-*
на́та но́га бо́са (П);
помѐри *едну́ту* но́гу (Л);

једното у школу ће појде, порасе; *једното* отиде напрѐ[д] девојче (Г), па *једното* окце му је кварно (П);

двата доодеф сина (П), старците *двата* (ЦГ);

имаше свекрва *двете* кад роди (Р);

кад ја дооди *првѣиат* пѹт (ЦГ);

тѣј бѣше от *првѣотога* (Р);

а *првѣуту* годину девојчиња идев (Л), от *првѣуту* једно је имаја (П);

и Јован тѣј *друѓиат* син (Г), после, *друѓиат* есен (Т);

па се *друѓата* ожењи (зѣлва) (ЦГ), а *друѓата* рѣкла нѣ (Т), а *друѓата* како бѣше (Г);⁹⁸

друѓуту годину нѣ (Ш), што је у *друѓуту* државу бија (П);

па онија *друѓите* испече (лебови) (ЦГ);

четврѣиат син (ЦГ);

и *седмото* малѣцко, тѣј иде си оно сал (Л);

имав *двоицата* (Т), а овѣја *троицата* по дојдеф (ЦГ) и сл.

200. Важне су још две појединости везане за употребу члана у овом говору:

а) на крајњем западу употреба члана упадљиво је редукована⁹⁹ и

б) у јужном делу Горње Пчиње (Т, Л) забележила сам и члановане форме с елементом *-в*:

па ја причам *детѣво*; не знаје *детѣво* (Л), *детѣво* пије ли? (Т), а *девојчево* ме питује (Л);

снашкава ми дојде; *децава* ли?; и ја не теја да казујем на *децава* (Л).

Верујем да се појава ових облика може тумачити чињеницом да су пунктови Л, Т у непосредном суседству македонских села.

⁹⁸ О месту акцента чланованих форми в. у т. 25.

⁹⁹ Да будем прецизнија, у Шп се врло ретко срећу члановане форме, а у Ш их је један од мојих информатора врло ретко употребљавао.

Глаголи

201. Глаголски систем говора Горње Пчиње у основи је сличан глаголским системима других призренско-тимочких говора. Најбитније су му следеће карактеристике:

- а) непостојање инфинитива и гл. прил. прошлог;
- б) наставак *-у* у 1. лицу јд. през. неких глагола;
- в) наставак *-в* у 3. лицу мн. през.;
- г) честа употреба аориста како од свршених тако и од несвршених глагола;
- д) наставак *-мо* у 1. лицу мн. аор.;
- ђ) наставак *-те* у 2. лицу мн. аор. (у једном делу Горње Пчиње);
- е) релативно честа употреба имперфекта уз два начина образовања множинских облика: прво, наставцима: *-јамо*, *-ја* и друго, наставцима: *-шемо*, *-шев(у)*;
- ж) футур I гради се по моделу *ће+през. глагола који се мења* и при том се врло ретко може чути и речца *да* између ова два облика, а осим тога у једном делу Пчиње у 1. лицу јд. сачуван је облик *ћу*;
- з) нема потврда футура II;
- и) у грађењу потенцијала употребљава се облик *би* за сва лица јд. и мн.;
- ј) наставак *-ја* у м. роду јд. рад. прид.;
- к) многи глаголи се разликују од истих глагола у књижевном језику (семантички, морфолошки, фонетски), а неки од њих мењају своје основе по којима граде облике.

Презент

202. У 1. лицу једине презента, већине глагола, сачуван је стари наставак *-у*, што представља дубок архаизам. Наиме, у далекој прошлости нашега језика сви глаголи могли су се поделити на тематске и атематске, при чему је ових последњих било само неколико: *ксмь*, *вѣдѣти*, *дати*, *исти*, *идѣти*. Наставак за 1. лице јд. през. код атематских глагола био је *-мь*, а код свих осталих (тј. тематских) био је *-ж*. Генерисање наставка *-м* у 1. лицу јд. през. заједничка је особина свих српских говора. „Оно се извршило у току XIII века, али му је почетак старији [(Даничић, Ист.

Облика 262)¹⁰⁰ [Белић 19996 : 336]. Међутим, у говору Горње Пчиње тај процес није извршен до краја. Слична је ситуација и са прешевско-бујановачким (Барјактаревић 1966), кумановским (Видоески 1962) и говором Мрковића (Вујовић 1969).¹⁰⁰

Пођимо од облика презента некадашњих атематских глагола:

Глагол дати, у 1. л. јд. през., појављује се у следећим облицима: *да̀ду* (Шп, К, П, Р), *даде́м* (Р, ЦГ), *да̀дем* (К, Шп), *дам* (Ш, П, Шп), дакле, стари атематски глагол овде није доследно сачувао наставак -м у 1. л. јд. през. У осталим лицима обично је: *даде́м*, *даде́*, *даде́мо*, *даде́те*, *даде́в*, или са акцентом на првом слогу (као у Ш, Шп).

Глагол иасти најчешће има облик на -у у 1. л. јд. през. *је́ду* (Р, П, Т, Л, К, Шп), а тек спорадично може се свугде чути и *једе́м/је́дем*.

Глагол нде́ти доследно чува наставак -м у 1. л. јд. през.: *и́мам* (ЦГ, Р, П, Т, Л, Г, К, Ш, Шп), *не́мам/не́ам* (ЦГ, Р, П, Т, Л, К, Ш, Шп).

Од глагола ка̀м употребљавају се енклитички облици: *са̀м*, *си*, *је*, *смо*, *сте*, *са* (ЦГ, Р, П, Т, Л, Г) или *су* (Шп, Ш, К, Л, Т) и одрични облици: *неса̀м*, *неси*, *неје*, *несмо*, *несте*, *неса/несу*. Дакле, сачувано је -м у 1. л. јд. през.

Глаголи код којих се у српским говорима задржао стари наставак у 1. л. јд. през. (*хтети*, *моћи*) и овде имају исти наставак: *о́ћу*, *не́ћу*, *могу* (К, Ш, Т, П, Шп, Г, ЦГ) и *можу* (П, Г, Р, Л, Т). У мом материјалу постоје само ови облици, нисам наишла на: *о́ћем*, *ћем*, *не́ћем*, *мо́жем*.¹⁰¹

203. Облике 1. л. јд. през. свих осталих глагола, из мог материјала, даћу распоређене по Белићевој подели на глаголске врсте, при чему ће у оквиру сваке глаголске врсте бити дати прво примери са наставком -у, а затим они са наставком -м. Овако ћемо лакше пратити фреквентност наставка -у по глаголским врстама, а и биће боље истакнута глаголска врста у којој -у није сачувано у 1. л. јд. през. Иначе, у пчињском говору 1. л. јд. през. са наставком -у не може се никако заменити са 3. л. мн. през. због тога што је у 3. л. мн. през. уопштен наставак -в.

¹⁰⁰ Детаљније о томе у: Костић 1997/98.

¹⁰¹ Ове облике Белић је забележио у Врању и околини: Врањска Бања, Кумарево, Нерадовце (Белић 19996 : 337).

I врста

Примери са наставком -у:

пáсу (Г), *трéсу се* (П), *устрéсу се* (П), *дóнесу* (Шп, Т, П), *однесу* (Шп, К), *однéсу* (Р), *пóнесу* (Шп, К), *у́несу* (Р), *мúзу* (Р, П), *и́змузу* (К);

гњéту (Шп), *плéту* (Г, Л, П), *сплéту* (Ш, Г, Л), *довéду* (П), *дóведу* (Г), *и́веду* (Шп), *повéду* (Л), *пóведу* (П), *јéду* (Шп, Л, Т, П), *зáједу* (П), *и́зеду* (П), *наједу се* (П), *на́кладу* (П), *прéду* (Л, П), *дáду* (К, Р, П);

пéчу (Р, К), *испéчу* (Р), *прéсвучу* (Т), *сéчу* (П), *остри́жну* (Л), *мóгу* (Шп, Ш, К, Т, Г, ЦГ, Р, Л, П), *мóжу* (Г, Т, Л, Р, П);

сáпру (Р);

у́зну (Шп, Ш, Г, Л, П), *у́зну* (Ш, П);

и́ду (Шп, Ш, К, Г, Л, П), *до́јду* (Т, Г, П), *дођу* (Шп, Ш, К), *нађу* (К, Г, П), *оти́ду* (Шп, Р), *оти́ду* (Шп, К, Г, Р), *оти́дну* (Ш), *пóјду* (Л, П), *пóђу* (Шп), *прéјду* (П).

Примери са наставком -м:

пасéм (ЦГ), *донéсем* (ЦГ, Р), *изнéсем* (Р), *однéсем* (Р), *унéсем* (Р), *мúзем* (Р);

плетéм (ЦГ, Р), *исплетéм* (ЦГ), *извéдем* (Р), *једéм* (ЦГ), *предéм* (Р), *дадéм* (Р);

пóчнем (П), *кúнем* (ЦГ), *у́знем* (Ш);

и́дем (ЦГ, Р, П), *до́јдем* (ЦГ, Р), *дођем* (Шп), *најдем* (Р), *ојдем* (Р), *оти́дем* (ЦГ, Р), *пóјдем* (ЦГ, Р).

II врста

Примери са наставком -у:

бáју (К, Л), *огрéју* (П), *смéју се* (Г, П); овим глаголима прикључили су се и: *жнéју* (Шп), *смéју* (ЦГ, П), *умéју* (ЦГ, П, Р), тиме што су проширили основу (више о њима у т. 289, 287 и 288); *ору* (Л, П);

и́сину (К),¹⁰² *пóсину* (К),¹⁰² *посину* (Шп),¹⁰² овде долази и глагол *ску́бу* (П)¹⁰³ из I врсте;

¹⁰² У мом материјалу наишла сам на следеће облике овог глагола: *сипáја*, *сипáла* (рад. гл. прид.), *они насипáше*, *ја сипá* (аор.).

¹⁰³ Глаголи *ску́бу* (П), *иску́бем* (Р) у рад. гл. прид. имају облике: *скубáла*, *скубáли*, *искубáја*, *искубáла*.

бе́ру (Шп, П), *збе́ру* (К), *набе́ру* (Г), *прѣ́беру* (Шп), *пе́ру* (Шп), *о́перу* (Ш, Л).

Примери са наставком -м:

жњѣ́јем (Р), *ожњѣ́јем* (Р), *сме́јем* (ЦГ), *сме́м* (Г, Л, П, Р), *уме́јем* (ЦГ), *н-уме́м* (Ш); *мау́чем* (ЦГ);¹⁰⁴

наси́нем (Р); *иску́бем* (Р);

бе́рем (ЦГ, Р), *пе́рем* (ЦГ, К), *опе́рем* (ЦГ).

III врста

Примери са наставком -у:

ди́гну (П), *ди́ну* (П), *по́дигну* (П), *поди́гну* (Л), *ле́гну* (Шп, Г), *у́легну* (Шп), *за́мркну* (Г), *па́дну* (Л), *пу́кну* (Л), *по́бегну* (Шп), *сту́пну* (Л), *ук-ра́дну* (Л);

ре́кну (Шп, К), *сте́кну* (Шп), *цр́кну* (Ш),

мр́зну (П), *измр́зну* (Л);

се́дну (К, Т, П), *сме́тну* (П);

вр́ну (Шп, Л), *заѓину* (П), *ја́ну* (К), *на́срну* (Р), *пи́ну* (Л, Р), *ски́ну* (Шп, Г, Л).

Примери са наставком -м:

ле́гнем (Р), *сле́гнем* (Р), *уле́гнем* (ЦГ), *ре́кнем* (П, ЦГ);

мр́знем (Р);

се́днем (ЦГ, Р);

бу́тнем (Р), *вр́нем* (ЦГ), *погле́днем* (ЦГ), *ри́нем* (Р), *р́гнем* (Р), *сти́снем* (Р), *тр́љнем* (ЦГ).

IV врста

Примери са наставком -у:

би́ју (Г), *по́бију* (Шп), *у́бију* (Г), *до́бију* (Шп), *о́мију* (Р), *пи́ју* (Шп, Л, П), *по́вију* (Шп), *по́крију* (Р), *скри́ју* (Г), *сэ́крију се* (К), *сэши́ју* (Л), *чу́ју* (Шп, Г, Л, Р), *до́чују* (Р), *одне́чују* (Л);

брсту́ју (П), *веру́ју* (Шп), *гаранту́ју* (Р), *дару́ју* (П), *казу́ју* (Шп, Ш, К, Г, Л, Т, П), *доказу́ју* (П), *нака́рују* (П), *раска́рују* (Г), *титу́ју* (Шп), *прашу́ју* (Шп, К), *подручу́ју* (Шп), *прооду́ју* (Ш), *срамју́ се* (Г).

¹⁰⁴ Ни овај глагол не можемо посматрати као глагол V врсте због тога што у рад. гл. прид. има облик *маучáliи*; *ма́чка замаучála* (ЦГ).

Примери са наставком -м:

бићем (ЦГ, Р), *набићем* (Р), *крићем* (ЦГ), *обујем* (ЦГ), *пићем* (ЦГ), *сашићем* (Р), *чујем* (ЦГ, Р);

врзујем (Р), *казујем* (Т, Л, Р, ЦГ, П), *повасујем* (ЦГ), *опростујем* (Ш), *школујем* (ЦГ).

Овде долазе и глаголи који су „избегли“ једносложни презент проширивши основу: *ткају/ткајем*, *ткајеш*, *ткаје*, *ткајемо*, *ткајете*, *ткајев*. Међутим, они немају тог проширења у рад. гл. прид. – *ткала*, *ткаја*, *ткале* и аор. – *ткаше*:¹⁰⁵

Примери са наставком -у:

вију (К), *спију* (Г), *успију* (К), *ткају* (П), *изэткају* (Л).

Примери са наставком -м:

вићем (ЦГ, Р), *мрећем* (Р), *ткајем* (ЦГ, Р), *изэткајем* (ЦГ).

V врста

Примери са наставком -у:

вржу (Шп), *одвржу* (П), *кажу* (Шп, Ш, К, Г, Т, Р, П), *докажу* (П), *лажу* (Р, Ш, Л, Т), *слажу* (Л), *мажу* (К), *лишу* (Л), *испишу* (Р), *препишу* (Г), *препишу* (Л), *плачу* (К, Л, П).

Примери са наставком -м:

вржем (Р), *извржем* (Р), *кажем* (ЦГ, Р, Ш, Г), *докажем* (П), *покажем* (Р), *бришем* (ЦГ), *пишем* (Р), *препишем* (Ш), *лажем* (ЦГ, П).

VIa врста

Примери са наставком -м:

бегам (ЦГ, Г), *бањам* (ЦГ, К), *избањам* (К), *обањам* (ЦГ, К), *ваљам* (Ш), *викам* (Шп, Ш, К, Г, Т, Л, Р, ЦГ, П), *врткам* (Л), *гањам* (ЦГ), *згањам* (ЦГ), *гледам* (Ш, Л), *поглићам* (Л), *грешам* (Шп, Р), *дирам* (Р), *дизам* (П), *подизам* (П), *докарам* (П, Л), *искарам* (Р), *карам* (ЦГ, Р), *накарам* (ЦГ, П), *скарам* (ЦГ), *здувам* (Ш), *заплићам* (Л), *заб(а)раљам* (Л), *играм* (К), *искам* (ЦГ, Ш, Г), *исповедам* (Р), *исповићам* (Р), *испраћам* (Шп), *кртељам* (ЦГ), *кукам* (К), *копам* (ЦГ), *клџам* (ЦГ), *склџам* (ЦГ), *ле-*

¹⁰⁵ Слично овим глаголима, осим у 1. лицу јд. през., понаша се и глагол *знати*. Овај глагол обично има следећу презентску парадигму: *знам*, *знајеш*, *знаје*, *знајемо*, *знајете*, *знајев*. Међутим, у 1. лицу јд. през. може се чути и: *знајем* (К, Ш, Г), *знају* (К). У рад. гл. прид. има облике: *знаја*, *знала*, *знали* итд. (в. т. 275).

гам (К, Г, Р, П, Л), мѝзгам (Р), мрѝдам (ЦГ, Л), мѝрам (ЦГ), мѝчам (Шп), измѝчам (ЦГ, Р), наврѝхам (Р), натрѝљам (ЦГ), намиѝшам (П), оговѝрам (Р), осѝрѝам (К), паѝдам (Ш), пребѝрѝам (ЦГ), прѝдам (Т), прѝшам (Р, Ш), прѝчам (Шп, Ш, Л, Р, ЦГ, П), испрѝчам (Шп, ЦГ), пиѝтам (Р), помиѝхам (Р), препромѝњам (К), прерачуѝнам (Р), распрѝвљам (ЦГ), развѝвѝам (П), свѝткѝам (ЦГ), сѝсѝам (ЦГ), сеѝхам (К, Г, Т), сеѝчам (ЦГ), слѝшѝам (ЦГ, Л, Шп), спрѝмам (Шп), свѝђам се (Шп), спрѝзѝам (П), упрѝзѝам (П), теѝрам (П, ЦГ), дотѝрам (П), претѝрам (П), потѝрам (П), туѝрам (Шп, Р), теѝпам (Г), утѝпам (Р), удѝрам (Р), умиѝрам (ЦГ), чуѝвам (Шп, Ш, Г, Л, Р, П, ЦГ), учѝвам (Шп), чеѝкам (ЦГ, Т, Л), чуѝкам (Л), ѝипкѝам (Шп), ѝиѝшам (Ш), доѝзнам (Шп), ѝмам/ѝмѝам (Шп, Ш, К, Г, Р, ЦГ, П), неѝмам/неѝам (Шп, Ш, Р, П, ЦГ);

даѝам (ЦГ, Р, П, Ш, К, Г), зајебаѝам (Р), јаѝам (Р), намаѝам (ЦГ), познаѝам (Ш, К, Р).¹⁰⁶

VIб врста

Примери са наставком -у:

ѝмру (П, Л).

Примери са наставком -м:

ѝмрем (Р, П).¹⁰⁷

VIIа врста

Примери са наставком -у:

бра̀ну (Ш), ѝзваду (Шп), изва̀ду (Г), врѝшу (Шп),¹⁰⁸ ва̀ту (Р), фа̀ту (Шп, П), ува̀ту (Шп), во̀ду (Г, Л, П), вѝсу (П), га̀зу (Л), жѐну (Г), збо̀ру (Р, Ш), забара̀ву (Л), за̀браву (Т, Ш), за̀твору (Р), за̀палу (К), зго̀ду (Шп), ѝскочу (Г), иско̀чу (Шп, Л, П), ѝспрату (Шп), искрѝшу (Р, П), скрѝшу (Р), изно̀су (Ш), избро̀ју (П), искро̀ју (Л), ка̀чу се (П), мо̀лу (П), мѝслу (Л, Р, П), му̀чу се (Шп, Т, Л, П), ма̀сту (Г, П), му̀ту (К), но̀су (Шп, К, Л, Р, П), оду (Шп, Г, Л, Р, П), дооду (Ш), омѝсу (П), ѝмесу (Шп), онѝду (Шп, Г, Л), ѝсолу (Г), оста̀ву (Шп, Т, П), ѝставу (Шп, Ш, Г), па̀лу (К), пла̀шу (Г),

¹⁰⁶ Понекад се између два а у овим речима чује редуковано в [даѝам (К, ЦГ, П); намаѝам (Ш, ЦГ)].

¹⁰⁷ Рад. гл. прид. овога глагола гласи: умрѝја, умрѝла, умрѝли, а облици аор.: ја умрѝ, они умрѝше.

¹⁰⁸ Овај глагол појављује се у следећим облицима: врѝшли, оврѝшли, врѝија (рад. гл. прид.), ми оврѝймо (аор.), в. т. 290.

о̀плашу (Г), *пра̀ву* (К, Г, Л, П), *ѝсправу* (К), *на̀пра̀ву* (Т, Л), *на̀праву* (Шп, К, Г, П), *спра̀ву* (Шп), *па̀нту* (Шп, Л, Р), *повра̀ту* (П), *пра̀ту* (Г), *по̀маму* (Шп), *пу̀шту* (Г, П), *пу̀сту* (К), *пу̀шу* (Л), *испу̀шу* (Л), *рабо̀ту* (Шп, Ш, Г, Л, Р, П),¹⁰⁹ *ра̀ну* (К, Г, Т, Р), *по̀рану* (К), *са̀ду* (Шп), *сва̀ру* (Т), *сѐту* (Шп, К), *слу̀жу* (Т), *срѐду* (Шп), *оста̀ву* (П), *ту̀ру* (Шп, К, Г, Л, П), *ра̀стуру* (Шп), *тра̀жу* (Шп, Г, Р), *уга̀су* (Р), *у̀чу* (Ш, Л), *на̀учу* (Ш), *уда̀ву* (Шп, Г), *уфр̀љу* (П), *цѐну се* (Т), *чѝну* (Р),¹¹⁰ *ча̀сту* (Т).

Примери са наставком -м:

до̀вим (Р), *зало̀жим* (ЦГ), *збо̀рим* (Р), *закљу̀чим* (Р), *зго̀дим* (Т), *избо̀рим* (ЦГ), *изва̀дим* (Р), *иско̀чим* (ЦГ), *испра̀тим* (Р), *изу̀чим* (Р), *кр̀-тим* (ЦГ), *крив̀им* (ЦГ), *мѐсим* (ЦГ), *омѐсим* (ЦГ, Р, П), *мо̀лим* (Р, К), *мѝслим* (Р), *помис̀лим* (ЦГ), *смѝслим* (ЦГ), *на̀пра̀вим* (ЦГ), *но̀сим* (ЦГ, П), *нага̀зим* (Р), *оста̀вим* (ЦГ, П), *опла̀шим* (ЦГ), *о̀дим* (ЦГ, Р), *посо̀лим* (ЦГ), *пра̀вим* (ЦГ), *пра̀им* (Л), *пра̀тим* (ЦГ), *промѐњим* (Р), *провр̀љим* (Р), *па̀зим* (Р), *пу̀штим* (П), *опу̀штим* (Р), *рабо̀тим* (Р), *рањим/ра̀ним* (Р), *сѐтим* (ЦГ), *спа̀сим* (ЦГ), *спрѐмим* (ЦГ, Р), *су̀шим* (Р), *сѝрим* (Р), *сту̀пим* (Р), *то̀тим* (Р), *това̀рим* (Р), *уда̀рим* (Р), *уно̀сим* (Р), *уга̀сим* (Р), *фр̀љим* (ЦГ).

VIIб врста

Примери с наставком -у:

вѝду (Шп, Ш, Г, Т, Л, Р), *во̀лу* (Шп, Ш), *жѝву* (Шп, Р, П), *одлѐту* (Л), *сѐду* (Шп, Г, Л, Р, П), *тр̀пу* (Шп, Г, П).

Примери са наставком -м:

вѝдим (Шп, Р, ЦГ), *жѝвим* (ЦГ), *изгор̀им* (Р), *сед̀им* (Р).

VIII врста

Примери са наставком -у:

др̀жу (Л, Р), *сто̀ју* (К, Р), *тр̀чу* (Шп), *ћу̀ту* (К, Л).

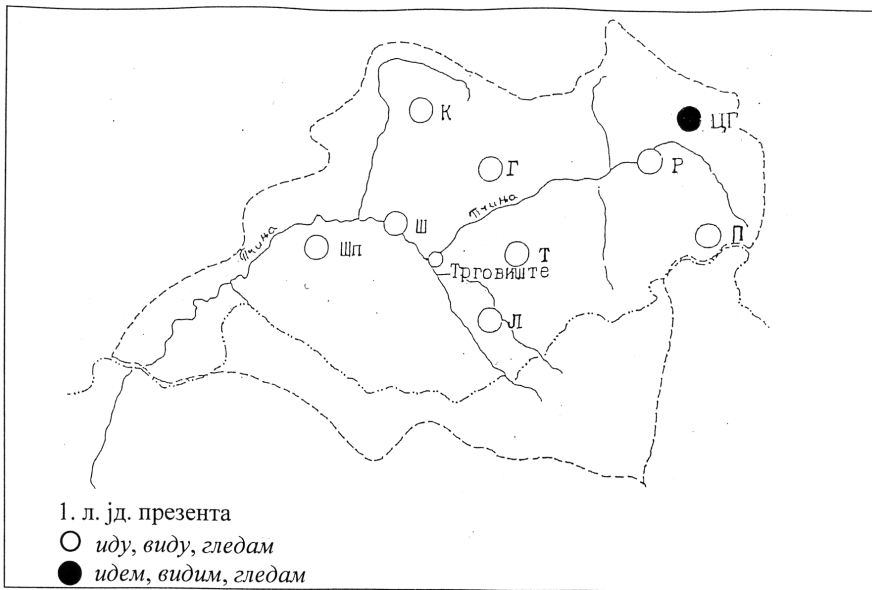
¹⁰⁹ С обзиром на то да је рад. гл. прид. овога глагола *работи́ја* (ЦГ, Ш, Г), *рабо̀тили* (Г, Ш, ЦГ), место му је у VIIа врсти, међутим, у Шп сам срела облике: *работи́ја* (Шп), *работ̀али* (Шп), на основу којих би требало овај глагол сврстати у VIII глаголску врсту (в. т. 291).

¹¹⁰ У Радовници сам забележила и облик *учини́ја* (Р), на основу кога сам овај глагол ставила у VIIа глаголску врсту. Међутим, у другим пунктовима забележила сам: *учин̀ала* (ЦГ, Ш), *чин̀амо лав* (Шп), *чин̀али* (ЦГ), *учин̀али* (ЦГ), што би овај глагол сврстало у VIII глаголску врсту.

Примери са наставком -м:

држѝм (Р, ЦГ), *ша̀рим* (ЦГ).¹¹¹

На основу изложених примера (али и целокупног материјала са подручја Горње Пчиње) може се закључити да на крајњем североистоку овог простора (ЦГ) није сачуван стари наставак у 1. лицу јд. през. (в. карту 12). Облици са наставком -у овде се могу чути само случајно, најчешће код оних особа које су биле изложене утицајима из околних села у којима се -у у 1. лицу јд. през. чува. Већ у суседној Радовници (Р) забележила сам надмоћну превагу наставка -м над наставком -у (73:40). На жалост, нисам сигурна да ли би у овом пункту појава наставка -у (у 1. лицу јд. през.) била доследнија да сам успела да пронађем боље информаторе од оних које сам имала. У Коћури (К) сам, на пример, каснијим испитивањима нових информатора установила да се наставак -у много боље чува него што је то мој почетни материјал показивао.¹¹²

Карта 12

¹¹¹ Глагол *шарам* у ЦГ је *ша̀рим*, а у Ш он има овакве облике: *ша̀рамо*, *шара̀ли*, што га чини глаголом VIa глаголске врсте (в. т. 286).

¹¹² Отуда разлика између података из мог рада о 1. лицу јд. през. (Костић 1997/98 : 191-203) и нових података које сам унела у овај рад.

Дакле, на самом североистоку Горње Пчиње није сачуван овај архаизам, али јесте у свим осталим пунктовима, од југоистока према западу. Он је, даље, присутан у прешевско-бујановачкој области и Куманову, а до недавно је био одлика и врањског говора (судећи према записима других истраживача, пошто га данас тамо не можемо чути). Изван ове целине среће се још у гвору Мрковића. Заједничко за све ове говоре јесте и то да имају уопштен наставак *-м* код глагола VIа Белићеве врсте односно, код глагола *а*-групе у кумановском говору (Костић 1997/98 : 191-192; 200-201).

То је, у ствари, логично, с обзиром на чињеницу да је наставак *-м* прво почео да се генерализује код глагола са основом на *ā* и то још у XIII веку, а тек касније захватио је и друге глаголске врсте (Белић 1999а : 372). Изгледа да се овај процес прекинуо након уопштавања наставка *-м* у 1. л. јд. през. глагола VIа врсте и то само у поменутој области, док је у говору Мрковића ситуација слична, једино што је генерализација наставка *-м*, вероватно, дуже трајала тако да су облици са наставком *-у* врло ретки у VII и VIII глаголској врсти (Вујовић 1969 : 254-256), што се слаже са Белићевим тумачењем: „у 1. л. имамо *м* које се развило у току времена: прво се јавља код глагола са основом на *ā*: од XIII века ... Тек у XV веку дохвата се и других глагола, и то прво глаг. VII врсте у XIV в. ... а тек од краја XV в. захвата и глаголе са основом на *-e*“ (Белић 1999а : 372).

204. Друго л. јд. има наставак *-и*:

ако се угоди негде да *отидеш* такво да *нађеш* негде (Ш), ако затече у село кмѐ[т] да *жнѐјеш* (Шп), да те не кара свекрва, *н-умѐјеш* (ЦГ), да ти даде чукунунуче воџу, да *пннеш* (Г), ти, вика, откѐт *мрѐјеш*, *мрѐјеш* и не *умирѐи* (П), ти *спнѐјеш* (П), и *ткѐјеш* такџ, *ткѐјеш*, *протнѐиши*, *шѐриши*... (ЦГ), *чџјеш* ли? (Ј), *лџжеш* ти (П), трѐбе ги *дѐксаи* (Т), тамо *целиваи* руку (ЦГ), што *посѐдиши* свѐ бива (Р), *волиши* ли га? (Ш), што *држнши*, *сине*, тој (Г) и сл.

205. Треће л. јд. завршава се на *-а*, *-е*, *-и*:

бања се детѐ (Т), да *искара* с *наши* воџови (П), *пѐб* да не *испнѐта* (Ш), овдѐ младожења *јаа* на коња (П), не мѐж да *окопа* (Шп), и отиде пот куџуту доле и *свѐрка*, *свѐрка* (ЦГ);

ако оџе *едѐ* лѐп (Р), деда Милан *пнне* па ву *порѐкне* (ЦГ), *миџе* се женѐ (Т), и дали му кондѐр да *ниџе* ракију (Р), и он се *чџје* одџде (К),

мо̀ра тѐл по̀себно да се *вр̀же* (Ш), не тѐли ни да *ла̀је*, ни да *по̀је*, ни да *ма̀уче* (Р);

свѐ куде на̀з *до̀оди*; и у пѐтѣк вѝше не мо̀га да *збо̀ри* (Ш), *рабо̀ти* си њо̀јњу рабо̀ту; да *вѝди* каквѝ смо; лѐже љу̀ди та да *жѝви* (Шп), Ор-данка си до̀м *сѐди* (К), по равнѝште да *трчѝ*; пѐпелат да *стоѝ* ма̀лко на њѐга (Т), то̀ј се свѐ *ша̀ри* (П).

206. Прво л. мн. има наставак *-мо*:

*жнѐје*мо га па га *врзу̀је*мо у сно̀пје, па га *вр̀ши*мо, па га *вѐје*мо, па га *до̀носи*мо на та̀ван, па га *но̀си*мо у воденѝцу, па га *мѐје*мо, и о[т] то̀ј лѐп *мѐси*мо (Р), сѣл *ка̀пне*мо да замерѝше (Шп), а бре, *умѝра*мо и па *трчѝ*мо да *рабо̀ти*мо (П), и ту̀ј *сѐди*мо (Р) и сл.

207. Друго л. мн. има наставак *-те*:

па кѣт *по̀јде*те, тѣк (Т), и па̀, каже, да га *до̀несе*те (ЦГ), море, не *смѐје*те, рече, да *иде*те, да *ту̀жите* (Г), а вѝ ме *иска̀рује*те, из бо̀лници (Р), како̀ да жѝву, дѐ да ми *дока̀жете*! (П), *има*те ли жѝто? (Шп), *мѝсли*те ли ја̀ ћу ви до̀несем едѐње! (Р), *вѝдите* ли, што рабо̀теф та̀мо? (Ш).

У мом материјалу наша̀ла су се и три примера у којима 2. л. мн. през. и фут. има форму 2. л. мн. императива, тј. завршава се на *-ете* уместо на *-ите*: сѣг вѝ *ће* *иско̀чете* наго̀ре (П), Ра̀де, ма *ће* ги *но̀сете* ли?; *има*, етѐ куде *про̀дете* (Т).

208. У трећем л. мн. през. уопштен је наставак *-в* што представља једну од најважнијих карактеристика призренско-јужноморавских говора (Белић 1999б : 337-339; Стевановић 1950 : 60-61; Богдановић 1987 : 183-188; Реметић 1996 : 500-501). У принципу, 3. л. мн. през. гради се тако што се 3. л. јд. през. дода наставак *-в*, међутим, код глагола који се у 3. л. јд. презента завршавају на *-и*, то завршно *-и* прелази у *-е*.¹¹³ Ретки су примери типа: *ра̀нив*, *пла̀тив*, *уро̀чиф* (о њима на крају ове тачке).

ба̀цкав га с иглу̀ (Г), Нѐ га *ва̀љав* коца̀ (Ш), а о̀ни данѣске *збѝрав* (Ш), *сѣдав* ба̀шчу да напра̀ев (Шп), о̀нија си *играв*, о̀младина (Ш), па

¹¹³ У призренском је говору овај творбени образац једноставнији: 3. мн. = 3. јд. + *в* (Реметић 1996 : 500).

ли *јаав* ги, *припуштав* коњи (Г), *немав* деца у његову кућу (Р), па ги *обаљав* (Шп), па све га *обањав* (ЦГ), ноге му *отичав* (Шп), и кэт срѣтнев човѣка *плискэв* га (ЦГ), да не *итрѣкэв* краве (Г);

млади деца ће *идев* да *жнејев* (Г), што *најдев*, тој *изѣдев* (Г), леп *испѣчев*; па набедвија да му *испрѣдев* маање и да му *сплѣтеф* чарапе (Шп), *синеф* ти у калениче на столичку (ЦГ), дрва ми *понабѣрев* (Шп), тэкви кои *н-умѣјев* да играв (ЦГ), они не *смејев* да *пинев* напрѣт (Р), *у-краднеф* цѣли буљуци оѣце на људи (Г), па ни *наsrнев* (Р), они си се *динев*; да ми *скинеф* копче (Шп), онѣ и сѣк си *вијев*; не *знајев* људи што причав (Р), *мрејев* за леп, сине (Г), и *пијев* ракију (Шп), *шијев* си на руке (Ш), кесѣнце му *сэшијев* (Р), *лэжеф се* по годину, двѣ (Г), али неки_комшије га *излэжев* (Шп);

тој такој теј жѣне *бѣдвев* (Шп), не могаѣи да *згѣдеф* кудѣ је пѣт (Г), па *сэвнев* ‘одзвањају’ њиве (Ш), *испратев* га по коња да отидѣ (Шп), па *мѣсев* жѣне (Г), има си там кудѣ *мэстев* (Г), и они деца *мислев* (Р), *накупѣф* слатко, благо, свѣ живо (Шп), *патев* и деца и старѣи (Р), тој се *раздѣлеф* пѣсле (К), и *свѣреф* класје (Шп), *слаѣф* Свети_Никѣлу; *спраѣф* свѣ што трѣба (Шп), не мѣже надрвар астал да *тѣрев* (Ш), пѣре *трајев* (Г), ѣчи ме *болѣв* (Г), и сѣк неће ме *болѣв* ноге (Г), да се *видев* (Ш), не *волѣф* те (Шп), у Трговѣште *живев* (Л), ели деца *загѣлев* (Шп), па *летѣв* коњи (Г), ноге ме не *држѣв* (П, ЦГ), не знам што *работев* (Ш), и они *стојев* до њума (Р), ћелими се *шѣрев* (П) (в. и т. 63).

Ретко се могу чути овакви примери: па ги *напунив* (Ш), свѣ трѣбе да *плѣтив* (Л), они да се па *ранив* (К), да ти гу не *урѣчиф*, сине (Г), а и онда су много фреквентнији облици: *напунеф*, *плѣтев*, *ранев*, *урѣчев*.

Императив

209. У овом говору чувају се облици 2. л. јд. и мн. императива. У 2. лицу јд. функционишу следећи наставци:

-ј: не се *бѣј*, дѣте, не се *бѣј* (П), *дѣј* му, мори, слику (К), што_ћѣф ти говѣда, кэт не мѣж да чуваш – *прѣдај*, продадете! (П), млѣт се жѣни, не *кај се*, рано рѣче, не *мај се*; *лај*, кѣче (ЦГ), кога ѣћеш, *пребај* (К), *посѣј* си жѣто (Шп), не се *смеј*, будѣло (К), а ти *стѣј*, каже, сине, тѣј на врата (П), *ткај*; мама нека те учи, па тѣк се *удѣј* (ЦГ); свѣ *болѣј*, *болѣј*, веће доћѣ крај и не мѣгу да ѣмру (П), ете *запазуј* ти баба што лѣже (ЦГ), *казѣј* га ти, ајде! (К), *купѣј* ву ти овдѣ (Г), *прашуј* ме па (ЦГ), па воду *синуј* (П) и сл.

Код глагола VIa Белићеве врсте може се, такође, чути наставак -ј: *врћај се!*; „*отварај, отклапај!*“ (П), ај, бабо, *прѣчај* (Т), еве, *прашај* Верицу ако те лажу (Г), *пѣцај*, не га знам! (К), *слѣшај*, Јаћко (Ш), еј, браће, не ни *тѣпај!* (Л), *чувај*, боже, каква је била! (Шп), ако се, *чувај*, боже, забудали (К) и сл.¹¹⁴

Много су, међутим, чешћи облици типа *беге*:

-*е*: *беге* на друго место (Т), *бе́ге*, тебе ће те стрѣлав (Г), *ви́ке* ме, *ви́ке* ме (Ш), на ти, *вр́тке* маање (Л), па ли сѣ[Г] *гле́де*, сѣг је свѣ другојаче (Ш), па си га *доче́ке*; колега, не *ди́ре* жѣну ви́ше (Г), ко́лко имаши, то́лко му *да́ве* (Р), *зби́ре* кочице и поза врата ги *ту́ре* (ЦГ), иди у плѣву, *изва́ве се*, ће ти оздравѣје (Шп), иди, ко́зе *иска́ре* из ба́чу (К), ва́ти па си гу *ичѣши́ве*, *ичѣши́ве* (Г), *истр́ље* га такој (Т), и сас острѣло гу *поистр́ље*, *поистр́ље* (Г), иди, брѣ, *ко́пе* (К), *пра́ше* гу овѣј наставницу (Р), и *пи́те* гу (ЦГ), изво́лте, *ру́че* и ти (К), *ћути*, каже, *не секи́ре се* (ЦГ), *слѣше* ти (Л), не га *тѣпе!* (Шп), оно́ какво́ је овде, не *ула́зе*, неметено! (Т), *че́ке*, ће га́зу (П), *че́ке*, тој да те прашѣју (Ш) и сл. О овом типу императива опширно је писао Н. Богдановић на основу извора који су му тада били доступни (Богдановић 1994). Он констатује да поменутих ликова свакако има у говорима југоисточне Србије и да су сигурно присутни у српским говорима источно и југоисточно од Пирота, а вероватно и у бугарским говорима (на подручју Димитровграда), али да поуздане границе простирања ове језичке особине засад нису познате (Богдановић 1994 : 76-77). Богдановић, такође, даје детаљна тумачења о томе како су ови облици могли настати и због чега су се појавили баш у призренско-тимочким говорима (Богдановић 1994 : 78-81).

-*и*: *дојди*, нешто да ти кажу (Р), шишѣнце си *поне́си* водицу (Г), не *јѣди* овој, не *јѣди* оној (Т); мајке, *опѣри* ми овој (П), *посѣпи* се на поврњену зграђу (Г), *се́дни* ондека, Рашо (К), *стѣпни* на овѣј грѣду (Т), *уле́гни* ти унутра (П), *ја́ни* ме ти; *спи!* (Л), Стојанке, не *пла́чи*; лепо *ка́жи* на дете (К), *умри*, ако оћеш, кој те жа́ли (Г), *но́си* ме куде дечица и *уда́ви*; *открѣши* голѣму куку, та *тегѣли* (ЦГ), *оста́ви* тој матичето, *оста́ви* (К), *се́ди* си до́м (Шп), ајде, Дејо, *трчи!* (ЦГ), *ћути* си бо́ље (К) итд.

210. Мало је примера у којима изостаје очекивани наставак:

рекнала: *бе́ж*, да бегамо (Л), *ви́ши*, како ми ви́ка (Ш), *ви́[и]* жѣнете што имава ћѣлими (Г), да *ви́ши* какве са (чарапе) (Р), *дрѣж*, не дај! (Шп),

¹¹⁴ Занимљив је глагол *гледа* у 2. л. јд. имп.: *глеј* и моја глава каква је (К) (уп. и Реметић 1996 : 523).

држ, додѐк је врѹћо (Г), не лѹш, мајке, не лѹш, лѹжеш ти! (П), епа чѐг да ти кажем! (ЦГ) и сл.

Без *-и-* се могу чути и облици 2. л. мн.: *бѐште* да бѐгамо (Л), *бѐште* по долине, по трње (П) и сл.

Окрњене облике императива у призренско-тимочким говорима наводи још Белић (Белић 1999б : 354-355), а Н. Богдановић написао је краћи рад у коме обједињује досадашње податке о њима сматрајући да, приликом објашњавања ове појаве, не треба искључити психолошки моменат, односно семантичке разлоге њиховом настајању (Богдановић 2007 : 77-80).

211. Код неких глагола наилазимо на резултате прве палатализације, који су пренети из одговарајућих облика презента у императив:

дај, *испѐчи* и овѹј (Ш), само замѐси и *пѐчи* (П), ајде, каже, *повѹчи*; *повѹчи*, потѐгли, ичупати не могу (Т), иди, еднѹ кѹку *отсѐчи* (ЦГ), *вржи* ћуб за реп, па чѹчни (Шп), *вржи* га, реко, па ако има ники од Лесницу, *испрати* га нагоре (Л) и сл.

212. Одрични облик *немој* уопштен је за сва лица:

ти *немој* да се љутиш (Ш), *немој* да глѐдаш и више пѹт и пот пѹт (Г), нѐ, *немој* да ме удавиш (Шп), девојка *немој* да се пишмани, па да отиде на друго мѐсто (К), пазете, *немој* мачка да га прерипи (Р), *немој* да га кољете вола (Шп) и сл.

213. Друго л. мн. гради се:

а) додавањем *-те* на пуни облик 2. лица јд.: еј, дѐца, нѐ се *бојте*, нѐ се *бојте*, нѐ се плашете (П), госпођа, вика, *глѐјте*, *глѐјте*, Десанка госпођа (К), па *глѐте* ако се може (П),¹¹⁵ *дајте* ни леба (К), ременат ми *дајте* (ЦГ), бѐште по долине, по трње, *крите се* (П), *рукѹјте се*, *рукѹјте се*, набѐрете паре, па фатете другу државу (Г), *спите*, не *лудѹјте!* (Р), *прашајте* ме мѐне како сѐм ја јѐла (П),¹¹⁶ *стѹјте*, колона! (К) и

б) додавањем *-ете* на окрњени облик 2. лица јд.: *продадете* ђфце (П), ај, *доете* на грејану ракију (Р), ајде, *јѐдете* леп (ЦГ), *набѐрете* паре (Г), ако *рѐкнете* и ја ћу иду на смрт (К), *врнете се* (ЦГ), ајде, *станѹј-*

¹¹⁵ Осим облика *глѐјте* обичан је и облик *глѐдете* у 2. л. мн. имп. (в. пример ниже).

¹¹⁶ Облик *прашајте* није чест, обичније би било *прашете*.

те... ће си идемо (Г), кажете не знам више и тољко (Р), теј си ги чувете ви (Ш), па после вије ручете (ЦГ), сутра, каже, гледете ујутру на Бугари алишта (П), отворете ни (Г), само ми јавете (Шп), проодете, ајде; море, поседете си, завршите си школице (ЦГ), трчете, Верку вижете! (Ш), ћутете, деца! (Л) и сл.¹¹⁷

214. У мом материјалу нашли су се и примери:

а) изражавања заповести 3. лицу јд. и мн. помоћу *нека*: *нека* опрости Бок; *нека* опрости Света_недеља; *нека* иде куде оће (Шп), *нека* иде у Билачу; *нека*, *нека* се лади (К), *нека* сэк па прича па она; мама *нека* те учи (ЦГ), ако оћев *нека* даав; *нека* те чував (П), *нека* ги је здравје (Ш) и сл.

б) описног изражавања заповести: е, *да бидемо* живи и здрави (Л), и па, каже, *да* га донесете (ЦГ), *да си иду* ја дом (Г), ај *да идемо* (Л), ај *да* га одереш (Л), дај душу *да* му узнемо (Т), баба чиста *да* га *посипе* (К), ај *лажемо* јоште; ај *пишемо* на жене (Г), рекнала – беж, *да бегамо!*; беште *да бегамо* (Л), *да* му дадеш паре (Шп), мора *да учиш* (Шп), само *да немши*, *да ћутиш*, *немој* да ми *задаваш* мукe и јадови! (П), *да* гу *тражите* (Шп) и сл.

в) футурско-императивних конструкција са *има*: *има да отиду* у гробје (Шп), *има да* ми *се смејев* на овџа, наши (К), *каква коза има да бидне* (К), *има да* ме *дине* у небеси (Шп), и свакога *има да дарујеш* (К), *има онџ да шетав* (К), *има да* те *разговори* и *да* те *насмџе* (П), *ти има да ћутиш* (Р) и сл.

Футур I

215. Футур I гради се по моделу *ће + да + презент глагола који се мења*, при чему, речца *да* најчешће изостаје, а процес уопштавања енклитике *ће* за сва лица није у потпуности завршен (када је у питању 1. л. јд.). Наиме, код неких информатора још увек се добро чува енклитика *ћу* у 1. л. јд. фут., али и код њих није необично да енклитика *ћу* буде замењена енклитиком *ће*. Што се тиче географског распореда ових енклитика, изгледа да је облик *ћу* у 1. л. јд. фут. обичнији у источнијем делу Горње Пчиње:

¹¹⁷ О облицима множине на *-ете* в. у Белић 1999б : 352.

нећу да кажем (Ш), *што ћу да рабóту* (Шп, К); и *ће с коња да íдем* (Р); *неће да íде* (П), *што ће да рéкне* (Шп), *тој ће свé да оми́це вода* (К), *тој ће да облéче* (Ш), *кој ће да врши*; *свé ће да ни издáви* (Г) и сл.

Далеко је више потврда у којима изостаје речца *да*:

мислите ли *ја ћу ви донéсем едење* (Р), па *ћу ви да́ду*, *де́ца* (Г), и *ја ћу íду* на смрт (К), *како ћу óтиду* (Шп), *тýј ћу смíну* (Г), *ја ли ћу га ди́гну* (Г), па *ћу седнем* на разбóј (Р), *свакога ћу цу́нем* (Р), *како ћу се сáкрију* да óтиду дóм (Г), *ћу ти свé тој ка́жем* (Р), и *ја ћу ка́жу* (П), и од њум *ћу глédам* и *ћу си тка́јем* (Р), *ћу се сáпињам*; на свакога *руку ћу целíвам* (Шп), па *áко ћу умру* (П), *ћу си га жéну* (Г), *ћу нóсим* да га фрљим (ЦГ), *ћу омéсим* погáчу (Р), сáг да е, па *ћу се оплáшим* (П), *ћу се оплашу* (Г), па *како ћу га јáдно сáмо óставу* (П), *ћу ви тýжим* (П), и на свакога *пáрче ћу тýрим* (Р), и мéсо *ћу си упржу* (Г), и *ја ћу га урабóту* (Ш);

ће мýзу óфце (П), *ја ће те да́ду* у селó (К), *ће ти дадém* пед_бýке (ЦГ), *ја ће га испéчу* (Р), *ће си нáсечу* (Г), *ће гу на́ћу* пóсле (Ш), *ја ће пóћу* (Шп), па *тýј ће íсипу* (К), и *ће седну* (К), па *ће стáну* па нештó *ће му пóмогну* (П), кэт *ће ми тéкне* (К), *ја ће ни казу́ју пýт* (П), *тој неће* ти га казу́ју (Ш), стрá ги, *ће ги отру́јем* (Р), *ја ће си ни́ју ча́ј* и овдé (П), па де-ца́та *ће зálэжу* (П), *ја ће ка́жу* (П), кад мрéјем *ће ми óчи глédаф* тој (Р), *прóчку ће ти дáм* (Ш), *ја ће дáм* пáре за тáтка ми (Шп), сáк *ће ви нáдвор искáрам* (К), па *ће га наиáрам* (Ш), *ће ги пра́хам* по шкóлу (Шп), *ја ће ги вóду*; *че́ке, ће гáзу*; *ја ће се данéске жéњу* (П), *ће се зáгубу* (К), зар *ће се излéчу* топрв (П), *ће накíтим* коња (Р), *ја ће му нóсу* (Л), сáк *ће ви тýру* у врéће; *ће те удаву* (Шп);

ће га узнеш (Г), *ће жне́јеш* ли, *ће ко́паш?* (Шп), áј, *ће јааш* натам (Г), *ће се обáњаш* (К), *ти ће ни плíскáш* (Ш), ако íмаш, *ће намéстии* ништо (Ш), и *ти ће прерíтиш* (ЦГ), *тој ће ну́штиш* нéгде (Шп);

ће ме влéче (Л), *три гóдине ће те куне* (ЦГ), *ће ти узне* срп (Шп), *ће ви́де* по њéга (Р), и *тој ће се чу́је* (Ш), и онó *ће си ли́тиш* (Г), он *ће ни утéпа* (Шп), *ће целíва* рúке на свí (Г), *тýј ће умíра* (П), дошјá, па *ће гу дáви* (К); *неће* ми га ни ча́ша збéре (Ш), *неће оздрáвéје* (Г);

тој ће íдемо (П), *ће се кунемо* у цркву (ЦГ), *ће се соблéчемо* у ко-шу́ље (К), *ће узнете* (Л), по трíста, чéтристо снóпа *ће најне́јемо* жíто (Шп), *ће укра́днемо* повéсмо (Г), *ће купу́јете* ли ви рањеника? (ЦГ), *што ће ка́жете* виé нóво (Р), дáј, овдé *ће седíмо* и *ће че́камо* (Р); *тој неће* ги ни бéремо (Ш), *ми неће чу́вамо* деца́ (К);

дечицата *ће лизнев* (ЦГ), ели *ће мрејев* (П), *ће* га *обујев* они (Р), *ће се уснијев* навечер (К), *куде ће конав* (К) свирачи *ће свирев* (К), *свеће сви ће држев* (Ш), *ће си чинев лав* (Шп); у село *неће живе* (Г) итд.¹¹⁸

Потенцијал

216. У потенцијалу облик *би* уопштен је за сва лица:

а ја *ј*ду, ја *би* и сэг *б*лна, *п*шки *би* *и*шла (П), ја *би* *п*лела, како си *с*ду сэг *ц*бе (Г), ја *к*д *би* *д*била... ја *би* *п*бегла (К), он ми *д*леко – ја *би* га *у*дарала *к*т *в*је! Ја *би* га сә.....*у*дарала (П), ма сэг *б*ре, ја *о*вј *ж*ене *би* *у*тепала, *у*тепала *би* *л*ежачи! (ЦГ), за *о*вј *п*ећурке, ако *би* ги *о*ћаја *о*днесе (Т), ја *би* *к*азуваја *п*ут, *и*ија *би*, али *ш*то да *о*ставу (П), да ли је *и*стин, да ли *н*еје, *к*ј *би* *п*оверуваја (Р), *м*ћа, она да је *а*рна, он, *с*ваг *би* гу *п*римаја *м*ћу (Т), да сэм си *у*мрела, *с*ине, ја, *б*ље *би* *б*ило (Г), (да сэм *с*едела *г*оре) *п*овише *би* ми *п*енсију *д*авали (Г), да *би* *п*реживели (Р), *о*не *би* *и*шле *с*аме, али *м* од *в*уци не *с*мејемо да ги *о*стаимо (Л) и сл.

Аорист

217. У пчињском говору аорист се гради и од свршених и од несвршених глагола и врло је фреквентан. Уосталом, призренско-тимочким говорима није страна жива употреба овог глаголског времена (Вукадиновић 1996 : 213; Реметић 1996 : 504; Ћирић 1983 : 85-86).

У једнини нема неких посебности код облика аор.: 1. л. јд. завршава се на самогасник пошто је глас [x] изгубљен, а 2. и 3. л. јд. су изједначени (в. и примере у т. 16-21):

друго не *м*га да *у*зну (Ш), *д*вапути га *о*те (Т), *у*зедо *к*авдаре (П), ја *к*д *и*до *л*етоске, *в*идо (К), и ја *о*јдо (Р), а ја *к*т се *з*асмеја (К), али ја си *н*асебна (Шп), ја *у*лего у *к*очину да га *в*ржем (Р), *т*ј га *п*осле *ч*у ја (Р), ја си *у*мре, *у*шпкa си се (Г), *з*најеше га *м*есто, па *з*абрави (Р), *с*ети се ја *ш*то *ј*е (К), ја га *у*дри по *о*брас (К), па *ж*иве како сэм *ж*ивела (Р), како се не *р*азболе (Шп), ја *п*отрча да ги *с*пру (Р);

*на*ће се па гу *у*зде (Шп), *п*оће ли *к*уде *м*јку ти? (К), *к*т *п*оће *о*вакој *р*ече (Ш), и *в*идо га ја *о*јде *п*ијан *н*агоре (Р), ни *о*ћа Младен да при-

¹¹⁸ У мом материјалу два пута наишла сам на израз *па после биће-неће*, где је *биће* изгледа сачувана окамењена форма.

трчи, ни Совета (Р), а *опра* ли ги? (ЦГ), баба_Стану не ли гу *прашувá*? (Шп), па ти *изэткá* ли? (ЦГ), и там накуде Видовдэн *липсá* си (Р), с тога се *лагá* (ти) (Т), тој *написá* ли све? (ЦГ), па он *плакá* (Л), недељу дэна гу *немá* (К), *дооди* унук ми (Шп), на четири мéста се *жени* (Ш), кóлко *нашари*? (ЦГ), па ти што *работи* до сáк? (ЦГ), кад ме *фати* бóлес (Шп), што *видé* морй? (Л);

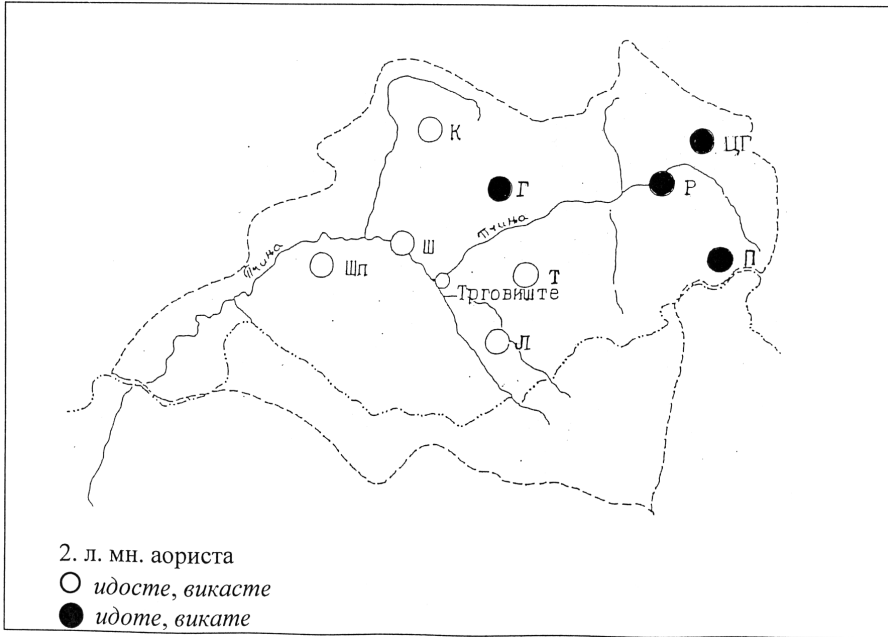
ди́же се дете (П), ти *измрзе* там? (Г), ти *одрече* еј (К), он *испреже* волóви, *улеже* тамо (К), она нигде *утече* крáвата (Г), што *вú* *зáгина* мý-жат (Г), какó *пóмина*, брé, наћэске? (Шп), та она ми дóста *пóмогна* лáни (Л), пóсле ми пá *пóрасна* кóса (Ш), греóта, не ни *би* (Л), ти ме *излажа*! (Шп), тэј ги *излэга* (П), и све ми *кáза* (Шп), кэд ми се *уципка* Добрóсэв, малéчэк (Г), лéјче ву се *искриши* (Ш), пóсле се *о́жени* тамо, на дрýго мéсто (Т), и она *рáзбуди* се мајка (Г), кэд ме *удари* едэн (К).

218. У 1. л. мн. аор. наставак је *-мо*, како је и у већини других призренско-тимочких говора (Белић 1999б : 365; Богдановић 1979 : 83; 1987 : 195; Вукадиновић 1996 : 216; Михајловић 1977 : 46-48; Стевановић 1969 : 420; Тирић 1983 : 85-86), ипак у неким сличним говорима нема овог наставак (Стевановић 1950 : 126-127) или доминира наставак *-смо* (Реметић 1996 : 504). Потврде:

ја забарáву сáг, најтро, што *éдомо* сiноћ (Л), ми овúј гóдину не *могáмо* да óремо (Л), *идóмо* та *жнејáмо* овэс (Г), ми *отóмо* на гóсти (Т), куде тúј бáбу кэт *ојдóмо* (ЦГ), *дáдомо* онóј што бéмо понéли (К), и девојке *изодáдомо* (Шп), а ние четири *ста́домо* (Р), па си сáс вејалице *вејáмо* (Г), У Маргáнце што *појáмо* сáс Вёрку (Ш), *врнáмо се* (Р), дувáн *почнáмо* млóго да сáдимо (Шп), а пóсле ги *оружувáмо* тэј две *сóбе* гóре (Шп), с црéп гу *покримó* (Ш), а *чúмо* да је прешéја (К), па *бегáмо* там, *кримó се* (ЦГ), а сáг *баталимó*, не óремо (Л), деве[т]_дéна *врши́мо* (ЦГ), епа, *заврши́мо* ли, ел несмó? (П), а ми *правимó* јáдни (Г), и *заволéмо се* (Т), *огладнéмо*, да едемо (ЦГ), тúј *седéмо* и тúј *легáмо* (К), и цéл нóћ *седéмо* такóј; *трпéмо* докле *трпéмо*, пóсле *тражимó* лéп (К).

Наставак *-смо* у 1. л. мн. аор. готово да се не може чути. Забележила сам само неколико потврда од којих су четири из пункта у коме се *-с-* изгубило и из 2. л. мн. аор.(!): и *слéгосмо* ми там дóле (Г), *имáсмо* (Л); ми у кућу какó си *бéсмо*, сви Забелци; и ја и ти *ћесмо* си заједно; па *изгорéсмо* све; а *скину́смо* три чарáпке (ЦГ). Последња потврда – *скину́смо*, требало би да гласи *скинáмо*, тако да је она очигледно унета са стране.

219. Друго лице мн. дели пчињски говор на две зоне (в. карту 13) источну са наставком *-те* (ЦГ, П, Р, Г) и западну са наставком *-сте* (Т, Л, К, Ш, Шп).

Карта 13

Потврде: *доведоте* ли некога, како је? (Г), *едоте* ли?; *ви* не *могате* ништа да купите; *бидоте* ли на собор?; *бидоте* ли на службу?; куде баба *Мару* *идоте* ли? (ЦГ), *идоте* ли *ви* у Македонију? (П), и *ви рекоте* нема (П), *писувате* ли нешто (ЦГ), *зашто* ми ги сви *прсти врзате*? (Р), *Новицу* *зашто* не *викате* до вечер да дојде? (ЦГ), *ти* и *Иван* се *ичекате* да умру (П), *А*, *мори*, па *там* се *ратува*, како *прекарате* *ратат*? (П), *причате* ли?; *што* *Веру* не *слимате*?; па *ли* *ви* и *турате* *леп*, *мори*; ма *турате* ни *леп*, *бре*, *тэк*; *турате* ни *леп*, *качамак*; *завршите* ли?; а *затворите* ли *врата* *там* *надоле*, *сине*? (ЦГ), *кэд* га *пушитите*, *оно* не *прича* *убаво* (П), *е*, *зашто* ме *испушитите*!; *ће* *идем* *ја*, па да *видим* *што* *ће* *би*де, *ви*е *очистите* *кућу*! (ЦГ), *улазите* ли код *Мирка*? (ЦГ), *што* *видоте*, *што* *чуте*? (П), а и *видоте* ли у *ваш* ли *телевизор* си; ма *сег* *видоте* на *оној*, у *телевизор* (Г);

најдóсте ли га деда Живана? (Л), *ви отóсте*, па пóсле чинамо лаф па (Ш), како *проћóсте*? (Шп), *збрáсте* сá силу (К), епа чéке, *набрáсте*, нешто *донéсосте* ли пећурке? (Л), у Мирчинци ли *биднáсте*? (Т), *дигнáсте* ли се? (Шп), *казувáсте* ли ги? (Ш), зашто ни одвéка сáг *докарáсте*?; нáс ни *накарáсте* унутра (К), *ви туј ручáсте* куде мéне (Л), *ви се погуби́сте* (Т).

Наставак *-те* у 2. л. мн. аор. особина је источног дела Горње Пчиње (П, Р, ЦГ, Г). Он је по свом пореклу свакако млађи од наставка *-сте* и настао је из тенденције за уједначавањем 1. и 2. лица. Као што је већ познато, та иста тенденција за уједначавањем довела је до тога да се у 1. л. мн. аор. развије наставка *-смо*, а касније и наставка *-хмо*. Временом, у већини српских говора задржали су се наставци *-смо* и *-сте* у 1. и 2. л. мн. аор., међутим, у говорима косовско-ресавског типа и призренско-тимочке дијалекатске области превагнуо је наставка *-хмо* у 1. лицу, из кога се даљим развојем језика изгубио глас [х], док је у 2. л. мн. аор. остао наставка *-сте* (Белић 1999а : 377). Такво стање задржало се до данас у поменутиим дијалектима¹¹⁹ и, такође, у западном делу Горње Пчиње (Шп, Ш, К, Т, Л). У њеном источном делу, међутим, процес уравњавања текао је даље: развио се нови наставка и у 2. л. мн. аор.: *-(х)те*, очигледно под утицајем наставка *-хмо* односно *-мо* из 1. лица множине! Тешко је рећи да ли се овај наставка појавио прво у облику *-хте* (као у бугарском језику: Граматика 1983 : 302) или је једноставно глас [с] изгубљен из наставка *-сте* пошто га није било и у наставку за 1. л. мн. (*-мо*).

У сваком случају, ова особина је јединствена код нас, али у суседним македонским и бугарским дијалектима она не представља ништа необично. Наиме, у македонским говорима који се простиру јужно од Горње Пчиње, прецизније, у северномакедонским говорима, аористни наставци за 1. и 2. л. мн. су *-смо*, *-сте* поред наставака *-мо*, *-те* (Видоески 1998 : 67). У кумановском говору је обична појава наставка *-те* у 2. л. мн. аориста као и наставка *-мо* у 1. л. мн., а оно што се сматра необичним то су наставци *-смо* (у 1. л. мн.), односно *-сте* (у 2. л. мн.) који се могу чути паралелно са *-мо* и *-те* у једном делу овога говора (Видоески 1962 : 200-201). Изненађује, међутим, чињеница да ја нисам забележила облике са наставком *-те* у 2. л. мн. аор. у горњопчињским селима

¹¹⁹ Наставак *-мо* у 1. л. мн. аор. и наставка *-сте* у 2. л. су нормална појава у призренско-тимочким говорима (Богдановић 1979 : 83; Вукадиновић 1996 : 216; Михајловић 1977 : 46-48; Ћирић 1983 : 85-86), ипак у неким од њих нема овог наставка (Стевановић 1950 : 26-127) или доминира наставка *-смо* у 1. л. (Слободан Реметић 1996 : 504).

која су ближа кумановском говору већ у оним удаљенијим (П, Р, ЦГ, Г)! Слична ствар десила се и према бугарској граници: села на истоку Горње Пчиње, дакле она ближа бугарским говорима, имају наставак *-те* у 2. л. мн. аор., међутим, у бугарским „прелазним“ говорима наставак за аорист у 2. л. мн. је *-сте* (Стојков 1993 : 163-166), што је већ другачије него у већини бугарских говора и бугарском књижевном језику, где су наставци 1. и 2. л. мн. аор. *-хмо* и *-хте* (Граматица 1983 : 302)!

С обзиром на то да је наставак *-те* обичан у суседним македонским и бугарским говорима, не можемо бити превише изненађени што се нашао и код нас, ипак мало зачуђује то да је изоморф *-те* прекинут негде између наших и македонских пунктова, а затим поново између наших и бугарских.

220. У 3. л. мн. аор. наставак је доследно *-ше*:

и *навечер дојдоше, напунеше собу*; па *одовде отоше* (Ш), па не знам како га *после затрше* (Г), не *могаше* се сложев, па *гу напуди* (К), *краве утекоше* (Г), *зајци ни сретоше* (К), *они си порасоше* (Р), *почнаше* да се *љутив* (Шп), *они измреше синовите* (Т), *нише, нише*, па *неса знали* како да *отидев* (Г), *Милева и татко ти овде снаше* (ЦГ), *они ни излагаше* (Г), а *овија си докараше* (Ш), и *помааше* ги, *они избегаше* Бугари (Р), *оба умреше* *млади* (Ш), а Бугари *овдека запалише* (К), *овеј жене две наше не менише* *говор наш* (Ш), *урочише* *гу* (Г), *руке ме заболеше*; *све изгореше* (Ш), *та овде седеше* (Т) итд.

Имперфекат

221. Имперфекат је сасвим обично глаголско време у говору Пчиње, али се ипак може приметити да се употребљава ређе од аориста и да се 2. л. јд. и 2. л. мн. изузетно ретко појављују.¹²⁰ За разлику од аориста, импф. се гради од несвршених глагола и ретко се може чути облик импф. од свршеног глагола; ево неких таквих примера: како *ги ја*

¹²⁰ Према запажањима наставника српског језика Александра Петровића, у његовом селу (Ш) 2. л. мн. импф. има наставак *-сте* (*имасте, идесте, носесте*), а на основу разговора са мојим информатором Советом Настасовић из ЦГ, тамо би наставак за 2. л. мн. био *-јате* (*седејате, имајате, чувајате*). Иако су ово вероватно тачне информације, ја нисам у *току спонтаних разговора* са својим информаторима забележила ниједан облик 2. л. мн. импф.

вржеше (К), ја докле га *напраеше*, руке ме заболеше (Ш); Данко кад га *јурнеше* (К); па му *купешемо* (Ш); мно́го се *потéпаја* (ЦГ).

У једнини, ситуација је сасвим једноставна: облици свих лица су изједначени и имају наставак *-ше*. За разлику од неких јужноморавских говора,¹²¹ у овом говору као и у кумановском (Видоески 1962 : 205-206) *готово никада* се не јавља лични наставак *-м* у 1. л. јд. импф.:

ја та́м *идеше* на њиву; а ја ле́б *донóсеше* (Т), *зна́јеше* га мéсто, па забравí (Р), ја си не *зна́јеше* ништа (Г), а с ово́ј а́рно *чу́јеше* (Р), ја тэ́к не *веру́јеше* (П), ишла сэм ја, мло́го *запа́зујеше* (Л), ја ги *сучеше* (Ш), па ли ја *имаше* пуно ћелими (П), ја сэ́к *чуваше* до скóро (Т), ја си *о́деше* (Л), ја мéсо *сүшеше*; ја овде́ не *сéдеше* (Т), а ја *сéдеше* у ко́дник (П), ја свé си га у руке *држеше* (Т); сэс њу́м *идешем* (Т), ја ствáрно брже *тка́ешем* (ЦГ), ту́ј једну́ ја *имашем* (Т);

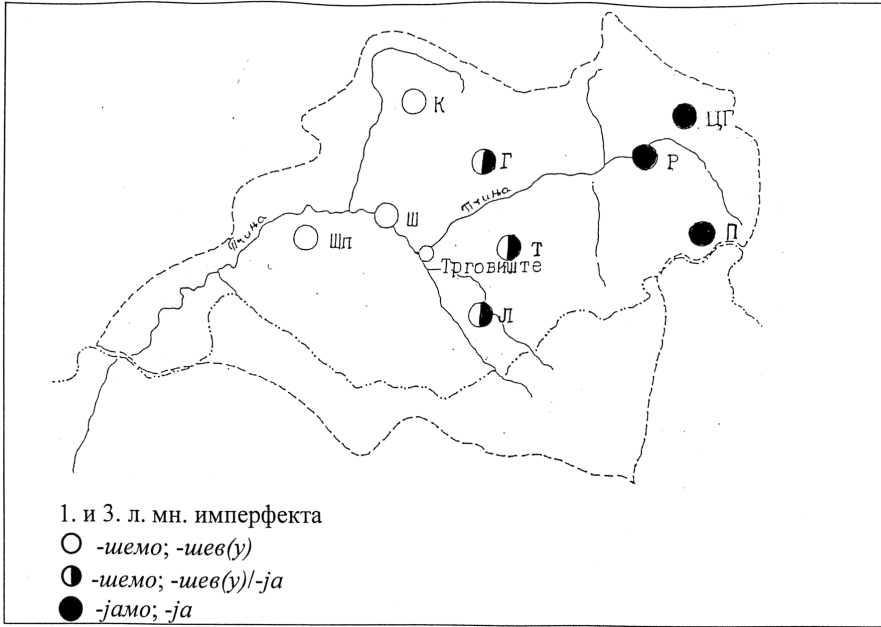
ти́ *питу́јеше* ме за ла́зарице (П);

јэсен *бéше*, раки́ја се *пéчеше* (Г), *до́јдеше* он ја́дан гóре (Л), а зéт ми не *јéдеше* (Т), *н-уме́јеше* ја́дно ни млéко да урéди (Г), па како́ *по́јеше* она́; па слэ́нце *грéјеше* (ЦГ), шу́ма се *дéнеше* (Шп), *пину́јеше*, мло́го *во́леше* да пи́је (Т), та́ј мло́го *леку́јеше* кра́ве (Г), па тэ́к се млéко *би́јеше* у бутíњ (Р), он тако́ј *пи́ујеше* (П), он се *ра́ђаше* као грóс; ал он га *не́маше* (Ш), он онде гóре *вршеше* (ЦГ), докле ме не *послу́жеше*, не́ ме *оста́љаше*; он јо́ш *учеше* (Ш), он ги мло́го *во́леше* (ЦГ), цврста ба́ба, *лétеше* (Шп), и не *сви́деше* му се (Р), он у тáткову му ку́ћицу *сéдеше* (Шп) и сл.

222. Када су у питању облици множине импф., пчињски говор подељен је на три зоне: 1) западну (Шп, Ш, К) где су у 1. и 3. лицу наставци *-шемо* и *-шеву*; 2) источну (ЦГ, Р, П) где су у 1. и 3. лицу наставци *-јамо* и *-ја* и 3) средишњу (Г, Т, Л) где се могу срести и једни и други наставци за грађење импф. (в. карту 14).

У кумановском говору (који је такође нејединствен у грађењу множине импф.) наилазимо, поред осталих, и на ове наставке (Видоески 1962 : 206-209).

¹²¹ У неким јужноморавским говорима присутне су форме импф. типа *имашем* (Барјактаревић 1965 : 53-54; 1966 : 208; Стевановић 1969 : 419), а у неким говорима оне изостају (Реметић 1996 : 505; Богдановић 1987 : 195-197).

Карта 14

223. У западном делу Горње Пчиње (Шп, Ш, К) могу се срести само наставци *-шемо*, *-шеву*, и при том се, мада ретко, може десити да изостане крајње *-у* у наставку за 3. л. мн. импф.:

купујешемо бели опџичики; ает га *викашемо*; кад *имашемо*, *орешемо*; па му *купешемо* (Ш), по Козји Дол кад *идешемо*; *свађашемо се* сас њума; па *прашемо* торте; дуван так *садешемо* (Шп), и јајца *берешемо*; ми у Богданце кад *бе́мо*, ми *имашемо* стоку; зџмњу *не́машемо*; *продавашемо* офце; како *се́дешемо* на рџт (К);

вџзешеву вунене чарапе; чешире ги *викашеву*; округле ги *продавашеву*; па *растварашев[у]* у сирутку; зџби *сијашеву* на њџга, свџ бџли (Ш), знам, *смејешеву се*; ал ме свџ *вџдешеву* ја да сџм лџзар; *прашешеву* китке (Шп), тџј они *зџбрешеву*; оне свџ такџ *раџбџтешеву* (К);

какџ ги *викашев* (Шп), *викашев* ги абарџије (Ш) они *даџвашџф* по неки дџнар на њџга (К), опџичики свињски *прашеш* (Ш) и сл.

224. У источној зони (ЦГ, Р, П) већ се могу срести изузеци. Поред уобичајених наставака *-јамо*, *-ја* (у 1. и 3. л. мн.), забележила сам и об-

лике са наставком *-шемо* у 1. л. мн., и то један пример у Р, а неколико у П:

такој *плетејамо* си; а, па доле си *седејамо*, доле си *леп едејамо* сә старци; па *имајамо*, каже, једну ливаду; ми *мараму турајамо* (ЦГ), *муземо офце*, *сиримо млёко*, *биејамо* млёко; *постилци* ги *викајамо* ми; епа, и на *попа* чарапе *давајамо*; *каце* *напрёт* *имајамо* (Р), о, по *триесе*, *педесё чувајамо* *кэд бёја* синови (П);

не *даав*, но ми *па идешемо*; *лани* *жито* *млого* *убаво* *имашемо* (П), па *имашемо*, *једна* *тётка* ни *Ката* (Р);

тёк се *млого* *паре* *набереја*; они, *женете* ги *лэжеја*; па *онё* си *ме* *такој* *свё* *нане* *викаја*, *сестре*; *нас* ни *свё* *Бугари* *маваја*; *много* се *потёпаја*; и *тёраја* *там* *оздола* *Радовничани*; *доодеја* (они); *пуно* ни *људи* *издоносеја*, па *ја* *свё* ги *даам*; па *сви* *тој* си *патеја*; па *онёј* *бузе* 'врста *посне* *чорбе*' *правеја*; па се *биев*, па се *бијев*, *боже*, што *работеја* (ЦГ), они *га* *викаја* *тёк* *истришлэк*; и они *деца* си *имаја*; па *рогоже* *кэт* *постёљаја* *доле*; они *оста*ли, па не *знам* *како* *причаја*, *бре*; *дражефците* *другу* *стрну* *водеја*, а *партизани* са си *наши*, *под нас*, *брањеја* ни *нас*; *пафте* *носеја*; и *онё* *овдё* *учеја* *двё*, *Мира* и *Будимка* ли *бёја*, *бре* (Р), а *онó* *тој* *едеја*; па *идеја* *до* *скóро* *стругари*; *девојчиња*, *сине*, *идеја* на *жетву*; па *до* *лани* се *мешаја*, *сёк* *не*; па *кобилу* *водеја*, *коња*; па *доодеја* *лани* *зётови* и *ћерке*; а *двойцата* *радеја* (П).

225. У средишњој зони (Г, Т, Л) обичан је, изгледа, наставак *-шемо* у 1. л. мн. импф., али и ту сам забележила један пример са наставком *-јамо* у Г. У 3. л. мн. овде функционишу оба наставка:

претрупеv за *свиње*, а ми не *једешемо*; у *школу* *идешемо*; *колачи* *нумёјешемо* да *праимо*; а *онóј* *брашно* си *купујешемо* *сё*; ми си ги *викашемо* *градине* у *старо* *време*; па *имашемо* *там* *едну* *голёму* *ливаду*; *мёљашемо* за *свиње*; *козе* не *чувашемо* *толко*; *конопле* си *чукашемо* *овакој*; такој гу *корешемо*; *горе* си *правешемо* *тој*; *не* ги *ранешемо*, *сисав*; сә *старца* *свё*, да *бёше* *жив*, *седешемо* (Г), по *подруми* се *знётешемо*; *свё* *рэжен* *леп* *едешемо*; па *тој* *узнешемо*; по *двё* *сёла* ли *идешемо*; *таван* га *тој* *викашемо*; па *немашемо* *ништа*; *двапути* ги *турашемо*; у *избу* ги *чувашемо*; ми *сэз* *говёда* *вршешемо*, *нема* *коњи*; *опэнци* *свински* *тэг^к* *носешемо*; *мэстешемо* *арно*; *славешемо* га; *урду* *турушемо* по *малко* (Т), *пёрешемо*; *имашемо* *двё* *краве*; с *нозе* *живешемо* (Л);

зједно ги *носејамо* (Г);

тија *гостујешеву*, они не идев такóј; а они ги там *тѐрашеву* преко брег (Г), *изнѐсешеву* ис куће; па напрѐт *идешеву* на бѐдвѐ; о́фце *кољешеву* свѐ за Митровдѐн; пѐсне *појешеву* људи; *крицешеву*; на Вртáну б́уку га *казујешеву*; а неки си *мрѐцешеву*; дражефци ги *в́икашеву*; и неки *бóлез дојдѐ* – *в́икашеву* га дефтѐрија; кэд ја дојдó овдѐ *имашеву* ж́ито; па па-добр́ани *падашеву*; они *пљáчкашеву*; па и онѐ гу *ч́увашеву*; партиз́ани, дражефци *доодешеву*; сáмо *проодешеву* такóј; тэк *збóрешеву*; свиње по не *р́анешеву*, тэк^г, нѐма ж́ито (Т), четворица *бѐву* (Л);

какó ги онѐј свѐзде *в́икашев*, ма́јке, стáре? (Г), додѐк онѐ т́уј *идешев* у шкóлу; там нáдоле *идешев^ф*; они од Б́угари се *крицешев^ф*; кућу нѐсу – плѐмње *пáлешев*; *пр́авешев* ги (Т);

в́икаја жѐнете ће дóјде поштáр; у Трговиште половин дражефци, у Трговиште се *мѐшаја* ов́ија, *идеја* и партиз́ани јáдни и *тѐпаја* се, б́или су се; о[т] тој си *пр́авеја* ћелими (Г), кэд ми *бѐја* дѐца т́уј (Л), напрѐт *идеја* по трáвке; *знáеја* тој; дефтѐрија га *в́икаја*; онóј, какó га *в́икаја* онáм?; пр́ва снáшка, ме *ч́уваја* тэк (Т), а напрѐ[д] *доодѐја* по два-тринáес човѐка; крајници ме мλόго *бóлеја* (Л) и сл.

Перфекат

226. Перфекат се гради, као и у стандардном језику, од помоћног глагола *јесам* (т. 237) и радног глаголског придева (т. 231-234), при чему је сасвим обична појава да помоћни глагол изостане. Занимљиво је да се у множини поред м. рода и ср. род завршава на *-и*. Примери:

Драгúтин *је преиш́а* (К), по кúкуру[з] *се влѐкја* (П), *нѐје смејáја* н́икој да га ф́ати (Г), он, мойат *је домаћин* от Шиптáри *погинáја* (Р), н́икэко главу не *ми́ја* (ЦГ), мλόго *је игр́аја* (Ш), *умрѐја* ли *је* неки (Шп), свѐ прóсори *вати́ја* нáши па *искрши́ја* (Г);

ја *сэм* от рит *ошлá* (ЦГ), свáка *нѐје моглá* да ќити (Шп), па раки́ју *сэм пѐкла*, бре (Л), онá *н-умејáла* да ткáе (ЦГ), како лѐтос што *нѐје врнáла* ќиша (Ш), ја *сэм* свѐ *изэткáла* (К), овá[ј] је д́уша *работи́ла* (Ш), да *сэм седѐла* гóре (Г);

онó *ишлó* с кóрпу (Т), и онó си свѐ *маучáло* око̀ло нѐга (ЦГ), и онó *седнáло* да вечѐра; и кэт *сэмнáло*, они́ си по́јдев (Р), *б́ило се ѓе* млѐко овакóј (Т), и тој смо сејáли и то *ѓе ницáло* (Л), тој нѐ се *ѓе давáло* (Шп), ѓедно ми *ѓе умрѐло* (К), у тóрбе се *је носи́ло* (Шп), *заспáло* мојѐ детѐ (К);

знајете ли зашто *смо дошли* (Г), *стáрците са ме изели* (Р), *они улéгли у кућу* (Л), на еднога човéка му *никнали зуби* (К), *заклáli га Бугари* (Г), *тија што су га врзали* (Шп), *свè са наши вршили тамо* (ЦГ), па толичко *несмо видели* ни *смоци* ни *змије* (Г);

сестре моје су ишлè (П), *ми смо, душо, обе појале* (Т), и *више нèсу ме чéпнале* (Ш), *оне, девојке, спраљале су* (Шп), *дèца бањале смо* ги *зèдно* (Т), *тèк су носиле кошуље*; *оне врљиле* и *крошње* и *кудèље, викнале* да си *йграв* (Шп), с *етрву смо двајес пед_године седèле* (Ш);

и *тèк су йшли* у *надницу девојчки* (Шп), па *свите са ишли* по неку *годину* (Р), *карали се дечиштата, тепали се*, она ги *искарала* (К), *заискали се* *деца*; *дèца се заволили* (Г) и сл.

Плусквамперфекат

227. Овај сложени глаголски облик готово редовно се гради од импф. помоћног глагола *беше* (т. 240) и рад. гл. прид. (т. 231-234) глагола који се мења:

па *будала*, да *бè* му *дала* *тјј* *èдну чèргу* (Л), па *тò[j]* *јесенòске кэд бè дошла* *ја*; да *бè* си *остала* *тèк* (Г), *уплав бè ватила* (ЦГ), *бè* *погачу* *цèлу*, *овакву бè* гу *омесила* (Ш), *још не бè* *годину турила*, *умрè* *брáт* ми (Р), *самá* да *бè* *седèла*, *тèше* *пóвише* ми *дáав* (Г); *свè бèше* *руке* *тјј* *здрала*; *ја* ви не *вика* у *кућу*, *пошла бèше* и *такòј* *останá* *овдè* (Л), да не *бèше* *истила* *тјј* *киселину*, *бèше* *си* *умрèла* (Р), *ја бèше* *научила* (Г);

из *Глòк* *тèј* гу *бèше* *довèја* *нòзе* (Г), *Бòжа бèше* за *Врáње отишја* (Ш), *бèше* *оидја* у *партизани* ли (Р), и *бèше* *погинáја* (Р), *òн* се *бèше* *навикја* (Ш), па *још* *емпút* да *бèше* *Ивáн* *викаја* да *йду*; *купíја* га *бèше* *пролетоске* (П), *там* се *бèше* *отселија* (Шп), *стáр* ми *син бèше* се *там* *родија* (ЦГ); она *три_године* *пред* *мèне* *бèше* *дошла* (ЦГ), она *бèше* *рекнала* (К), *неку_траву* *пíла бèше* (Л), *умрèла бèше* *свекрва* (Шп), она се *тèг* *запослила бèше* (Ш), и она *пòсле* се *бèше* *научила* (Р), *ймаше* *једна* *зèлва*, но она се *бèше* *оженила* (Р), *дèсет бèше* *родила* (Т), и она *рипила* *кучка*, па *удавила* га *бèше* (Г), *òно* си *бèше* *отишло* на *òнога* *свèта* (К), *бèше* се *пресèкло* на *нòгу* (Г), *бèше* *сáмнало*, *дèн*; *тјј* *годину бèше* се *родило* (ЦГ);

дáдомо *òној* *што бèмо* *понèли* (К), *бèмо* гу *довèли* *жену* (Г), *бèмо* *свиње* *заклáli* (ЦГ);

кнйгу му *бèву* *дали* (Шп), и гу *бèву* *дали* *тáтко* и *мáјка* (Т), *помаáli* *ли* *‘пожурили’* га *бèву* *Бугари* (Т), *бèву* га *тепали* (Шп), а *двојца бèву*

утепали на место (К), и њега га бев[у] утепали после (Г), беву га скоро згазили (Л), куде сестру његову га бев[у] удавили тога (Г), па отрчали беву (Т); пуно беву деца измрели (Т);

а једно па ис Пролесје га беја донели (Р), да беја пришли (Л), па туј беја пе-честина загинали (Г), они на Дешу беја рекнали колко паре (ЦГ), косили људи та беја ни дали; та беја погађали там тој (Л), едно девојче беја ватили там Бугари; туј ми беја скришли ли ребра; да не беја се смењили, те мо да прогледав људи (Г); и тија дрва беја га убили (Г) и сл.

Наишла сам на само три потврде плускв. добијеног помоћу рад. гл. прид. помоћног глагола:¹²²

зашто ми бија зуп ницаја! (К), кэт сэм гу била ранила (Т), за зиму се спремили и ошли си у кућице и била дошла зима (ЦГ).

Глаголски придев трпни

228. У пчињском говору трпни придев гради се помоћу наставака *-ан* и *-ен*:

заостаја овџс *нежнејан* на људи (Г), нити косено, нити *женејано* (Г), оно и дөтељна *посејана* (Р), *школуван* је (Шп), *врзан* вол за дирек (Шп), *врзано* за тарабу (Р), а комү руке *врзане*, комү ноге *врзане* (К), говџда *одврзани* (Р), како је *уврзано* (Шп), нога ми е *отказана* (Л), на њума нема да *писано* (Ш), туј паре *нанизане* (Р), а кобила – вода, како да је *бањана* (П), опџнци ву *врљани* (Р), овџа старовремске паре, па *закџпане* (Г), од бџку коритце, па толичко такој, па *искџпано* (Г), а с крпу је *закџкана* дџпката; извор направен, сџс камење *исџдан* (Р), *исџдане* ‘озидане’ си беву сџс камен (Ш), *клуџан* пипџр (Л), па *натурано* на магарињата товџр озгџр (Л), у кошџви симити *натурани* (Шп), свџ са у рџпсто там *откарани*, мџжи (Г), моји су *промџшани* (Ш), чџетири пџти сџм *терана* ја у Врањето (Г), јадна, како је *чџвана* (П), *раџотџн* ‘вредан, радан’ (П), па ишлџ су, како, предњице *промџњане* (Р), али је обичнији наставак *-ен*: неје малко *промџнена*; лџзарице *промџнене* (Г), ће дојде *ћџрка* *промџњена* (Р);

ја сџм имџла *вџзџну* кошџљу (Л), ја знам *вџзџне* марџме (Шп), не како сџж^к *остриџжене*; кџчаче от пџвит *сплџтџно* (Г), наџша Стџна, каже, *поџџдена* (Л); несџ *непџрџени* ишли (ЦГ), има *небџрџене* (Ш); они су за

¹²² Слична је ситуација нпр. у: Реметић 1996 : 508; Ћирић 1983 : 87.

Райстовац *дигнени* (К), целу погачу да врнев, да неје *начнена* (Р), како кућиште *паднено* (Г); да сџм *биџена*, несам *биџена* (Г), ете-таквѣ китке, три надоле па *зашиџене* за белезике (Р), *сашиџен* рукав (Г), на руке *сџшиџено*, сал колірче (Шп), *повиџено* детѣ (Р), и сџм *прекриџена* овакој сџз бел ешмак (Р), ал тој *ткџџено* (Шп); а ја (носим) оној детѣ *џмрено* (К), До сџк^г нема *џмрено* још ниџедно; има идинаез године како му је *џмрена* (П); *врљене* у њиву (Р), а деџа сџм оставила у кућу *затворени* (П), али жена, *иџепена* ву била кошуља (Л), кукови *иџепени* (Г), колѣна *иџепени* (ЦГ), *невршено*, па гџмно се издџло жџто (Г), комџ *тџрено* овакој (К) и сл.

Трп. прид. ср. рода мн. завршава се на *-ани* или *-ени*, што је и очекивано с обзиром на појаву уопштавања облика на *-и* за м. и ср. род мн. рад. пл. прид. (в. т. 231): говѣда *одврзани* (Р), моџи су *промџшани* (деџа) (Ш); а деџа сџм оставила у кућу *затворени* (П), колѣна *иџепени* (ЦГ).

229. Једна од одлика призренско-тимочке дијалекатске зоне јесте и одсуство јотовања у трпном придеву (Белић 1996 : 142-145; Вукадиновић 1996 : 227-228; Павловић 1939 : 110; Реметић 1996 : 509-510; Стевановић 1950 : 64).¹²³ Тако је и у пчињском говору и то код глагола са презентом на *-им* (Реметић 1996 : 509-510):

там је бија и он *заробен* (К); сџндџк, он *заклџнен* (Г), опџнџине оздџл *закрпџени* (Шп), сџк сџл лѣб едѣв *кџпен* (Г), неје имџло *кџпено* (Р), а сџк свѣ *кџпено* (Г); неће, тој *благосџвено* на човѣка (Г), онџџ џфџе да ли *издџвене* са (ЦГ), кџт отџде – оно *удџвено* (Р), овај кућа је *правѣна* – сто године нагоре има; о[д] дрво си *напрџено* свѣ (Р), сџмо четерѣсниџа ву је *стџвена* (П);

њѣму су црева *вадени* двапути (П), џџпче и *извадени* парѣ (Г), ја не знам како су *наредѣни* (ЦГ), морџле смо, тако[ј] је *одредѣно* (Г), *огрџдено* свѣ сџз дџске; имамо пипѣр *посџден* (Шп), бџчу имџм *посџдену*, грџ *посџдено* (Л), у рџт си је *поврѣден* (Р), ја несџм ни бџла *родѣна* (ЦГ); на срѣт *изврѣтена* дџпка сџ сврѣл (Р), младожѣња с *кџтен* кондџр (Л), па *кџтене* снашке, па грѣџв (Г), џсто смо *накџтене* свѣ (Р), *накџтени* свѣ убџво (Шп), он сал се обџврѣја – ни солѣн, ни *љџтен* (Р), да си свѣ *наљџтен* (П);

¹²³ О дисимилаџи *љ, њ, џ, џ* из трпног придева и *њ* из глаголске именице, као могућој подрџци губљењу резултата старог јотовања код трпних придева у говорима призренско-тимочке дијалекатске области, писао је Н. Богдановић (Богдановић 1999 : 433-437).

свѣ са *крѣстени* (Р), сѣ[Г] ги евѣ и по четересѣ гѣдине чѣував *некрѣстени*; сѣк од Божий до сировѣрштину су *некрѣстени* дѣнови (Р), етѣ гу сѣоба што је *намѣстена* (К), ће има чѣрге *помѣстене* (Шп);

нити *кѣсено*, нити жнѣјано (Г), *некѣсено* ѣстана на лѣуди; свѣ убѣво *удѣсени*, лѣзари (Шп);

из Моштеницу су *досѣлени* у Врѣње (Ш), свѣ је *одѣлено* (Шп), двѣ-пут је *пѣлена* овѣј нѣша кѣћа (К), ѣн сал се обѣврѣја – нѣ *сѣлен*, нѣ лѣутен (Р); *кѣнени* гѣсти (Г), нѣје мѣлко *промѣнена*; лѣзарице *промѣнене* (Г), али: ће дѣјде ћѣрка *промѣњена* (Р), па ишлѣ су, какѣ, преднѣице *промѣњане* (Р),¹²⁴ нѣје имѣло *пѣнене* папрѣке (Шп), јѣ сѣм четри гѣдине билѣ *цѣнена* (Г).

230. Једине облике трп. прид. са наставком *-ет* забележила сам у Ш, Шп, К и Т: дѣвер *жѣњет* (Ш), брѣт пѣстар *нежѣњет* (Шп), тѣја чѣче ми, којѣ *нежѣњети*, којѣ *жѣњети* узѣдоше си дѣл (К), онѣ девојка га узѣла *жѣњетога* (Т); већ на истоку Горње Пчиње трп. прид. истога глагола има уобичѣјени наставка *-ен*: као ергѣнин, нѣје бијѣ *жѣнен* (Р), збѣреф се мѣжи, *жѣњени* (ЦГ), и онѣ је *жѣњена* тѣмо у Македѣнију; а онѣ имѣла па ћѣрку *жѣњену* (П), *ѣжѣњена* сѣм си билѣ (ЦГ).¹²⁵

Глаголски придев радни

231. Неколико је значѣјних појѣдиности везано за радни глаголски придев: а) у облику м. рода јд. редован је наставак *-ја*,¹²⁶ б) глаголи I Белићеве врсте којѣ у основи имају стари глагол нтн, у облику м. рода јд., у коме су се завршавали на *-ѣл*, данас имају двојѣки облик: *ишија* и

¹²⁴ Код глагола *промѣни* порѣд ѣчекиваних облика типа *променен* у трп. прид. сам забележила и *промењена* и *промењана*. Разлог за њихову појѣву, чини ми се, треба тражити у нарушеној дистинкцији *н ~ њ*, а не у ѣдступању од правила о ѣдсутвовању јѣтовања у трп. прид. поменутих глагола (в. т. 75).

¹²⁵ И ѣвде је у питању нарушена дистинкција *н ~ њ*, ѣтуда *жѣнен* и *жѣњен* (в. т. 75).

¹²⁶ У сѣлу Црна Река, које представља најисточнију тѣчку истраживане ѣласти и граничи се са Бѣсѣљградском теритѣријѣм, према казивању мојих информѣтора, облици рад. гл. прид. м. рода јд. имају наставак *-ѣл*. Уколико се покаже да је ѣво тѣчна информѣција, Црна Река биће јѣдини пункт на простѣру Горње Пчиње у коме нема јужномѣравског наставка *-ја*, што свакако захтева дѣтаљнија истраживања, али тај посаѣ ѣстављѣм за следећу прилику.

ишија, в) у множинским облицима дошло је до уопштавања облика на *-и* за м. и ср. род.¹²⁷

232. Облици једнине рад. гл. прид. имају наставке *-ја*, *-а*, *-о*:

та ги *јеја* трoшке (Ш), оно лекар не *даја* (Т), две његове буре *отсеја* Раша (ЦГ), неје *могја* да мокри (Шп), неје *могаја* да работи (Р);¹²⁸ а он *се насмејаја* (П), неје *смејаја* никој да га фати (Г), петэл кад *успојаја* (Л); Добросев ву *рекнаја*; и он *сминаја* туј (Г), он *ступнаја* на сламкуту (Т); татко мој си *снаја* у кућу (Г), никоко главу не *мија* (ЦГ), и он *прашуваја*; и *врзаја* свонџ на буку (Р), овџ *лагја* (ЦГ); он си ветар *дубаја* свонџат (Р), много је *играја* (Ш), све натам *јаја* коња; кој те е *тепаја* (Г), он си *тропаја* (Р); *умреја* ли је неки (Шп); Сечко *искочија* (Р), пед године је све на штаке *одија* (П), а једџпут што ме *оплашија* (Г), *фрљија* се овакој (К); и се *броија* (Л), *видеја* гу; он ли је *сedeја* (Шп);

па сџм се *влџкла* до негде (Л), *ошла* си је; па она сџк ако је *отишла* (ЦГ); и више не *смејала* да биде лијар (Р); и *чучнала* да побиде кудџу (Шп); ја сџм све *изаткала* (К), она *спала* (П); и сџм деца *начувала* пет (К); преко век мој несџм *видџла* (Г), сџс њи сџм *онодеља* (Шп);

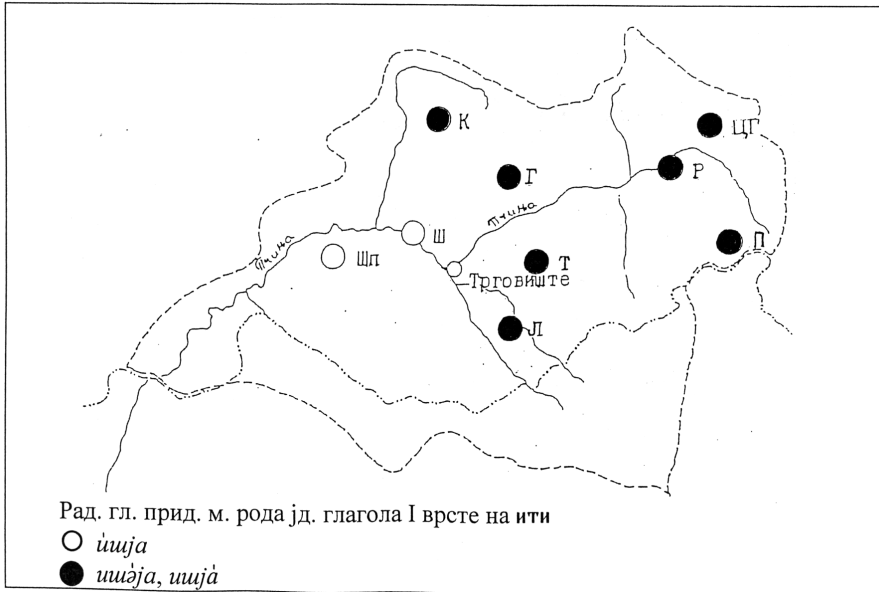
оно *ишло* с корпу (Т); и оно си све *маучало* около њџга (ЦГ); а, не *зинало*!; и *останало* си живо у воденицу (Шп); не се е тој *знало* (ЦГ); како се *венчало* у старо време (Ш), и тој смо сејали и то је *ницало* (Л); и на вршалицу кџт се је *вршило* (К), све се је *кањило* (Р) и сл.

233. Глаголи I Белићеве врсте са основом на нти у облику м. рода јд. (рад. гл. прид.) имају двојакџ облике: оне у којима се *-џ-* изгубило (*ишија*, *отишија*) и оне у којима се *-џ-* чува и то под акцентом (*ишија*, *отишија*).¹²⁹ Географски посматрано, на крајњем западу (Шп, Ш) функционишу само облици без *-џ-*, а у преосталом делу Горње Пчиње (Л, Т, К, Г, ЦГ, Р, П) доминантни су облици са *-џ-* (в. карту 15):

¹²⁷ У суседним говорима (а и косметским) присутно је другачије уопштавање: у мн. рад. гл. прид. постоји само форма на *-е* за сва три рода (Видоески 1962 : 217; Барјактаревић 1966 : 209; Маринковић 1987 : 54; Павловић 1939 : 206-207; Стевановић 1950 : 135; Реметић 1996 : 507-508).

¹²⁸ Више о овом глаголу у т. 268.

¹²⁹ Глагол *сечу/сечем* у м. роду јд. рад. гл. прид. има искључиво облик *сџја*, а о статусу глагола *рекну/рекнем* и *могу/можу* више у т. 256 и 268.

Карта 15

до плочу је дошја (Ш), па ишја па узџа коња; отишја момак у собор; пошја да рани свињу (Шп), и ко[j] је могаја да оди ишја је у Лесницу; дванајез године неје отишја куде лекара (Т); зашто си дошја; ишја там, замрзнаја реп, откидаја (К), он гу нашја вук; наишја вос; куде је отишја (К), овџ дошја човек (Р), пролетоске дошја; онџ у партизани ишја (ЦГ), тџ син ми дошја лани; онај сџс коњаотога што ишја; ишја за копус најесен (П), а тџ брат ву ошја сџс офчице (П);¹³⁰

он је по мене ишја како вода; а чумо да је преишја (К), он је ишја у сировари; Добросџф се наишја сџс Верицу; он поишја (Г), и с коња доишја навечер; на там иишја; и оишја; он поишја на косење; он овџ[j] је приишја; али тако[j] је проишја (Р), Дејан доишја; иишја млого по девојчиња; оишја у школу; и отишја у гробје (ЦГ), и он доишја (П), ни си ми дошја да сџм те маала; иишја на неку воду; наишја некој човек и рекнаја; девер ми отишја; и он поишја сџс њим (Л), свџкар ми ишја; вукат гу па наишја (Т) и сл.

¹³⁰ Занимљиво је да се облици без -џ-, у оном делу Горње Пчиње где су обичнији ликови типа ишја, готово редовно чују са акцентом на последњем слогу – ишја (што у Шп и Ш никада није случај), в. т. 14.

Неколико пута само чула сам облике сличне овоме: *отишеја* (ЦГ), туј *прошеја* едѝн човѝк (Г), тако да не могу да тврдим да је ова појава узела маха (в. т. 34 и 36).

234. Облици множине рад. гл. прид. граде се помоћу наставака: *-и, -е, -и*, односно за м. и ср. род уопштен је наставак *-и*. Неке од потврда ових облика наведене су у поглављу о перфекту (в. т. 226).

Глаголски прилог садашњи

235. На основу материјала прикупљеног на простору Горње Пчиње стиче се утисак да се и овде прилог времена садашњег гради само наставком *-ѝи*, који се додаје на презентску или инфинитивну основу.¹³¹

дѝзѝм, дѝзѝм, дѝзѝм, па чѝни ми се, искѝну се *дизѝѝи* (П), засипнаја *викаѝѝи* (ЦГ), и онѝ, знаѝѝеш, *жнејаѝѝи*, *удараѝѝи* бѝше се пресѝкло на нѝгу (Г), *зборѝѝи* си ѝди; *идѝѝи* (ЦГ), ја, *одѝѝи*, тѝп, тѝп, занѝсо се на врата (Л), *причаѝѝи*, причаја, ишѝја, одѝја по пѝт и си причаја; и *поѝѝѝи* дојдемо си овде (ЦГ), умрѝла сѝм *ранеѝѝи* (К), утепа се јаѝдан *тражеѝѝи* га (Г) и сл.

Глаголски прилог прошли

236. У пчињском говору није сачуван овај глаголски облик, што је случај и са већином других српских говора. Забележила сам само облик *бивши* преузет, свакако, из књижевног језика: ту[ʃ] је имало однапред џандари, *бивши* (Р), то[ʃ] је било *бивши* Југославија (Шп).

Помоћни глаголи

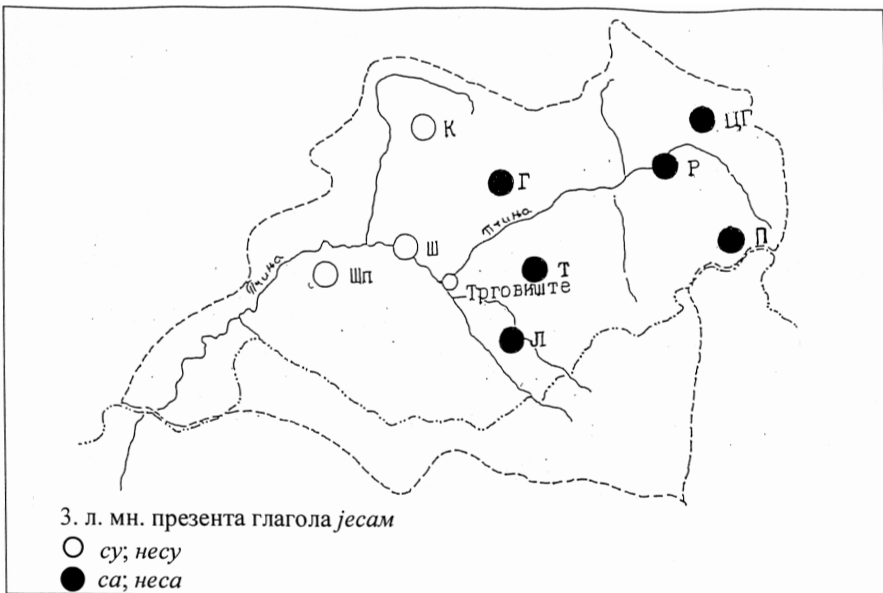
237. Помоћни глагол **јесам* има само ненаглашене и одричне облике презента: *сѝм, си, [j]е, сѝмо, сте, са/су; несѝм, неси, неје, несѝмо, несѝте, несѝа/несу*:

¹³¹ Наставак *-уѝи* се врло ретко појављује у говорима овог типа, према Белићевим налазима (Белић 1996 : 375-376), али неки каснији истраживачи наишли су на сасвим другачију ситуацију, на пример, у говору Алексиначког Поморавља (Богдановић 1987 : 203-204) или призренском говору (Реметић 1996 : 510-511).

ја да *сам* лазар (Ш), та сѐк таква да *сам* (Г), ти што *си* у село (П), село си *је* (К), да ли *је* истин; а *ше*[с] *смо* деца били (Р), три *сте*? (Ш), да *са* близу куће, како овде што *са* (Г), своји ли *су*, ја не знам (К);

ја *несам* кадар (Ш), *несам* се дигла јадна (Г), овј ноћ *несам* напред заспала (Л), ти *неси*, дека *неси* тој видела, *неси* баравила (Р), *Неси* ли пекја? (П), он за мене *неје* (Шп), *неје* како сѐк (Р), и овде *неје* лѐко (Л), епа, завршимо ли, ел *несмо*? (П), ние овде *несмо* (ЦГ), ни још *несмо* (Р), *Несте* ви пуштили (Г), па куде *несте* глѐдни (Т), *неса* таквѐ (Р), *неса* га уватили (Т), куде *неса* ме лекували (Г), *неса* млого (Л), да *са* ни тепали – *несу* (Т), ма *несу* одвѐка јако били (К), и више *несу* ме чѐпнале (Ш).

Не тако често може се срести облик (*јес*): и оно *јес* такој (Шп), а *јес*, однѐја гу вук (К).

Карта 16

Облици *са/неса*, који су обични у бугарским и македонским говорима (Граматика 1983 : 318; Видоески 1962 : 199), чују се и у ЦГ, Р, П, Г, Л, Т, при чему зависи од информатора да ли доследно употребљава ове облике или их повремено замењује, очигледно новијим, *су/несу*. У пунктовима Шп, Ш, К наилазила сам само на облике *су/несу* (в. карту 16).

238. Помоћни глагол *биду/бидем* има у през. облике од инфинитивне основе *биду/бидем, бидну/биднем*, при том су у источном делу Горње Пчиње (ЦГ, Р, П, Г) фреквентнији облици без проширења *-н-*:

затој сэм билà у Матарушку Бању две_гòдине, па још едну_гòдину да йду, трй да *бйду*, па не мога́ (П), немòј да *бйдеш* увређена; и више не смејала да *бйде* лијар (Р), овòј да си *бйде* (Г), момòк останàја да си *бйде* гáзда (Л), е, да *бйдемо* живи и здрави (Л), тèле су да *бйдев* два òка (Т); девојка којà *бйдне* већ у гòдине (Шп), кàква коза́ йма да *бйдне* (К), кэт какò *бйдне* (Ш), кàже бòље му *бйдне* (Т);

чèкав да вйдев штò *ће бйде* (Шп), а свè *ће* си *бйде* дрýго (ЦГ), А да л *ће бйде* тòј (Г), а сèк не знàм па какò *ће бйде* (Р), прво *ће бйдев* лàзари па предньице (Л); штò *ће бйдне* од мène тàмо (Шп), кэт *ће бйдне* Бèдньи_вечер (ЦГ).

Често се може чути и форма *бива*: пà не *бйва* (Ш), не *бйва* што не *бйва* (Г), не *бйва* нанйкут (ЦГ), што посадиш свè *бйва* (Р), и пòсле тýј *бйва* рабòта (К).

239. У аор. се исто могу чути двојаки облици *бидо, бидна* и такође су облици без *-н-* много чешћи у источном делу Горње Пчиње (ЦГ, Р, П, Г):

у Трговиште *бидò* (Г), јà у градину *бидò* (ЦГ), ма што_тй *бидè*; тај баба_Неда до скòро *бидè* (Г), сèдэм гòдине он овде *бидè* (П), ма *бидòмо*, јà не знàм по кòлко, Вèре (Г), заедно си *бидòмо* (Р), до дèг *бидòте?*; *бидòте* ли на собòр? (П), овде Бýгари па кэд *бидòше*; а овйја па у бýгарско *бидòше* (Р);

та *бидна* на свàдбу (ја) (Л), пòсле па момковица *бидна* (К), *бидна* веће накуде двајез гòдине (Шп), мајка ми кэт си *бидна* бòлна (П), а дèвет мй *биднамо* живи (Шп), по едэн мèsец ли *биднамо*, не знàм какò бèше (Г), у Мирчинци ли *биднасте* (Т), па двè ву тйја не *биднаше* (Шп), лàни мàлко *биднаше* (ЦГ) и сл.

240. Код облика имперфекта овог глагола ситуација је следећа: 1) у 1. л. јд. функционишу облици *бèше* и *бè*, при чему је *бè* фреквентније у источнијем делу Горње Пчиње (ЦГ, Р, П, Г), а у Л су, на пример, врло уједначено присутне обе форме; 2) 2. и 3. л. јд. имају облик *бèше*, 1. л. мн. – *бèмо*, 2. л. мн. – *бèтел/бèсте* и 3) у 3. л. мн. чује се *бèву* (Ш, Шп, К), *бèја* (ЦГ, Р, П) или оба облика (Л, Г, Т), с тим што је *бèву* неупоредиво

чешће од *беја* у Т (7:1), а обрнуто је у Л и Г (7:2). Ево неких од забележених примера:

за саат толико не ме *беше* жал; и у горњуту кућу куде *беше* ја (Ш), ја кэд *беше* снашка; тэг *беше* педесэ и четири_године (ја) (Шп), пуштена *беше* (ја) (К), епа одавнэчка, још кэд *беше* млада; ја *беше* научила (Г), арна си *беше* (ја) (ЦГ), да не *беше* испила туј киселину, *беше* си умрела (Р), кэд ја *беше* дванаесту годину; па ракију сэм пекла, бре, тамо кэд *беше* јоште горе (Л), а ја мала *беше*; ја девојка кэд *беше* (Т);

и ја *бе* како Сања; па то[ј] јесенэске кэд *бе* дошла ја; да *бе* си остала тэк (Г), још не *бе* годину турила, умрэ брат ми; на куп кэд *бе* (Р), голэма си *бе*, знам; уплав *бе* ватила; ја сэ стоку *бе* (ЦГ), седэм године *бе*; ја си овде *бе*; у Сурдул кэд *бе*; и при њим *бе*; са Санде *бе* трудна (П), ја кэд *бе*, горе са доодили; куде Ђуру кэд *бе*; дог *бе* горе (Л);

па л ти *беше* (Т);

он да *беше* жив (Ш), мојето бoље *беше* (Шп), син једэн у Рүсију, а једэн у Врање *беше* (Шп), соба ни *беше* малэчка (К), тај Милојка млого арна *беше* (Г), Сима им кум *беше* (Р), овэј овде *беше* малиат (П), *беше* сэмнало, дэн (ЦГ), детето ми *беше* годину и_по (Л), стелна ми *беше* (Т);¹³²

тамо кад *бемо* (Шп), па четири_месеца, дете, *бемо* (К), куде *бемо* они Бугари дојдоше (Г), кэд *бемо* заедно едно сэм дете имала (Р), ми *бемо* деца (ЦГ), *бемо* заједно, после се оделимо (Л), они ни облекоше, ми голи *бемо* (Т);¹³³

овде ли *бете* из Извор ели из Рајкофце? (ЦГ), две *бете* (П);

беву и тудека такој понападали по крајишта; леле, како си *беву*, душо, онија; исэдане си *беву* сас камен (Ш), оне девојчики *беву* сви; тэг *беву* онэј црвене; докле *беву* помалецки јоште деца (Шп), па му ицепили *беву* уста; и они се збрали *беву* и нашите осэм; они женски челяд *беву*; требешинске жене *беву* (К), четворица *беву* (Л), седмина ли *беву* синови; не могаи га *беву* уватев; шез *беву* куће (Т);¹³⁴

¹³² У мом материјалу нашао се и овај, мање очекивани, пример: и њэга га *бе* утепали после (Г).

¹³³ У ЦГ забележила сам облик *бесмо*, што је свакако неочекивано пре свега због тога што је ту изгубљено *-с-* и из 2. л. мн. (*бете*): ми у кућу како си *бесмо*, сви Забелци (ЦГ).

¹³⁴ Иако се у Г и П редовно чује облик *беја* забележила сам и следећа два примера са обликом *бев*: тија, туј, такој што *бев* младићи (Г), три_лева ли *бев*, два_лева ли за динар (П).

да не *беја* партизани, све темо да изгоримо; две снашке туј *беја* и синовите двојца; туј ми *беја* скршили ли ребра; па туј *беја* печестина загинали (Г), а једно па ис Пролесје га *беја* донели; тројца *беја* старци; дебеле кошуље тэг *беја* (Р), они на Дешу *беја* рекнали колко паре; у кућу *беја* ми три зэлве; ал си здрави људи *беја* (ЦГ), тријес три ли *беја*?; јож деца *беја* овде; о, по триесе, педесэ чувајамо кэд *беја* синови (П), кэд ми *беја* деца туј; *беја* једни дали; та ратујеше се, Бугари *беја* тэк (Л); две снашке туј *беја* и синовите двојца (Т) итд.

241. Радни гл. прид. има најчешће облике *бија*, *била*, *било*, *били* (за м. и ср. род) и *биле*. Поред ових облика могу се чути, истина много ређе, облици типа *биднала*. Ево неких од примера:

старјко ми *је бија* из Голочѳце (Ш), па се врнев куде *је бија* (Г), тэ[j] *је* болез *бија* понапрет (Т), што *сам била* старјковица; седэм годи-не *је било* (Ш), оно мрак *билэ*, ноћ (Л), партизани *са* си наши *били* (Р), ми *несмо* ко сэ[г] грубе *билэ* (Т), четире етрве *са билэ* (Л), а шэ[с] *смо* деца *били*; какви *са* му *били* тија деца (Р);

младожења он, ергенин *биднаја*! (ЦГ), кэд већем *биднала* работа (К) и сл.

242. У мом материјалу нашао се и пример императива:

Бидете ви живи и здрави! (Шп).

243. Помоћни глагол *оћу* у през. има пуне, енклитичке и одричне облике:

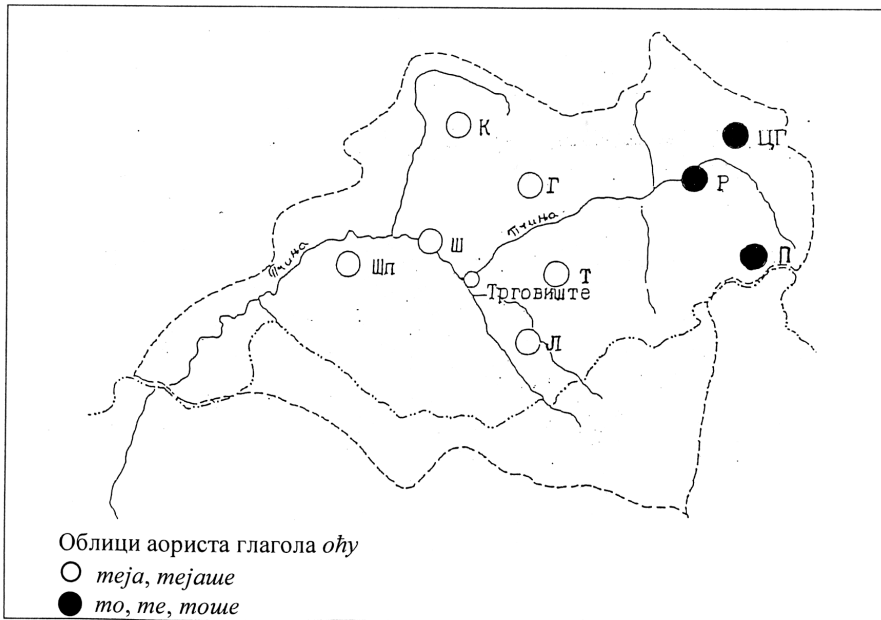
да га њега мэзгам како *оћу ја*; и сэг не *оћу* да гу виду; о[т] тэг навам ја не *оћу* да гу виду, туј чорбу (Р), *оћу* да умру, па не могу (П), отиди у радњу, па *оћеш* ли панталоне, *оћеш* ли блузу (Шп), ако *оћеш* повикни некога (Ш), кога *оћеш* момка да узнеш; ти *оћеж* да си вр (К), умри, ако *оћеш*, кој те жали (Г), *оће* кућу да пали (Шп), кој коју *оће* (К), ако *оће* еде леп (Г), *оће* такво све да му кажемо, по старовремски (ЦГ), што *оћемо* ми више (ЦГ), *оћемо* ми овде да слэгнемо (Шп), па ви какви *оћете* (К), *оћете* ли да једеш нешто?; па ако *оћев* да дојдев (Т), море, сине, *оћев*, *оћев*; ако *оћев* нека даав (П);

ја *ћу* сама, реко (Ш), кэт поћеш ти, тэк *ћу* и ја (К), и, што *ћеш*, мораш свашто (Р), што *ћеш* (К), куде *ће* гу дека мале куће (Ш), па куде *ћемо* после? (К), па што *ћемо* ми, туј поседемо (П), ми морамо около, а

ви *ћете* унутра (К), како *ћете*, брѐ? (Ш), што *ћѐф* ти оџце? (П), башка *ћев* јаганци, башка оџце (Г), они *ћев* унутра (Ш);

ја што га *нећу* (Шп), не теја, *нећу*, па *нећу* (К), *неће* те Бог (Шп), туј ће умира, *неће* да иде (П), ће га *однеће* детишара (К), *нећемо* да узнемо (Шп), *нећете* ни с рогови, *нећете* ни ћорави (К), несу ми узели за живу главу, *нећев* (Шп), можев да рабџтев, па *нећев* (П) и сл.

244. Облици аориста глагола *оћу* деле пчињски говор на две зоне (в. карту 17): 1) крајњи исток (ЦГ, Р, П) и 2) западни и централни део (Шп, Ш, К, Г, Т, Л):

Карта 17

1) ма не *то* да идем (ЦГ), па не *то* да йду (П); ти кэд не *те* кэд бѐ на кѹп, тџг да ме одведеш у доктура (Р); не *те* Терѐља да дојде; факултџт уписа па не *те* (ЦГ), он не *те* се жењи (П), и он не *те* (Р); па не *тоше* гу поглѐднев; учише школу, не *тоше* (ЦГ), ма сџк не *тоше*, пројдоше (П);

2) ја па не *теја* (Ш), па ја не *теја* за њега да отиду; па не *теја* да умру тѣг (Шп), не *теја*, нећу, па нећу (К), зашто не *теја* да умру (Г), и ја не *теја* да казујем (Л); татко ми нашу не *теја* да пије; она не *теја* да дође (Ш), не *теја* да гледа (Шп), а он не *теја* да се оперише (Г), не *теја* за њега (она) (Т), син ми у Бор и не *теја* да дојде; па не *теја* да искочи рано у пензију (Л); али они не *тејаше*; не *тејаше* да легнев (Шп), али они не *тејаше* (Г), и не *тејаше* да дојде; не *тејаше* ме дадев, оџце да чувам; јок, они не *тејаше* ништа; и не *тејаше* ми кажев (Л) и сл.

Забележила сам и облик аор. са презентском основом:

ни *оћа* Младен да притрчи, ни Совета (Р).

245. У мом материјалу нашли су се неки примери импф. овога глагола и од инфинитивне и од презентске основе:

те да умрем тѣк (Р);

да не беше Верица, *теше* умру (Г), па *теше* си там седу (Л);

теше не утепа (К), татко, *теше* не издави Станојко; *теше* ме изеде мене (Г), овѣј *теше* га изеде да беше на његовете године (Р), да беше овде *теше* да живеје човек; *теше* ги збрише (ЦГ), *теше* да умре (Л), брго *теше* се отѣли (Т);

да не беја партизани, све *темо* да изгоримо; *темо* се затремо; да не беја се смењили, *темо* да прогледав људи (Г), па по путишта *темо* се потѣпамо (ЦГ);

ја *нећеше* никако; а ја па га *нећеше* њега (Шп);

оћеше да ме одведе на силу (Шп), *оћеше* да учи (он) (Р).

246. Када је у питању рад. гл. прид., овај глагол јавља се у трима варијантама (*теља*, *тејала*, *оћала*):

што *теја* ни је работи; *теја* ги издави све (Г), *теја* гу је удави (П), и тѣк ме *теја* утепа старѣшина (ЦГ), *теја* да очисти; *неје* *теја* да му нафрља (Л); *теља сѣм* га викам (Г), она не *теља* да бега; белке *теља сѣм* да измрзну; *теља сѣм* и да липшу (Л), и не *теља* да каже она по име; и она не *теља* за тога момка (П); и оно не *тело* да еде; можда се неко *тело* роди (ЦГ); не *тели* ни да лаје, ни да поје, ни да мауче (Р); *теле* су да бидев два ока (Т);

а овѣј не *тејаја* (он) (Шп), он *тејаја* да га изеде (Р), не *тејаја* му нафрља (Л); па не *тејала* толко о[д] добрѣту да отиде кра њум (Р), али

девóјка га не *тејáла*, óн стáр бијá (Г), па нéсам га *тејáла*, али штó да прáву (Ј); нé *тејáли* (К); не *тејáле* да рабóтев (Г);

пија је кóлко је *оћáја* (ЦГ), девóјчица што си гу óн *оћáја* (Шп), óн *оћáја* да ву и нóзе, нóге да ву отсéче (Ј); какó сэм *оћáла*, мэзгáла сэм ги (Р), штó ми је дýша *оћáла* свé сэм си се носíла (Г) и сл.

247. У мом материјалу нашао се и облик потенцијала овога глагола:

ако би ги *оћáја* однéсе (Т).

Посебне напомене о глаголима

248. Глаголски систем у пчињском говору карактерише велики број глагола који се у фонетском, морфолошком или семантичком погледу разликују од оних у књижевном језику, затим ширење Белићеве III и VI глаголске врсте, формант *-ува-* < *-ова-* за грађење итеративних глагола и сл. Овде ћу изложити ликове у којима се појављују неки од глагола пратећи при том Белићеву поделу на глаголске врсте.¹³⁵

249. Глагол *отиду/отидем* мења се по I Белићевој врсти:

какó ћу *óтиду* (Шп), не могá да *óтиду* (Г), ако се угóди_негде да *отíдеш* (Ш), кэт *отíде*, она́ удавена (Р), па си *отíде* óн (Т), ће *отíдев* у кућу (Шп), и онé си *отíдев* (Г); *отíди* у радњу, па оћеш ли панталóне, оћеш ли блúзу; ја́ си станá па си *отидó* за нéга (Шп), ја́ *отидó* (Р), óна *óтиде* да лéгне (Ш), и óн *отидé* гóре (Р), и *отидóмо* (Шп), мí *отидóмо* прет кућу (Р), *отíдоше* у маáлу (Шп), онí си *отидóше* (П), па *отидóше* натáм (Ј).

Није, међутим, реткост ни скраћени облик аориста овог глагола: *отó* си ја́ (К), *отó* у Ћосинци да бéру сéно (Г), и *отóмо* тáм да ни преглéда (Шп), и *отóмо* тáмо (К), а мí *отóмо* (Г), мí *отóмо* на гóсти (Т), вí *отóсте*, па пóсле чинáмо лáф пá; *отóше* тíја (Шп), и онí си *отóше* (Г), *отóше* си (Ј), у октóмбар ли *отóше* (Т). Са скраћеним облицима аор. сретао се и Белић (Белић 1999б : 320).

¹³⁵ Посебне напомене о глаголима урађене су по угледу на поглавље са истим насловом у раду о призренском говору (Реметић 1996 : 511-525).

Слична је ситуација и са рад. гл. прид. На целом простору чују се пуни облици: и *отишиџа* у гробје (ЦГ), дeвер ми *отишиџа* (Л), Бoжа бeше за Врaње *отишија* (Ш), дванаџез гoдине нeје *отишија* куд лекaра (Т), кудe је *отишија* (К), па онa сaк ако је *отишила* (ЦГ), кeд *отишила* (Л), oно си бeше *отишило* на oнoгa свeтa; и *отишили* до воденицу тaмо (К), па си *отишили* (Л), али на крајњем истоку чешћи су краћи облици: бeше *ошија* у партизани ли (Р), *ошија* у школу (ЦГ), на кључaрку избегаја, протнаја се, *ошија*; а тaј брaт ву *ошија* сaс офчице; свe тoј oднeла и *ошила* (П), ја сaм от рит *ошила* (ЦГ), eднa *ошила* – мyзе, eднa oстaлa – бије (Р), и *ошили* си у кyћице (ЦГ) (в. т. 14, 233 и, такође, уп. са картом 15).

Поред ових, у аор. и през. функционишу и следећи облици, али само на крајњем истоку (ЦГ, Р, П): нeмам да *oјдем* до Лeсковeц; ма oн дyри да дoјде, дyшa *oјде* (Р), и ћe *oјдeв* озгoр (ЦГ); и ја *oјдo*; oн га нeмашe, видo га *oјдe* нeгдe; и видo га ја, *oјдe* пијaн нaгoрe (Р), миe *oјдoмo* дoм (П), кудe тyј бaбу кeт *oјдoмo* (ЦГ).¹³⁶

250. На основу прикупљеног материјала стиче се утисак да је експанзија III Белићеве врсте узела маха у западном делу Горње Пчиње, док је на крајњем истоку тек започела.¹³⁷

251. Глаголи са основом (-)лег- могу се мењати по III Белићевој врсти:

oна oтиде да лeгне (Ш), ја да yлeгну (Шп), а лисица си yлeгне у пoдрум (Т), кeд yлeгне снaшка у кyћy; нaвaљaмo глaву па да yлeгнeмo (Шп), oн слeгне, yзне гу (Ш), oћeмo ли овдe да слeгнeмo (Шп);

yлeгни тi унyтра (П);

лeгнa и ћyту; лeгнaмo (К), свитe пeт овдe лeгнaшe пoснoпица (ЦГ);

и грбачки лeгнaја (К), и смoк си лeгнaја тaкoј до мeнe (Г), лeгнaли си овaкoј (К), а кyмa Лија лeгнaлa на пyт, лeгaлa (Л) и сл.

Meђyтим, oбични су и слeдeћи облици:

¹³⁶ Занимљив је пример: ичeр си *oјдoа!* (П), који има значeњe аор., исту основу као облици аор., али наставак је онај који се употребљава у грађењу импф. (З. л. мн.), в. т. 224. Слични облици, међутим, срећу се у северномакедонским говорима (Видоески 1998 : 67).

¹³⁷ Још је Белић говорио о замени -ну(-) наставком -на(-) код ових глагола на подручју Врања и његове околине (Белић 1996 : 323). Ова замена, типична за македонске говоре, постоји и у пчињском говору, а и у призренском (Реметић 1996 : 512-515).

а едампу́т *ле́го* (Т), *ле́же* Ордѣн, па *ле́же* Дѣница (К), *ле́гомо* на́вечер (Ш), ја *уле́го* у ко́чину да га вр́жем (Р), он њспреже волóви и *уле́же* та́мо (К), и *уле́же* тај_нека Лепóсија ву њме (Р), *уле́гоше* з Достѣну (Г);

па си *ле́гло* (Р), он *уле́гја* (П), *уле́гло*, па ту́ј си блаја́ло (ЦГ), шта́ сте ми *уле́гле* ту́ј (Р), они *уле́гли* у ку́ћу (Л).

Облици из примера: з дѣсну но́гу да *уи́ђе* (Т), он *уишѣја* (Л), очигледно су новина.

252. Глаголи са основом (-)стиг- мењају се по III врсти:

не мóже да *сти́гне* да ги опѣре; ко́ј не мóж да *сти́гне* (Шп), *пóстигну* (К), не мóж да *посты́гне* (Шп), али у аор. и рад. гл. прид. нисам забележила облике типа *стигна* већ: и се дѣгомо и он ме *сти́же* деда_Бошко (П), у двѣнае[с] *сти́гомо* (Ш), они́ ни *сти́гоше* (ЦГ); и беја га утепа́ли да не бѣше једѣн с коња́ *сти́гја* (ЦГ).

253. Глаголи са основом (-)диг- мењају се по III врсти:

а ја дока́жу па се *ди́гну* најтро (П), ја ли ћу га *ди́гну*; *ди́гне* се усóв (Г), па́дне па не мóш се *ди́гне* (П), њма да ме *ди́не* у небѣси; они си се *ди́нев* (Шп), што сѣм мóгла нешто да *поди́гнем*, поди́гла (Р), ко́ј пóвише да *поди́гне*, да понѣсе, да укра́дне (Г), и кѣ[д] да се *поди́не* (Шп);

ди́ни (дигни) ру́ке (К);

а ја *дигна́* кро́шну (Ш), *Дигна́сте* ли се? (Шп);

они́ су за Райстовац *ди́гнени* (К);

подина́ја корито и оно виде́ја гу (Шп).

Наилазимо и на следеће облике аор. и рад. гл. прид.: *ди́го* се ја та у Албѣнци куде Сто́јну (К), кѣт се *ди́го* најтро (Р), и ја палѣк, палѣк, па се *ди́го* (Л), *ди́же* се детѣ (ЦГ), она́ се *ди́же* (П), она́ *ди́же* се (Г), и се *ди́гомо* и он ме сти́же деда_Бошко (П), *ди́гоше* ги, во́јску (К), Кѣт се *поподи́го* (Г);

а она се *ди́гла* (Л), несѣм се *ди́гла* ја́дна; па свѣ *ди́гла* па́ре, одне́ла (Г), споменик *поди́гла* (Шп).

254. У пчињском говору чест је глагол *бегам* (VIa врста):

тепа́в га па *бе́га* (Ш), од Бѣгари *бе́га*; а ми *бе́гамо* по кра́ј (Шп), ми *бе́гамо* та́мо (К), па *бе́гамо* та́м по бѣке, кри́јемо се (Т);

а он *бегá* та́м го́ре у пла́нину (К), па *бегáмо* та́м, крíмо се (ЦГ);
 ал ти *бéге* куде знајеш (Г);
бегáле та́мо (К), па како́ несмо́ *бегáли* (Г);
бéгаше тако́ј у партиза́ни, кријеше се (Т).

Од глагола *бежи* сачувани су трагови само у императиву, као и, на пример, у призренском говору (Реметић 1996 : 513): рекна́ла – *бéж*, да *бéгамо*; *бéшите* да *бéгамо* (Л), *бéшите* по доли́не, по трње, кри́те се (П).

Може се чути и глагол *избега́м*: *избéгам* си по на́двор (Р), и ста́нев и свекр́ва *избéга* (Шп);

ис ку́ћу *избегá* (ја); и помаа́ше ги, о́ни *избегáше* Бугари (Р);
 на кључа́рку *избегáја* (П).

255. Глагол *побегну/побегнем* мења се по III врсти у презенту: *пó-бегну* (Шп), и *побéгне* (Шп), а поне́ка *побéгне*, оти́де (Г), о́н вампíр, ви́кав, пропо́је ли петáл, о́н *побéгне* (Р), *ће побéгне* (Шп), такође и у аористу: *побегна́ше*, не смеја́ше да легаф ту́ј (Шп).

Бележила сам, међутим, често и овакве облике аор. и рад. гл. прид.: жéна му *пóбеже* (Ш), тэ́ј бра́т ми *пóбеже* (Шп), па у́тече наго́ре, *пóбеже* (К), о́н кэ́т *пóбеже* (Р), али дечи́шта *побéгоше* сви́ (Л), па *испó-бегáше* (Р);

па *побéгли* бéву (Т), мо́ји синови са *побéгли* од има́ње (П); ја́ би *побéгла* (К).

256. Глаголи са основом (-)рек- мењају се најчешће по III Белићевој врсти:

ја́ *ће рéкну* (Шп), ја́ не мо́гу да *рéкнем* (ЦГ), да *рéкнеш* (Ш), нéма да *рéкне* једé ли ви се (Г), ко́ј како́ *рéкне* (Р), што́ *ће* да *рéкне* (Шп), ако *рéкнете*, и ја́ *ћу* иду на смр́т; о́ни куде *рéкнев* (К), деда_Милáн пи́не, па ву *порéкне* (ЦГ);

ши́шам га *рекна́*, тра́жи ма́јку, *рекна́* (Ш), о́ни *рекна́ше* на сéстре (Шп);

па, си́нко, *рéкни* (ЦГ);

а о́н *рекна́ја* (Шп), Добрóсэ[в] ву *рекна́ја* (К), па ти́ си ми *рекна́ја* (ЦГ), и наишэ́ја неко́ј човéк и *рекна́ја* (Л), мéне мо́ј си́н нéје *рекна́ја* (П), али она́ *рекна́ла* (Р), она́ бéше *рекна́ла* (К), о́ни на Дéшу бéја *рекна́-ли* ко́лко па́ре (ЦГ), дóбро, *рекна́ли* о́ни (Г) итд.

Имам, међутим, и следеће потврде: ја ћу сама, *реко* (Ш), па *реко-мо*, ће продадемо (Г), и ви *рекоме* нема (П), колико километра *рекоше* (Шп), ти *одрече*, еј (К);

како *реќја* нема ништа, и њега плоча по главу (П), ако је *реќја* Бок, иди (К), тој сам ти *реќла* (Шп), сџг *одреќја* (кумство) (Ш).

257. Глаголи са основом (-)мџк- обично се у през. (и имп.) мењају по III Белићевој врсти: подадемо му шикерче па *измџкнемо* (Шп), *смџкни* (Т), а по I врсти у рад. гл. прид. и аор.:

измџќја се је (Шп);

смџче ми се крпата (Л), они ми се *смџкоше*, лошо ме уврзаше (Р).

Забележила сам, међутим, и несвршени глагол *смџцам* гу (Т), који припада VIa врсти.

258. У мом материјалу нашли су се и примери глагола са основом (-)тек- који се понашају слично као глаголи из претходне тачке:

кџт прича не мџж да му *тџкне* (Р), и кџд ми *тџкне* за тџбе; кџт ће ми *тџкне*, ја преко нџћ си плачу (К), *стџкну* (Шп), нџки *утџкнев* у патизани, нџки у бугарско (Т); погледна га и *теќна* ми за њега, позна га (П), и сџс тој си *стџкна* (Шп);

поред: тој не *тече* помалко (Т), ако *затџче* у сџло кмџ[т] да жнџјеш (Шп), па ја из ваше рџке џпште не мџгу да *утџчу* више (К); и тија *затџко* (деца) (ЦГ), па пензију *стџче* (ЦГ), сви привикаше и џн *утџче* си (Р), па *утџче* нагоре, побџже (К), она нигде, *утџче* крџвата; крџве *утџкоше* (Г); па крџв *тџкла* (Л), а нџ гу панти, нџ гу *затџќја* џн (К), свџкрџву нџсџм *затџќла* (Шп), кџт се дџго најтрото она оваќва рџката, *отџќла!* (Р), Вампџр *утџќја* (Р).

Забележила сам и облик који се мења по IV врсти: петџл пође ли, вампџр *утџкнџје* (Р).

259. Глаголи са основом (-)пад- мењају се по III врсти:

на еднџ стрнџ *падну*, па на дрџгу (Г), штџкне ми свџс и ја *падну* (Л), *падне* па не мџш се дџгне (П), и џп, *падне* на зџмњу (ЦГ), ципџлка му *испадне* њџму (ЦГ), за момџнт дџша је телџ да *испадне* (Р), нџкога *нападне*, гџши га у сџн (Л), Пџсма, пџсма, пџсма, али нџге ни *отпадаф* (Ш), како *пропадне* чџвџк (Т), они прџсти *пропадав!* (П), жџто *спадне* доле (Г);

*падна*ло свѣ, црно (Г), поред: врз њѣга *па́дја* трѹпат (Г), кѣт *па́ла* от сѣдиште (Т);¹³⁸

Ја грбачки *падна́* (Р), поред чешћих потврда аориста по I врсти: ја си се, ја́дна, завали́, *па́до* (Г), ја грбачки *па́до* (Р), утепува́ се, и[с] сли́ву *па́до*; у́тепа се онѣ́, из дуби́цу *па́де* (Л), Опасѣн снѣк *па́де* (Р), та́ј кошара́ сѣк *па́де* (Р), он *па́де* врз едну́ грама́ду; то́ј *па́доше*, нѣма; *испа́даше* те́ј водени́це (Г), кѣт си *на́пада* ро́са (К), па *пропа́домо* од бо́лови (ЦГ);

како ку́ћиште *па́днено* (Г).

Несвршени глагол *падам*, који има исту основу као *падну*, припада VIa Белићевој врсти:

да не *па́да* от ко́су (Ш), ме́не ми не *па́да* од Бо́га (П), по́стимо, по́с-
тимо, па по́чне рѣ́чачки да *па́дамо* (Л);

па подобра́ни *па́дашеву* (Т).

Уместо несвршеног облика *напада* (у значењу *напасти*), наишла сам на форму са проширењем (IV врста): па вампир́ ће гу *напа́днује* (Шп).

260. Глаголи са основом (-)ста- мењају се обично по III Белићевој врсти:

по́сле, кѣт *ста́не* голѣмо (Р), у́јутро *ста́немо* исто, па́ си сла́вимо (ЦГ), не́ки, *заоста́не* му (Шп); па ће *ста́ну* па нешто́ ће му по́могну (П), ће *оста́не* (К);

ја́ си *станá* па си отидо́ за њѣга (Шп), па *станáмо*, идóмо на испит (Ш), па си *на́стана*, па си бѣгдени́са му́жа и до́веде си ту́ј (Ш), па *на-станáше* (К), *останá* до́м; па не теја́ да у́мру те́г, него *останá* (Шп), с три́ стру́ке ми *оста́на* (Л), за на́с оволицко не *оста́на* (Ш), и једно́ малѣцко дѣте *оста́на* (Шп), и партиза́нско *останá* (Р), они́ *останáше* горе (Шп), нѣма сѣк *останáше* ту́ј две-три́ (Л);

станáла сѣм си на вратни́цу (К), и они́ *станáли* (К), а они́ *станá-ли*, па си отишли́ (Л), момѣк *останáја* да си биде́ гáзда (Л), и *останáло* си ж́иво у водени́цу; а њо́јње ћѣрке *останáле* (Шп),

Има и доста потврда промене по I врсти:

и ја́буке *оста́ле* (Шп), еднá ошлá – му́зе, еднá *оста́ла* – би́је (Р); да бе́ си *оста́ла* тѣк (Г);

¹³⁸ Облик *пала* је вероватно „позајмљен“ из стандардног језика, овде очекујем: *паднала*, а можда чак и *пагла*.

и он *нестаде*, умрѣ тѣј човѣк (Г), и *насташе* ни тѣја дѣца (Г), ја самá *остадо*; мѣ *остадомо* (К), а нѣе четѣри *остадомо* (Р), четѣри моѣ дѣца *остадоше* (К), нѣе, етѣ си ги гѣре, *осташе* си (Г), *осташе* ми, еднá чѣрга с три струке ми ѣстана (Л).

261. Глаголи са основом (-)*раст-* у презенту имају облике III глаголске врсте:

стѣзамо се да не *раснемо* (Т), малѣчки *раснев* (Г), па кѣт стáше, *порасне* голѣм (Шп), Сѣне, голѣмо *порасне*, голѣмо *порасне*, толико жѣто (Г), и кѣт *порасне* поголѣмко да пѣчне да рѣве (Р), јáрчки *пораснев* (Ш).

У аористу се, такође, могу мењати по овој врсти: пѣсле ми пá *порасна* кѣса (Ш), али забележила сам и доста потврда по I врсти:

позарасе се тѣј коскá (Р), па лѣша ли девѣјка *порасе* (К), једнѣто у шкѣлу ће пѣјде, *порасе* (Г), онѣ си *порасоше* (Р), кат *порасоше*, мáлко лѣко ми бидѣ (Г);

онѣ је *урасло*, *урасло*, гѣра, гáбри (Л).

262. Глаголи са основом (-)*себ-* имају облике презента по I врсти: *себев* рѣке, *себев* нѣге, *себев*, болѣв (П), рад. гл. прид. такође, по I врсти: *осѣбла* сѣм (Г), *У*_грудѣ ватѣли дѣца та *просѣбли* (П).

Наишла сам, међутим, и на облик аориста грађен по III врсти: али ја си *насебнá* (Шп).

263. Глаголи са основом (-)*мрз-* имају облике по I глаголској врсти: он *мрзја*, *мрзја*, повѣчи – нѣе (Т), и већ кѣт се *замрзја* он свѣ (ЦГ), ја сѣм *измрзла* тѣк (Т);

тѣ *измрзе* тáм (Г).

Тakoђе имају и облике по III врсти:

мрзну (П), белке тѣла сѣм да *измрзну* (Л), свѣ наедѣмпѣт ће *измрзнев* (Р);

он *мрзнáја*, *мрзнáја* (Т), ишјá тáм, *замрзнáја* рѣп, откидáја (К); *измрзнáше* ми нѣге; *смрзнá* се (Шп).

264. Глаголи са основом *срет-* имају промену по III врсти:

и кѣт *срѣтнев* човѣка плѣскáв га (ЦГ);

вў[к] гу *сретнаја* и удавија гу (Шп).

Могу се чути и облици аор. по I врсти:

и она ме *срете* (Г), зајци ни *сретоше* (К).

Занимљив је, међутим, пример презента несвршеног глагола са истом основном: *сретињав* (срећу) ни жене сә сита (Шп).

265. Глаголи свршеног вида са основном *сед-* мењају се по III Белићевој глаголској врсти:

и ће *седну* (К), па ћу *седнем* на разбој и она ће је до мене; *седнем* туј па ступим на подношку (Р), па он *седне*; и *седне*, ниже низови; свекрва *седне* до огњиште (Шп), па ће *седнев* да једеф стари (К);

и ја *седна* до њи; и ће *седну*, реко, па *седна*; дође и *седна* до нас; *седна* ондека на ливаче (К), ми отидомо прет кућу, *седнамо* (Р), *седнамо* да ручамо (ЦГ), *седнамо* (Л), *седнаше* овакој (Шп), овдека *седнаше* (Т);

и оно *седнало* да вечера (Р), и они дошли па *седнали* туј (Шп);

седни ондека, Рашо; па ли *седни* (К).

Има, међутим, и оваквих примера: и *седо* си (Г), Бугари дојдоше па *седоше* на ливачето (Т);

„Шта сте ми улегле туј, па сте ли ми *седле!*“ (Р).

266. Код глагола типа *почне* презент се једино гради по моделу III Белићеве глаголске врсте:

кэт *почне* да вика (П), и кэт порасне поголемко да *почне* да рове (Р), и *почне* по друго ткаево (ЦГ), па *почне* рњачки да падамо (Л), кэт *почне* се мотав у телевизор (Г), на невесту *почне* да бере; и *почнемо* да радимо (ЦГ), и *почнев* да појев на човека (ЦГ).¹³⁹

Поред тога, у Шп сам запазила уједначавање глаголске парадигме по моделу III врсте: дуван *почнамо* млого да садимо; *почнаше* да се љутев (Шп); како смо *почнали* да работимо (Шп).

У преосталом делу Горње Пчиње обичнији су следећи облици аориста и рад. гл. прид.: ја *поче* да плачу; *поче* Стамена да иде (К), *поче* ми око, вика, уминује (Л), па кэт *поче* па њему да тера онеј песне (ЦГ), и

¹³⁹ Помало је неочекиван следећи запис: *почев* овеј девојке да појев (К), али рекла бих да се овде једноставно ради о случајно формираном облику, додавањем наставка за 3. лице мн. през. на врло фреквентну аористну основу (*поче*). Уп. са примерима у следећем пасусу.

он *поче* да прáви кућу; по́сле *почемо* да ви́камо ба́че; *почемо* да рабóти-мо; како́ *почеше* од ине́кције да си добíвэв (Г); и де́да ми *почеја* се крсти (Р), узéја дуду́к па *почеја* овако́ј да свíри; и о́не си *почеле* играв (Шп), а уну́к ми је *започеја* кућу у Брање (Ш) и сл.

267. Глаголи типа (-)не такође припадају III глаголској врсти:

и у свéте *ка́пне* (ЦГ), сáл *ка́пнемо* да замери́ше (Шп), у́знемо ги њíни глáси да *оси́пнев* (Шп), не сме́јеш да *пи́пнеш* (ЦГ), по шéс нéдеље не да́ав да *пи́пне* ништа (Л), а и мо́и де́ца не́ће да ги *пи́пне* ћели́м (К), же́на ће *си́пне* крај њóјње аљíне; то́ј ће *си́пнев* на дете́то моли́тву (Г), он ће гу *сáпне* Го́спот (П), едэ́мпү[т] да *сту́пну*, да искóчу на́двар, да по́јду де́г бíло (Л), па *сту́пне* на ону́ј но́гу (Л);

Од других глаголских облика забележила сам рад. гл. прид.: *заси́пнаја* вика́еки (ЦГ), снeк се *скопнејаја* (Р), он *стунја* на сла́мкуту (Т), и ви́ше нeсу ме *ча́пнале* (Ш), аорист: оно́ кэд *ри́пна* уз дүвэр (Р) и императив: *пи́пни* оту́т, одову́т (К), *сту́пни* на ову́ј грéду (Т).

268. Од глаголске основе *мог-* през. се гради по I врсти:

ја не *мо́жу* (Ш), па не *мо́жу* ја (Шп), не *мо́жу* бес по́јез да те́рам (Л), не *мо́гу* да чу́вам; не *мо́же* на́двар аста́л да ту́рев (Ш), да се стéзате ко́лко, де́ца, *мо́жете* (Т), не *мо́жеф* тако́ј да сто́јеф (Ш), па не *мо́жев* (Л).

Забележила сам следеће облике аориста:

дру́го не *мога́* да у́зну (Ш), и не *мога́* да о́тиду (К), не *мога́* да о́ду (Г), и не *мога́* да и́дем (ЦГ), ви́ше не *мога́* да прозбо́ри (Ш), не *мога́* да на́јде у Брање (Г), и она́ не *мога́* ни по́ла го́дину да истр́пи (П), али и: она́ не *може́* крáвата тeг да потeра ни телe (ЦГ); чува́мо сто́ку док *мога́-мо* (Г), не *мога́мо* ги на́ђемо (П), па не *мога́ше* з дома́йна ми (Шп), куде на́з бeш не *мога́ше* да па́лев; они́ не *мога́ше* се вeнчав (Г), не *мога́ше* гу бeтнев (П).

Рад. гл. прид. јавља се у двема подједнако заступљеним варијантама:

1. по промени VI врсте: ништа не *мога́ја* (Шп), ко́ј *мога́ја* да у́чи (Г), и ко́[j] је *мога́ја* да о́ди, ишја је у Лесни́цу (Т), не́је *мога́ја* да рабóти (Р), па она́ не *мога́ла* (Шп), дру́го не *мога́ло* да проо́ди ништа (Л), не *мога́ли* га бeву увáтев (Т), не *мога́ли* да зго́дев (Г) и

2. по промени I врсте: *не́је мо́гја* да мо́кри (Шп), *о́н ту́ј не мо́гја́* ништа да му нап्रा́и (Р), *тэ́г мо́гла* сэм да на́учу шко́лу (Ш), сва́ка не́је мо́гла да кити; не мо́гла да по́ђе (Шп), што сэм мо́гла нешто да поди́гнем, поди́гла (Р), не мо́гла́ бес туту́н (П).

Забележила сам и једну потврду имперфекта: *ја́ до сэ́г мо́гаше* (К).

Глагол *помогну/помогнем* гради през. по III врсти: *помо́гнев* га (Шп), а аор. двојачо: та о́на ми до́ста по́могна ла́ни (Л); Не́кције не по́могаше, а една ба́ба по́може (К).

У пчињском говору лако је уочљиво уопштавање облика *мож* за сва лица презента: сэ́г не мо́ж да се сэ́ту (Шп), не мо́ш ти ка́жу (Ш), е, то́ј мо́ж да признаш врача́ра (Шп), ти мо́ж да па́нтиш (К), мо́ш ли да издржи́ (ЦГ), не мо́ш се рабо́ти (Л), ни мо́ш се врнемо (К), кра́ве не мо́ж ги чу́вамо (Г), не мо́ж да па́лите (К), не мо́ж да га на́јдев (П), и не мо́ж ги по́сле онé исподе́леф (Р). Облик *мож* за сва лица забележио је и Белић почетком прошлог века (Белић 1999б : 337).

269. Постоји група глагола која је „избегла“ једносложни презент проширивши основу (*ткаје, вије, врије, спије, мреје, знаје*) и тиме доспела у IV Белићеву глаголску врсту. Ови глаголи, међутим, немају тог проширења у рад. гл. прид. и аор.

270. Глагол *ткају/ткајем* има облике през., трп. прид. и импф. по IV Белићевој глаголској врсти:

ја́ што_ћу́ *тка́ем* кэ́т н-уме́јем (ЦГ), да *изэ́тка́џеш* па тэ́г да об-лечеш (Шп), и *тка́еш* такóј, *тка́еш*, проти́њаш, ша́риш... (ЦГ), пла́тно *изэ́тка́џемо* от паму́к; от кла́шње што *тка́џев* жéне на ра́збој (Шп);

ал то́ј *тка́џено*; *тка́џени* јастэ́чики (Шп);

ја́ ства́рно бр́же *тка́џешем* (ЦГ).

Рад. гл. прид. и аор. имају следеће облике:

кэ́т сам гу *тка́ла*; а ја́ сэм *тка́ла* от коно́пље (Шп), такóј смо ги свé *тка́ле* на ра́збој (Шп), и пр́тено смо *тка́ли* (Ш), *дотка́ла* сэм (ЦГ), ја́ сэм свé *изэ́тка́ла* (К), ма́јка му *изэ́тка́ла* (Шп);

дру́ги ни ги *тка́ше* (ЦГ), отсéко га, *дотка́* и по́чне па дру́го *тка́ево* па навр́же; па ти *изэ́тка́* ли? (ЦГ), *тка́ј*, *тка́ј*, по́јеси, *натка́* по́јеси (ЦГ).

271. Глагол *вију/вијем* забележила сам у следећим облицима:
вије преко ноћ (К), Верица јадна *вије*, премира (Г);
ви после, претури се (Л), *вимо* навечер, *вимо*; *узвише* авиони горе
 (К).

272. У презенту глагол *врије* изгледа овако:

врије у јело зејтин (Шп), и оно *врије*, *врије* и свари се; вода, тури-
 мо, та арно *врије*, успишти вода, на огењ (Г), па *узавријев* млеко (К), али
 забележила сам и следеће форме: *узэврү* водицу у цезве (П), И она *үзне*
 котэл, *узэвре* воду (Шп), *узэвре* воду (она) (К), па *узэвримо* си воду у
 голём котэл (Г); *Узэври* једэн котэл воду, врелу, па га попари! (Шп).

273. Глагол *спију/спијем* у през. има овакве облике:

ти *спијеш* (П), *үзвика*, мене ми се *спије* (Ш), и ће иде да *спије* (ЦГ),
 ене гу *спије* (Л), *спије*, *спије* *үјутро* дигње се (Т), такој си *спијемо* у кућу
 (Шп), како ће *спијемо* (К), и си *спијев* деца (Г), куда ће *спијев* навечер
 надвар (К), деца *успијемо* (Г), ће се *успијев* навечер (К).

У аор. и рад. гл. прид. изгледа овако:

Милева и татко ти овде *спаше* (ЦГ);

татко мој си *спаша* у кућу (Г), *спала* сэм и сә зэлве; снашка што
спала с њума (Шп), она *спала* (П), И легла, *заспала* и дошја вампир (Р),
заспало моје дете беше одвека (К), и он се *успаша* (Шп).

Забележила сам и облик имп. мн.: *спите*, не лудүјте! (Р).

274. Глагол *мреју/мрејем* има следеће облике:

кад *мрејем* ће ми очи гледаф тој (Р), ти, вика, откэт, *мрејеш*, *мрејеш*,
мрејеш и не умирэш (П), она и овде ће *мреје* (К), нека ви *мреје* вас, түј
 (Р), *мрејев* за леп, сине (Г), *мрејев* лүди здрави; ели ће *мрејев* (П).

Имам и нешто потврда рад. гл. прид. и по једну потврду аор. и
 импф.:

мрели са лүди за леп, слатко дете (Г), кэт са *мрели* о[т] тифус (ЦГ),
 пуно беву деца *измрели* (Т), свё са *помрели* (Р);

они *измреше* синовите (Т);

а неки си *мрејешеву* (Т).

275. Глагол *знају/знајем* разликује се од осталих глагола из ове групе по облику за 1. л. јд. през. који је готово редовно *знам*. Облици за остала лица гласе: *знајеш, знаје, знајемо, знајете, знајев*:

и́ч не и́скам да *зна́м* (Ш), своји́ ли су, ја́ не *зна́м* (К), *зна́м* ли ја́ (Г), а сѐк не *зна́м* па како́ ће бѝде (Р), не *зна́м* да ли гу *знајеш* (Л), нѐ ли тој *знајеш* (Т), оно си *знаје* (Ш), н-уме́је, си́не, не *знаје* (П), која́ што *знајемо*, и́грамо (Р), а ми́ што *знајемо*, ста́ре ба́бе (К), *знајемо* куде́ смо далѐко (Шп), па куде́ *знајете* (К), *знајете* ли зашто́ смо дошли́ (Г), ега́ и не *знајете* (П), не *знајев* љу́ди што причав (Р), нѐ се *знајев* (Л).

Занимљиво је да сам забележила и облике *знајем* (К, Ш, Г), *знају* (К), али само по једном! Такође сам забележила неколико пута облик *знаш*, а за примере: не *зна* ни́где; ни́ти *зна* прода́вницу (Шп), нисам сигурна да ли су облици 3. л. јд. през. или аориста.

У импф. и рад. гл. прид. овај глагол има следеће облике:

ја́ си не *знајеше* ништа (Г), *знајеше* га мѐсто, па забравѝ (Р), она *знајеше* како ба́бица (Л), деда_Станисав га *знајеше*; тај Милојка сѐ *знајеше* (Г);

та́г да је *знаја* човѐк; ко́ј ти је *знаја* (К), он не *знаја* те́рен да се ва́рка (Л), ал ја́ несѐм *знала* (Г), тај ба́ба *знала* (Л), нѐ се е тој *знало* (ЦГ), несѐм *знали* (Шп), ми́ тој несѐмо *знали* (ЦГ).

Од облика аориста забележила сам:

тој што ти *зна*, тој ти каза́ (К); Достану гу *позна*, а Ве́рицу нѐ (Г), њѐга га *познадо* (К), не *познадо* мој деца́, и́ч не *познадо* (Г).

Ово нам јасно говори да је проширење *д* ограничено само на облике аор. али није доследно.

276. Група глагола од које се очекује понашање по моделу VII врсте добила је проширење:

кошу́ља *белѐје* се осѐт (П), али ви́до – *белѐјѐф* се (Ш); ми́ деца́ луду́јемо, *беснејемо*, ди́рамо се (П); су́ши се, су́ши мѐсо, *жу́теје* (Г), и он́ ће *пожу́теје* о́пѐш ‘реп’; да бѐше овде́ те́ше да *живѐје* човѐк (ЦГ), не тре́бе толико човѐк да *живѐје*; па́ *живѐјеш*, пи́неш си; почѐ ми о́ко, вика, умину́је, почѐ ми да ми *здравѐје* (Л), ће ти *оздравѐје* (Шп), о́дма *оздравѐје*; не́ће *оздравѐје* (Г), о́пште не́ма да ти *модрѐје* нокте́ (ЦГ), *остарѐје* човѐк, па *огрубѐје* (Г), како́ пропа́дне човѐк, *старѐје* ли, он и *грубѐје*, *ружнејѐ* (Т); ће ву *поцрнејев* зу́би (Ш).

Забележила сам и неколико облика рад. гл. прид.:

ше[с]-седџм_гџдине сџм с њџга *живејџла*; е како се је *живејџло* тџк; снџк се *скопнејџја* (Р). Сличне облике забележио је и Белић (Белић 1999б : 326; 335).

277. Глагол *сипу/сипем* мења се по II Белићевој врсти:

пџсле му *сипеш* вџду (Ш), да *сипеш* зејтџн пџно (Шп), она н-умејџше на кџче да *сипе* (П), да га *сипе* у тџј бџчку (Ш), и од онџј вџду *сипемо* (Г), па *сипемо* у дрџе; *сипеш* ти у калениче на столичку (ЦГ), вџда се *расипе* (Л), она *расипе* пченицу (Шп), он ис поза њџма *расипе* канџче вџду; и џни канџче *расипев* (Ш), ми га *исипемо* (Г), тџј *насипев* (Т), *пресипемо* га сџс вџно колџч (Шп), јџ да га *пџсипу* (К).

Забележила сам јџш облике аор., рад. гл. прид. и имп.:

па *сипџ* ракију; јџ га *пџсипџ* (К), канџче имаше вџда, *расипџ* тџј по оној (Р);

у њџџуту кџћу жџто *сипџла* (Р), пре[д] детџто *расипџја* каменеџ едџн кџп (Г);

пџсипи се на поврџену зграђу (Р).

Итератив овога глагола гласи *сипџје*.

278. У пчињском говору функционише и глагол *затре*:

темо се *зџтремо* (Г), никако не мџж да гу *зџтрев* (К);

некако *зџтр* га он (К), тџј Милојка млого џрна бџше, али се *зџтр*; па не знам како ги пџсле *зџтрше* (Г), сџнови ву се *пџтрше* (Р);

а еднџ бџпче, а еднџ жџпче се *зџтрла* (К).

279. Формант *-ува-* < *-ова-* је најчешће средство за грађење итеративних глагола на југоистоку нашег језичког простора (о чему је већ писано у: Белић 1999б : 329-333; Богдановић 1987 : 208; Реметић 1996 : 516-519; Ивић 1956 : 123). Тако је и у говору Пчиње инфинитивна основа итеративних глагола обично на *-ува-*, а презентска на *-ује(-)*.¹⁴⁰

сви сџм ги *видувџла* (Шп), слабо смо га *видувџли* (Г), *врзувџли* су с чуканицу, о[т] тџј жџто (Шп), а ми смо *врзувџле*; *глобувџ* ни, *глобувџ* (К), на нас ни су комшијџ *дођувџли*; кџче *зџлајувџло*; па се *зџпџслува* (она) (Шп), *искарувџше* бабу (К), и тџј свџ она ву *испредувџла*; ел ти *казувџ*,

¹⁴⁰ Када је у питању 1. л. јд. през., онда је тај наставак *-ују* (осим у ЦГ).

мори, ћеро (Шп), *казува́сте* ли ги? (Ш); Радоми́р *купува́*; па *купува́ше* (Л), *купува́ше* ми деца́ и рибе, та је́до (Т), пелене не́смо *купува́ли* (Шп), па тако́ј смо *лекува́ли* деца́; куде́ несá ме *лекува́ли* (Г), а по́сле ги *ору-жува́мо* те́ј две_со́бе го́ре (Шп), Ве́рка Милана не́је *опоува́ла* (ЦГ), ба-ба_Стáну не́ ли гу *прашува́* (Шп), и он *прашува́ја*; па гу *прашува́ла* ова́ј го́ре (Р), тако́ј су ме до́ктору *прашува́ли*; и *писува́ја* (Шп), *пинува́* си и раки́ју (Л), дооди́ше не́ки љу́ди, *попитува́ше* (Шп), *повикнува́ли* смо (Г), *поштува́ли* су ме (Ш), па про́со *расипува́ла* (Шп), ве́шем тако́ј овде́-онде́ *сиснува́* (ЦГ), и на три́ трпезе́ смо *седнува́ли* ле́б да е́демо (Л), та ни је *спасува́ја* ја́дан (Г), то́ј-тако́ј смо *спремува́ли* (Т), а куде́ то́га си́на си *станува́* у ста́н (Л), *услушува́ла* (Шп), *утепува́* се, и[с] *сли́ву па́до* (Л), и гове́да ме *утепува́ше* (Г), *школуван* је (Шп), не́су *школува́ли* деца́ (Г) и сл.

не́ га *виду́ју* (К), по́сле гу *виду́еше* жену́ту (ја) (Г), Конче́то *врзу́јем* (Р), жње́јемо га, па га *врзу́јемо* у сно́пје (Р), *врзу́јеш* се је́дни (Ш), све́ *врзу́јев* за дуби́цу (Шп), па ће *одврзу́је* тако́ј (Шп), то́ј да *запазу́јеш* (Ш), ишла́ сáм ја, мло́го *запазу́јеше* (Л), и ни *запоју́је*; сá шикерчи́ки ће ни *запоју́јев*; *запоју́јеш* се сáс младоже́њу (Шп), што́ *заробу́јете* то́ј дете́ (К), *избљува́је* се вампи́р (Шп), а ви́ ме *иска́рујете* из бо́лницу (Р), ће *нака́рујемо* гове́да у коша́ру (ЦГ), ја́ ће ни *казу́ју* пу́т (П), не *казу́је*, ја́ па не *питу́ју* (Шп), ми́ не сме́јемо да *казу́јемо* (Р), *казу́јеше* ми Пётко́ (Г), на Вртáну бу́ку га *казу́јешеву* (Т), зејтинчэ́к по ма́лка *капну́јемо*; ко́ре *купу́јемо* (Шп), ће *купу́јете* ли ви́ рањени́ка? (ЦГ), да *купу́јев* оде́ло за сна́шку (Шп), паму́к се *купу́јеше* (Шп), *купу́јешемо* бе́ли опáнчики (Ш), а оно́ј бра́шно си *купу́јешемо* се́ (Г), ко́ј ги *отку́пује*? (Т), *ладу́јев* ни (офце); та́ј мло́го *леку́јеше* кра́ве (Г), ако *луду́јев* (деца) (Шп), ми́, деца́, *луду́јемо*, *бесне́јемо*, ди́рамо се (П), и они́ *миру́јев* (деца); па вампи́р ће гу *нападну́је* (Шп), не сме́м да *ноћу́ју*, е́ј (Г), са́мо да гу *обу́је* ципелу́; сна́шка ће *остану́је* (П), и ту́ј моли́тву *пину́јемо* и у кори́то *сипу́јемо* (Р), она́ *пину́јеше* (Л), *пину́јеше*, мло́го во́леше да пи́је (Т), он дома́ћи тако́ј *пису́је* (Шп), те́му не́ку да *пису́је* (Л), онí *пису́јев* (ЦГ), дево́јка се не *питу́је*; ти́ *питу́јеше* ме за ла́зарице (П), тако́ј ни *испиту́јев* (Шп), стру́ју ће *појачу́је* (Шп), овде́ *помалку́јев* ли љу́ди (Г), и он ме *прашу́је* (Ш), овде́ *прашу́јемо* (П), и ће те *прашу́јев* (Ш), *прему́зујемо* си о́фце (Г), и ми́ тако́ј *присику́јемо*; *раду́јемо* се (Шп), *сипу́је* пчени́цу (Ш), он *сипу́је* во́ду (К), мле́ко ги *сипу́јемо* (Г), па дете́ да *страу́је* (Р), и кáт сáмне, век *сáмну́је*, више́ не ви́кав (ЦГ), и оно́ *сáмну́је* (П), почé ми о́ко, ви́ка, *умину́је* (Л) и сл.

Могу се, међутим, чути и глаголи са формантима *-ава-*, *-ива-*:

од њум ги *заткава* (ћелими); а кóлко сэм клáшне *изэткава*ла (ЦГ); ће *целива* рúке на сви (Т), тáмо *целиваши* рúку (ЦГ), згрна га Цáнка, *целива* га (Шп) и сл.

280. Као и у другим призренско-тимочким говорима, и овде је лако уочљиво ширење Белићеве VI глаголске врсте:

оно *грíза*, *грíза*, и *оп*, пáдне на зёмњу (ЦГ);

а он кэт *легиња* (ЦГ), оно вика, не *легиња* (П), *протињамо* се (Г), на столице не *седиња*в (ЦГ), и онај га ббли, криви, *стења*, не мóже он (П), ма кóј *стења* у вáшуту сóбу (Г), ћу се *сэпињам* (Г), мрѣш и не *уми́рәш*; тјј ће *умира*; а бре, *умирамо* и пá трчимо да работимо (П), Верица јáдна ви́де, *премира* (Г);

и́де по кúће, *доса́ђа* на лјуди (Л), врата овакој, *нава́ламо* гла́ву да улéгнемо (Шп), она *нару́ча* ‘наручује’ (Ш), па ги *оба́лав* (Шп), почé да *разэзна́вам* (Г);

што *вика* старэц?; ви́ше не мóж да *викамо*; *викав* ни (Шп), *Вика* га Ра́де (Р), *дизэм*, *дизэм*, *дизэм*, па чини ми се, искину се *диза́ећи* (П), она са́мо што жíва, што *ди́ја* (П), *жва́кам* му лéп и ора́чики (Л), ора́си накрши́мо, па *сэжва́камо* да ги рáнимо (К), да *закóлаши* кокóшку (Шп), две свй́ње чúвете, зимуске па *закóлете* (П), ни мóгу коња́ да *јаам* (Р), он га *јаа* (Л), сна́шка да *јаа* на коња́ (Г), овде младоже́ња *јаа* на коња́ (П), па ли *јаав* ги, припу́штав ги (Т), поред ових облика само једном забележила сам: *ја́шем* (К); *ме́ламо* за свй́ње (Г) поред чешћег: па га *ме́лемо* (Р), *преме́лемо* за сто́ку; *сме́ље* си за свй́ње това́р (Г); зашто́ ли ми зуп *ни́ца* (К), но́ге му *оти́чав* (Шп), и она *пomáга* (Шп), *примáца* се пре́ђа (Шп), *си́саф* си малéцки деца́ (Г), коприве набéре па ги *склáца* (П), и пинемо, *ср́камо* води́цу (Г), оно зајна́т, *сте́за*, *сте́за* (ЦГ), *сте́замо* се да не рáснемо; да се *сте́зате* кóлко, деца, мóжете (Т), *сти́за* ли? (Шп), како́ ће *су́каши* (ЦГ);

Овде долази и група глагола V врсте код којих је јотовани сугласник из презентске пренет у инфинитивну основу (Реметић 1996 : 520): па пластице *ме́ћа* ба́ш тэквé длэге (Г); ја́ пá га *окре́нам* (Ш), *окре́намо* сэс ви́ле; *окре́намо* га и оно́ се оврши (Л); по двапу[т]_три га *преобр́намо* (Шп);

грéшам (Шп, Р), нé се *грéшете* (К), *згрéшам* га (Шп); и тој му *обла́чамо* (Л), *соблача́ја* тэј Милора́т но́јње девојке (К), поред облика са променом по VII врсти: Па како́ се *обла́чев* (ЦГ); *проме́нам* си се (Г), и се *препроме́нам* та́м (К), поред облика типа: тој ми донéси, да се *про-*

мењим; да ти донесе промену, да се *промењиш*; да ву се *промењи* јутре и она; Ја си се *промењи* (Р); да га *теглаж* за но[с] сас маше (Г), ти здрав у земљу не мож да *улазиш*; мора нешто да ти *фали* па да *улазиш* (Шп), куде си они *улазав* (К), оно какво је овде, не *улазе*, неметено! (Т), поред облика по VII врсти: *куде невесте*, *улазија* по дупке (Р), *улазите* ли код Мирка? (ЦГ).

281. По VI врсти мењају се и следећи глаголи:

та да ми се не *закачав* оглави на краве; ми живи из овуј кућу, Крста-но, не *искачамо*; не мож да *искочев*, да отидев, наколеначки *искачав* (Г);
поче да *проглићам* по мало (Г);
што се *урића* (Шп);
не *урачаф* тој, сине (Г).

282. Посебно је занимљива група глагола која се, такође, мења по моделу VI врсте:

тога га *заминевља* (Р), воду *крстевља* (Т), Анђелковић са се *презивља-ли* тамо, а сак се *презивљамо* Станојевић (Р), и га *скиневљав* туј (Л).

Ево и облика рад. гл. прид. и аор.:

на мене су *купевљали*; ја несам *купевља* (Шп), повише смо *купевљали* за низање (Т), дом сам га *крстевља*; све сам ги ја *крстевља*, сол еднога несам га у цркву крстила (Р), и так се је *меневљало*; ја *пнтавља* сам (Шп);

крстевља ги, па ми не биднаше (Л), *ценевљаше* ме овде-онде (Р).

283. Иако је велики број глагола из V прешао у VI врсту, сачуван је приличан број глагола који се мењају по V врсти:

бришемо ги (Шп);

ако га *бегденише* (Шп); видно једну девојку, *бегдениса* (Шп), па си *бегдениса* мужа и доведе си туј (Ш), кад онé *бегденисаше* ме (К); да ли је *бегденисја* тэј на девојку татко (Шп);

крáva ће *липше* кад ва́ти снэк (Г); и там накуде Видовдэн *липса* си (Р); јарики ву *полипсали*; *излипсале* ко́зе (Р);

ја б н-умем да *напишу* (Ш); тој *написа* ли све? (ЦГ), у те́чај ме *уписаше* овде, па идó у шко́лу (Ш); на њума не́ма да *писано* (Ш);

па појес ален му *опашемо* (Шп), *препашем* (Ш);

ја улѣго у кочину да га *вржем* (Р), *вржемо* мањку па около мањкуту (Л), *вржеш* ги (Ш), да *извржу* (Шп), па *извржемо* снопје (Г); зашто ми ги сви прсти *врзате?*; они ми се смѣкоше, лошо ме *уврзаше*; и *врзаја* свонѣц на бѣку (Р), тија што су га *врзали* (Шп);

ја не мош ти *кажу* (Ш), и ја *докажу* па се дигну најтро; како да живу, дѣ да ми *докажете* (П);

и ја *лажем* (ЦГ), не *лѣш*, мајке, не *лѣш*, *лажеш* ти (П), с момци ће се *лажемо* тамо (Г), не трѣбе да се *лажемо* (Р), ај *лажемо* јоште (Г), па децата ће *залажу* (П), она си гу *излаже* (Ш); с тога се *лагá* (ти) (Т), *лагáмо* га (Г), тѣј ги *излага* (П), они ни *излагаше* (Г), они се *излагаше* (П); дѣда такој ни је *лагáја*, и ја *лажем* (Р), која ме је жена *лагáла*, отут (Л), *излагáја* га (Г), *излагали* ће умре (Т). Занимљиво је да сам на западу Горње Пчиње (Шп, К) редовно сретала овакве потврде аор. и рад. гл. прид. глагола *лажу/лажем*: ти ме *излажа*; с њега сэм си се *лажáла*; несам те *излажáла*; али *излажáли* га (Шп), како смо се *слажáле*, море (К).

И седне, *ниже* нивови; по двајес, тријес нива *наниже* данѣске (Шп);

баница се *суче* (Ш), и банице *сучемо*; *сучемо* па ум да ти штукне (Л), *насучемо* врце, от конопље, тѣнке (Г); ја ги *сучеше* (Ш); али у ЦГ сам забележила: Како ће *сучаиш*?

ја почѣ да *плачу* (К), ја преко ноћ си *плачу* (К); Стојанке, не *плачи* (К), па он *плака* (Л); и оно детѣто друго *плакало* (К).

284. Глагол (-)дава мења се по VI врсти:

ја моју жѣну не *давам* да учи школу (Ш), не те *даам* там (К), на мене не *дава* (Ш), тој и на њега *давамо* (Шп), *давав* на онѣј жѣне (Ш), не *даав* цѣлу јабуку (Шп), немѣј да ми *задаваиш* мѣке и јадови (П), свѣ се *продава* на сабор (Шп), а овога ће га *продамо* нашега (П), туј свѣ што докарав људи *продаав* (Шп);

кѣлко имаш тѣлко му *даве* (Р);

арно он дѣвер ми најмалечко *дава* (Ш), до дѣк имáмо, *давамо* (П), ники мумурузан лѣп туј *даваше* (К), донѣгде *придаваше* (Л);

сѣкја от пѣте па му *даваја* о[т] тврѣдото (Л), она не *давала* (Шп), повише би ми пѣнсију *давали* (Г), на ону[j] је *додавала* (П);

ѣпа, и на попá чарáпе *давајамо* (Р).

Изгледа да се овако понашају и глаголи *познавам* и *добивам*: *познаам* га; по што га *познааш*? (Ш), *познавааш* ли ме (К), *идемо додѐк познаамо* (Л), почѐ да *разѐзнавам* (Г); погледна га и текна ми за њѐга, *позна* га (П), *Доста*ну гу *позна*, а *Вѐрицу* нѐ (Г); како почѐше од инѐкције да си *добивѐв* (Г); *на*граду сѐм *добивѐла* (Шп).

285. Глагол (-)даде мења се по I врсти, при том се могу чути готово једино облици проширени сугласником *д*. Изузетак је 1. л. јд. през. које се може појавити као *дам*, *даду*, *дадем*:

па ја *узну*, та да ги *дам* на теј сѐстре; и ја *дам* чарапе (Шп), прѐчку ће ти *дам* (Ш), ја ће *дам* паре за татка ми (Шп), па га *даду* (Г), ја ће те *даду* у село (К), па ћу ви *даду*, деца, ћу ви *даду* (Г), ће ти *дадем* пед_буре (ЦГ), а сѐк сѐс њума да *дадеш* (Шп), четири_стотине динара да *дадеш* за едѐн ручѐк (П), и нѐ ме *даде* (К), снашка *даде* бакшиш на кућни (Шп), појѐф па ги *дадемо* паре (Г), ће ву *дадемо* (Ш), камо да *дадете* ништо (Г), да ни *дадете* девојку (Шп), шеови тој се *дадѐв* (П), па ако нѐћев да гу *дадѐв* (Г), свѐ *издадемо* дар (Шп), *подадемо* му шикѐрче (Шп), однѐсе, *продаде* тамо (Шп), па рекомо, ће *продадемо* (Г);

дај ми от кравајчѐто (Л), ременат ми *дајте* (ЦГ), *дајте* ни лѐба (К), што *ћѐф* ти говѐда, кѐт не мѐж да чуваш – *продај*, *продадете!* (П), *продадете* ѓфце (П);

и *дадо* чарапе (Шп), па ја га не *дадо* (Р), *дадомо* онѐј што бѐмо понѐли (К), Бугарите ми *дадоше* (Г), и девојке *изодадомо* (Шп), овѐја девојчики се *изодадоше* (Ш), *испродадомо* и краве (Шп), свѐ *испродадоше*; свѐ *продадомо* (П);

онѐ лекар не *даја* (Г), свѐкѐр ми не *даја* (П), *дала* на петлѐто (Р), сѐ зѐр су ме овдѐка *дали* (К), и *дали* му кондѐр (ЦГ), књѐгу му бѐву *дали* (Шп), тај старата што се *одала* (Шп), еднѐ зѐлва си се *одала* (Ш), њѐјња ћѐрка што се *удала* (Л), ја сѐм се млада *удала* у деветнаѐз године (Шп),¹⁴¹ *продала* (ЦГ).

286. Глагол *шарам* забележила сам на западу Горње Пчиње: па ће га *нашарам*; ако имаш ће си га *нашараш* (Ш), на истоку, међутим, овај глагол не припада VI врсти: ја н-умѐм да си *шарим* (ЦГ), тој се свѐ

¹⁴¹ У Горњој Пчињи, посебно источније, обично се и за жену и за мушкарца употребљава глагол (*о*)*жени* се, тако да је глагол *одаде* се новији, док су облици типа *удале* се очигледно преузети из стандардног језика.

ша̀ри; па ће́лими се *ша̀рев* (П); ко̀лко *наша̀ри*? (ЦГ), па *наша̀римо* сә За́гу овде́ (ЦГ); какѐф сәм *ша̀рила* (Р).

По истој VIIа врсти, мењају се и следећи глаголи: па *ри́пимо* преко во́ду (Г), ма́че да га не *прери́пи* (К), па́зете, немо́ј ма́чка да га *прери́пи* (Р); и она́ *рипи́ла* кучка; кәд е *рипи́ло*, Ве́рице (Г), сви́ *рипи́ли*, устрѣсли се (П), *прери́пила* га сто́ка (ЦГ) итд.

287. Глагол *смеју/смејем* ‘смам’ и *смеју се/смејем се* ‘смејем се’ још увек нису у потпуности морфолошки уједначени јер се разлика појављује у неким облицима презента.

Глагол *смеју/смејем* има и облике без проширења *-је(-)*, који се спорично могу чути у западном делу Горње Пчиње: не *смѐ* се пушта; која́ *смѐ* да оти́де у гробје́ (Шп), *смѐ* ли да га че́каш Бугарина (Г), не *смѐмо* да по́ђемо (Г). Осим тога, у 1. л. јд. през., на целој територији, фреквентнији је облик *смам* од облика *смејем*. Потврде: ја́ *смам* да оти́ду (Шп), не *смам* да и́счочу ис ку́ћу; *смам* ја́ко да при́јду до не́га; не *смам* да при́ду (Г), не *смам* па ни да но́сим (ЦГ), ја́ не *смѐјем* ће ме уа́пев; не *смѐем* ништа (Г), ја́ се не *смѐјем* качим (ЦГ), о[т] Ту́рци не *смѐјеш* дете́ да пра́тиш (Г), не *смѐјеш* да пипнеш (ЦГ), како́ ће ве изда́ви, не *смѐје*; ма́ли дево́јчики не *смѐје* ги пра́тиш (Г), и ни́кој ни́шта не *смѐје* (Р), па *смѐје* да се пра́ча (Л), а сәк не *смѐјемо* (П), не *смѐјемо* ни́е самѐ да и́демо (Р), не *смѐјемо* се в́рнемо (К), море, не *смѐјете*, рече, да и́дете, да ту́жите (Г), сәг не *смѐјев* луди да и́дев (Шп), не и́дев, не *смѐјев* од вампи́ри (ЦГ);

У рад. гл. прид., аор. и импф. овај глагол има следеће облике:

не́је *смеја́ја* ни́кој да ги фа́ти (Г), ви́ше не́сам оти́шла, не́сәм *смеја́ла* (Шп), и ви́ше не *смеја́ла* да би́де лија́р (Р);

сәг не *смеја́* да си о́стану самá (Г), не *смеја́* да до́јдем (Р), па не *смеја́* он да доо́ди (П), стра́ га, не *смеја́* (Г), не *смеја́ше* да ле́гаф ту́ј (Шп), ви́ше не *смеја́ше* се ја́вљав (Р);

али он не *смѐјеше* от мојѐтога ста́рца; он не *смѐјеше* покре́не́га (Г).

Потврде глагола *смеју се/смејем се* ‘смејем се’:

па ја́ се *смѐју* (Г), он се *смѐје* (П), *смѐјемо* се (Г), пра́чамо, *смѐјемо* се, пе́вамо (Р), *смѐјеш* се, ша́леф се (ЦГ), пра́чаф, *смѐјеш* се (П), ће се *смѐјев* (Шп), има да те разго́вори и да те *насмѐје* (П);

а он се *насмеја́ја* (П);

погледа́ га ја́, па ми се *смеја́* (Ш), а ја́ кәт се *засмеја́* (К);

знам, *смејешеву* се (Шп);
 не се *смеј*, будало! (К);
смејдјећи си оди (ЦГ).

288. Попут претходних понаша се и глагол *умеју/умејем*, тј. мења се по обрасцу II врсте:

ја *б н-умем* да напишу (Ш), ја *н-умем* да си ша́рим; ја сваки *умејем* да преби́рам; ја што *ћу* тка́ем кэт *н-умејем*; па тој не знам, сине, ја ги *н-умеју*, сине, ка́жем (ЦГ), како *н-умејеш* (Л), да те не ка́ра свекрва, *н-умејеш* (ЦГ), ко́ј си *умеје* да га уљу́ди (Шп), *н-умеје* ли га пра́ев (Г), *н-умеје* да најде (ЦГ), ти *н-умеје* ги закрпи́ш (Т), *н-умеје*, сине, не зна́је (Л), ми *н-умејемо* тој (Шп), ми *н-умејемо* да прозбо́римо (К), та́кви кои *н-умејев* да и́грав (ЦГ);

о́на *н-умејала* да тка́е (ЦГ), ја *несэм умејала* (П), па *несэм умејала* да *учу* (Л);

ја *н-умеја́* за́твору вратни́цуту; ја *н-умеја́* га си́ноћ пра́шам; ја си *н-умеја́* напра́им (Р) итд.

289. По моделу II врсте мења се глагол *жнеју/жнејем*:

ја са́ма вр́шу, са́ма *жнеју*; ако затече у село кмé[т] да *жнејеш* (Шп), *ће жнејеш* (ЦГ), ко́ј оре, *жнеје* (Ш), сáк како́ се о́прави да ни *жњеје* (Л), *жнејемо* сá српови (Ш), *жњејемо* га, па га врзу́јемо у сно́пје (Р), мла́ди деца́ *ће* и́дев да *жнејев* (Г), по три́ста, че́тристо сно́па *ће нажнејемо* жито (Шп), *нажнејеш* це́лу њи́ву (Г), не мо́ж да *ожнеје* па се наго́дев; *ожнејемо* њи́ву дано́ске (Шп), *ожњејев* и си до́јдев (П);

тако́ј смо *жнејале* с ру́ке (Шп), копа́ли, *жњејали*, ру́чно свé; *жнејали* смо (Р);

идо́мо та *жнеја́мо* овéс (Г), та́м *ожнеја́мо*, оврши́мо (К);

ни́ти ко́сено, ни́ти *жнејано*; заоста́ја овéс *нежнејан* на лју́ди (Г);

и оно́, зна́јеш, *жнејајдјећи*, уда́рајдјећи, бе́ше се пресе́кло на но́гу (Г).

Овај глагол бележио је и Белић у сличним облицима (Белић 1999б : 328-329).

290. Глагол *вршу/вршим* мења се по VII врсти:

ја са́ма вр́шу, са́ма жнеју (Шп), па с ко́ња вр́ши па по́сле ве́је га с лопа́ту (Л), с ко́њи си се овде́ вр́ши (К), изду́ло се, тре́бе се вр́ши (Г),

по два-тринајез дѣна *вршимо* сѣс коњи (Л), па *вршимо* с коњи (Т), па га *вршимо* (Р), сѣс коњи *вршеф*; и *навршеф* си по двѣсте, трѣста кѣла (Ш), *овршимо* га зачѣс; па летѣв коњи, *овршев* (Г);

Мамо, вика, рабѣтете до ѣсен, *овршете*, па заклѣете вепра (П);

деве[т]_дѣна *вршимо* (Р), там ожнејамо, *овршимо* (К);

с коњи се је *вршило* (Т), такој смо *вршили* (Ш), свѣ са наши *вршили* тамо (ЦГ), *навршили* смо жѣто (П);

ѡн онде-горе *вршеше* (ЦГ), па *вршеше* кѡј нѣма коњи; море, ми сѣз говѣда *вршешемо*, нѣма коњи (Т);

невршено, па гѣмно се издѣло жѣто (К) и сл.

291. Глагол *работу/работим* уобичајен је на овом простору, док је глагол *раду/радим* свакако новији. Мењају се по VII врсти:

е, што *работу* ја; тѣте, што *работиш* (Ш), *работи* си њѡјњу рабѣту (Шп), ал ѣска се *работи* (Р), а ми сѣк си такој *работимо* (Ш), ви што *работите* овѡј (Г), како *работев* други (Ш), и ја ћу га *уработу* (Ш), тој да *уработу* (П);

Мамо, вика, *работете* до ѣсен, *овршете*, па заклѣете вепра (П);

па ти што *работи* до сѣк (ЦГ), једната *работи* у Трговѣште (Л);

а и *работија* је (Ш), ја сѣм и тој *работила* (Шп), па тој се је *работило* сѣ (Г), такој са *работиле* (Л);

горе свѣ *работеше* (ја) (Г), онѡј Миле што *работеше* (К), па се бѣев, па се бѣѣв, бѡже, што *работеја* (ЦГ), ѡне свѣ такој *работешеву* (К);

како је *уработено* (Шп), ће му остане *неработено* (П).

Морам напоменути да сам забележила и мање обичне облике у једном од пунктова: *работаја*; *работали* (Шп). Потребан ми је, међутим, већи број потврда да бих била сигурна да се на крајњем западу овај глагол мења по VIII Белићевој врсти.

292. Глаголи *волу/волим* и *живу/живим* мењају се, изгледа, по образцу VII врсте, при чему се код оба глагола појављују занимљиви облици у аор. и рад. гл. прид., али недоследно:

а) Печѣње ја не *волу* (Шп), *Волиш* ли га? – *волу* (Ш), па свѣк *воли* мајку (Т), кога *воли* тога ће ѣзне Бѡк, ми не мѡжемо прѣ (Шп), ми кѣт се *волимо* – нѣма рѡт! (Г), не *волеф* те (Шп);

и *заволемо* се (Т);

она је *волела* кафу да пије (Ш), али: деца се *заволили* (Г);

он ги *млого волеше* дека мушки (ЦГ), *млого волеше* да пије (Т) итд.

б) *живу* (Р, П, Шп), лэже лјуди га да *живи* (Шп), у Трговџште *живев* (Л), у село неће *живев* (К);

а ја зашто сэг *живе* (Л), па *живе* како сэм *живела* (Р), *живемо* некако (Шп), *живемо* си (К), па после *поживемо* неко време (Т), *преживе* (ја) (Л), али: *живомо* овде како *живомо* (Шп)!

куде баба Стана што је *живела*; ал несэм добро с њума *живела* (Шп), како сэм *живела* (Р), и такој смо *живели* (П), поред: с мене је *живија* (К), па тамо сэм си *живила* (ЦГ), такој сэм *живила* напрег; па смо такој *живили* (Р), па смо си *живили* (ЦГ), па и ја сэм сэк како њум *доживила* (Р) (в. т. 39).

293. Глагол *удру/ударим* је занимљива и стара особина сачувана код јужних говора:

ја га *удри* по обрас; *удрија* гу у слабину; мене ме је трипути *удрија* (К), у трн сэм *удрила* (Ш), како *удрило* у неко ораче, такој га отсекло; месеци се договорили, *удрили* топлоту (Т).

Постоји и глагол *удару/ударим*:

кэд ме *удари* едэн; он сал се *удари* у руке овакој (К); бэјги га *ударила* сэ секиру (Шп); и оно, знајеш, жнејајећи, *ударјаећи*, беше се пресекло на ногу (Г).

294. Ево неких од необичних глагола из пчињског говора:

а) *ане* ‘уједа’: кога *ане*, ће *уане*; *анев* ги мјује; ја не смејем ће ме *уанев* (Г);

б) *ване* ‘ухвати’: како смеја *ванеш?*; прав онэј пүт кэд га *ванеш* од Врање (ЦГ), фрљи, *ване* жичку да се држи убава ивица; и коза *ване* тјј бэјку (ЦГ), за два дэна нема јануар да га *ване* први (Л), двокати *ване* там (П), онүј *ванеф* краву па закољев (ЦГ);

в) *декса* ‘негује’: трэбе ги *дексаи* (Т), трэба се па *дексав* родитељи (Ш), други дэте *дексав*; *декса* гу божем (Шп); ја сэм га *дексала* (Ш), па сэм гу *дексала* (Шп);

г) *изуми* ‘заборави’: већем *изуме* (Р); ја сэм ги *изумила* (Шп), дэте *изумила* сэм (К), кажете, не знам више, и толко, ја сэм *изумила* (Р);

д) *оноди* (глагол општег значења):¹⁴² она да слўша, да *оноди* (Шп), да си *онодимо*; а брат ми такој си *онодѐ*; мучија се, море, сиромá, цепија, *онодѐја* (ЦГ), сáс њи сáм *онодѐла* (Шп), бáјги у ниње бѹке *онодѐли* (ЦГ);

ђ) *цўне* ‘пољуби’: по двáпути ћу га *цўнем* (Р), свáкога ћу *цўнем* (Р), тáг рўка да се *цўне* (Ш), а снáшка приђе, *цўне* ги рўку, дáде ги ракију (Шп); *цунá* му рўку (Ш);

е) *цўпка* ‘котрља’: а ми сви као прáсци се *цўпкамо*; кáмење *цўпкамо* (Шп); јá си умрѐ, *уцўпкá* си се; кáд ми се *уцўпка* Добрóсáв, малѐчáк (Г), кáкó га ўдари, такој се *сáцўпка* (К) (в. т. 73);

ж) *штўкне* ‘нестане, изгуби се’: сўчемо па ўм да ти *штўкне*; *штўкне* ми свѐс и јá пáдну (Л); сáмо, срѐћа брже *штўче* (снѐк) (Р), премешá гóре, онó *штўче*; *штўкја* ми пáмет, заборáлам; тóлко сáм *штўкла* от стрá (Г).

295. Овде је, судећи по бројним примерима, сачуван облик *трѐбе* који је присутан и у Белићевим налазима (Белић 1999б : 325-326):

да ги намáам *трѐбе* јá нагóре (ЦГ), кóлко ти *трѐбе* за зельáник (Г), *трѐбе* ги дѐксаш (Г), *трѐбе* ме утѐпа (Г), Станија *трѐбе* да је жива, ѐ ли?; па онá кáкó *трѐбе* да се вика (Р), нáш лѐп *трѐбе* да стáше (П), *трѐбе* свѐ да се кўпи (Ш), издўло се, *трѐбе* се врши (Г), не *трѐбе* да се лэжемо (Р), свѐ *трѐбе* да плáтив (Л) итд.

Забележила сам, међутим, и примере: *трѐба* се окопа; она више у кўћу не *трѐба* да улѐгне; спраѐф свѐ што *трѐба*; *трѐба* пáре шнáјдер да ни шије (Шп), кáкó *трѐба* на вáс; и што *трѐба* понѐсемо (К), не *трѐба* му óфца (Р), пáре му *трѐбев* (ЦГ).

296. У многим нашим говорима од Призрена (Реметић 1996 : 523) до Баната (Ивић... 1997 : 244) сачувани су, најчешће, облици импф. и перф. глагола *имети се* ‘звати се, имати име’. Пчињани познају само један облик овога глагола – *имеше*: Сўзу влѐче, па сáк овўја, кáкó ву *имеше* (ЦГ), Блáгоја му *имеше* на тóга ми домаћина (Р), деда_Влáтка му *имеше*; Рáце ли му *имеше* (Г) итд.

¹⁴² У *Тимочком дијалекатском речнику* Ј. Динића овај глагол има исто значење као код Пчињана (Динић 2008 : 527).

Непроменљиве речи

Прилози

297. Прилози за место:

овде: Турци на конак *овде* доодили (Шп), и такој останá *овде* (Л), још *овде* што има (П), дојде си понапретке *овде* (Г);

тој све си ја справу *овдек* (Шп);

он беше дошја *овдека* (Ш), и сэм се *овдека* одála (К), *овдека* седнаше (Т);

и една баба *овдена* (ЦГ), па он дојде *овдена* (Л), па камење *овдена* турам (П);

беше на Богородицу *овдеја*; он се исекја *овдеја*, на обрác (ЦГ), дојдемо *овдеја* (Т), најбогато имање има *овдеја* (П);

онде: лани *онде* козу едну замаали вуци (Шп), *овде* тражи, *онде* тражи (Г), ене гу *онде* (Р), има *онде* тројца, бећари (П);

из онуј кућицу, *ондек* сэм близу (Т);

ради на млого места, такој по фирме, *овде*, *ондека* (Шп), седни *ондека*, Рашо (К), и Анка ми је *ондека*, комшилэк (Г);

ондена на овога, Драгана, е ли умреја и син и ћерка (ЦГ);

туј: до *туј* доћомо с вос (К), па у тој седимо *туј* (Г), море, фрљи га *туј* на земњу (Р), кад ми беја деца *туј* (Л);

и седо *туја*, дом (Шп);

туде: па коси, коси, *туде* по прет кућу (Г), и *туде* шетаја, шетаја (Л), *туде* несу опште правили пакос (Т), има ги тија пилики *туде* по трње летев; Ластавице има, ма и сэк летев *туде* гледэм; цврчев *туде*, свирев (П);

цврчка о[д] *тудеја* (П);

беву и *тудека* такој понападали по крајишта (Ш), а партизани *тудека* јадни (Г);

овамо: ја доћо *овамо* (Ш), у сливак *овамо*, у ливаду (К), и кэт се стэмни *овамо* у градиште, спротива (ЦГ);

доведи гу *овам*, бре (К), ми еве *овам* си легамо; башка Добросев е направја кућу *овам* и с подруми (Г);

онамо: и оцеди млéко *онамо* (Ш), *онамо* у онуј кућу (К), *онамо* нешто врèкаше (ЦГ), *онамо*, од онуј страну не́ма (П);

искáрам о́фце на Бóрову чу́ку, *она́м* гòре (Р), и у цркву *она́м* ће се венчав (Л), ће иду *она́м* да се скри́ју (Г);

тамо: па у Бáнат, *та́мо* о́тиде, *та́м* се у́даде (Т), на снèк не извèде *та́мо* (Р), па имаше едну́ сестру́ *та́мо* (Г), ми бèгамо *та́мо* (К);

о́н си *та́м* на́прави у ку́ћу (Ш), о́дведе ни *та́м* (К), а ја бр̀го о́то *та́м* (Г), *та́м* никуде ва́ше ку́ће, дòле (Л);

потамке: ту́ри *пòтамке* на кра́ј на сòвриче (Г);

горе: сá старца седéмо *гòре* (Г), па едэн се кáчи *гòре*, а дво́йца дòле (Л), нека си ги *гòре*, у сèло, нòси (Т), а о́н бегá *та́м гòре* у пла́нину (К);

погорке: сáл *пòгорке* овако́ј мешá (Г);

нагоре: ће ни испрáти *нагòре* (К), од о́паш ‘реп’ па *нагòре* (Г), и ја се укач́и *нагòре* на тэ́ј та́ван (Г), испрáти га *нагòре* (Л), лáни, ж́ито, млòго у́баво имашемо́ *та́м нагòре* (П);

нагòр ће ги нама́ам (ЦГ);

одозгор: а о́но, вика, не́што *одозгòр*, од више_ку́ћу (Шп), па кòј ће ву помòгне, Гòспот *одозгòр* (Л);

кэт си на́пада рòса *одэзгòр* (К), пá си ту́ри *одэзгòр* (Г);

кэт, пуче пу́шка та́мо *озгòра* (П);

с казán пáре скрáли из рít, *озгòр* (Шп), тике *озгòр* и́де војник (К), блу́зиче си неко нос́ила у́баво *озгòр* (Г), па *озгòр* пèsма, пèsма (ЦГ);

доле: дòле, под избу не идòше; чувáли смо, како́ нè, и дòле и овдè (К), ж́ито спáдне дòле (Г), та́мо дòле низ рèку; па едэн се кáчи гòре, а дво́йца дòле (Л);

надоле: појдò *надòле*; свè одòвде *надòле* марáме (К), па испу́штеф ту́ј во́ду *надòле*; оцеп́иле пу́шке све овдè *надòле* (Г);

одоздол: и *одоздòл* ишли́ ус рít; свè *одоздòл* по тр́и пòдрума (Г);

и тèраја та́м *оздòла* Радòвничани; дек ја не мòгу да до́дем *оздòла* (ЦГ), и́демо *оздòла* пèшки о[т] Трго́виште (Р);

опанч́ине *оздòл* закр́пени (Шп), дојдòше *оздòл*; и озгòр и *оздòл* студèно (Т);

унутра: зајт́ин си ту́рамо и *унутра* (Шп), ми мòрамо о́коло, а ви ће-те *унутра* (К), а та́м, свè *унутра* да сèду, на мòгу (Т), улèгни ти *унутра* (П), нáс ни накарáсте *унутра*, а ви си на́двар (К);

одовде: мѐне ми да́доше у́пут одо́вде (Шп), и он се чу́је одо́вде (К), нешто ја одо́вде дава́ (Р), а ја слу́шам одо́вде, он на спрóтив овíја (ЦГ), грдне пáре су одо́вде однели (П);

одовут: пипни оту́т, одову́т (К), овај одову́т (Р), едѐн ва́ти одову́т (Т), па одову́т, па озгóр дојде́ (Л), и ту́римо води́цу оту́т и одову́т (Г);

отут: по́сле, кэ[т] да до́ђемо оту́т (К), пу́но партизани оту́т, Бу́гари одову́т (Г), па по́сле га пушти́ше оту́т (Р), и ни́е доо́димо оту́т (ЦГ), у њíно је зѐмња оту́т (Л);

одонут: и он до́трча одону́т, јави́ се (Т), једни́ одону́т, једни́ одову́т, рагу́јев, гађаф се; онај одону́т што_је́ (Р);

одокле: не зна́м одо́кле бе́ше (К), ја зна́м одо́кле си ти́ (Шп). Забе-лежила сам и свакако новији пример: Ви́ ода́кле сте? (Р);

откуде: отку́де бакши́ш ће донесе́ (ЦГ), не зна́јемо отку́де са ти́ја љу́ди (Г);

откуд му је па њего́ва ма́јка (К), па та́м оти́демо на ме́сто отку́т смо пошли́ (Г), отку́т ти те́бе пáре? (Р);

одотле: мо́ји бра́танци отсели́ше си одо́тле (К);

он си ту́ј и он одо́тлека; а́јде, иди си одо́тлека (Шп);

довде: па сне́г је мло́го, Ра́шо, билó ту́ј го́дину, до́вде (К), једна́ длѐга ко́са до́вде ова́кој (ЦГ), она́ малѐчка, снiска, вика, до́вде́ (Л);

но́га му је отсѐчена до́вде́ка (К), и једно́ као бо́јлек до́вде́ка длѐго (Шп);

докле: до́кле дођо́ (Шп);

дек(а) ‘где’: а ви́ дѐг живе́в твој родите́љи; дѐк ти е ку́ћа?; па дѐк ће оти́дем, синко? (ЦГ), до дѐк има́мо, дава́мо, однѐма по́сле, дѐг да га на́јду да га да́ду, не́ма (П), едѐмпу́[т] да ступну, да искóчу на́двар, да по́јду дѐг било́ (Л), све́ ста́рци, ста́рци по едѐн, по дво́йца, дѐк едѐн, дѐг дво́йца (Т);

да ни дока́еш Чу́пино дѐка е, да ни дока́жеш пү́т (П);

дек(а) ‘одакле’: па дѐка си и́дете, из Радо́вницу? (ЦГ), о[т] далѐко је, не зна́м о[т] дѐка, из У́жицу ли не́ку; не зна́м о[т] дѐка е (Г). Видо-ески наводи да је *дека* прилог карактеристичан за источне говоре, док се у селима јужно од границе Страцин-Куманово *дека* употребљава паралелно са *куде*, како је и у пчињском говору (Видоески 1962 : 175). Иначе, облик *дека* представља и везник у македонским говорима (Конески 1966 : 339), алексиначком (Богдановић 1987 : 230) и пчињском

говору (в. т. 306), а може бити схваћено и као речца (Вукадиновић 1996 : 247).

додек ‘докле’: от кућу девојачку *додек* иде, све коња ће јаа (Р), да доеж да ми каеш *додек* са наше буке, онџ заједничке (ЦГ), идемо *додек* познаамо, прет куће појемо (Л), *додџ* бидоте? Идоте ли у Македонију? (П);

до дџка? (П). *Додек(а)* има више значења, једно је прилошко (в. и т. 298) и њега помињу Видоески и Вукадиновић (Видоески 1962 : 177; Вукадиновић 1996 : 243), с тим што Вукадиновић ову реч посматра и као речцу (Вукадиновић 1996 : 248). Иначе, *додџка* може бити и везник и то не само у македонским (Конески 1966 : 339), већ и у пчињском говору (в. т. 306).

близу: овдџка је *близу* бија; мџје *близу* бџше, па си оди (Шп), и који су овакој комшије *близу* и на њим се даде (К), да са *близу* куће како овде што са (Г), а који су *близу*, знаџеф се (Л), да си *близу*, та да те частву (Т);

далеко: село си је, а *далџко* сџм ја до доле (К), од *далџко* је (Г), да ли *далџко* отоше?; лџле, дџца, да бџгате од родитељи *далџко* (Т); тамо, бугарско неко Доњо Село, *делџко* (К);

овдџка *далџчко* куће има (К), а они *далџчко* (Ш);

раздалеко: нџма, таџм, *раздалеко* куће (Г);

негде: у Пуџнушефце, виџав, *негде* тамо било (Шп), сџкрију се *негде*, ниџкој да ме не знаџе (К), тија побџгли *негде* (Г);

таџм *нигде* отиде; скрија се је *нигде* (К) (в. т. 31);

донегде: тџј лџбџц па ће се џедџ *донџгде* (Г), па сџм се влџкла *донџгде*; *донџгде* придаваше (Л), а сџг *донџдџ* кољко-тољко (ЦГ);

однегде: ако дојде неко_детџ *однедџ* (П);

понегде: ја јако сџду у Радџвницу, него па попослџгнем *понедџде* (Р);

нигде: диџнар нџма *нигде* (К), она *нигде*, утџче крџвата; и си отоше, *нигде* преко рит (Г), *нигде* нџма да ги видиш Бугари (Р), не личи Милица до *нигде* на мџне; ма, за *нигде* нџсџм више, сиџне (П);

куде: *кудџ* ће спиџџев навџечер надвар; па *кудџ* ћемо после; *кудџ* ће ни скиџнев (К), има си таџм *кудџ* мџстев; *кудџ* ћу сама горе (Г), еве стџнџт *кудџ* је, школа (Р);

накуде: и ја што_ћу, *накудџ* ћу (Р), не знаџм *накудџ* да иду (К);

некуде: па они *некудџ* отидџше (П);

нанекуде: рекомо, ће ги и њи откáрав *нанекуде* (Г), отишли ли *нанекуде* по неке_куће (Р);

наникуде: пртено па неће *наникуде*, ољу́пев му ножице (ЦГ), више немам смислу да йду *наникуде* (Р), не мо́ш се закрéне *наникуде* (П);

не б́ива *наникут* (ЦГ);

однекуде: долетеја *однекуде*; нема га, нема, тики до́јде *однекуде* (Л);

одникуд: нема *одникуд* ле́б (Г);

камо: *камо* ти га му́ш, *камо* да да́дете ништо (Г), *камо* гу моја́ Стáна (П);

Кáм вачера, *ка́м* вечера! (П), „*ка́м* ти ги меовите... *ка́м* ти гу кра́вата... а мо́лците *камо* ги?“ (Шп), *ка́м*, брè, *ка́м* јо́ш тија... (Р). Богдановић *кам* сматра речцом (која између осталог може да се схвати као *где*) и у алексиначком и у говорима Бучума и Белог Потока. Он још напомиње да се у сврљишким говорима ова речца може јавити као предлог: *оде кам* кућу (Богдановић 1987 : 221-222; 1979 : 101). Видоески, међутим, *камо* сврстава међу прилоге (Видоески 1962 : 176).

дом: ма́јка ни је чувáла *до́м*; Ордáнка си *до́м* седи́ (К), дојде *до́м*, па умрè; па си га остави́мо *до́м* (Г), и она́ си га одне́се *до́м* (Р), кога́ ћу о́ставу *до́м* (П);

напрет: и ја́ *напрет* йграм (К), па му́шки ће йдев *напрет*, а же́нске о́сэт (Г), ту́ру га ста́пат *напрет*, па га ту́ру по нава́м (Л);

навамо: не́ ву се доо́ди *нава́мо* (Г);

па оту́т си га па́ доведоше *нава́м*, пола́к (К), оно́ј бра́шно фр́ља *нава́м* (Г), од ре́ку *нава́м* – Радо́вница (Р), па нема то́ј више *нава́м*, нема та́квè же́не (ЦГ), вр́ни си се *наа́м* (Шп);

нанам: а ја́ сама́ та *нанáм*, преко рíт (К), Црвèни Гра́т је од ре́куту *нанáм* кудè си ишла́ (Р);

натам: *натáм* ли о́тиде (Г), па отидо́ше *натáм* (Л), све́ *натáм* јаа́ја коња́; по́сле, полéк, полéк, та *натáм* ото́ше; йду *натáм* (Г);

напоље: и о́стана у́вечер *напо́ље* (Т), не́ки *напо́ље* дару́јев (Ш);

надвар ‘напоље’: че́ке, ја́ да йскочу *на́двар* (Шп), кудè ће спи́јев на́вечер *на́двар* (К), не смèм ги *на́двар* ни́где пу́штим (Р), едèмпут да ступну да искочу *на́двар*, да по́јду дèг би́ло (Л);

сэ́к ће ви, каже, *на́двор* искáрам (К), избéгам си по *на́двор* (Р), па та́м *на́двор* ле́гав (ЦГ);

однадвор: па она́ унутра, а ја́ *одна́двор* (Ш);

свуде: *свуде* си изореше (Шп), амбулије има *свуде* сџк (Р), *свуде*, и под мишке овакој (Т);

свуда куде йду, сине, сџ тој причам, на свакога живого (П);

овуде: *овуде* си йдем по комшилџк, там си йдем по гџсти (Р);

осад: малџцке, па тџја *osam*; и она ме потрза да чџкам *osa[m]* да проџдев џни (ЦГ), свџ кошџља белџе се *osam* (П);

па мџшки ће йдев напрџт, а жџнске *osam* (Г);

назат: па шамиџе *nazat* вржџв (Л);

ниско: како остал сал му *ниско* ножице (Р);

уколо: војска *уколо*, свџ стоџи (К), кџлко седџв овакој *уколо* (Р);

наоколо: та *наоколо* залетџше отџт с коњи (Р);

чџк: и вџле *чџг* дџле, до зџмџу (Шп), ја идџ за моџи деџа *чџк* у Глџкџ (К), *чџг* до Банџт, отџд Бџоград; у Бџугариња, там, *чџг* далџко (Г), колко џдџвде до Трџговиште дџле кџћата *чџк* (ЦГ), *чџк* там, преко рџт (Л), *чџк* у Мџтарушку Баџу, двџ гџдине сџм ишла (П);

дори ‘чџк’: из бџугарско сџл смо купувџли, из бџугарско, *дори* у бџугарско да йде пронџјдев нџки та докџра отџт (Г). *Дори* обично има значење вџзника, како у пчињском (в. т. 306), тако и у суседним говорима (Белић 1999б : 204, 314; Конески 1966 : 339), али овде га је могуће схватити као прилог за место.

298. Прилози за време:

кџд: џјде, *кџт* ће га праџмо; нџ се знаџе *кџт* ће да оболџ чџвџк (К), *кџд* на кога искџчав џфџе, двџ, јџдна, џн си измџзе џиџџву; има *кџ[d]* да си отџде и там (Ш);

никџт: ја *никџт* сабајле не пију кџфу (Шп), сџг *никџд* нџћу га забраву (Т);

некад: *некад* гу прџрачџнам да ми је тџтка, *некат* па йч (Р);

откџт: ти, вџка, *откџт* мрџјеш (П);

сџг: *сџг* је свџ дрџџџјаче (Ш), она и *сџг* бџдна мџка као напрџт (К), *сџг* нџма ништа белке (Г), а *сџк* нџма, слџбо доџдев (Л), и тџк је билџ крџза како *сџк* (П). Реџе се чује *сџга*: а реко, гџтово *сџга* (К);

тџг: како нџ се утепа *тџк*, тџки останџ живџа (Шп), али коџа мџсло искџчи *тџк* (Г), е, како се је живејџло *тџк* (Р), ја *тџк* не верџјешџ (П), мџка је билџ *тџк* (Р);

овэг ‘сада’: те *овэг*^к ме давило (П);

онэг ‘онда’: те *овэг*^к ме давило, те *онэг*[г] гу давило (П);

данэс: од *данэс* па до јутре у овој време (К), рањимо си ги, *данэс* ћу ни турим ја леп (Р), *данэз* да идем у Трговиште (ЦГ), па *данэс* кә[д] дојду (П);

ја ће се *данэске* жењу (П), ти, ће си трпиш *данэске* (Т), ожнејемо њиву *данэске* (Шп);

вэздан: седомо *вэздан* (Шп), по цел ноћ вијем, по *вэздан* работим (Р), а *вэздан* крај њим (Л), штркља крава, по *вэздан* дн штркља (ЦГ);

а једни си жнејеф *вэздан* (Ш), све си меси *вэздан* (Г), она си жнеје, *вэздан* работи (Г),

ичер: ми смо јоште *ичер* јели у обет (К), една ете *ичер* умрела (Р), она *ичер* овде пројде (ЦГ), *ичер* што *си* работила (Л), они си *ичер* отидоше (П), па *ичер* дође (К);

сутра: *сутра*, каже, гледете ујутру на Бугари алишта (П), па *сутра* па тај такој, овај има све нојно да ради (Т);

јутре: од *данэс* па до *јутре* у овој време (К), да ву се промењи *јутре* и она; тј лѣбац ти је доста, па *јутре* си омеси (Р), ја ће иду *јутре* (Л), ми и *јутре* овде ће седимо (Г);

јутрен ће је слава (Ш);

јутрос: а ја викам *јутрос* на Младена (Р);

еве *јутроске* мекице едомо (Л);

ођутроске: па *ођутроске*; *ођутроске* идо јемпут; па *ођутроске* ми отидомо (П);

ујутро: *ујутро* станемо, исто па си слаavimo (ЦГ), *ујутро* па сә стоку (Т);

ујутро рано за нешто дојде; а *ујутро*, чим стану, оно ми се јде (Т);

сутра, каже, гледете *ујутру* на Бугари алишта (П);

сабајле: идеф *сабајле* на појутрину; и *сабајле* Циганин се намуљја па (Шп), ете ти ги *сабајле*; и ће се растуев на *сабајле* (К), спремаф се и *сабајле* у петак појдев (Л), али и: *собајле* (К).

њекња: па бэш *њекња* тија опэнци носеше (Ш), нојни *њекња* доодише две (Шп), ене кэд биде *њекња* онај мећава и онэј мрас (Р), та ги одва *њекња* откараше (ЦГ), и *њекња* умре; она преде од *њекња* маање (Л);

кноћи: *кноћи* праимо бѣдву (Шп), да ги даате до *кноћи*, ће се батйшев (Т);

свуноћ: *свуноћ* леб месисше; *свуноћ* си пече леб, *свуноћ* си еде (Г), преко ноћ, *свуноћ* ноћ рабóтев; идемо *навечер* па по *свуноћ* седимо (ЦГ); забележила сам, међутим, и овакав пример: *сва́ноћ* се прède (Шп);

навечер: ће идемо *навечер* да гу доведемо (Шп), отóмо *навечер* (К), па најтро мýзев и *навечер* (Г), па вечерав *навечер*, па најтро ручак (Р), и одвела га *навечер* на воду (ЦГ), не мога да гу најду *навечер* (Т), и *навечер* дојдев (Л);

довечер: Нóвицу зашто не викáте *довечер* да дојде; да дојдеш *довечер* куде нáс (ЦГ), па од јутро па *довечер* (Л), што ће рабóтимо, *довечер* седóмо (К);

привечер: па бй, па бй, о[д] два до *привечер* (Г);

напривечер: сáмо пóсле, *напривечер*, *на*праву нéку (Шп), и с коња дошја *навечер*, *напривечер* (Р), поткýсак јéдев једэмпут, пóсле пá, *напривечер* óпет (Л);

увече: сéчемо си и *увече*, на зáслугу, спрема слáву (Шп), дотéрам ги *увече*, дадем ни лебэц (П);

и *увечер* дојдоше партизáни (П), и óстана *увечер* нáпоље (Т);

дэње: тој не идев *дэње*, сáмо ноће (ЦГ);

ноће: преко дэн, *ноће* нéје (Шп), па *навечер* ће дође́в овде, *навечер*, па *ноће* свáдба (К), трчи *ноће* (ЦГ);

најтро: тој *најтро* на крáве тýрамо (Г), и *најтро* сэмне; и *најтро* ги наодила тáм куде кóчинуту (Р), јутре *најтро* нéће га кладемо (ЦГ), па се дигну *најтро*; рању га *најтро* па *најтро* (П);

наћаске: како пóмина, брe, *наћаске*? (Шп), исфрљја крeвет *наћаске* (Р), *наћаске* трйпути ли га насрћа́ (ЦГ);

синоћ: ја н-умеја га *синоћ* прáшам (Р), па *синоћ* дооди да вика тја́ децáта нáши (П);

сэк што сэм јéла *синоћке* ја забарáву (Л);

напрет: лоповлэк је имáло и *напрет* (Шп), она́ и сэк бидна мýка као *напрет* (К), највише гáзде смо си били *напрет* (Г), па имáло млóго ђаволéтине *напрет* (Р), *напрет* идеја по трáвке (Л);

ал смо патили млóго од *напретке*; тэј живóт да га не тражи човéк *напретке* (Р);

однапрет: тý[ј] је имáло *однапрет* цандáри, бивши (Р), епа, венча́ли су се *однапрет* куде пóпа (Л);

понапрет: да ли је она *понапрет*[т] дошла́ (Р), тэ[ј] је бóлез бија́ *понапрет* (Т), он гађáја и *понапрет* (П), ја си спрáву *понапрет* (Шп);

дојдѐ си *понапретке* овдѐ; мајка *понапретке* умрѐ (Г), па тѐја *понапретке* што бѐја постаре, девојке, тѐја си, тѐја имаја (ЦГ);

годишњо: доодев *годишњо* по ђедампут куде мѐне; *годишњо* дојдев (Р);

месечно: по триесе дѝнара *месечно* (ЦГ);

пролетос: па *пролетос* умре (П);

купија га бѐше *пролетоске* (П), *пролетоске* дошја (ЦГ);

летос: ја емпут идѐ, накуде *летос* ме води; те да копам *летос* (Р), па за *летос* мѐсо у замрзнивач ставете (П);

ја кѐд идѐ *летоске*, видо (К), дооди *летоске* (Р), однесе ги лисица *летоске* (П);

јесенѝс: *јесенѝс* кѐд бѐву *летоске*, он бѐше дошја овдѐка (Ш), до *јесенѝз* гу заврши (П), трипути од *есенѝс* (Р);

па га *јесенѝске* викамо сѐно да докарамо (П), па то[ј] *јесенѝске* кѐд бѐ дошла ја (Г);

зимус: *зимус*[с] сѐду доле (Т);

зимуске не мѐж до остану (Г), бидѐ *зимуске*, оперисува се тамо (ЦГ), две_свиње чувете, *зимуске* па закољете; па по зајци *зимуске* идеја овѝја из Радѐвницу (П);

лете: па *лете*, па зиме такој обѝче_ништа, чарапе (Г), козиците ги чувамо због мѐсо, за *лете* (Ш);

и чувамо си зими, *лѐти* мѐсло такој (Г);

најесен: *најесен* билѐ (ЦГ), па *најесен* дојдѐ татко ми, па ме одведе; ишја за копѝс *најесен* (П), онѐ *најесен* – бѐж девѐтога новѐмбра (Т), тој ђе *најесен* да продадѐ (Ш);

ујесен: он дођѐ *ујесен* неко_дѐбо (Шп);

напролет: па нарѐчито *најесен* и *напролет* (П);

зиме: па лѐте, па зиме такој обѝче_ништо, чарапе (Г), зиме не идемо да мѐламо (Р), зиме што радимо? Па газимо снѐк (П);

и чувамо си зими, лѐти мѐсло такој (Г);

лани: овѝј, *лани* што умрѐ (Р), *лани* мѐлко биднаше (ЦГ), па она ми дѐста помогна *лани* (Л), *лани* жѝто мѐлого ѝбаво имашемо там нагоре (П), *лани* ондѐ козу едну замаали вѝци (Шп), па ли *лани* ђедна урипа (Р);

догодине: и више не ѝдев, па *догодине*, и догодина кѐ[д] дођѐ, тѐк па (ЦГ);

увек: бра́ду но́си у́век о́н (Т);

оточ: ја́ *оточ* неку_чо́рбу сла́ну пи́ (Р);

ја́ пи́, мори, *оточке*, Ве́рке (Ш), да те пу́шти, *оточке* што си ти прича́ла (ЦГ), ова́ј *оточке*... (П);

скоро: не́сам ги виде́ла, сѐк се нарађа́ли *скоро*; та́ј баба_Не́да до *скоро* биде́ (Г), четі́ри ће́рке до *скоро* му бе́ја (Р), бе́ву га *скоро* згази́ли (Л), је́дѝн ме сѐк *скоро* тера́ ната́м (Т);

одавна: ал *одавна* га но́си (К);

одавначка, има́ је́дна го́дина; епа *одавначка*, још ка́д бе́ше мла́да (Г);

не́ма *одамна* (Л), забарави́ла сѝм, *одамна* има́, педесе́ го́дине (ЦГ), ја́ *одамна* телá сѝм да кре́пам; же́на му умре́ *одамна* (П), *одамна*, *одамна*, *одамна*, *одамничка* (Р), *одамна* (Г);

то́ј смо огради́ли *одамно*, си́не (П),

то́ј *одамнэчка* бе́ше (Р);

зачас: оврши́мо га *зачас* (Г);

енчас: за *енчэз* да ги собу́јемо; она́ се бр́го теле́ше, за *енчэс* (Г);

опет: *опет* се врна́ше откут_па́рете (Г), дру́г дѝн *опет* (Л), па *опет* ги врна́ли (Г), дру́к ве́чер се стѝмни, па *опет* (ЦГ);

на ‘опет’: ви́каф по́па *на* (Шп), *на* си дођо́ше куде ку́ћу; саба́јле *на* кѝт сѝмне, ми́ *на* побегне́мо (К), *на* чу́вамо до едну́ кра́ву ел до коби́лу (Г), и на́вечер до́јдев, па у субо́ту *на* (Л), не да́ав, но ми́ *на* идеше́мо (П);¹⁴³

одма: сети́ се ја́ што_је́, *одма* (К), аха, па *одма* га уда́ви; *одма* оздраве́је (Г), и она́ умре́ла *одма* (К), *одма* на твоје́ се́ло, на сва́кога да ка́еш (П), *одма* ту́ј откуде_дршкату се заска́пе; ја́ сѝм ис ту́ј ку́ћу оти́шла *одма* (Р);

пре: ко́га во́ли то́га ће́ узне Бо́к, ми́ не мо́жемо *пре* (Шп), ку́ће тако́ј су би́ле *пре*, јел ти ре́ко (Ш);

после: па куде́ ћемо *после*; *после* тражи́мо ле́п (К), оно́ *после* се де́те ро́ди (Г), и она́ *после* дошла́ за не́га (Р), па *после* по́јемо; бе́мо заједно, *после* се одели́мо (Л);

¹⁴³ *Па* јесте везник, али наглашено *на* значи *опет* и представља прави прилог. *Па* може бити схваћено и као речца, али и тада постоји разлика између акцентованог и неакцентованог облика (Богдановић 1979 : 101; 1987 : 223).

рано: прет_слѹнце, *ра̀но* (Г), па не теја́ да искочи́ *ра̀но* у пензију (Л), ујутро *ра̀но* за нешто_дојде́ (Т), нека́ гу, нека_поспи́је, *ра̀но* је (П);

већ: иде ли слѹнце *већ* на крај, да зајде, ни́где не́ма да ги ви́диш Бугари (Р), ја́ кашља́, кашља́ и *већ* го́тово (ЦГ);

го́дине про́шле *веће*, куде́ да па́нту (Шп), сто́ го́дине сѣм ја́, сѣг *веће* сто́ го́дине (Г), иде ли око́ три са́ат, *веће* накуде_сѣмнува́ње (Р) (в. т. 306);

кад *већем* да идемо за бугарско (К), кѣт по́чне да о́ди *већем*, тѣ[Г] га бата́лимо (Р), но́ћ, *већем* да сѣмне (П), сѣ[Г] голѣма *већем*, не́ће (Л);

додек ‘докле, док’: *додѣк* је вру́ћо држ га на пу́пак; по́сле смо си ле́по живѣли *додѣк* је Ти́та бија́ жив (Г), от сѣдѣм го́дине по́јдев у ла́зарицу па *додѣк* се не оже́њев; до ко́је вре́ме, вика, ви́кав, *додѣк* петлѹви не по́јев (ЦГ), *додѣк* сѣм жи́ва ће слобѹду деца́; па, вика, *додѣк* је дѣн, слѹнце да гре́је, не́ма ни́шта (П), *додѣ[к]* гу ја́букуту не бѹтнев, о́ни ги свѣтовите не пу́штав (Т);

а ни́е свѣте ра́њимо *додѣка* има (ЦГ) (в. т. 297);

топрв: зава́њав *топрв* држа́ву (Г), па да се учи́ш ти́ *топрв* ку́ћу да метеш (Р), *топрв* ли ће по́јдев? (Т), зар ће се изле́чу *топрв* (П);

чѣк: ће сме́љамо, ће напу́нимо амба́ри и *чѣг* за до Ђу́рђовдѣн, зи́ме не идемо да ме́љамо (Р).

299. Прилози за начин:

наопоко: немѹ́јте, си́нко, тако́ј *наопоко*; иди на́лице, немѹ́ј *наопоко* (К);

налице: иди на́лице, немѹ́ј на́опоко (К);

барабар: поде́лев, на сви́ по *барабар* (Шп);

једва: *једва́* ко́њ и́скочи (Шп), та *једва́* исфа́њамо кра́ве на́вечер; *едва́* сѣм се излекува́ла ту́ј у Трговѣште (Г), *едва́* сѣм оста́ла жи́ва (Т), та *едва́* ги отѣли (П), па *едва́* гу опе́реш (ЦГ);

та ги *одва́* не́кња откарáше; *одва́* угасѣмо по ку́ћу; и не мо́гу *одва́* сѣм прено́ћила (ЦГ);

арно: *арно* ни бе́ше; *арно* смо жи́ви, ја́дни, оста́ли (Г), ја́ и не дочѹ́ју бѣш *арно*; *арно* и зна́м; с кога́ сарађува́ја *арно*, бајги то́га ће га гме́чи (Р), ми́ *арно* ги чува́мо (ЦГ), море, живѣла сѣм ло́шо, кѣкво́ *арно* (Т);

добро: и ту́[j] је *до́бро*, де́те, неже́њет је (Ш), по́сле, *до́бро* си бидна́; која́ га зна́је *до́бро* (К), ма *до́бро* смо се слага́ле, несмо́ то́лко рђа́во (ЦГ);

боље: ћу́ти си *бо́ље* (К), да сэм си умрела́, си́не, ја́, *бо́ље* би било́ (Г);

лошо: и онé *лошо* га чува́ле сна́шке (Г), *лошо* ме уврза́ше; с не́га *лошо* некако, от прва́њ крај с не́га *лошо* смо живели́ (Р), море, живела́ сэм *лошо*, кэкво́ а́рно (Т);

рђаво: ма *до́бро* смо се слага́ле, несмо́ то́лко *рђа́во* (ЦГ);

убаво: заклопи́ гу *убаво*; испе́ко га ја́ јагњето́ *убаво* у релну, у тепси́ју (Л), покри́ђев га *убаво* (Т);

лако: *ла́ко* ми биде́ (Г), и овде́ не́је *ла́ко* (Л), дојде́ ми, вика, *ла́ко*, *ла́ко* (П), *ла́ко* беше́ по́сле (К);

ласно: људи́ су се мучи́ли ... а сэг *ласно*, бре де́те (Шп), а сэк *ласно* (Т), сэк *ласно*, ис прода́вницу и а́ј (Р);

тешко: не зна́м да ли гу зна́јеш, *те́шко* (Л), *те́шко* на на́з девојке (Р), *те́шко* је то́ј, *најтешко* (Т);

силно: то́ј *си́лно* ги отво́ри, каже, тресне́в (ЦГ), *си́лно* збо́ри (Ш), он вика́ – *посилно*, *посилно*! (Ш);

слабо: има, али *сла́бо*; *сла́бо* смо га видува́ли (Г), *сла́бо* има́ло га́с; а сэк не́ма, *сла́бо* доо́дев (Л), а она́ *сла́бо* доо́ди (Т);

полэк: *полэк*, *полэк*, учи́мо с Ве́рицу, та га научи́мо; *полэк*, *полэк*, издели́мо се (Г);

па оту́т си га па́ доведе́ше нава́м, *пала́к* (К), по́сле, *пала́к*, *пала́к*, та ната́м ото́ше (Г), и ја́ *пала́к*, *пала́к*, па се ди́го (Л),

полэчка: ја́ *полэ́чка* та ото́ си (Г);

брго: и ја́ те́рам *брго* во́лови (К), а ја́ *брго* ото́ там (Г), *брго* те́ше се отели́ (Т), *брго* во́ду донеси́ (К), још је *брго* (Т);

брже: па по́сле двете́ *брже* умре́ше; са́мо, сре́ћа, *брже* штуче́ (Р), он по́сле кэ[д] дојде́ и се *брже* о́жени; ама, ти́ не мо́ш се *брже* па научи́ш; ја́ ства́рно *брже* тка́шем; па ти́ *брже* га то́ј изетка́ (ЦГ) и сл.

Изгледа да *брго* и *брже* имају исто значење, с тим што је облик *брже* обичнији на крајњем истоку (ЦГ, Р).

побрго: да исфрљев боги́ње *побрго*; црвено́ нешто та да ги исфрљев *побрго* боги́ње (ЦГ), *побрго* да ви те́рам (К);

пешки: и по́сле *пе́шки* наго́ре (К), и́демо оздо́ла *пе́шки* о[д] Трго́виште (Р), *пе́шки* и́дев, не́ма во́с; путу́јеф по три_дэна *пе́шки* та́м до, по Македо́нију; море, петна́ез го́дине си́горно сэм на жéтву, ишла́, *пе́шки* преко Чу́пино (П);

ручно: копа́ли, жње́јали, *ру́чно* свé, у село́ (Р);

друкие: трóпа па она́ па *дру́кие*; са́нке, ко́ла са *дру́кие*; не *дру́кие* но ба́пче свé са гу ви́кали (ЦГ);

другојаче: сэг је свé *дру́гојаче* (Ш), *дру́гојаче* свé збо́реше; епа тако́ј, си́не, како́ *дру́гојаче* (Г), па има ги те́ј па *дру́гојаче* (Р), ти како́ ћеш *другоја́че* да га ка́еш (ЦГ);

исто: и он тэ́кэв *исто*; *исто* и на ово́га каза́ја (ЦГ), *исто* и она́ у те́ј го́дине о́стана (удовица) (Л);

боже(м): декса́ гу *божем* (Шп), *божем* ти да гу узима́ш ту́ја; сэг *божем* до живо́т дојдо́мо (ЦГ), и она́ *божем* да га прока́ра неку_тра́ву пи́ла бе́ше (Л);

боже да ни пла́тев, ништа́! (К), пове́ја га, *боже*, на Светога_Или́ју да га во́ди та́мо (Г);

бајги: она́ ву доноси́ла *бајги*_оде́ло (Шп), бија́ *бајги* њи́њ прэ́зник (К), па *бајги* да не́је партиза́нка (Г), и прича́ли са да *бајги* билó тој ства́рно (Р);

три́ б́уве *ба́јги*, не́је секи́ра (Шп), *ба́јги* у ни́ње б́уке оноде́ли (ЦГ);

бајгим ти пу́шку забарави́ја (К), ја́ појдо́ *бајгим* ћу га угасим о́гањэ́т (Р);

бајги ми ти на жену́ му́ш умре́ја; *бајги ми ти* дете́ ће крсте́ља; кэ́т умре чо́век, та *бајги ми ти* га ја́рето прерипи́ло (ЦГ);

и он слуша́ја *баја́ги* суђе́нице (Т), не́ га преме́тили, како́ *баја́ги* да бија́ у живо́ту (П);

кобајаги: игле *кобаја́ги* гли́та ги; ва́рев гу та́мо *кобаја́ги* (Шп), и по́сле га одве́је *кобаја́ги* (Л);

башка: ба́шка Бугари́ би́јев, ба́шка партиза́ни (К), па си једе́мо ба́шка (Г), па свé то́ј по ба́шка (беремо) (Шп), за се́ме ба́шка, ба́шка за еде́ње (Р), ба́шка же́де (Т), свé ву је ба́шка: ложи́ца, калени́ца, та́че во́да, свé (Л); ће открше́в ле́бэс ба́шка (ЦГ);

уједно: а не́ки па *уједно* (дару́ју) (Ш);

заједно: за́једно ги но́сејамо (Г), бе́мо за́једно по́сле се одели́мо (Л), три́есе го́дине смо ни́е за́једно седе́ле с њу́ма (ЦГ), поседе́мо си ни́е за́едно (Р), тэ́к су би́ли по два́јес чо́века за́едно (Т);

као: као тебе кэт сэм била млада; млеко као сирење густо од офце; кочаче како крошње, као крошнице Цигани што носев (Г);

како: он је по мене ишџа како вода; бело зубе како на дете (К), имало нека барчуга, колеста како вирче (Г), неје како сџк (Р);

наедџпут: све наедџпут ће измрзнев (Р);

одемпут: а ђаволи ги однемао одемпут из воденицу (ЦГ), одемпут се свџла масло (Г);

често: овај ис Трговиште ми често дооди (Г), она је доодила куде мене често (Ш);

стално: па сируп купујемо стално; муземо си стално (Г);

накнадно: па накнадно гости праимо (ЦГ);

нарочито: па нарочито најесен и најпролет (П), па пуца отуд нарочито, по касарне највише (Т);

незгодно: и мене ми незгодно на онија други да не пружим (Г);

страшно: и там је страшно било (Т);

опасно: сџ опасно ги, викав, има (Шп);

стварно: да ли је стварно било, да л не; и причали са да бајги било тој стварно (Р), да види стварно ли је што онија причав (Шп);

обавезно: снашка обавезно мора да донесе овакву футу (Шп);

јефтино: па јефтино беше тџк (Л);

поснопица: свите пет овде легнаше поснопица (ЦГ);

старовремски: оће такво све да му кажемо, по старовремски (ЦГ);

грешком: с пушку гу утепаја грешком (К);

зајнат ‘заинат, из ината’: оно зајнат, стџза, стџза; па зајнат да не мош, чарапете се мучи да ги прокара! (ЦГ);

овакој: ми што си овакој зборимо; ће туриш овакој на совру (ЦГ), и све колко седев овакој уколо (Р);

нађоше ме на њиву овако (К), што се чешљам овако миџем главу; врљав овако пченицу (Р);

витице овакоја како ово[j] ја што на главу носу (Р);

онакој: неко онакој си прича нарот; онакој што ће друго (ЦГ), и онакој си йдев (Р);

такој: тој тако[j] је било напрет (Р), ја не могу такој да зборим; и ја сэм си такој све музла краве; такој ми овај црквица; па тој убаво тџкој на дувар (ЦГ);

некако: *некако* за́тр га о́н, у́тепа (Г), живемо́ *некако* (Шп), па *некако* да́де Го́спот (Ш), па се за́посли *некако* ма́лко (Г), мло́го ми го́вор *некако* гру́б (К), око́си *некако* (П);

никако: не́смо се свади́ли *никако* (Г), али два реча́ *никако* не́ ти опросту́јем (Ш), *никако* не мр́да (П), ја́ неће́ше *никако* (Шп), па не мо́жу *никако* (П), ови́ја на́ши не́ гу да́ав *никако* (Г).

300. У пчињском говору присутно је и образовање прилога на -чки, као и нпр. у кумановском говору (Видеоски 1962 : 175). Ево забележених потврда:

и *грбачки* 'на леђа' легна́ја (К), у́дари ме пла́мен и ја́ *грбачки* па́до (Г), ја́ *грбачки* па́до (Р), *грбачки* (ЦГ); па овакој легнем *колечки* 'клетчећи' (Р), не мо́ж да искочев, да отидев, *наколечки* иска́чав (Г); ако те полази с ле́ву но́гу, има́ш це́лу го́дину да ти *опакачки* 'наопако' иде не́што (Г); а овакој га бе́ше *ребрачки* 'попреко' тури́ла (Ш); по́стимо, по́стимо, па по́чне *рњачки* 'с лицем напред' да па́дамо (Л); ако ја́ не́мам кад да се́днем, *стојечки*; *седечки* (ЦГ). Морам напоменути да се облици *стојечки* и *седечки* могу појавити и без финалног -м, дакле: *седечки*, *стојечки* (ЦГ).

301. Прилози за количину:

млого: ради́ на мло́го ме́ста (Шп), па сне́г је мло́го, Ра́шо, било́ ту́ј го́дину, до́вде (К), ми́ло дете́, мло́го ће чу́јеш; мло́го мо́лу Бо́га да у́мру (Г), али и њего́ва жена́ нешто мло́го обо́ле с но́ге (Р), ишэ́ја мло́го по девојчи́ња (ЦГ);

малко: понема́ *малко*, до́јдев драже́фци (П), да́ј ми и ме́не ма́лко (Л), ла́ни ма́лко бидна́ше (ЦГ), ње́кња ма́лко се́кја бе́ше; да ту́римо квасе́ц ма́лко (Ш), пија́но је ма́лко било́ (К);

помо́гне ми ма́лка (Шп), чо́век се понакр́пи ма́лка; докле пооружа́мо ма́лка (К);

помалко: *помалко* ни ле́б даа, си́не; кр́ши *помалко* (Г), не́је како се́к, него тэ́к *помалко* се пла́ћаше (Р), то́ј не те́че *помалко* (Т), рэ́ж, ечэ́м, му́мурус *помалко* (Г);

помрфка: а кад је то́пло *помрфка* ће га би́јеш, али *помрфка* ће је ма́сло (Г);

коца: не́ га ва́љав *коца* (Ш), дува́н смо сади́ли по *коца* (Шп), ете́ *коца* са́м го́дине; ма *коца* бра́ћа (Г) ни́ смо били́ *коца* деца́; ова́ј си *коца*

зарадила; али, *коца* је дугат (Р), нeсeм имала дарови *коца* (ЦГ), он бидна *коца* у болницу; *коца* изеја (Л);

кочка: *кочка* и он седe (Т), ми донeсомо туж *кочка* (Г);

још: мајка ву је жива *још* (П), имаше *јож* две снашке (Л), сeк па *још* потешко (Р), *још* овде тeрамо славу (К), ја и *још* една, *још* една има баба (Г);

има по неко, сeди *јоште* (Шп), ај лeжемо *јоште* (Г), сeк сeм *јоште* ја (Р), што моа мајка *јоште* црно носи за мeне (ЦГ), тамо кeд бeше *јоште* горе (Л), па жива *јоште* (Т);

јошке да полeгаш, ладно (ЦГ);

ич: *ич* гу нeје стрa билo и нум; *ич* се не осирам (К), да потражи баба, оно нeма у врчвe *ич*; *ич* нeје далeко (Г), и бес штaку не мoгу опште, *ич* да доодим (Р), за едење, по еде, за рабoту, *ич* ву се не ради (П), детe *ич* не мoже (К);

више: и оно тoлко има чoвeк, *више* нeма (Т), не дире жeну *више*; и *више* нe ги поврћaмо јaганци (Г), не мoгу *више*, доста је!; не мoгу да утeчу *више*; кoј ти се надaја *више* да дође у Коћуру (К);

повише: неки_пyт има *повише*, неки_пoмалко (Р), ал да сeм седeла горе *повише* би ми пeнзију давaли, сине, белке (Г);

уђе ‘још горе, још веће, још више’: ово[j] је сeк *уђе* него да сeм си седeла (ЦГ), а сeг *уђе* мyке (Л), ти иди там, ја *уђе* тамо не мoгу (П);

јaко: *јaко* сeм се нeшто уплашила (К), смeм *јaко* да пријду до нeга (Г), и овeј две-три_гoдине нeмa *јaко* снeк; он тргja *јaко* (П), ма нeсу овдeка *јaко* били (К);

пуно: имаше тeк *пуно* лaзарице (Шп), тo[j] је *пуно* вeшке билo (К), па стoка *пуно*; јaганци *пуно*, рипав, рипав по крај (Г), збрaли се *пуно*; *пуно* ми лyди издоносеја (ЦГ), да сипeш зeјтин *пуно* (Шп);

сасвим: а сeк *сасвим* да дaдеш (Шп), сeг дрyкше *сасвим* (К);

па *сасвeм* изгорeло? (К);

доста: тeј лeбац ти је *доста*, па јyтре си омeси (Р), па она ми *дoста* пoмoгна лaни, а сeк нeмa кoј (Л), *дoста* си мe јеја (П);

ресто: пoслe, они фаћашe онoј *ресто* (К);

рeтко: тeг је имaло *рeтко*, *рeтко* учитeљи; *рeтко*, *рeтко*, да наyчиш, да ти дaдe (Л);

опште: и бес штaку не мoгу *опште*, ич да доодим (Р), *опште* нeма да ти модрeје нoктe (ЦГ), тудe нeсу *опште* правили пaкос; жeнa

не знаје *опште* што *д* је м^ука с^эк (Г), н^е ги брањимо свињете *опште* од репу нашу (Р);

колко: *к*о^лко заједеш, т^олко ти се ед^е (Г), оволичке праћке, *колко* прс (К), сплетеш *к*о^лко моеш (Р), *к*о^лко *й*ма с^аат?; кој^е *к*о^лко *й*ма вр^еме (ЦГ);

количко *й*ма да се (слуша) (К), *количко* ће ти к^ошта с^эг (Ш);

оволко: от падобр^ан шамија на једн^у стрн^у *оволко* шир^ока – ет^е толичка, на едн^у *оволко* (ЦГ);

за н^ас *оволицко* не о^стана (Ш), с^эл за едн^о влакн^о да с^эм, *оволицко* да с^эм ватила п^аре, за толичко (Г);

тол(и)ко: зашт^о *т*о^лко да с^эм ст^ара? (Г), ал *т*о^лко ме не бол^и (П), кој^е *к*о^лко је мог^ало – *т*о^лко (Р), *т*о^лко ми се ед^е (Г), м^ене ми *т*о^лко св^е (Ш);

како *толично* се л^уди зб^ерев? (Шп);

а м^й *толично* *й*мамо гр^ло (Ш), на с^ед^эм дец^а по *толично*, по *толично*-ко и л^еп оти^де т^эја (ЦГ), т^ој нес^эм до *толично* см^ока вид^ела (Г);

с^эл за едн^о влакн^о да с^эм, оволицко да с^эм ватила п^аре, за *толицко* (Г), па открши^ла *толицко*, дал^а на петл^ето (Р).

302. У пчињском говору, наравно, постоје и: односно-упитни прилог *зашто* (поред облика *што* са истим значењем), прилог за узрок *зато*, али и друге речи у прилошкој служби: *све*, *сефте*, *комај*, *арам*, *алал*:

зашто: *зашт*о се зас^ираш, бр^е (Шп), *зашт*о се протиња^мо (Г), *зашт*о ће ти, д^едо, рукавица (Р), ма *зашт*о ће ни с^эк и струја (ЦГ), *зашт*о га нећеш, виш как^эв је у^бав^ф? (Т).

У истој функцији врло често нађе се и облик *што*: *што* нес^у ми ов^ија з^уби м^ене? (П), *шт*о ће ми, М^иле? (К).

затој: па *затој* смо највише бил^и момковице; *затој* ни откар^аше (К), *затој* се к^ичице т^урав (Г), он^е, п^аре *затој* су, за трош^ење (Т), па с^эг *затој* не смеј^а (Г), *затој* с^эм бил^а у М^атарушку Бању две г^одине (П), и *затој* б^олни смо (Шп);

све: св^е си се сн^ашли (Шп), св^е пр^осори ватија н^аши па искршија (Г), главни ко^й су, св^е се дар^ујев (К), св^е са н^аши врши^ли т^амо; и ј^а с^эм си такој св^е м^узла к^раве; он^и (деца) св^е у б^ело, св^ите (ЦГ), и св^е к^олко сед^эв ов^акој у^коло; зб^ере, вика, св^е исп^ушти ст^окуту (Р), на ов^ија св^е, ч^ерге (ЦГ);

дигну *са све* ко̀ла (П); тако̀ј *са све* љу̀пке здру̀бев чо̀рбу; *са све* ју̀жиња се смрсише та̀мо, ото̀ше (Г);¹⁴⁴

сефтe: па ова̀ј *сефтe* напра̀вена со̀ба (Р);

комај: два̀јез го̀дине йма *комај* (Л), *Комај* ту̀рско кад иско̀чило (Г), па бидна̀ два̀јез дѐна *комај* (Л), два̀јес пед_го̀дине *комај*, трѐба се жѐни (Шп), на̀јстар от свѝ, па *комај* шеесè го̀дине чо̀век (Ш);¹⁴⁵

арам: *арам* да ти је, бре! (Г);

алал: *алал* нека му је; *алал* нека ви је (Г).

303. Прилошки изрази:

то̀ј-тако̀ј је било̀ напрèт (Р); *то̀ј-такво̀* ега̀ си не до̀ђе (К);

о[т] то̀рту, *тако̀ј-то̀личко* са̀лте у̀зеде (Ш);

ћелѝми, *кeт-како̀*, ако ймаш ће си га наша̀раш (Ш);

ко̀лко-то̀лко (ЦГ);

ко̀лко-го̀д да до̀ђе (К);

што-го̀д бйло (Ш), *што-го̀д* да нама̀жеш о[д] ту̀ј ракѝју (Г), ту̀рев *што-го̀д* (К), или нѐшто, *што-го̀д* да ни ку̀пи (Шп);

једнѝ те ги *онде-го̀ре* у Арси́нку; он *онде-го̀ре* вр̀шеше (ЦГ);

зака̀чи па висèв *овде-надо̀ле* (ЦГ), и та̀ј Алѐкса *овде до̀ле* (П);

ценевља̀ше ме *овде-ондѐ* (Р), *овде-онде* ку̀ће (Г);

пи́пни *оту̀т-одову̀т* (К), али он кeт^п ме за̀лепи *оту̀т^о-одову̀т*, па одову̀т (Г);

йдемо *натам-навам* (ЦГ);

а ми овдѐ смо билѝ *тидѐ негде* (ЦГ);

ете-тако̀ј, лиси́ца уваља̀ла се (Г), *ете-тако̀ј* ди́нар не́ма ни́где (К); бeш *ете-то̀лка* гла̀ва (Г), и прèс, тики ми висна̀, *ете-та̀ј* прèс (Р); *ене-ондѐ* оно̀ј што_è, *ете-та̀квија* (ЦГ); *ете-овдѐка* јо̀ште ме бо̀ли (К);

па *још-емну̀т* га бѐше Ива́н вика̀ја да йду (П), *још-ма̀лко* са̀с Ма́ту да почи́нимо ла̀в (К);

а *јутрѐто-дeн* ће зако̀љамо ја̀гње (Шп);

¹⁴⁴ Морам напоменути да се *в* из речи *све* врло често изговара редуковано или потпуно изостаје: *с^ее* са јèли то̀ј (Г), *с^ее* то̀ј однѐла и ошла̀ (П); то̀ј се *се* испари, изми́је (Л), та̀ј Мило̀јка *се* зна̀јеше (Г) (в. т. 65). О облику *све* као прилогу за количину доста детаљно је писано у: Тома 1998 : 353.

¹⁴⁵ *Комај* може бити схваћено и као прилог за време (Богдановић 1979 : 99).

кóзе не чўвамо и *дән-данџс* (Ш), и *дән-данџс* нóга га бóли (П), и *дән-данџске* је у дрўгу држáву (Р).

Предлози

304. Инвентар предлога у пчињском говору је следећи:

без: ће ме вóзи *бес* пáре (Шп), којá је *без* дршку (Р), и јá сáм *бе[з]* жену́ (Г), кудé ћеш *бес* лéб да идеш вэздэн (Г), и *бе[с]* штáку не мóгу óпште, ич да доодим (Р), и да остáне *бе[с]* снáшку не мóже (Т);

више: кáмење свé рáсипа *више* мéне (Г), ене гу ондéка *више* пўт (Шп), тамэн он *више* кўћу, еј, а јá под и́збу, дóле (К), па *више* плéвњу тўрени; немóј да глéдаш и *више* пўт и пот пўт (Г);

вр: и глéда га у *вр* óчи (П), па у *вр* небéси рíпа вóда (Г), дигне се на млéкото, на *вр* мáсло (Р), и[с] слíву пáдо, из *вр* слíву (Л);

врз ‘преко’: кáмење, кўп, рáсипа *врз* мéне; та *врз* детéто легнáла (Г), онé какó ме бутнáше па *врз* мéне, еднá по еднá (Р), онó пўшта зéмљу *врз* нáс; он пáде *врз* еднў грамáду (Г), врљи једнó чегйште *врз* нáс (Т);

до: онó нéће сáл да лéгаш *до* детé и да седиш; и онó дојдé_нешто *до* óгењ (Г), вўтица *до* колéна (П), и *до* четресé дэна мóра да га крстиш (Р), и прéдемо преко нóћ, *до* сáмнување (Л), па *до* лáни се мéшаја, сáк нé (П), ако дочéкам *до* Велигден; пá чувамо *до* еднў крáву, ел *до* кобилу (Г);

за: Бóжа бéше *за* Врáње отишја (Ш), па стíске *за* гўшу (ЦГ), врзано *за* тарáбу (Р); *за* тўрско врéме бíло (Шп); дојдó *за* сóл *за* óфце (Г), и свáтови дојдев *за* нўма (П), пóлэсан *за* чување (ЦГ), чáшке *за* вóду пијéње (К), бáсмо *за* рéклицу (Ш), áмовите *за* кóњите; живи жáлови *за* овóј живинче (ЦГ), бóгами *за* њи зóр (Ш); тi питўјеше ме *за* лáзарице (П);

због: кóзиците ги чўвамо *због* мéсо, *за* лéте (Ш), и они *због* нéга, запалише му кўћу; кријеше се и они *због* нéга (Т), а *због* чéга немáмо, јá не знáм (Ш);

из: ора́ *из* рўке да му не ўзнеш (ЦГ), *из* Глóк тэј гу бéше довéја нóзе (Г), а ви́ ме искáрујете *из* бóлницу (Р), пáдо *и[с]* слíву (Л), свáк си јéде *из* ђувéч (Ш), зéље *ис* чóрбу (Л);

вампíр гађáја *иза* зáбел (Шп);

изнат: ће зајде озгòр, *изнат* кућу (П);

крэс: и *крэс* крпицу, да нё се рúси; и *крэз* нёга млёко проòди; да нёма труње *крэз* нёга, онёја рúске (Ш), да прòтнеф се *крэс* тэј кòрен (Г), и овде *крэз* малу (Т), па *крэ[з]* жицуту се скубале; види се *крэз* ешмакат (Р). Овај предлог чест је и у кумановском говору (Видеоски 1962 : 181).

крај: нй смо били коца деца *крај* моју мајку, шёс (Р), она си улёгне у рúпу *крај* лисичики (Т);

нё ву давав лёб да јёде *крај* нйм (К);

етё сá[к] *кра* нёга сёду тýј, *кра* тòј детё (Г), *кра* сина си сёди и *кра* снашку (Т);

епа увòдев *крэ* старёјка (Шп), да отиде *крэ* нум (Р). У кумановском говору предлог *крај* јавља се у сличним формама као овде: *кра*, *крј*, *кр* (Видеоски 1962 : 180).

покрај: вампири тија што *покрај* нум били (Р);

покре: јечи *покре* кућу; видела га чучи *покре* кућу; он не смёјеше *покре* нёга; та да идеф *покре* деца (Г), нйе дóm *покре* куће (Р);

ускрај: па гу тóри *ускрај* огњйште (ЦГ), ако оћеш повйкни нёкога *ускра* кума (Ш). У кумановском говору такође се може чути овај предлог (Видеоски 1962 : 185).

куд(е) ‘код’: нёје отйшја *куд* лекара; йма и *куд* нум (Т);

там нёма да вршев *куде* нйма (Г), йма ли грне *куде* вас (Г), *куде* кога да идеш (Шп), ће смйну *куде* сестру нёгову (Г), поћё ли *куде* мајку ти (К), свё *куде* наз доòди (Ш);

накуде: *накуде* букете ус планину, *куде* твоёга пријетельа (Т), прићемо *накуде* човёка (Шп), *накуде* куће кэт пòјдев (Г); и там *накуде* Видовдэн липса си; и оно већем *накуде* зóру; йде ли око три саат, веће *накуде* сэмнување; ја емпут идó, *накуде* лётос ме води (Р);

откуде: óдма тýј *откуде* дршкуту се заскапе (Р);

опет се врнаше *откут* парете (Г), Бугари етё ги, рече, йдев отут, *откут* школу (Т);

на: пёкли *на* режањ (ЦГ), прòстремо ги *на* плот (Р), па држимо *на* пупак (Г); сёчемо си и ўвече, *на* заслугу, спрема славу; билó *на* Чис понеделник бэш (Шп); пòјемо *на* лýди (Р), е ли знајеш *на* Здравка Пёру (Л), да му каеш *на* ўјку (П); он пошэја *на* косёње (Р), бидóте ли *на* слўжбу? (П); оћеше да ме одвёде *на* силу (Шп);

над: озгòр зајдев *над* нòгу (П);

низ: кэ[д] да се скину *ни[с]* слубуту (Г), пуштили га *низ* вòду (Л), па иде си *низ* рèку (Р), ћу нòсим да га фрљим *низ* врлòто (ЦГ), и беш *ни[з]* стèпенице (Р);

ја да се скину *низэ* слубу, онò кэд ме бутна *низэ* слубу (Г);

од: кэт пàла *от* седиште (Т), отишја човèк *од* рúке; литна ми *от* пàмет (ЦГ), *от* коња се утепà (Л); сèк *од* Божий до сироварштину су некрстени дèнови; *о[д]* дрво се направи (Р), омеси *от* пèпел кравàјче (ЦГ); пèте ће испуцав *од* босоћу (Г), гасев жàрје *од* уроци (Л); стрà ги *от* старца (Шп), пòстар је *о[д]* Душка; онија дèнови што узèја *од* Мàрту (Р);

око: предèмо *око* шпòрет; а ја ће иду кра тија чукунчики *око* Велигден (Г), иде ли *око* три саат (Р); онò сэл *око* свиње што има рабòта (ЦГ);

около: огњиште је имàло па *около*_огњиштето ће залићав (Т), вика *около*_кућу, вика (Р), набраја трње, па *около*_њèга натураја (К);

по: *по* мène трчèв Бугари (Т), ние *по* њим идемо; идемо *по* њима (Р); тој си лàзи *по* нас као врца (К), девојка иде *по* град (Шп), терàше ме *по* цркве (Г); лампа срчана *о[д]* дувар па њум *по*_главу (П), ја га удри *по* обрàs (К); пòсле се роди *по* њèга (Г); а он *по* дрва бешè сèс коња (Т), напрèt идеја *по* травке (Л); бре, он, е[м] ми је зèt *по* Ружу, ем ми је кумашин (Р), и не телà да кàже онà *по* име (П); кэ[д] дòјдеф *по* нòзе (Л); и мèшам *по* ћошèви (Г);

под: дòле *под* избу не идòше; почè Стамèна да иде *пот* кућу нàшу (К), скрије се *пот* шушљèк; немòј да глèдаш и више пút и *пот* пút (Г), и отиде *пот* кућуту дòле и свирка, свирка (ЦГ);

испод: јабука има једна *испот*_кућуту такòј (П), сàл едèн зуп овàкој *испод*_виличку (Л);

поза ‘иза’: заспàло мојè детè бешè одвèка, *поза*_врàта (К), *поза*_огњиште накладèв òгèњ; пúца *поза*_њима (Л), он ис *поза*_њума расипе канàче вòду (Ш);

пред: идемо додèк познаамо, *прет*_куће појемо (Л), стàне *пре[д]*_тèбе (Ш), китке цафтèф *прет*_куће (Г); *прет*_слунце, рàно (Г), епа, лàзарице идеф *пред*_Велигден (К), пòнапрет јòш, па *пред*_мène (Р), умрèло *пред*_њума (ЦГ);

преко: и си отòше, нигде *преко*_рит (Г), (ишла) пèшки *преко*_Чупино (Р); да рипамо *преко*_вòду (Г), пуца, мори, пуца *преко*_главу

(К); свѣ те а́пе *преко*_лѣто (Г), па ја сѣм *преко*_двѣјес пе-чез_го́дине бо́лесна; а има *преко*_сто́ о́фце (П), ја сѣм *преко*_двѣје[з] же́не изродила (К);

према: ал ја ви́дим па ко́лко сте па ви́ *према*_ње́га до́бри (Р), по́сле овако́ј идеф си *према*_дѣнови (Шп);

при: а онѣја деца́ бе́ја *при* о́фце, ова́мо (Р), *при* кра́ј ме́сец идеф, прет пр́вога (К), и *при* њѣм бе́ (П);

ради: она́ мо́жда ве́ је пома́ла неки_пѹт на *ради*_ме́не (Л);

поради: сва́ћо ме ви́ка *поради*_ћѣрку (Л);

с, сѣ, сѣс: намаза́ла гла́ву *с* пипѣр и *с* млѣко (ЦГ), би́ѣф се з Бѹга́ри (Р);

по́п си иде *сѣ* сеља́ни (Г), мо́мци ко́ји су *сѣ* старѣ́жа (Шп), чу́вамо говѣ́да *сѣ* Здра́вка (Г), спа́ла сѣм и *сѣ* зѣлве (Шп);

сѣс му́ке и *с* ку́ке смо живѣ́ли (Шп), она́ иде по рабо́ту *сѣс* му́жи (К), и прѣ́чамо *сѣс* њо́зе (Г), *сѣс* ора́си нап́рскамо (Шп);

спрема: па ту́ј *спрема*_Бла́гичину ку́ћу ва́шата је ку́ћа (Л), Дѣм-ча онде́ *спрема*_на́с она́м тури́ја дѣ́ве сли́ве (П); се́чемо си и у́вече, на за́слугу, *спрема*_сла́ву (Шп), па до *спрема*_то́рник (К); ми́ *спрема*_деца́ ... па ми́ смо по́здрави о[д] деца́ (ЦГ);

спротива: и кѣт се стѣ́мни ова́мо у гради́ште, *спротива* и онѣ... (ЦГ), она́м запали́ше, ми́ ви́димо *спротива* и бе́гамо (Г), њѣ́кња она́м *спротива*, на мо́јега бра́та удрили у о́фцу (П), а ја слѹ́шам одо́вде он на *спротив* овѣ́ја (ЦГ);

сред: сто́жар побѣ́јемо на *сред* на гѹ́мно (Шп), премѹ́земо ги на *сре́[д]* дѣ́н; кѣт си фрлѣ́и ло́нчето па у *сред* њѣ́ву (Г), он ишѣ́ја, ишѣ́ја до *срѣ́т* пѹт (ЦГ), кѣт се дарува́ше око *сре́[д]* дѣ́н (П);

и она́ побѣ́гла и отрча́ла и у *сре́ду* о́фце се муна́ла; почѣ́ли гу тра́жев, она́ у *сре́ду* о́фце, и не мо́гли гу ви́ше на́јдев (Р);

у: не́ма зу́п у гла́ву; са́л жи́ви ду́ша у њѣ́га; као ку́че у водени́цу (ЦГ), па́ре ће пу́шти у котѣ́л (Г); то́ј у ле́то идев (Шп), са́лте у про́лет (Ш), зашто́ ти робо́тиш у неде́љу? (Шп), у окто́мбар ли ото́ше (Г); па ги врзу́јемо у сно́пје (Р);

уз: па уз но́ге кѣт почѣ́ ме а́ла; како́ мо́ж да побѣ́гне уз оца́к да се скри́је (ЦГ), и ма́че почѣ́ло да мау́че, да гре́бе уз вра́та (Р), свѣ́ си ла́јеше уз доли́ну (ЦГ);

укачи́ се *узѣ* слѹ́буту наго́ре; почѣ́ло *узѣ* јабуку́ту да се ка́чи (Г);

удно: да ме набије *удно* зёмњу (П). Видоески за овај предлог наводи да се појављује само спорадично у Славишту, што није у непосредном суседству Горње Пчиње (Видоески 1962 : 185).

305. Нису ретке потврде удвајања предлога:

вржемо мањку, па у *около* мањкуту мувамо китке, мувамо; ја сэм од близу овде, *от преко* рит (Л), па *до спрема* торник (К), и оно, вика, нешто одозгор, *од више* кућу; он *ис поза* њума расипе каначе воду (Шп), ће смељамо, ће напунимо амбари и чэг за *до* Ђурђовдэн (Р), па коси, коси туде *по прет* кућу; збóрев, *от кра* деца (Г), *при крај* месец идев, прет првога (К) и сл.

Везници

306. Репертоар везника у говору Горње Пчиње:

а: ја да се скину низа слубу, *а* оно кэд ме бътна низа слубу; па мўшки ће идев напрет, *а* жёнске осэт (Г);

ако: *ако* оћеш повикни_некога (Ш), свашта има, сáмо пáре *ако* имаш (Шп), *ако* се, чўвај бóже, забудáли (К), *ако* дочекам до Велигден (Г), па *ако* оћев да дојдев (Т);

али: *али* коца́ ма́сло искóчи тэк (Г), *али* ја дек не мóгу од овој лóшо време да отíду да пítам; ама нéмам óткут, *али* оно́ оће да ўчи; *али* ете таквó је време билó (Р);

ал он не смејеше (Г), *ал* смо патили мlóго од напрётке (Р), мóжда се неко телó рóди, *ал* оно́ двáесе да ги рóдиш! (ЦГ), *ал* да сэм седéла гóре, пóвише би ми пéнсију давáли, сине, белке (Г);

ама ‘али’: они́ викав ће ме закóљев, *ама* ти́ немóј од мéне мéсо да едэш (ЦГ), идеше по двáпут, трипут годишњо, *ама* нé_беше тэк страóта (Ш), *ама* ти́ не мóш се брже па наўчиш (ЦГ) (в. т. 307 под б);

тики ‘него, али’: како́ нé се утепа́ тэк, *тики* останá жíва (Шп), ја вíдо, *тики* не мóгу да рékну; ми́ јáко имамо да једéмо да кўпимо лéп, *тики* пáре дај! (К), мўка је билó *тики* забарáви се (Т), нéма фўта, сўкња да се кўпи, *тики* да изэткáјеш! (Шп);

стрўју како́ имамо, сэк мóжемо, *тике* нéма лўди (Ш). *Тики* је везник не само у македонским (Конески 1966 : 338; Видоески 1962 : 241-

242), већ и у призренско-тимочким говорима (Богдановић 1979 : 100). У говору Пчиње, међутим, *тики* може да буде и везник и речца (в. т. 307).

него: па не теја да умру тѣг, *него* останá (Шп), неје далéко *него*... (Г), неје како сѣк, *него* тѣк помáлко се плаћаше; ја јако сѣду у Радóвницу *него* па попослэгнем понéгде (Р), *него* ме ти нóси кра мой лисичики (Т);

да: нéкад гу прерачунам *да* ми је тѣтка; више нéмам смíслу *да* йду нанíкуде (Р), не могá *да* гу нáјду нáвечер (Т), едэмпút *да* ступну, *да* искóчу нáдвар, *да* пóјду дег бíло (Л);

и: онó нека је здравје на свí, па *и* нѣму нáјпосле; ене кэд биде нѣкња онáј мећава *и* онáј мрас (Р), он гађáја *и* пóнапрет (П), напраímо му дупку на срѣт *и* га промúземо (Л);

ели: да намéриш на нóјњо мéсто *ели* мýжа, *ели* неко жéнско (К), да не мóш с неко дрúк пóмоћ да рабóтиш, *ели* с коњá, *ели* нá_раму (Р), *ели* да гу оставу за дрúпут (Т);

кажи момчéто куде ти је, *ел* ће пúцам; да л ће ме спомíња Турђа, *ел* нé? (К), па чúвамо по еднú кра́ву, *ел* до кобилу (Г), да ли са далí онí прасето на Милáна, *ел* јок? (Р), зна́јез гу Блáгицу *ел* нé? (Л);

ем: бре, он, *е[м]* ми је зѣт по Рúжу, *ем* ми је кумашíн (Р);

ни: па толико несмо видéли *ни* смóци, *ни* зми́је (Г), не тѣли *ни* да ла́је, *ни* да пóје, *ни* да мау́че, *ни* ништа (Р), *ни* се мóже умре, *ни* се мóже живи; онá *ни* чúје, *ни* види! (П) (в. т. 307 под б);

нити: *нити*, бре, рабóти, *нити* такóј трчí као мí што смо трчáли (ЦГ), *нити* жíто, *нити* ливáде, *нити* ништа, дојдóше си дóм (Р), *нити* кóсено, *нити* жнѣјано; *нити* затвóрени врáта, *нити* ништа; *нити* чí[с] сапún, *нити* онакѣв, *нити* овакѣв (Г) (в. т. 307 под б);

но: Вúкица си умрѣ, *но* ја да си óгиду за Тóзу (К), не кра́днeв *но* збѣрев; да смо кочкá седѣли, *но* зáврна кíша; ма коцá бра́ћа, *но* исфаћа́ли ко́ј куде могáли (Г), неје бунáр, *но* вíр (Р), не дрúкше, *но* ба́пче свѣ са гу вика́ли (ЦГ);

на: *на* куде ћемо пóсле (К), *на* ја се *на* мунá у срѣт (Т), глóшке, *на* вртешкарске, *на* нáше; истѣпамо кошу́ље *на* омѣкнeв (Г), *на* ел ти казу́јем, до четересѣ дѣна (Р), *на* у субóту пá (Л), *на* нѣго? (ЦГ);

на ли: *на ли* и Сто́јна бѣше; *на ли* си ћу́ти (К), *на ли* лáни једна урипá, урипá (Р), *на ли* вí и турáте лѣп, мори (ЦГ), *на ли* ја ймаше пúно ћелими (П);

на л тí бѣше (Т), *на л* ја ни казувá (ЦГ);

ена: *эна*, *снаво*, *сэк* ће ви *рогови* *исправимо*; *ена* ће ги *тѣрамо* с *нас*; *ена*, *лазарице* *идев* пред *Велигден* (К), *ена* на *кога* да *викам* (Ш), *ена* *такој* она не је *казувала* на *нас* (Шп), *ена* *такој*, *сине*, *како* *другојаче*; *ена* *одавнэчка* *још* *кэд* *беше* *млада* (Г), *ена*, *селија* се (Р), *эна*, *завршимо* ли, *ел* *несмо* (П), *ена* *венчали* су се *однапрет* *куде* *попа* (Л) (в. т. 307 под з);

ма: *ма* *тој* *Миле* га *нема*; *ма* *несу* *овдека* *јак*о *били* (К), *дражефци* *како* *партизани*, *ма* *тија* *башка* *држава* *њина*, *башка* (Г), *ма* *откут* ги *тебе* *паре* (Р);

ма ли: *ма ли* *там* *смо* *работили* (К), *Ма ли*, *реко*, *а* *бре*, *смок*! (Г);

та: *секо* *онѣј* *китке* *големе*, *та* да ми се не *закачав* *оглави* на *краве* (Г), *та* *имало* *млого* *ђаволетине* *напрет* (Р), *црвено* *нешто* *та* да ги *исфрљев* *побрго* *богиње* (ЦГ), *лани* *дојде* *та* ни *помогна* у *сено* (Л);

те: *те* *овэг*к *ме* *давило*, *те* *онэ*[Г] *гу* *давило*; *чувамо*, *те* *теленце* се *отелило*, *те* *јагњенце*, *те* *офца*, *те* *прасе*, *те* *кокошка* (П). Овај *везник* *обичан* је и у *другим* *говорима* (Богдановић 1979 : 100).

дек(а) ‘*да*’: *осети* га *дек* *вук*; *запазили* *дек* *има* *паре* (Г), а *нећу* *казујем* *дек* ни си ми *ти* *причала* (Р), и не *тејаше* ми *кажев* *дек* у *Врање* *ће* *ме* *тарав* да се *оперишу* (Л);

видев *гу* *дека* *таква* *шунтава* (ЦГ), да ми *они* *напишев* *едну* *књишку*, *дека* ни *доказују*; *ја* *тэк* не *верујеше*, али *сэк* си *виду* *поред* *мене* *дека* е *била* *болна* (П), и *они* се *сетили* *дека* *њојњото* (Т);

чекамо, *чекамо* – *нема*, *тики* *видели* га *дак* *иде* (К) (в. т. 297);

дек(а) ‘*због* *тога*, *зато* *што*’: *она*, *Даринка*, *дег* *девојка* па *вампир* *ће* *гу* *нападнује* (Шп), па *он* *чуја* *дег* *бија* *туј* (К), *даваше* *му* и *њему* *дег* *загина* у *државно* (Г), и *појемо* *дег* ни *турали* *леп*; *теј* *не* *паре* но *њине* ми *врнев*, *дек* *сэм* *ја* *њима*, ели *повише* *врнеф* *паре* (Р), *нема* да *дооди* *детето* *дег* *дрва* *бра*; *дек* *ја* не *могу* да *дојдем* *оздола* (ЦГ), *овде* са се *пуно* *збирале* *куде* *наз* *дег* *девојчиња* *беја* (Л), *ја* па *дек* *сэм* у *друго* *стање*, *немој* да се *оплашу*; па *дек* *ће* га *утѣпав* *он* *побегне* (П);

куде *ће* *гу* *дека* *мале* *куће* (Ш), *ти* *неси*, *дека* *неси* *тој* *видела*, *неси* *баравила* (Р), па *дека* не *могу* га *згодим*; *он* ги *млого* *волеше* *дека* *мушки* (ЦГ), *ја* не *знам* *године*, *сине*, *ич*, *дека* *сэм* *неписмена* (Л) (в. т. 297);

додека ‘*због* *тога*, *зато* *што*’: па *донесемо* *снег*к у *неко* *кавдариште*, па ги *прскамо* *додека* *штркљав* (Г) (в. т. 297);

док: *чувамо* *стоку* *док* *могамо* (Г), *док* *они* *бидоше* *незапослени* (ЦГ), а *нозе* *гу*, *док* *она* *здрава* и *мене* *ме* *тѣј* *болес* *уфати*; да га *доведеш* *тој* *дете* *здраво* *док* је (Т);

докле: *докле* ме не послужеше, не ме остаљаше (Ш), *докле* беву помалецки јоште деца (Шп), *докле* направимо, *докле* пооружамо малка (К); *докле* се постекнамо (Шп) (в. т. 297);

дори ‘док’: да си ги откара *дори* је убаво време; тој згази и лампу и све живо, *дори* преко врата исфрљи (ЦГ), и он три године га лаја *дори* да га украдне; па *дори* смо биле помладе и предемо преко ноћ (Л);

они викав доктур, доктур, ма он *дури* да дојде, душа ојде; *дури* дојдо овде, она мешина боли (Р) (в. т. 297);

чим: а ујтро, *чим* стану, оно ми се једе (Т), *чим* поје петал однема ништа; *чим* зајде сленце, смрачи ли се, само си вика (П);

веће: *веће* нема место, туј ће су; а тј *веће* што га нема, нема га (К), у село неће живе *веће*, нема школе (Г) (в. т. 298);

нека: алал *нека* му је (Г), оно, *нека* је здравје на сви, па и њему најпосле (Р), *нека* си горе, у село, носи (Т), *нека* су ми живи деца; *нека* гу, *нека* поспије, рано је; па *нек* иде, *нек* ради сам (П) (в. т. 214 под а и т. 307 под д);

пошто: сама, *пошто* ти не даваш (Г);

што: ете гу соба *што* је наместена (К), жена не знаје опште *што* је мука сак; сал *што* се помери (Т), ене онеј три *што* са (Р);

кад: *кад* га опушти после, она се смеје; а после, *кад* ја сэм се женила (К), ја сэм ишла у течеј, па *кэт* сэм била како тебе (Ш).

Речце

307. Речце ће бити дате у двама групама.¹⁴⁶ У првој групи биће оне које су (условно речено) *самосталне*, а обично служе за:

а) истицање личног става:

белке ‘можда, ваљда, вероватно’: *белке* да е мушко (Шп), па стари неће ги *белке* вати чума; сэг нема ништо *белке* (Г), поплашила сэм *белке* деца (Л), па нега *белке* ће си га гледа (П);

¹⁴⁶ Осим термина *речце* у истом значењу може се чути и *партикуле* (Кристал 1985 : 181; Станојчић... 1989 : 119), али се понекад *речце* и *партикуле* разграничавају (Вукадиновић 1996 : 247-248; Реметић 1996 : 530-531; Богдановић 1987 : 221-224; 1979 : 101).

ваљда: *ваљда* је дошла (Р);

додуше: она *додуше* тэг^к неје имала школа (Л), она *додуше* пѐре (Т);

истин: *истин* не ваља овај држава (Шп), немој *истин* да ги запáli (К), *истин*, тако[j] је било; *истин* ги има једни камења тэкви (Р), *истин*, синко, *истин*, тако[j] је било (ЦГ);

и тако[j] је било однапрѐт у детинсто нашо, *истина* (ЦГ);

исна ли, што ги знам (Р);

можда: *можда* се неко тело роди; *можда* је и лџа (ЦГ), у књигу *можда* си видѐла ти; она *можда* ве је помаала неки_пут на ради мене (Л), али плоча нека *можда* гу има (Т);

стварно: ма *стварно*, бре Дејане; ја *стварно* брже ткаешем (ЦГ), а мене ме је чувала *стварно*; изгуби књигуту, *стварно* (Т);

б) појачавање, истицање, издвајање:

ама: а бре, кумашине брѐ, амѐн зѐте брѐ, *ама* немам откут! (Р). Ова реч и у македонским (Конески 1966 : 338) и у пчињском говору (т. 306) представља везник, али у примерима као што је горе наведени она се може схватити и као речца (Богдановић 1987 : 223).

бџи: нѐсимо си у цркву на дѐн *бџи* (Шп), ја *бџи* не га знам, мори (К), па *бџи* њѐкња тија опѐнци нѐсеше (Ш), *бџи* ете-толка глава (Г), ја и не дочују *бџи* арно (Р), лани бѐше старата, *бџи* најстарата бѐше (Л);

сџл: овѐј жѐнске *сџл* су завршиле четири_разреда; *сџл* капнемо да замерише (Шп), сџк *сџл* лѐб едѐв купен (Г), оно *сџл* око свиње што има рабѐта (ЦГ), *сџл* што се помери (Т), *сџл* да се види кудѐ да иде (Р), на њѐзе *сџл* срединка (Т), он *сџл* се удари у руке овакој (К);

наврати па, на пиѐње *сџлте* (Шп), а *сџлте* ја сѐм одвѐка (Г), смѐшке извѐдев *сџлте* (ЦГ), три смо сѐстре *сџлте* (Р), *сџлте* у тепсију ги расплѐска (Г), па једѐн лџазар *сџлте* (Шп);¹⁴⁷

само: *само* една мостинка (Г), *само*, срећа, брже штуче (снег); *само* још емпут да га мџзгам (Р), не, не, *само* кудѐ попа су се венчали (Л), ракију *само* пиѐв (Т), *само* замѐси и пѐчи (П);

дин: и с тој (чује) *диб*, *диб*, *дин*, посиламо да збориш, а онакој не (Р), вук је млого улав, он *дин* такој што нагази, он н-умеје да најде

¹⁴⁷ Према Белићу ово су речи страног порекла које се употребљавају у прилошком значењу (Белић 1999б : 315). *Сџл* и *сџлте* назива прилозима и, на пример, Марковић 2000 : 188, али код Ђирића су то „речце за изузимање“ (Ђирић 1999 : 198).

(ЦГ), у собор кој ће води деца, *dip* негде у цркву, близу, ће га одведе; и шије с иглу, нема машина, *dib*, *dip* на машину негде, све на ручно! (Шп);

берем ‘макар’: стамбoличе си *берем* чуја; теше ги збрише, *берем* едну (ЦГ), амболије си па *берем* видела (Р);

бер ‘макар’: ти *бер* знајеш, синко (ЦГ).

Речца *бар* чује се ређе од *бер*, *берем*: а ми смо се *бар* знали (Т).

тамэн: *тамэн* накуде избу, ја више кућу (К), *тамэн* га нега прежалимо, умре домаћин ми (Р), па млад умре, *тамэн* искочи у пензију (Л), па *тамэн* њум годину ставише (П), *тамэн* га донесу (К);

тики ‘тек’: и *тики* некако се разбуди, погледа; чекамо, чекамо – нема, *тики* видели га дак иде; нема, нема, *тики* поче Стамена да иде поткућу нашу (К), и прс *тики* ми висна, ете тј прс (Р), и она *тики* привикала; и сал седнамо да вечерамо, и они врата *тики*, каже, отворише се (ЦГ), и *тики* приписка нешто; нема га, нема, *тики* дојде однекуде (Л);

тике озгор иде војник (К), *тике* надојдоше, вика, чисто си људи (Р) (в. т. 306);

ни: неје *ни* скоро (П), не могу од нега леб да омију, *ни* могу, овакој (Р), *ни* је имало сапун да нађеш (Г) и сл. Везници *ни*, *нити*, који су обични и у македонском говору (Конески 1966 : 338), чести су у Пчињи (уп. са т. 306), али понекад речи истог облика *ни* (*нити*) имају само функцију појачавања исказа и тада их можемо посматрати као речце.

в) питање:

да ли: *да ли* гу пуштише, *да ли* не?; *да ли* ће дођемо, *да ли* не (К), *да ли* далеко отоше (Т), *да ли* је стварно било, *да л* не (Р), *да л* ће ме спомиња Ђурђа, ел не?; па *да л* ће важи тој; *да л* идоше наши (К);

ли: а куде је, бре, жива *ли* је? (Т), истин *ли* је било, не *ли* је, Бок ти знаје (Р), натам *ли* отиде (Т), нађеске трипути *ли* га насрћа (ЦГ);

е ли: Станија трéбе да је жива, *е ли*?; ће туримо сламу, *е ли* знајеш ти сламу? (Р), *е ли* знаш?; ондена на овога, Драгана, *е ли* умреја и син и ћерка (ЦГ), *е ли* квасец, каже, имаш? (П), на отсечену главу, *е ли* си чула, туј лека нема (Шп), *е ли* знајеш на Здравка *Перу* (Л), *е ли* га знајеш оној Миле што работеше (К);

ел ти казува, мори ћеро (Шп), па *ел* ти казујем, до четресé дна (Р); па *јел* ти казују (К);

зар: па *зар* и брата и татка испрати у вашуту војну (К), *зар* ће се излечу топфв (П);

дек ‘зар’: ми нeсмо ги крили, *дек* смо ги видeли, они там у свeт (Р), умрeше си оbе, па од бoлес, *дек* је заимало лекaр, па ће однeсеш детe куде лекaра (ЦГ) (в. т. 297);

г) потврђивање и одрицање:

ако: *ако* је умрeла (К), ја, *ако*, реко, ћу направи (Г), *ако*, реко, ега те слyша (ЦГ), *ако*, ће си ни момaк (Л), *ако* ћу йду (Шп);

ена ‘наравно, него шта’: *ена*, чeке да ти кажу; *ена*, и на попа чарaпе давајамo; *ена*, еве стaнeт кудe је, шкoла (Р), *ена!* (К, Г, ЦГ). Једном сам забележила и: *јена* (Т).

него: па *него*? (ЦГ);

да: па Мaса, Мaса, *да*; а онo свaдба билa, е такој, *да*, *да* (ЦГ);¹⁴⁸

јес: *јез*, брe, такој смо ги; *јес*, *јес*, такој се је носило (Т);

не: *не*, мори, овде, *не!* (Ш), *не*, нeсмо се ми варaле за тој; ти врeло ли ги сипyјеш? – *не*; познaваш ли ме? Реко – *не*. (К);

јок: ма *јок*, рeкја, ти овој доведе нeшто (Г), ја викам сaк ће се рoди детe, *јок*, *не*; да ли са дали они прaсето на Милaна, ел *јок*? (Р), ма *јок*, ма *јок*; *јок*, они не тејаше ништа; почe њeкња, *јок*, ништа нeма (Л);

д) исказивање заповести, жеље:

ега: тој-таквo *ега* си не дође (К), *ега* не дојде више тој (Г), па нeћeф пyсте ручетинe, нeћeв, *ега* оштурeјев (Р), *Ако*, реко, *ега* те слyша (ЦГ), викам *ега* грoм гaђа у вaс; *ега* и не знaјете (П);

нека: *нека*, нека се лaди; *нека* ги, мори (К), *нека* ги, ће ти ги однeсе Стојчe (Т), *нека* гу, нека поспијe, рaно је (П) (в. т. 306);

ђ) показивање:

еве: *еве*, ймате, каже (К), ми *еве* овaм си лeгамо (Г), *eпа*, *еве* стaнeт кудe је, шкoла; *еве* кудe је кочица излетeла (Р);

ете: *ете* гу зeмња, лeга; *ете* ти га сабајлe (К), *ете* коца сaм гoдинe; тики *ете* ти га дојдe (Г), али *ете* таквo је врeме билo; па *ете* гу кочица (Р);

те: једни *те* ги онде-гoре у Арсинку (ЦГ), и *те* ти ги Бyгари на врaта (К);

ене: она близу, *ене* гу (К), *ене* онeј три што са; *ене* кaд бидe њeкња онај међaва и онeј мрaс; *ене* онаквe шаркe сaм турaла; *ене* гу црквaта (Р);

е) неку врсту обраћања:

¹⁴⁸ Речце *ако*, *ена*, *него*, *да* упореди са везницима исте форме (т. 306).

мори: ел ти казува́, *мори* ћѐро (Шп), па у бугарско, *мори*; дај му, *мори*, слику (К), како́ му бѐше њме, *мори*? (Г), мајке, *мори* мајке (Р), што виде́, *мори*? (Л), ај *мори*, ћути туј (Т);

бре: зашто́ се заси́раш, *бре*? (Шп), доведи гу ова́м, *бре*!; њди, *бре*, ко́пе! (К), како́ га ви́каја, *бре*? (Р), ма́ ства́рно, *бре* Дејане (ЦГ), а куде́ је, *бре*, жива ли је? (Т), па не па́нту, *бре* (Л).

ж) дозивање:

(*ј*)ел(*а*): да те пу́шта ото́чке што си прича́ла, *јѐла*; *јѐла* баба_Совето, до́јди, до́јди!; *јѐла*, *јѐла* туту́н да запáлимо! (ЦГ), *ѐла* да га ви́диш (Г);

мајке, *ѐл* да ви́диш, *ѐл* да ви́диш (Г). Н. Богдановић је *ѐла*, такође, окарактерисао као речцу за дозивање (Богдановић 1987 : 222).

308. У другој групи биће речце које се често додају прилозима и неким од заменичких облика:

-*ј*: ко́ј; не́кој, ни́кој; ово́ј, ова́ј, ове́ј; та́ј, ту́ј, то́ј, те́ј; она́ј, оно́ј, онѐ́ј; ту́ј; ова́кој, она́кој, тако́ј; зато́ј;

-*ја*: ова́ја, ову́ја, ови́ја, ове́ја; ти́ја, те́ја; они́ја, онѐ́ја; такви́ја; не-ка́ја; овде́ја, ту́ја; ова́која. Ова партикула чешће се додаје непроменљивим речима у источном делу Пчиње, а и облике типа *таквија* забележила сам само у ЦГ.

-*к*(-): овде́к, онде́к; по́блиску;

-*ка*: овде́ка, онде́ка, одо́тлека, доведе́ка; туде́ка;

-*ч* + *ка*: одџвначка, ода́мнџка, ода́мничка;

-*ке*: по́горке, по́тамке; данџске, јутроске, ођутроске, нађџске, си-ноћке, напре́тке, понапре́тке, пролетоске, летоске, јесенџске, зимуске, ото́чке; јо́шке;

-*л*: оздо́л, одоздо́л;

-*ла*: оздо́ла;

-*м*: ве́ћем; божем, бајгим;

-*н*: јутрен: јутрен ће је сла́ва (Ш);

-*на*: овде́на, онде́на;

-*р*: јвечер, напри́вечер; озго́р, одџзго́р, одозго́р;

-*ра*: озго́ра;

-*зи*: њо́зи, њо́зе.

Узвици

309. Према форми и функцији узвици у пчињском говору не разликују се битно од оних у другим нашим говорима. У складу са њиховом природом можемо их поделити на три веће групе: узвици којима се животиње маме (вабе) и терају, узвици којима се имитирају животињски гласови, природне појаве, технички звуци и сл. и узвици за изражавање појединих психичких стања.

а) само ги помаму: *квџц, квџц, квџц, пџли, пџли* (Шп), и си вика: *пџи јаа, пџи јаа*, оџце мами (К), *пџрр, тџкџ, тџкџ, тџкџ*, пџлики мамимо (Г), како ћу му викам: *џиш, хџј, хџј, хџј, хџј; хџј, хџј*, коње, *џтежи, џтежи!* (Т); *кџц*, бџс те ватија!; на петла: *иш*, орџл те однеја!; на маће: *маџ!* (Л); а како ги мамите пчџле? – па такој, мамимо ги: *меџ, меџ, меџ, меџ, меџ*, мамимо, мамимо, и она дође, вџне се (Г);

б) оно кџчето – *џв, џв*, а петлџто почџло да вика – *кџкурџгу, кџкурџгу* (Р), петџл – *кџкурџгуу*, дај ми от кравајчето!; маће – *маџуу*, и мене, Кево, малко! (Л), петлџ – *кџкор, кџкор*; и петлџнце – *кџкурџгуу*, кџтре – *џв, џв, џв, џв, џв*, маће – *маџџ* (Р); и тики приписка нешто, вика – *џвџрр, џвџрр, џвџрр!* (Л), лџле, како си бџву, дџшо, онија – *ки, ки, ки, ки, ки*, мџртва, и она се смеје (Ш); детџ си се родџло овдџ – *ваџу, ваџу, ваџу* (К); а лисица *фџћ* преко џгџњ, а вџк *џоп*, па се запџли; она *фџк* преко вџрата (ЦГ), и џн вџк *фџп*, ватија џеднџ офџџ (П); па *пџџ[с]* сџс онија лџџики, пџџскамо се (Г), и свџџџ, дџне вџтар – *тџџп, тџџп, тџџп*, (Р), вџзан вџл за дирџк, оно свџџо му вика: *тџџа, тџџа, тџџа, тџџа*, тџџпа га (Шп), а џн улџџа вампџр па по оџце, дави оџце – *тџџк, тџџк, тџџк, тџџк*, трџпатџло, викав, тџџпа, тџџпа; уџде канџту па џтиде – *тџџџ, тџџџ, тџџџ, тџџџ, тџџџ*, наџи се вџду; оџцете кџд бџџле, бџџле по тџрлу – *бџ, бџ, бџ, бџ, бџ, бџ, бџ*, а џн ги давија (Г); и она дошла сџ секиру па тџрипути: *пџмбе, пџмбе, пџмбе* (Шп), па му даде Рџста еднџ пучџтџну – *бџууу*, џспуца гу (Г); *џраан* вџрата, тики, вика, треснаше (ЦГ), и вџрећа от полицу – *бџџам* у вџрата; лампа срчџна о[д] дџвџр па џџм по_главу – *пџџуу*, и пџкне глава (П), и тики онам на Пџнешџфце, на рџт – *џџн, џџн, џџн* (К);

в) лџле, да ни пџшти сџме (Шп), *лџле*, рџче, Веље кудџ је (К), *е, лџлџ*, зашто ме испуштиџте?! (ЦГ), *лџле*, дџца, да бџгате од родџтељи далџко (Т), *лџлџџ*, тџј кџд ги појџвиш! (К), а ја кџт си вџко – *џ, тџџџ, лџлџџ!* Што сџм јаџа; а ја рџко – *џ, тџџџ*, реко, уџтепа ме ништо! (Г), *тџџџ*, мамо, виш како ми вика Стојџн (Ш), *тџџџ*, кџт ће џтиду?; *-тџџџ*, дџдо, кџкви са ти џчи! (Л), *џџ*, слико, тџј ли си (К), *џџ*, побџратиме, како помина наћџске?

(Шп), *оо*, ножица, *оо* ножица (К); *уу*, мајке, каже, ја не могу да ... (Шп), *аха*, па одма га удави (Г); *играв* и си *викав* – *уј*, *хај*, *уј*, *хај* (ЦГ); *чим* зајде сланце, смрачи ли се, само си *вика* – *ураа*, *ураа*, *ураа*; *фију*, *фију*, *фију*, *фију*, по цел ноћ (П).

310. И у овом говору може се приметити појава грађења речи од звукова:

и *маче* почело да *мауче*, да *гребе* уз врата; како *мачка*, *викав*, *мауче*, *гребе* (Р), *драан* врата, *тики*, *вика*, *треснаше* (ЦГ), па *плу[с]* сас онија *лејчики*, *плускамо се* (Г), и *кэт* сретнев човека *плискав* га (ЦГ), и *тики* *приписка* нешто (Л).

311. Неки узвици имају увек исту форму:

еј: *ти* одрече, *еј* (К), *живи* смо једва остали, *еј*; не смем да ноћују, *еј* (Г); *еј*, *брате*, не ни *тепај* (Л);

море: *море* ме сак *стра*; *море*, *утепете* ме! (К), *море*, *има* коца *године* (Г), *море*, *фрљи* ги *туј* на *земљу* (Р), *море*, *кад* га *изеткају* *платно* (Л), *море*, *живела* сэм *лошо*, *какво* *арно* (Т);

амэн: *амэн*, *рекна*, *комшијо*, *молу* те (К), а *бре*, *кумашине* *брé*, *амэн*, *зéте* *брé*, ама *немам* *откут* (Р), *амэн*, *немој* ме! (Л), *амэн*, *амэн*, *тој* *детé* *јадно*, да *неје* *жената* за *леб* да *трпéв* (Т); *амэнте*, а *пéт* *недéље* у *гипс* *туј* сэм *билá* (Р);

де: а *сэг*, *дé*, да те *врљи* *Бок* *там* да *отидеш* *накуде* *нас* (Л), *дé*, *ће* *каеш* *кудé* ти је *домаћин* (К);

ја: *ја*, *ће* га *обрешеш*, и у *нега* је *душа* (К), ма *нема* *прам-парче* да *донéсeв*, *ја* *от* *чарапу*, *ја* *од* *опéнак* (ЦГ);

ој: *бабо*, *бабо*, на *мене*, *ја* – *ој!* (Ш).

312. Узвици по пореклу могу бити: 1) турцизми (*амэн*) 2) ономатопеје и 3) словенске, наше речи. Ономатопеје су углавном побројане на почетку (т. 309) код узвика којима се животиње маме (вабе) и терају и узвика којима се имитирају животињски гласови, природне појаве, технички звуци и сл. Узвици: *аха*, *лэле*, *лелке*, *туго*, *ура*, *хај* (т. 309 под в), *еј*, *де*, *ја*, *ој* словенског су порекла.

IV

Закључна разматрања

313. Говор Горње Пчиње припада призренско-тимочкој дијалекатској области, а одликује се особинама које га делом везују за призренско-јужноморавску групу, а делом за сврљишко-заплањску. Према мишљењу професора Ивића, говор Радовнице, на истоку Врањске Пчиње „чини прелаз од јужноморавског ка сврљишко-заплањском типу, или тачније, има сврљишко-заплањску основицу, на коју је накалемљен одређен број јужноморавских црта“.

Овове треба додати да су говори на крајњем западу ове области (пре свега Шп и Ш, а мање К) ближи по својим особинама врањском (дакле, јужноморавском) говору од оних говора на истоку Горње Пчиње, а говори у централној пчињској области по неким особинама приближавају се западнима, а по неким, источним говорима. Укратко, тешко је одредити прецизну границу унутрашње диференцијације пчињског говора.

Општи је утисак, такође, да су говори на крајњем истоку истраживане области архаичнији од оних према западу, између осталог и због тога што су ова места удаљена и неприступачна, а њихови становници (бар оно мало што их је преостало на том простору) мање изложени утицајима медија и урбаног градског говора. Поред тога, говор крајњег истока, логично, чува много више архаичних особина од западнијих говора: 1) старо место акцента без помињаног преношења са отворене ултимае, 2) чешћу употребу гласа [в] у речима типа *врљи, вати, вута*, 3) нејотовану секвенцу *-јд-* код глагола типа *дојде/дође*, 4) дат. јд. личних заменица 3. л. м. и ср. рода – *њему*, 5) дат. јд. личних заменица 3. л. ж. рода – *њози/њозе*, 6) изузетно честу употребу чланске морфеме на *-т*.

314. Низ специфичних особина издваја пчињски од осталих српских говора, а понекад и од сродних призренско-тимочких; док га истовремено неке његове карактеристике деле на две или чак три зоне.

Прозодијски систем овога говора одликује се једним гласовним ударом (краћим од старог кратког акцента) који се може наћи на било ком слогу у речи. Место акцента одговара старијој акцентуацији, с тим што се на крајњем западу пчињске територије среће померање акцента са отворене ултима (слично ономе у Врању), а тога померања према истоку нема или је спорадично (К, Г, Т, Л, Р, П, ЦГ).

Наиме, на крајњем западу (Шп, Ш) пренесен је стари акценат са последњег отвореног слога, без обзира на то да ли му је претходила дужина или не, у одређеним врстама речи и оне се тамо не срећу са акцентом на отвореној ултими. Изузетак од овог правила су следеће категорије: именице типа *ора*, *сирома* (које су накнадно изгубиле глас [x] и тиме отвориле наглашени затворени слог), облици ж. и ср. рода заменица *овакав*, *такав*, *онакав*, *какав*, *који*, *чији* и њихове множинске форме, облици броја *један*, једнински облици аориста, непроменљиве речи.

Истовремено, у источнијем делу Горње Пчиње, где акценат генерално није пренесен са последњег отвореног слога, наилазимо и на спорадичну употребу облика са пренесеним акцентом. Затим, у неким речима се очигледно усталило ново место акцента (придеви код којих је стари акценат био на отвореној ултими, неке именице: *во̀да*, *но̀га*; *гла̀ва*, *рѐка*, *офча̀ри*) или се среће паралелна употреба двеју форми (*женá* и *жéна*).

Вокал /ə/ регуларан је у пчињском говору, с тим што је најјасније артикулисан кад је наглашен. Код глагола III Белићеве врсте стари назал задњег реда редовно је у инфинитивној основи дао *a*: *нѧ* > *на*. Силабичко љ није сачувано, већ је девокализовано [махом је прешло у глас [y], али је дало и још неколико рефлекса: *лу* (Шп, Ш, К, Г, Л, Т), *лə* (ЦГ, П, Р) и, на целом простору, али у само неколико лексема: *љу* (*ља*) и *ли*]. Сугласници /ф/ и /s/ део су консонантског система овога говора. Постоји изванредан поремећај у употреби сугласника /н/ и /њ/ који је уочљивији на истоку. Сличан поремећај у односу /л/ : /љ/ мање је изражен.

Изван радног глаголског придева, финално *л* се чува и у туђицама и у домаћим речима. Трпни придеви глагола који се у презенту завршавају на *-им* граде се наставком *-ен* и ту се резултати старог јотовања не виде (*досéлени*, *зарóбен*, *кúпено*), као што ни у одређеним глаголским именицама нема јотовања (*косéње*, *носéње*), нити је извршено ново јотовање лабијала (*грóбје*, *дívје*, *дрвја*, *здрáвје*). Код глагола I Белићеве

врсте типа *дојде/дође* не јотује се секвенца *-jd-* на целом простору, односно, она се чува на истоку (ЦГ, Р, П, Л, Г, Т).

Када су у питању консонантске групе, оне се и овде, као и код других сродних говора, често упрошћавају губљењем сугласника или супституцијом гласова на бази асимилационих и дисимилационих процеса. Према судбини неких сугласничких група – метатеза у групи *-зj-* (*зројзе, лојзе*), дисимилативно упрошћавање секвенца *-сц-* и *-шч-*, овај говор дели се на две зоне: источну, где нема метатезе у групи *-зj-* (ЦГ, Р, П, Л, Т, К, Г), а извршено је дисимилативно упрошћавање секвенца *-сц-* и *-шч-*: *бáче* (ЦГ, Р, П, Т, Л, К, Г), *пràци* (ЦГ, Р, П, Т, Л, К, Г) и западну, где је извршена метатеза групе *-зj-* (Шп, Ш), али поменуте секвенце нису упрошћене: *бáшче* (Шп, Ш), *пràсци* (Шп, Ш).

Именичка деклинација му је прилично поједностављена, постоје само облици ном. и ОП, који су у одређеним случајевима изједначени. Именице старе *-и* промене, које су у стандардном језику ж. рода на сугласник, овде се понашају као именице м. рода на *-Ø* (*болес, ноћ*), а некадашње именице ж. рода *-и* промене „морфолошки преобликоване и адаптиране према моделу *-а* основе додавањем суфикса *-(к)а*“ придружиле су се именицама ж. рода на *-а* (*вџика, коска*). Именице ср. рода не морају се делити на два деклинациона типа, као у другим призренско-тимочким говорима, због тога што готово никада не проширују основу, а мн. граде, поред наставка *-а*, и наставцима: *-ики, -иња* и ређе *-ења*.

Заменичко-придевска промена сведена је на ном. и ОП, који су врло често изједначени, изузетак су неке дативне форме сачуване код личних заменица (*њему, њози/њозе, ву, им, ни*) и заменице *кој* (укључујући и оне сложене са *кој* – *кому, коме, свакому, некому, никому*). Када се заменичко-придевски облици односе на именицу која значи нешто живо, доследно имају наставак *-ога (-ега)*, док се наставци *-ома, -ому* могу срести само код неких заменица (*кому, коме; некому, свакому*).

У ном. мн. личних заменица 1. и 2. л. употребљавају се облици *ние* (и спорадично *ни, мие*) и *вие*, али само на крајњем истоку (ЦГ, Р, П), док је другде *ми, ви*. Лична заменица 3. л. м. и ср. рода јд. у дат. гласи *њему* (осим у Шп и Ш), али често бива замењена обликом ОП са предлогом *на*. Дативна форма личне заменице 3. л. ж. рода јд. *њози/њозе* постоји у једном делу говора (ЦГ, Р, П, Г, Т, Л, К) с тим што се може употребити са значењем било којег косог падежа, као и форма ОП која свугде гласи *њум/њума* (тј. нема облика *њу*). Ном. мн. личних заменица 3. л. има облик *они* за м. и ср. род и *оне* за ж. род, док форма ОП за сва три рода

гласи *њи*, *њим/њима* (с тим што облик *њим(а)* готово никада нисам чула у Шп, Ш и Г).

Дативне и акузативне енклитике 1. и 2. л. мн. личних заменица најчешће су *ни*, *ви*, уз спорадично појављивање енклитика *не*, *ве* у акуз. Дативна енклитика 3. л. ж. рода јд. доследно је *ву*. У мн. личне заменице 3. л. постоје три дативне енклитике: на северозападу (Шп, Ш, К, Г) чује се само енклитика *ги*, док се на преосталом делу ова енклитика јавља спорадично; енклитика *им* може се чути на крајњем истоку (Р, ЦГ, П) али најбоље се чува у Р и енклитика *ни* може се чути у свим пунктовима изузев северозападних (Шп, Ш, К, Г), а изузетно је честа у ЦГ, П, Л.

Од заменица типа *сав* сачуване су само форме *све* (јд. ср. рода и мн. ж. рода) и *сви* (м. и ср. род мн.).

Ни овај призренско-тимочки говор не чува видске разлике, оне се могу приметити само у м. роду јд., али и ту је апсолутна превага неодређеног вида.

Компарација, која је аналитичког типа, проширила се са придева и на друге врсте речи: именице, глаголе, прилоге и редни број *први*.

Од основних бројева променљив је само број *један* и он се, попут редних бројева, понаша као прави придев. Бројеви од 11 до 19 и неке десетице обично имају два лика, без вокала *е* на крају и са њим, при чему су ови други (са вокалом *е*) фреквентнији на крајњем истоку (ЦГ, Р, П). Десетице од 50 до 90 увек имају вокал *е* на крају (*педесе*, *шеесе*). Недостатак збирних бројева надокнађује се бројним именицама на *-ина* (*петина*) и *-ица* (*петорица*).

Члан је познат и пчињском говору, иако је његова употреба на крајњем западу (Шп и Ш) упадљиво редукована. Добијају га: именице, заменице, придеви и бројеви, али се не ради о тростепеном систему чланских морфема (*-в*, *-т*, *-н...*), већ су присутне само члановане форме с елементом *-т* (не рачунајући јужни део Пчиње (Т, Л), поред саме македонске границе, где сам забележила и члановане форме с елементом *-в*). Осим тога, за м. род мн. члан је *-те*, а не *-ти*.

Глаголски систем овога говора карактерише непостојање инфинитива, гл. прил. прошлог и футура II. У презенту је занимљиво чување старог наставка *-у* у 1. л. јд. (осим у ЦГ) код глагола који не припадају VIa Белићевој врсти и уопштавање наставка *-в* у 3. л. мн. Треће л. мн. през. глагола **јесам* пчињски говор дели на Шп, Ш и К где гласи *су/несу* и остале пунктове где је *са/неса*. Аорист, који се гради и од свршених и од несвршених глагола и често се употребљава, има у 1. л. мн. наставак

-мо, а у 2. л. мн. има наставак *-те* на истоку (ЦГ, Р, П, Г) и *-сте* на западу (Т, Л, К, Шп, Ш). Често се употребљава и импф. чији множински облици деле горњопчињски говор на три зоне: 1) западну (Шп, Ш, К) где су у 1. и 3. л. наставци *-шемо*, *-шев(у)*, 2) источну (ЦГ, Р, П) где су у 1. и 3. л. наставци *-јамо*, *-ја* и 3) средишњу (Г, Т, Л) где се могу срести и једни и други наставци. Рад. гл. прид. м. рода јд. има наставак *-ја*, а у мн. се поред м. рода и ср. род завршава на *-и* (тако је и у трпном придеву). Код глагола I Белићеве врсте са основом на нти рад. гл. прид. м. рода јд. у Шп и Ш гласи *ишја*, а другде је доминантан облик *ишја*. Футур I гради се по моделу *ће + през. глагола који се мења* и при том се врло ретко може чути и речца *да* између ова два облика, а осим тога у источнијем делу Горње Пчиње у 1. л. јд. сачуван је облик *ћу*. У грађењу потенцијала употребљава се облик *би* за сва лица јд. и мн.

Инвентар непроменљивих речи показује присуство оних које су стране стандардном језику, али су обично познате суседним говорима (*дек(а)*, *додек(а)*, *надвар*, *дори*, *топрв*, *бајги*, *грбачки*, *ич*, *врз*, *тики*, *ега* и сл.) и оних које се по облику и значењу разликују од одговарајућих непроменљивих речи у стандардном језику (*одазгор*, *оздол*, *нанам*, *сэг*, *таг*, *јутре*, *дање*, *ноће*, *другојаче*, *друкише*, *крэс*, *кра*, *ели*; *куде*, *па* и сл.). Поред тога често је везивање партикула за прилоге и неке заменичке облике (*овдека*, *овдена*, *овдеја*; *оној*, *оваја*, *тија* и сл.).

315. Особина које раздвајају пчињски говор на бар две области није мало и можемо их посебно издвојити ради боље прегледности:

– акценат у речима које су имале наглашену отворену ултиму обично је остао на старом месту на истоку, а на западу је повучен за један слог према почетку речи (Шп и Ш);

– рефлeksi старог вокалног *л* су *лу* на западу и *лэ* на истоку (у речима типа: *слуза*, *слуба*, *слунце*, *клуца* // *слэза*, *слэбица*, *слэнце*, *клэца*);

– јотовање групе *-јд-* присутно је на западу (Шп, Ш, К), а на истоку изостаје;

– дисимилативно упрошћавање секвенца *-си-* и *-ши-* изостаје само у Шп и Ш;

– у речима: *грóзје* и *лóзје* извршена је метатеза само на крајњем западу: *грóјзе* и *лóјзе* (Шп, Ш);

– на крајњем истоку секундарно *в* редовно изостаје у речима типа *буа*, *буе*;

– у ЦГ и Р јасно се уочава да су форме са *v* старије (а код бољих ин-форматора и много чешће) од оних са гласом [ф]: *Вилиповић*, *вакултѐт*, *вилцáн*, *врљи*, *врља*, *проврљим*, *врљило* итд.

– уопштено посматрано нарушен је однос *n* ~ *њ* и то је фреквентније у источнијем делу Пчиње [нпр. облици глагола *жени* у през. и аор. готово су редовно са *њ* на истоку (*жѐњи*, *жењи*), а са *n* на западу (*жѐни*, *жени*)];

– обезвучавање финалних звучних опструената је појава на крајњем истоку врло прецизна и доследна, а западније се чешће сусрећемо са делимичним обезвучавањем;

– на крајњем истоку придев *дивљи* има форму *див*: (дошао) из *дѝв* крај (ЦГ), има и *дѝве* јагоде (П), али западније функционишу нејотовани облици: да фаћав *дѝвје* свиње (Шп);

– ном. мн. личне заменице 1. и 2. л. има облике *ми*, *ви* на западу и *ние*, *вие* на истоку;

– дат. јд. личних заменица м. и ср. рода 3. л. гласи *њему* само на истоку, док је на западу *на њега*;

– дат. јд. личних заменица ж. рода 3. л. свугде има облике *њум(а)*, али само источнији пунктови имају и паралелне форме *њози/њозе*;

– дативна енклитика личне заменице 3. л. мн. на западу је само *ги*, источније има облике *ни* и *ги*, а на крајњем истоку *им*, *ни* и *ги*;

– бројни прилози типа *двапут(и)* на западу су *двапут*, а на истоку *двапути*;

– 1. и 3. л. мн. имперфекта на западу (Шп, Ш, К) има наставке *-шемо*, *-шев(у)*, на истоку (ЦГ, Р, П): *-јамо*, *-ја* и у средишњој области (Г, Т, Л) и једне и друге наставке: *-шемо*, *-шев(у)/-ја*;

– рад. гл. прид. м. рода јд. глагола **I врсте на** нти у Шп и Ш гласи *ишја*, а другде је доминантан облик *ишја*;

– 3. л. мн. презента глагола *јесам* на западу гласи *су/несу*, а на истоку *са/неса*;

– облици аориста глагола *оћу* на западу су: *теја*, *тејаше*, а на истоку: *то*, *те*, *тоше*;

– у источнијем делу Пчиње у 1. л. јд. сачуван је облик *ћу* у грађењу футура I.

316. Од наведених одлика пчињскога говора условно можемо издвојити три групе:

1) особине заједничке са призренско-јужноморавским говорима: вокално *л* дало је рефлекс *лу* (*слунце*, *слуба*, *слуза*, *клуца*) у западним говорима (Шп, Ш, К, Г); ОП 3. л. јд. личне заменице ж. рода *њум(а)*; дативна енклитика личне заменице ж. рода *ву*; наставак *-в* у 3. л. мн. през. и наставак *-ја* у м. роду јд. рад. гл. прид.;

2) особине заједничке са сврљишко-заплањским говорима: у источном делу Горње Пчиње старо вокално *л* дало је рефлекс *лэ*: *слэнце*, *слэза*, *слэбица*, *клэца* (за разлику од западног дела где је тај рефлекс *лу*, као и у другим јужноморавским говорима), тако да се према овој особини источнији део пчињскога говора потпуно приклања сврљишко-заплањском дијалекту, дакле, има рефлекс *лэ*, као лужнички поддијалекат, али му је распоред рефлекса *у* и *лэ* исти као у јужноморавском; нејотовна секвенца *-јд-* код глагла типа *дојде/дође* (опет у источнијем делу Пчиње – ЦГ, П, Р, Л, Т, Г); енклитике *ни*, *ви* у акуз. и дат. 1. и 2. л. мн. личних заменица и чланска морфема (која се, истина, ређе чује на крајњем западу);

3) особине заједничке са македонским (пре свега кумановским) говорима: померање акцента са последњег отвореног слога (које је захватило западнији део Пчиње); поремећен однос *н* ~ *њ*; именице ср. рода множину обично граде наставком *-ики*, затим наставком *-иња* и наставком *-а*; именице м. рода имају посебну форму ОП када означавају нешто живо (*човек*, *човека*); наставак *-ога* редован је у придевским речима (када се односе на нешто живо): *свакога*, *никога*, *доброга*; ном. мн. личних заменица 3. л. има облик *они* за м. и ср. род и *оне* за ж. род; обичан је наставак *-у* у 1. л. јд. през. глагола *-е* и *-и* групе; наставци импф. и аор. у 1. и 2. лицу мн. поред *-смо*, *-сте*, могу бити и *-мо*, *-те*; присуство наставака *-јамо*, *-ја* у грађењу 1. и 3. л. мн. импф.; наставак *-ја* у м. роду јд. рад. гл. придева присутан је у севернијем делу говора; формант *-на-* у инфинитивној основи глагола III врсте (*седнала*).

317. Групу *западних говора* који се налазе са обе стране бугарско-србијанске границе Стојков одређује као прелазне. Морфолошке карактеристике које одликују ове говоре (а не и већину бугарских, нити бугарски стандардни језик) слажу се, углавном, са особинама пчињскога говора:

1) постојање ном. и ОП код именица м. рода које значе нешто живо: *човек*, *човека* (а не само једне форме као у бугарском);

2) две форме ж. рода код именица и придева: *жена, жену*;

3) члан *-ат* за м. род јд. и наставак *-тога* у зависним падежима именских речи које се односе на живо (*волатога*), с тим што се помиње и дативни наставак *-тому*, који је непознат пчињском говору;

4) чланска форма за јд. ж. рода је *-та* и *-ту* (*руката, рукуту*);

5) наставак *-е* у мн. ж. рода именских и придевских речи;

6) наставак *-а* у мн. ср. рода именских и придевских речи (док је то у Пчињи наставак само код именица);

7) *-м* за 1. л. јд. през. и *-мо* за 1. л. мн. през.;

8) *-сте* за 2. л. мн. аор. (*носисте*), што се не слаже са стањем на истоку Горње Пчиње, и *-ше* за 3. л. мн. аор. (*плетоше*);

9) *њега, га* место *него, го* (како је у другим бугарским говорима).

Група говора које исти аутор одређује као *југозападне прелазне говоре* (подгрупа југозападних говора), а чији утицај, вероватно, продире преко босилградске територије, такође има неке особине заједничке са пчињским говором.

Има, међутим, особина у пчињском говору које су сличне онима у бугарским говорима, а које Стојков не истиче посебно, на пример: *ние, вие* у 1. и 2. л. мн. личних заменица (у ЦГ, Р, П); *какво* у значењу *шта* које се у Пчињи може понекад чути; 1. и 2. л. мн. аор. у бугарском се завршава на *-хмо, -хте*, што је исто као на крајњем истоку Пчиње где је [х] изгубљено, па је остало *-мо, -те*. Неке од особина заједничке су бугарским, пчињским и македонским говорима као, на пример: облици *са, неса* (помоћног глагола *јесам*) и члан *-те* за м. род мн.

318. Данашњи пчињски говор, попут осталих српских говора, увелико се мења. На њега свакако утичу суседни јужноморавски, сврљишко-заплањски, северномакедонски и бугарски говори, али данас је пресудан утицај књижевног језика. Представници млађих генерација, уколико остану да живе у Горњој Пчињи, мењају свој језик под утицајем школе, медија и урбаног врањског говора, тако да је већ сада тешко пронаћи „доброг“ информатора.

ТЕКСТОВИ

Има жéне, жéне има која дéца има пуно, нéје као сáк на прíмер, па двé дéца и више нéће да чува, штó ће да чува, дóста ми су двé дéца, али тэк нé, но по, па јá гледá на телевизóр – дéсет, сáк! Али, тэк си чувáле жéне, не знáле дóктура, не мóже ништа да направí, чувáле си жéне пуно дéца. Али дéца, загóлев, на прíмер, не мóже да стíгне да ги опéре, а нé па да испрéде, па тэк нéје имáло као сáк – отíди у рáдњу, па óћеш ли панталóне, óћеш ли блúзу, óћеш ли обúћу, свáшта има, само пáре ако имаш. Тэк нéма, нéма, невóља, тó[j] је бíло бíвша Југослáвија, па жéне не мóжев, на прíмер, да стíгне да прéде, а трéба да му на дéте сплéте чарáпе, па да изэткáје клáшње, па да изэткáје плáтно, на рáзбој, па да изэткáје, па да напрáи кошúљу, па да напрáи панталóне, па однéсе клáшњу (?), па терзíја има, па сéдне на рагóжу, намéстев рагóжу, па покрóвэц, па он сéдне и шíје с íглу, нéма машинá, дíб-дíп на машину нéгде, свé на рúчно, гáјтáн, тúрев, и такóј.

Жéна не мóж да постíгне и, на прíмер, повíкне жéне едэн вéчер, жéне, које су рóдбине, које комшике, тэг имаше жéне, девојке; свé дóћеф и фáтеф та... И збéреф се жéне нáвечер, запáли се лáмпа, не као сáк – сíјалица сíја, лáмпа, лáмпа – онај óбична, па чурљíвка једнá малéцка, пóсле стаклénка! На слáву запáлеф сáмо стаклéну лáмпу, стáкло што има, и на прíмер, набедvíја да прéдев жéне, па тúри двé лáмпе у сóбу, па жéне прéдеф, прéдеф, и свáреф клáсје, дáвав на онéј жéне, кáва нéма! Која пíје ракíју, мóж да попíје неку чáшу, па вéчeрaв, тúрев, клáсје јéдеф па тúреф, ако је пóсно – пóсно прáеф, ако је блáжно – блáжно прáеф, па вéчeрaф, па сабáјле рúчаф, па кад рúчаф сабáјле óне, поóдеф си жéне и што смóта на онíја клúпчики, па íграв и вртев ги, што на-прéле!... Вртев онíја клúпчики што ги на-прéле и íграв!... Сас нíи, вр-тев ги овакој и íграв, што на-прéле преко ноћ на тóга човéка кудé су у кућу улéгли, и вртев ги, знáјеш, тóј испрéле, и свáка си отíде. Тóј такóј знáјеш, помóгнев на нéку жéну која не мóже, ели клáшње прéде, ели за ћелими прéде, ели за фúте, фúту да изэткáје; нéма фúта, сýкња да се

купи тики да изэткајеш, па тэг да облечеш, ако нё – нё, нёма! Откүд да га нађеш?! Па, пöсле, тој такој, тěj жёне бёдвев за...

А нёки па муш, набедвија, умрела му жёна, па набедвија да му испредев маање и да му сплётэф чарапе. И дöшле жёне, која прёде, која плёте, па да му сплётев чарапе, жёну нёма знајеш, па да му сплётэф. Али он за бёду узёја дудүк, па почёја овакој да свйри. Оне, фрљиле и крошње и кудёље, викнале да си иґраф, а он рекнаја: „Море, дөле крошње, дөле кудёље, ја гөл, па гөл!“... Па он жёну нёма и боже öне дöшле на мөлбу, да му попрёдев и да му сплётев неке чарапе, он да күпи, нёма күде да күпи, а öне си почёле иґрав и рече: „Дөле крошње, дөле кудёље, ја гөл, па гөл!“ Ёте такој.

Е, сөк, на пример, нёки, заостане му, не мөж да окопа, не мөж да ожнёје, а лүди има, девојке, жёне младе, па се нагөдев от күһу, ели едөн, ели двойца, колко мөжев и ће копав или ће жнёјеф тамо. Öни за-кољев јагње, па донёсев на њиву ручөк, на цедило свё распрöстрев, па донёсеф па... Па вёчер па направев вёчёр; банице се омёсив, һувёчи тэк, нёје ко сөк печёње. Печёње ја не вољу, печёње, то је пропас, мёсо! А оној се направи чорба, па се направи, етё һувёчи, па ори[с] се түри, па си направев лүди, лөп испечев, и си јёдев, па си јёдев онија лүди, пијев ракију, свё што трёба, знајеш, као гöсти. И пöсле, након тога, öни си се динев па си донёсев дудүци ели гајде имало је, дудүк, гајде, па си иґрав. Иґрав, иґрав, па си отидев. И такој, на онога човёка ели ожнёјев, ели окопав, помөгнев га, заостало му, ели на пример, жёна има ситни дёца, на њиву не мөж да искочи, а муш па не мөж да постигне, а изораја, па трёба да се ожнёје, па трёба да се окопа. И такој су лүди бедвили свё. Е, кэд^г је недёља, празник, не рабөтев, а у недёљу бёдвев. Бёдвев у недёљу лүди, вика, нека_опрöсти Бөк, млозина смо сөк на њиву, нека_опрöсти Света_недёља... А у недёљу нё се је работило тэк! Нё, јок, не дава! Иде, ако затёче у село кмё[т] да жнёјеш, ће ти үзне срп, ће ти үзне копач! Заштö ти работиш у недёљу!? А сөк, кэд^г је недёља, као да је понедёлник! Више у недёљу рабөтев, него у понедёлник! И такој свё, ел ти казүју, такој су работили лүди. Көј не мөж да стигне, помөгнеф се, а сөк нё такој, сөк нё! Тој нё.

*

Нёки човёк имаја јабуку златну. Али, нёшто дөђе преко ноћ и обёре гу; чёка, чёка, öно обёре. Али, нёки Циганин рекнаја: „Ма ја ће ти гу чүвам јабуку!“ И Циганин чекaja, чекaja... самовила, тэк такој и било, штö ја знам. Ёте, такој било, и он гу фатија түј самовилу и братимйли се и

јабуке остале. И братимили се они, пошто она, самовила, Циганин праи се силан он, не гу пушта самовилу. И, ће га води она куде нојну кућу, Циганина, ће га води, знаш, и одвела га куде његову кућу и ће идев у лов; у лoф ће идев да фањав дивје свиње, што нађеф тамо по гору, што нађев! Али, она си ишла тамо, фањала дивје свиње, што фатила, Циганин јадан, што ће фати он – Циганин! Видеја неки_врапчики у дубицу, фатија онија врапчики па носија. И, ајде, отишли дом, ће правев ручак, и она на мајку рекнала: „У, мајке, ја не могу да фату по земњу, он фатија пиле што лети! Он појак од мене!“ Ништа, рекнала: „Епа, добро, ће праимо ручак, иди, каже, искуби едну буку, донеси дрва да правимо ручак!“ Он отиде тамо, што ће работи Циганин, фатија се за буке, за три буке, за вр. И она, овај самовила чекала, чекала, дрва нема, и по њега, по њега, па тамо отишла: „О, побратиме, ајде!“ „Ма што ће, каже, једна бука, три, три, три буке!“ Она оскубала једну, товарила, донела, он си празан дошја дом, и рекнала па на мајку: „Мајке, много он јак, ја викам једну, он три!“ Е, ништа. „Епа иди, један казан сак воду да донесеш!“ Куде ће казан воду да донесе! Отиде он па узеја једно стапче, па на реку, одврња реку да дође река прет кућу. А она чекала, чекала, па станала, па крә њега: „Епа, добро, ајде воду.“ „Ма што ће казан. Река! Река да се наврне!“ И она, товари казан, донесе. Донесе дом, на мајку па казала: „Такoј и такoј, појак од мене, што ћу му роботу?“ „Ништа, каже, нека_лэгне, па ти са секиру...“ Турија труп и бајаги се успаја... Покријен труп, и она дошла са секиру па трипут, памбе, памбе, памбе! „Утепа га, мајке!“ Ништа. И сабајле, Циганин си се намуљија, па! „О, побратиме, како помина нађеске?“ „Море, него три_буве ме пецнаше!“ Бајги га ударила са секиру, и оне три буве, бајги, неје секира! „О, мајке, што ћу да роботу?!“ рекнала сак. Ништа. „Узэври један котэл воду, врелу, па га попари!“ И она узне котэл, узэвре воду, и он се успаја, ал он па си труп тури, и она сипе! „А, мајке, ја га попари! Попари га.“ Сабајле Циганин па си се намуљија. „А, побратиме, како помина, брe!“ „Па знойја сэм се нешто нађеске.“ Од врућу воду се ознойја, како он, она си дрво парила! Ништа... „Ја сэм се наумија да иду дом... дом ће иду!“ И она рекнала на мајку. „Море, ти, како ће га такoј испратиш, мораш да му дадеш паре, па тэг да га... ће те утепа!“... казан паре, а не му дава да га носи он тамо. И он, каже: „Епа, ајде, ајде куде моју кућу, али кад истрчев мои голи, боси Циганчики, ти фрљи, па беге!“ И она, носила, носила, фрљила казан паре, па нигде. И Циганин си обогатеја, ете такoј, са знање, сас език! А он, што ће да работи Циганин?

Стана Станковић (1922), Шапранце

Е, сас мѹжа, да ме прашујеш, како смо се видѣли... Тражили су ме на млого мѣста, свѣ јѣдинаци, ја нѣсам тѣла. На јѣдно мѣсто ме тражише да иду, ал не чујѣ, а газда први, по пѣт коња су имали... Али, јѣдна, от чичу ми сѣстра, вика: „Е, ће отидѣ за глывана, он истин убав овако, али за глывана.“...

Кѣт си је дошја овѣј мој мѹш, за мѣне, навечер дојдѣ да ме доведѣ, ја искочи, брат ме врѣна, тај у Павловѣц што је, он ме врѣна, не ме даде да дођу. Двапут смо се видѣли, на Велигден, на собор, с тога мојѣга мѹжа, што је умрѣја сѣк. Ти га не знајѣш, ал онуј слику голѣму имам, Аца га знајѣ; тѣк сѣм га бегденисала у коло, млого је играја и онако...

Ујутро дођо, у дванае[с] стигомо, свѣкрва спрема́ла погачу, спрема́ла, направи́ла... То је спрема́ла, и наваца́ика је с мѣне, па ја пу́ну бошчу сѣм понѣла, ћѣлим узѣдо што сѣм си тка́ла, знајѣш, за коња, ћѣлим на прѣбек, тој сѣм узѣла, друго не мога да узнем, по́сле ми дадоше. Платно, труба бѣше... нашарано платно староврѣмско, свѣ га раструби́, па спрѣго овако, па у бошчу, пу́ну бошчу. И свѣкрва... каначѣ во́ду и погачу при́несе на пра́к, па она унутра, а ја одна́двор, даде ми каначѣ во́ду и погачу под мишку, увѣде ме у ку́ћу. А свѣкар бѣше бо́лѣн, дѣвер нежењѣт, една зѣлва си се одала, нѣмашѣ, зѣлва се одала; то[ј] јѣдно девојче је бѣло...

*

У лазарицу се збирамо од недељу врѣме, от четвртак; па у пѣтѣк, у суботу и́демо у лазарицу. Марамѣ, накитѣно, лазари по два, кѣт како бидне, кѣт по три и́дев у лазарицу... И по три и́дев. Предњице напрѣт, лазари, па предњице, па задњице; задњице, голѣме ли су, малѣчке ли су. Ја сѣм од малѣцко почѣла да иду, дванајѣз године сѣм ишла, свѣ лѣзар сѣм била... Па идеф си, појѣф си, плаћав ги, јајца, парѣ. Жѣтву, за жѣтву лѣтоске, на жѣтву си се појѣ, девојке појѣф си, жѣтварске појѣф, појѣф, појѣф, па сѣвнев њивѣ, а сѣк тој нѣма жѣтварско... Па порѣт. Сѣ[к] кудѣ нас, кудѣ мѣне су се збирале, туј па ће дођѣв да лѣгаф, па сабајле па ће си и́дев, у суботу. У пѣтѣк увечер се збирѣф, па ће си идеф сабајле, у пѣтѣк, ће си идеф, па ће лѣгаф там у дру́гу, кудѣ ги су ро́т; у дру́ге ку́ће ће лѣгаф, ће појѣф там, ће лазарице. Само, знајѣш, марамѣ скинев; не-заши́јѣно само на марамѣ, овакој, смѣте, скине. И ће си испреспи́јѣмо; сабајле ће си па лазари накитимо и ће појѣмо, ће јѣдемо лѣп, па ће си продужимо; ће си и́демо па у дру́ге ку́ће, ће и́демо навечер... Пѣсма, пѣсма, пѣсма, али но́ге ни отпадаф... Пу́сто врѣтење, лѣле. Ја сѣм јајца искрши́ла и тепашѣ ме на јѣдно мѣсто: н-умеју да шѣтѣм; дру́гуту годину

не, прву годину, а ја викна крошњу, па ги јажца искрши. И више несу ме чепнале, ал ме све водешеву ја да сэм лазар..

Ката Йвковић (1905), Шаинце

Самá си идеше, у Кленике, у Бујанофце, јану си коња па си иду. Не ме је стра, ја сэм била слободна, не ме је стра ни о[т] Турци, овэј, Бугари, ни о[т] дражефци, не ме је стра билò. А мајка моја туж, лэгамо; мајка, на гости сэм си гу довела па лэгамо. И он: „Бапче, изиђи, ће палимо овдека... ће ништимо!“ И мене: „Где ти је домаћин?“ „Куде ти и они, што га знам, по свёт,“ на њи ги викэм. Е, збраше бабу нашу стару, па искарáше да гу стрéљав, а она како зауличава бéше па: „Море, рече, море козари, идеф по куће, та да се наједев!“ И они збраше, искарáше гу. А моја мајка па легнала си овакој па си лэга: „Е, синко, сэк óблочно, а јутре ће се разведри, ће огреје слунце. Немóјте, синко, такој напопо, иди налице, немóј напопо!“ на онија војници. Ич гу неје стра било и њум. И нема.

А чумо да је прешэја мój домаћин у Трговиште. И бата дође овдека, мój брат: „Дуде, рече, ће идемо да, Драгúтин је прешэја.“ Бóже, луди, море ја врна се, закла кокошку, испéко, омеси баницу, ај ће идемо сабајале. Ајде, ајде, ће зберу бату, а ја самá та нанам преко рит, самá си иду, тики пиштаљка около мене: пијуу, пијуу. А, реко, гóтово сэга, до данэс, реко, живòт мój! И па си иду, ич се не осирам. И он па: „Стој, стој!“ И ја: „Ће стоју, реко, зашто да не стоју, путник човéк па сэм, заморила сэм се па еве и ће седну,“ реко, па седна!... Тике озгор иде војник, иде војник и овэј што свирка и он, сэс њéга дођоше. Кэт погледна, кэд он Драгúтин, домаћин ми! Он, извукја га отут и дође...

Дојдоше овдека, вечерáше и преказáмо како бабу измучили, како овéј ги терали, зéлву ми, а он је бија ете-тэј, тэ[j] је бија први комшија с њи, он је, он гу је искаруваја. И он, обукја се, реденик, пушка, матролэс, и пушка и матролэс, домаћин ми, дође и седна ондека на ливаче: „Бата Драгољубе, куде је Стојадин?“ Бабата: „Па ја не знам куде је, там_нигде отиде, скрија се је нигде.“ „Нека искочи на лице мéсто овдека, да се договоримо ја и он!“ „Па не га знајемо.“ „Кажете га, каже, сэк пуцам и палу све: и кућу, и плéвњу и све ће запалу! Тој да знајете!“ А она пришлá... па овакој на колéна на Драгúтина: „Гúте, синко, немóј, златан, немóј сине!“ Моли га немóј истин да ги запали. И никэко не

мога, призборимо и ја молим, молим, молим: „Ој, Драгутине, старци несу кабат, бре, зашто да уништиш, бре, па други ће дође па нас ће ни уништив!“ Тџ што ме је слушаја, људи, што сә[м] му рекнала, он је по мене ишәја како вода, што му рѣкну, тој ће је, ма ће идемо, ма ће палимо, ма ће гасимо, он млого је, с мене је живија. Мене ме је трипути удрија, мој домаћин, тој у животу трипути ме је удрија и тој за Тозу ме је удрија: Покладе, а ми да вечерамо, ја сәм омеси́ла бани́це, три бани́це, тепси́је, и ће вечерамо. Кило ракија ћ се принесе, ће се пије, ће се вечера, и он, а оно досадно беше много, досадно како па овој сәк (дете), а ја га миру, мори, ја му даам, оно неће, ја му даам, оно неће, ја га удри по обрәс, он па мене по обрәс овакој! Он па мене ме, а ја па фати па си легна овакој, легна и ћуту... „А бре, ма ти гу утепа, па што направи тој!“ Он, сәл се удари у руке овакој, брго воду донесе, он сипује воду, а ја кәт се засмеја... „Што работиш овој с мене?!“

Ђурђа Златковић (око 90 година), Коћура

По седом недеље смо пости́ли за Велигден, за Ускрс, тој се сә пости́. Изми́јев на Чис понеде́лник, поклада́јемо у недељу, па на Чис понеде́лник изми́јев тану́ри и што леп размесу́јев, канате попарев, калени́це, тәк неје имало тањи́ри, калени́це, од земњу, ложи́це, тој се сә испари́, изми́је и до Велигден сә посте́ње, сәдәм недеље. Е, за Петро́вдән две недеље смо пости́ли, за Божии́ смо пости́ли, шес_недеље ли се пости́, сә је по́сно!...

Па труши́ја (?), зелье ис чо́рбу, скро́[п] праев, бо́зу_неку праев та́мо, што ја зна́м, замесев, мумуру́зно бра́шно и бѣло тәк, неје имало бѣло, но от пчени́цу, па квасә́ц напрае́ф такој па га замесев, па у воду, пера́ћан котә́л, котә́л голәм, па заму́тев такој и оно ста́ше; по́сле кәт ста́ше ускисне, они га сваре́в, тој и дро́бев леп и ку́сәв... Постимо, постимо, та почне рѣачки да падамо. Тој не се је блажи́ло, пѣтак, среда, тој никә́ко, не се обла́жимо, тој се је сә пости́ло. И гра́ варе́в, кампи́ри, чо́рбу, како́ са тера́ли, такој смо јели, али здра́ви смо били́ како дрән...

*

Опәнци не́смо имали, а но, бо́си, па праев о[д] дрво опәнци. Оно не мо́ш се о́ди на дрво, врло мѣсто овде́. И тако́ј, бо́си идемо, па се но́ге

убаво у релну, у тепсију, и леп омеси тазе, исеко, и колачи и торту, пиво, сокови, ракија...

Петкана Миленковић (1929), Лесница

Па овџ син ми је бија. Тџ син ми је бија и се изгореја беше на кубе овакој, како овџа кубџа сџк, шпџрети, тџкло се овдџна на режџнат на кубето и коска му се види. И овдџ Бџгари дојдоше па сџдоше на ливџчето овде-доле, сџдоше и ја ни казују као тебе. „Дџј, мори, рече, снаџо, да га намажемо ми.“ Намазаше га с едџн маџс и па ми дадоше, још-емпџт, рече, да га намаџеш и прсте му џздраве... Бџгарите ми дадоше, то је сџгорно маџз° онџ от пушке што...Они ми га излекуваше детџто. „Е, вика, не се плашете, ми смо, вика, такви деџца оставџли и жџне и, ви мислите... па и нас не, вика, тџра сила!“...

Пџлеф куџе, онџм запалише, ми видимо спрџотива и беџамо. Па овдџ ви, па овдџ кудџ сте сџк прошли, овај куџа што је црепџна, тџј гу запалише, сламеџна беше, куде овџ тарџбе овде-горе. Сламеџна беше, тџј су били, Милџнче едџн га џмаше, како беџаше такој у партизџни, криџеше се, и они збок њџга, запалише му куџу. Па му после направџше боље, сџ цреп, џпштина. Патџло се је, деџте, патџло.

Бџгарско, неки утџкнев у патизџни, неки у бџгарско. Тџј, једџн је бија у бџгарско, овдџ на чџчу ми син, и џн дојде, збра... да пџли куџуту овџј овде-доле, ми смо гу узџли, и џн, по дрџа беше сџс коџа, дојде, рече: „Мајке, Бџгари ете ги, рече, џдев отџт, откут шкџлу, ја ће се скрију, рече, ће џду онџм да се скрију, ако види зџр, да ви вџс кџрав, нешто да праев, да ви теџав, ја ће дојду да се предам.“ А џн је у бџгарску војску војник, бџгарски војник. И они береџв шуџму, шушљџк... да гу пџлеф куџуту, и џн доџрча одџнџт јџви се: „Немој, браџа, каже, ја сџм вџш, вџш сџм, слџжу војску вџшу, и немој тој да радите, да куџа тџтко и моја мајка! Немој!“ Почџ ги моџли, и они батџлише се, не гу пџлише куџуту. Овај овдџ куџата што гу ми узџдомо. А онакој, тџја отџдеф па дојдеф партизџни, партизџни отџдеф па дојдеф, дражеџвци ги вџкашеву. Ее, какџи ти неџа тџја, тџј џле, чуџвај боже!

*

Причаџли су, увампирџја се, па џфце пуштџја, плашиџја... како коџа јаџја, па га, џде та га, на коџџатога се уџаџи, уџаџи се џн па џде кра

човѣкатаго на коња́тога! И коњат да́ва зор, да́ва зор, пѣни, да о́ди. Иде, пушта о́фце ис трле, и[з] замѣтине. А сѣг нѣма ништа, како́ је струја поста́ло то́ј нѣма...

Милка Ристић (око 70 година), Горња Трница

Едну́ бабу́ сѣм имала́ ја... едну́ бабу́, па ту́ј комши́ске жѣне, зна́ш, неки́ комши́ја ми донѣсе моли́тву, Младѣн ми доно́сеше за Чедо́мира. Донѣсе ми моли́тву, помо́гне ми ба́ба, ка́чи во́ду та́м. Оперу си онѣ́ја пашку́љи, кат се дете́ роди, сипу си од ону́ј моли́тву води́цу, дете́ си оба́њам у моли́тву, тако́ј, и пѣру си, сипу́ју си од ону́ј во́ду кр́стену, и свѣ тако́ј. Има си ба́бу, ба́бу сѣм имала́ едну́, ко ме́не ћораву, бе́ше ја́дна ста́ра, па чу́ва ме ја́дна, што_ће, па ми да́ва да је́ду... Тре́бе да се наје́деш, па дете́ да до́иш, да чу́ваш, оно́ не́ће сал да ле́гаш до дете́ и да седи́ш, но тре́бе да се наје́деш, па дете́ да до́иш... па да пѣреш де́те... у коритце... дрвено, од бу́ку, од бу́ку коритце, па толи́чко тако́ј, па иско́пано, па ту́римо дете́нце ту́ј, оку́памо, пости́љчики му опе́remo. Па тако́ј смо живѣли, си́не... Нѣмаше сапунчи́ки, ништо_пра́веја жѣне... Си́не, овако́ј, ја да ти ка́жу, како́ сѣм пра́вила: во́да, ту́римо, та а́рно ври́је, успишти́ во́да, на огењ, на огњи́ште, ели шпо́рет, но шпо́рет не́је имало́, на огњи́ште, на вери́ге. Згре́је се во́да па пу́штимо пѣпел, па по́сле оцѣдимо од ону́ј во́ду, та то́ј ме́ко, то́ј му сапун на дете́то и на жену́, то́ј гла́ву ми́џе ја́дна, то́ј се перѣ, то́ј. Свѣ тако́ј је било́ у ста́ро вре́ме, ништа не́је имало́, ништа не́је имало́ под Бо́га! Ни́ је имало́ сапун да на́ђеш, нити чи́[с] сапун, нити онакѣв, нити овакѣв, ништа! По́сле се извежбаше жѣне, та пра́вев од свѣнско, од је́дно-дру́го, докле до́јде ова́ј со́да, је́дно-дру́го; а тѣг ни́шта не́је имало́! Со́ду, кудѣ ћу на́јду со́ду да на́праву сапун! Сви́ње имамо и ма́з имамо, да на́ранимо, да на́праимо, нѣма оно́ј, тре́бе зго́да, тре́бе со́да да се сапун на́прави. Па тако́ј, ја́дни, патѣмо, па ичу́вамо деца́. Ёте тако́ј, му́ке са билѣ на́прѣт, не́је имало́ ништа! С едну́ бабу́ ја тако́ј, ћораву, ја́дну. ... Тѣј му́ж ми, увати́ га нешто, умре́!... Па зна́м ли, та́мо у струга́ње иде, па уби́ја ли се, како́ ли је, и јо́ште четере́стину да му ту́рим, оно се роди́ дете́! Па сѣл ја́дна ја́ кра ба́бу, кра ба́бу ја́дна. Па сѣг зато́ј не смеја́, ја́дна, да о́стану, мло́го сѣм устраува́ла тѣг, сѣг не смеја́ да си о́стану сама́; сѣг нѣма ништа бе́лке, али ёте тако́ј, има́м мло́го стра́ сама́ да се́ду, ал тѣг ба́бата ја́дна кра ме́не свѣ. Па вр́жемо љу́љчицу на дете́, та́мо, у ћо́ш, па љу́ламо, љу́ламо тра́чку, па љу́ламо дете́, и посѣса дете́. Не зна́јеше да је́дев деца́ тѣг, не́ ги ра́нешемо, сѣсав, а сѣк

си ги све давав млеко на деца, једно-друго, а тег дете доју, чувам. Такој си јадно, што_ће се насиса, зар сэм се најела убаво, та да се насиса; ништа_лебэц такој, ништо_лебэц рэжан и ечмэн мёсимо! Лебэц напрёт од жито! Овршимо жито, па носимо у воденицу да се смелье, па сејемо, па туримо квасэц малко па си омёсимо како погачу! Ете тој едемо! Неки пút кој има си кокóшке, поспржи_ништо, кој нема, такој. Такој јадна, много смо мýке видели, от компирчики ништо_туримо, чорбу, ништо, такој смо патили много у старо време. Па неје малко, сто године сэм ја сэг веће. Сто године! У теј моје сто_године колко је прошло, тој мýке, колко са прошле? ... Сэг веће кат се иженише деца и кат порасоше, малко лóко ми биде, али тэ[к] кат сэм ја чувала! Несэм коца имала, три деца, три сэм деца имала, још тија две живи, једното умре... тэј мал детишар умре, утепаше га у рудник. А такој сэм живела, сине слатко, ништа немам, ништа, једна_баба туј само кра мене. Кукамо јадне како кукавице, кукамо, нигде не мóж да отидеш: ни знајеш собór, ни знајеш пазар, ни знајеш гóсти, ни знајеш ништа, ништа, једна дýша... без домаћини, без мýжи!

*

А једанпút што ме оплашија, Здравко, смók, да ти казују, у оној, у Бачевиште: сéко онéј китке голéме та да ми се не закачав óглави на краве, сéко, сéко, Здравко, куде биде тэј смók, куде биде, не знам. И сéдо си овакој, сéдо, и секирче до мене, и сéду си овакој, кэд^т оно, кэд^т ми легнаја на вуту, на крај, смók! И ја да се дигну, ништа_тешко ми. Кэт се поподиго, кэт си се свала, Верице! У Бачевиште смók! Бэш ете тóлка глава! А ја кэт си вико: „О тýго, лёлке!“ што сэм јака, стáрацэт: „Ма што_ти биде?“ „Ма ли, реко, а бре, смók!“ А крава, кэт си пóтрча, Верице, по нега... Тóј несэм до толичко смóка видела, што теја ни је работи, тóлко сэм се замајала, да га не óсету кэ[д] дошэја! Тако је тој. Теја ли ме тепа, теја ли ме плаши, не знам. И седи си, на фúту на крај, овакој сэм пружила... и смók си легнаја такој до мене. Ја да се дигну, оно ми тешко нешто, да се дигну, оно тешко!...

А сэг^к видóте ли на оној, у телевизор, змије има, смóци... Па сэг да видиш, Верице, што_јé: сто змије и колко смóка! У телевизор, онде, кэд га пуштиш, имало нека барчуга, како овакој, колеста како вирчé, а они да си дојдеф туј да се накотев, Верице, да се накотев! Они почели, знајеш, да праеф неку_кућу туј, да праеф, кэт оно до вирэт, овој да си биде, у вирэт смóци! И почели да га копаф туј, знајеш, око оној. Кэт си искочили, Верице! Па сэг[г] кэд га има да пуштив они! Несте ви пуштили

кэдґ има на телевизор. Море, длэге, длэге, змије длэге, па смóци колко колéна дебéли! Етэ Стоја ће ти каже, и Стоја је видеја. Па толичко несмó видéли ни смóци ни змије; преко вéк мóј несэм видéла! Па кэт пóчне се мóтав у телевизор, та овакóј, Вéрице, такóј, такóј, мóтаф се, мóтаф. Па викам, да ги ваћав да ги нóсев у Бéограт, да ги тóрев кра овíја. А да л ће бíде тóј, да л мож ги исфаћав? Ће ги исфаћав, онé голéме главéтине, бóк ти знаје каквé áле. Мéне ме дóстраше, па ми ли се дóри згади о[т] тóј, не мóгу га глédам... Ти видéла ли си, сíне?... Па видéло је детéто, видéло. А видоте ли у ва́ш ли телевизор си?

Крстáна Величковић (1908), Голочéвце

Остáло нéко детé, девојче како тéбе, сирак. Па тај маћеја сэк како је билó кра маћију, она си имáла њóјњо, да ли је она пóнапре[т] дошла, па је тóј пóсле њóјњото природíла, да л, како је билó тóј? Па је такóј! И, неће га чува онóј, тóјото. И имáло тэґк вампíри по свéт, они и сэг викав онéј се увампирíја, овэј се увампирíја, Милéвка се увампирíла, онóј, овóј, не знајев лóуди што причав. И они, тај маћеја узéла та омéсила от пéпел кравајче на тóј детé што му је маћеја; и узéла петлé и узéла мáче и кóтре, и ће га водí у воденицу да га остави да га удаве[в] вампíри. Оставíла га тáм да вечéра от пéпел погáчу, омеси́ла му, и онó како гу је дéло, от пéпел погáчку, бóк ли га знаје, дóша си му је зна́ла. И онó седна́ло да вечéра: петлé – кóкор, кóкор, онó му врљíло от пéпелат; мáче – мао, онó му врљíло и на мáче; кóтре около њéга, и на кóтрето врљíло, па си повечерáло, па си лéгло. И дошéја вампíр и трóпа на врата: „Мáлај мóмај, отвáрај, отклапај, да улазим да те давим!“ И она „А мáче, а кóче, а петлénце, како да одговáрам!“ И они: „Па кáжи му да íде да ти донéсе промéну, да се промéњиш.“ „Да íдеш да ми донéсеш промéну, да се јá промéњим, јá сэм гóла, дрпава.“ И он ишóја тáм по куће, по ковчазí, куде жéне, куде невесте, улазија по дóпке, донéја промéну. Ајде, па тóј ву казáја и она, он па ишéја, донéја ву ципéле, донéја, нáнис тражи́ла; свé што ву требáло донéја и онó већем накуде зóру. „Епа мáлај мóмај, јá свé што је требáло донéја сэм: и обућу, и промéну и нáнис, отвáрај, отклапај!“ Зар он, како на дрóги мéста отклапаја, а тóј не мoгаја, него áј! И она: „А петлénце, а мáченце, а кóтренце, па како да одговáрам сэк?!“ „Ти има да ћутиш!“ И петлénце – кукурóгу, кóтре – áв, áв, áв, мáче – мао, вампíр – нíгде; ви́кав: петэл пóје ли, вампíр утэкнује. Вампíр утэкја, дрéје си остáле

пред врата. Оно си излѣгло па си се промењило, обуло, унизило, па си пошло дом, и маће, и кутре, и петленце и одвело си ги.

И тај маћа, оно дошло и: „Ма куде, мори ти, туј промену најде, сѣ што се промења!“ „Па вампир ми гу донесе.“ „Па како ти гу донесе!“ „Па такој, дооди да ме дави, ја вика тој ми донеси, тој ми донеси, да се промењим, па тек ће ме давиш. Он ми све донесе, и оно сѣмна, и маће, куче, петле, сви привикаше и он утече си. Ја си се промењи.“ Е, она што ће друк' вечер ће праћа па ћеркуту: омеси́ла ву кравајче от чисто брашно, спреми́ла ву све туј спрему, петле, куче, маће и одвела гу па њум у воденицу, да ву се промењи јутре и она. И седнала да вечера и петал – кокор, кокор. „Ај тамо у кош, туј у жито, мене ми мајка омеси́ла чисто кравајче, та тебе да те рану!“ Маће – мао. „Ај тамо у стрѣју, има поганци, ваће си поганци, ће ти давам ја чисто кравајче тебе, мајка ми омеси́ла!“ Овој, кутрето... „Ете у... брашно, па лижи, мајка ми омеси́ла чисто кравајче, ја тебе да ти даам!“ Ништа. Она си повечерала, они си остали гладни свите. И легла, заспала и дошѣја вампир: „Малај, момај, отварај, отклапај!“ „А, петленце, а, маченце, а, кученце, како да одговарам?“ „Самá дѣла – самá одговарала.“ И не тели гу ништа учев. Не дала им њим да едев и они, но она си се најѣла, па си легла, не свидело ву се, кравајче чисто мајка ву... И он улѣгја си, она седѣла такој, па поседѣла, па си легла, па си заспала; он си улѣгја вампир; па удавија, па проваљија мешину, па извадија црева па около... замотаја, па си ошѣја. И најтро мајка чека, ће дојде ћерка промењена; чека, чека – нема; чека, чека – нема! Отиде у воденицу – она удавена! Она праћала оној да га удаев, а они њоѣњото удавили! Да не_га је праћала, али она па за промену́ту била пргава, па га пратила, та њоѣњото удавили, а оној ву остало.

*

Па неће пусте ручетине, неће, ега оштурѣјев, па и крши́ла сѣм ги! Овуј еве куде сѣм гу прекрши́ла, туј има́м кршено, кочицу... Па ете такој: појдо навечер, услуша́ све, идо с офце, па идо доле у... куде Младѣна, та ги изму́зо, па донѣсо млѣко, процеди́, па нарани́ свиње, па појдо да пуштим куче, туј ми бѣше врзано за тарабе. А она кѣд удри, једна_киша кѣд удри, ја брже потрча́ па, бѣјги, оно ме врне, ја ћу га опуштим куче, па бѣж у кућу, па оно после нека врне! А он бѣше денѣја па неки_зајци, па преко лето зајците сѣм крши́ла шуму, гранке, траву, па сѣм исфрља́ла куде легав зајците, и једѣн чепутѣк овакѣв, овакѣв, и ја на оној трчање, он чепутѣкат како ме па згоди́, како ме пушти́, па ете туј у опѣнак и ја

рњечки, та врс тарáбе како удри с рúкуту, ууу, стэмни ми се, па се диго, та га пушти кúче, па дождó овде! Боже, болé до нeгде, болé па, кэт се диго најтрото она оваква рúката, отéкла!... Вика га Раде, он вика: „Ја појдо на работу.“ Љубинка трља, трља, трља, па и она Јáворката, ништа. Па пóсле ме турáше у гипса, једанпút ме води Милán у Врáње, та ме турише у гипс, еднú недељу, ја мислим: еднú недељу ћу сэм, па ће ме скинев гипс, ћу работим. Они, оп, каже, ти си мрдáла с рúкуту! Епа мóрам да мрдам; офце да мýзем, свиње да рáним, како да не мрдам? Лéб да омéсим, ја мóрам да мрдам, штó да работим?! Они úзнев та ми турев па дрú[к] гипс, вржев ми цéлу рúку! О лúди брe, немóјте такóј, брe, ја не мóгу ништа да вáту, брe, па да простите, не мóгу се ни измóчам, а нe па дрúго. Зáшто ми ги сви прсти врзáте?! Али, о[т] тóга ми га оставише, овíја двá ги врзáше. И ја не мóгу, градина, петлицáни да врзúдем, да наврћам свe с овúј рúку, па сáс овíја три прста, кончeто врзúдем, врзúдем петлицáни... Ајде, одвeде ме по дрúги пút, ја мислим ће ми га скинев гипс, офце не мóгу да мýзу, свe Младéнова, Милина мајка мýзе, они узeдоше пá турише! Смењише тóј! Амóнте, а пeт недеље у гипс тúј сэм билá, па сэг има овде овакој, омeта ми, ал нeма млóго, позáрасе се, тúј коскá је превíјена.

Е, пóсле офце овдеја, да оремо тúј, а тúј дóле је рáсадник, а трáва, а она имаше вратница, ја н-умеја зáтвору вратницуту, оно, тури им у јáсле сeно, па ги пушти да се напије[в] вóду, па пá да ги накáрам, а оне на вратницуту, ја потрчá да ги сáпру, оне како ме бутнáше, па врз мeне, једнá по једнá, етe тúј. Јá грбачки паднá. Они сви тройца тúј, ни оhá Младeн да притрчи, ни Совeта, ни Милán. Милán ћубре искáрује с колица, овíја двојца брeф. Они викаф офцá лeка, нeће те утeпа. Море, с онеј шилъесе нóге како те дуне...

Боли ме, кат остине, ели кат коцá нешто рáботим, ма боли етe тúј па кíда. Па евe, евe кудe је кочица излетeла... И да вржем па прáсе да га извeдем, ја улeго у кóчину да га вржем, оно кад га рипна уз дúвэр и прс тики ми висна, етe тeј прс, и сэк тeј прс нeће се дрúжи сáс овíја, дóле си стоји! И знајеш кóлко ми омeта, не мóгу од нeга лeб да омију, ни мóгу, овакој кат^н мýзу офце ја га сáс, кра овíја га стиснем, али лeп овакој кат^н мeсу свe ми бáшка стоји, па овде кат^н настине етe тáј кочица, ели кат коцá нешта работу, ма не боли, но кíда, кíда! Ма какeв сэм ја рáботник, ја сэм десeти дeл од^т рáботник, а штó да чину, свáшта ме мeне чeка.

Па оџце кэт стріжемо, ај ће се зберемо, стрік, ће ідемо, комшіје, сви се повікнемо, ће стріжемо оџце. И једно га вікамо Цветкоџстан, горе ... Цветкоџстан, мѣстото, такој га вікамо, рамно. И туј ће ги тѣрамо, ће ги шішэв. Појде оџчар, појдев жѣне, кој ће іде, једне ће останев дѣм, ће спрѣмав едѣње, піѣње. Горе ћ се изнѣсе баница, кој баницу, кој качамаџи направеја, млѣко избіџев, бѣлмуш напраѣф от сірење... Бѣлмуш^ж, такој га вікамо ми, тој у тигањ праѣф, праѣф. И тој ће се зберемо, сваћа ће едно, ја ћу друго, трѣћо и ће искѣчимо горе на рит и ће едемо лѣп. Стріжемо оџце – стрік. Па озгор пѣсма, пѣсма, вуну се уврѣжев и појѣјећи дојемо си овдѣ, снѣсемо си вуну, врѣће. А бре, ће гу мѣримо, кој кѣлко смо настрігли. Премѣримо и опѣремо и пѣчнемо да радимо сѣк у овој врѣме... Па у воѣу, котѣл згрѣејемо врѣлу воѣу овдѣ и испаримо, опѣремо, исушимо и, е от сѣк ће пѣчнемо, голѣми ноћѣви, ај ће чѣшљамо, да гу влѣчимо, да предѣмо. Клѣшне ће ткајемо, чѣрге, вутѣ, појѣси, сѣје... Па ли пѣчнемо да гу чѣшљамо (вуну), да се чѣшља трѣбе, па се увлѣчи на грѣденѣц, па пѣсле да надѣнеш на кудѣљу па да предѣш, па врр, врр, врр с вретѣно... а кудѣљу забѣднеш у појѣс па с овој руку тѣглиш... Ете-такѣј, сіне, тој работимо, испредѣмо и пѣчнемо па да ткајемо: совѣлке, цѣвке мѣтамо. Мѣре, мучили смо се! Е, дај ми га да му кајѣм, ја да гу забѣду.

*

Ја да ву причѣм од ѣаволите. Бија си едѣн воденичѣр у воденицу и млѣја си брашно, млѣја и дошли ѣаволи, збрали се пуно и на врѣта: „Еј, воденичѣре, еј, воденичѣр!“ Гајде надуѣли, свірке и: „Еј, воденичѣре, еј, воденичѣр, отвори се!“ И ѣн отворија стѣрац, улѣгли, добро_вѣче, добро_вѣче, здравѣ_жівѣ, здравѣ_жівѣ. И свірке свірев, ігрѣв, свірачи, као свѣдба, знаш, а ѣаволи били. И дали му кондѣр. Кондѣр нѣзѣн, ће піје ракију, тој дѣда наш млого лѣжеше, дѣда_Стојѣн, и дали му кондѣр. Дали му кондѣр у руке и ѣн, узѣја, пѣчѣја се крѣсти, да благосіља и ѣно му се прѣтворѣи у, у руке коњска глава! Кондѣр, прѣтворѣила се глава, а ѣаволи ги однемѣло одѣмпут из воденицу! Стѣрѣц се оплѣши, врѣли ѣнуј главу, а ѣни појдев, откѣдѣв му воѣу на воденицу, на јѣс откѣда[в] воѣу, а ѣн што_ћѣ?... Откѣда[в] воѣу, одврнев, на јѣс, кудѣ се наврѣћа одврнѣли воѣу, ѣшли, направѣли пакѣс туј, ѣтишли, ѣн, чѣвѣк... Ишли горе, бутѣли неки_мѣс, свѣ побутѣли!

А пѣсле па, свѣдба, свѣдба, свѣдба, у кућу. Свѣдба и ѣавол іграја, іграја, іграја, и ѣн, ѣавола жењѣли, до невѣсту іграја. Іграја и свѣ глѣдаја, знаѣш, и у кућу. А затворѣли да не побѣгне, а ѣн свѣ глѣдаја уз

оцак, како мѝж да побѝгне уз оцак да се скрѝје. А кѝј што бѝлѝн бијѝа, ѝн казувајѝа кѝ[j] је лѝк. Али еднога га па зѝ[б] болѝло, човѝка, зѝб га болѝло, а ѝн зѝб, зѝп. И ѝн љѝвол како је играјѝа, ѝни га, мислили, затворили, нѝма кѝде да искѝчи, ѝно па уз оцак. И ѝн рекнѝја: „Е, каже, отидѝ овѝј, ма зашто га, каже, не прашѝамо на зѝп што је лѝк.“ И ѝн озгѝра: „Клѝште, каже, клѝште на зѝб, другѝо ништо нѝма!“ И љѝвол да не рѝкѝа клѝште, зѝби несѝ се тѝли вадев, никѝт.

Совѝта Настѝсовић (1928), Црвѝни Граѝ

Ишла сѝм у лѝзарицу... па кѝт сѝм билѝа дѝте, от сѝдѝм гѝдине пѝј-демо у лѝзарицу па додѝк се не ожѝењев. Свѝ си ѝдев тѝја девѝјке у лѝзарицу... Па ли ѝдев лѝзарице, отѝдев, ѝдев, ѝдев и дѝјдев у сѝло и дѝјдеф прет кућу и пѝјеф: „Дѝбро јѝтро, ра̀мни двѝри, отварајѝте се!“ И ѝни, искѝчев жѝне па овакој прѝскав жѝто у ѝи, прѝскав, прѝскав, прѝскав. И ѝни викав: „Рѝд родило, на амбѝри навакса̀ло, на волѝви додејѝло.“ Пѝјев и улѝгнев у кућу, чѝнев здра̀во-живо и пѝчнев да пѝјев на човѝка... Па љѝ кажев та̀мо ѝнеј жѝне, на стѝрога ли љѝ, на мла̀дога ли, на деца̀ ли, љѝ пѝјев и отѝдеф па у другѝу кућу, та два_дѝна ѝдев, у пѝтѝк и у субѝту... пред Велигден... По сѝдѝм ѝдев. Па како се облѝчев: двѝ се напраев, викав ги предѝице, напраѝф се, озгѝра вржеф шамију па другѝу бѝлу, тѝј предѝице. Двѝ се напраѝф, викав му̀шки лѝзари, тѝја па нѝсеф ка̀пу како му̀жи; а ѝнеја осѝд – садѝице, тѝја па сѝдѝице, малѝцке па тѝја осѝт, па тѝја ништа не нѝсев, ѝдеф си, ѝдеф си сѝс лѝзарице... Епа ли такој, облѝчеф си гу: кошу̀ља прѝво, па неки_елѝчики, па неке_долѝме ѝмаше пѝнапрет, па белѝзѝке, манѝстра, пѝјеси, кола̀нови, што ти се не напраев, тој кѝт ѝдев лѝзарицу. И љѝ пѝјев и ѝнај ни дадѝ жѝна, којѝ је тѝј, па̀рче. И пѝсле отѝдеф кудѝ љѝ се растѝрѝв, кра̀_едну_кућу љѝ спиѝеф, љѝ се растѝрѝф тѝј... Па кудѝ кога да е, кудѝ еднога љѝ ѝдев на̀вечер, па љѝ ѝдеф по сѝло та̀мо, и та̀м кудѝ некога љѝ спиѝев, кој ни је рѝт. И тако[j] је билѝ лѝзарице...

А по Вра̀ње кѝт са ишли, ја кѝт сѝм ишла у Вра̀ње, ожѝењена сѝм си билѝа, ѝдев малѝцки деца̀, по пѝт, и си свѝ пѝјев, и ѝни свѝ у бѝло, свѝте. И пѝјев и ја̀јца зѝирѝв.

Ка̀та До̀дић (1922), Црвѝни Граѝ

А тэј Мите ўмре јадан, ўмре. И отишли, и На́сте отишја́ да га сахра́њује та́мо, у Ко́сматицу се ви́каја и сви́ идоше, и та́тко мо́ј иде на са́крану, тэ́к се рату́је, људи не́ма. А та́ј Јова́нка, оно́ било, га́ђа, це́л дэ́н, око дванае[с] саат, око же́дэ́н. Они́ там на гробје́, на са́крану, са́кранујев ги. И оно́ гађало, гађало, и она́ да замеси́ леп, па срча́на ла́мпа, а дете́то га не ди́ра, оно́ у љу́лку ту́ј, мале́тко што му ма́јка умре́ла, а она́ му је сна́шка. Оно́ до огњи́ште, та́м над огњи́ште, у љу́лку, у хо́шку, не́ га ди́ра не́га, ни́ га истри́ша, ни́ га гња́ви, ни́ га да́ви, ни... Она́ како сеја́ла бра́шно, и он, ла́мпа срча́на о[д] дувэ́р па њу́м по_главу – па́уу и пу́кне гла́ва, помэ́сти крф! И ла́мпа пр́сне и све́ се скр́ши. И она́ се ва́ти за гла́ву и приви́је и стéгне ру́ке и оти́де чэ́к у Ко́сматицу, и ка́же та́м. И тэ́ј свэ́кэр ву до́јде оту́т и повика́в, Стано́ја ту́ј га има́ же́дэ́н Крста́тински (?) и Стоја́н За́јэц, дво́ица ста́рци повикне́в ги да до́јде да ви́дев преко дэ́н дек, и дэ́н и но́ћ би́је, и она, њу́м крв не мо́ж да уста́ев, крва́ва гла́ва! И он седе́ја тэ́ј, а оно́ однема́ло да га́ђа. И тэ́ј Стано́ја седе́ја, ма ви́каја: „А́ј, да га же́бу,“ он тако́ј пцу́јеше, „А́ј, да га же́бу, де́ца, што́ лэ́жете, па не́ма ни́шта!“ Како́ ре́кја не́ма ни́шта, и не́га плоча́ по_главу – па́уу, пу́кне гла́ва и не́му! Раце́пи му гла́ву! И он се ва́ти за гла́ву и побэ́гне. Та два-три_дэ́на гађа́ тако́ј и по́сле га одне́ма. Он се и́стро́ви, он је тэ́ј Мите ја́дэ́н... он се је на живо́т увампири́ја же́дэ́н, па они́ га пронéли и он, он жив, а он се ту́ј сврте́ја вампи́рэт! То́ј што се је увампири́ја, крват се је увампири́ја! И га ту́ј, и по́сле га одне́ма и одне́ма да га́ђа, он би́ја Мите ја́дэ́н, не́је баба_Сови́ја, са́л се огреши́ше с њу́м. А и та́ј Милка то́ј казува́, и ја́ сэм то́ј запази́ла како дете́, да се тако́ј вампири́ја.

*

Па дооди́ тэ́ј ста́р ми си́н же́сенэ́ске и сна́шка ми, дооди́ше, овэ́ј овде́ бе́ше малиэ́т, пра́веше ку́ћицу ову́ј ту́ј, ма́јстор_неки́ имаше, па ми ви́ка, ти́, та́ј сна́шка ми: „Ма́мо, ви́ка, рабо́тете до́ е́сен, овр́шете, па зако́жете ве́пра, па ти́ пи́ши, по пи́смо ми́ ће до́јдемо да те одве́демо и да се опери́шеш, од жљу́ч.“ Да се опери́шу, па ја́, си́не, не сме́ју да и́ду, стра́ ме, ако се опери́шу, ако ўмру – ја́ ће се ро́ду, не́ма да па́ту ви́ше, до́ста ми је живо́т, ја́ сэм живéла, живéла и сэм надживéла! Моја́ ма́јка три́ез го́дине је живéла!...

Мале́чка, полови́н го́дину, си́сэше кэ́т мо́ја ма́јка умре́... Па ете-тако́ј, си́не, па не́ма како_сэ́к што има́, е, политанка, кола́чи, има, кэ́кво ти не́ма, а тэ́к ни́шта не́ма: ре́жан ле́бэц, гле́таво, како стена́ омэ́су, па не мо́ж да га омэ́су, н-уме́ју да га испечу, у по́дницу печéмо, па не мо́ж да ски́ну по́дницу од огњи́ште, па сэс ру́ке кр́пу ў́зну, кр́пе се запале́ф

па ми рúке изгóрев. Па ја нeсeм умејала, пóдница како да угóри па да печe се лeп, но гу сметна, она црна пóдница, ја нацпру жáр и пeпел из огњиште, тóј сeм видeла моја мајка ми, она у тепсију кeт печe попарници ели бáницу и насóли жáр оздóл, та се печe, а ја насóлу пeпел и жáр у пóдницу па спúшту погáчу у пóдницу. Кe[д] да гу изваду, онí прсти пропáдав! Озгóр се испeкло, вршњикeт црвeн, а оздóл – тeсто, и набийe се жáрeт и пeпелeт у лeбeт и прсти пропáдав!...

Па ти запричá за тóј, онó пискá јáдно, вијe, вијe, вијe, па му, напpаву, узeвру водицу у цeзвe, у огњиште ели на кúбe, па нáдробу лeбeц глeтeв, рeжeн у калeничeнцe, па и солчицу тýру у прсти, па га рáњу јáдно; кúса, кúса, кúса, па не види!... Па тóј га рáњу, сине, нeма дрýго!... Па и млекцe кeт има, прeко зиму нeма млeко: офцe прeгóрев, крáва и она вóди се, одбийe телe, не дáва. Па тóј га рáњу, чорбицу_нeшто што напpавимо, што јeдeмо ми и онó тó[j] јeдe, па и сeк је живо и дeн данeс, има ћeркy! Па ожењí се ћeрка ву, па има ћeрка ву двe децá. А он, сeс мýжа се је раставила, она се жењí, па мýжат гу остави њум, дрýгу узe; па она кот крáвe, тáм у Вршaц је чувáла крáвe, сeк је у пeнсију. У пeнсију, има си и стáн држáван, па свe, и зeтат сeк тýј сeди и ћeрка ву и унúчки, а сeк млóго дóбро живи.

Лóза Митић (1929), Пролeсје

Марина Јуришић

ГОВОР ГОРНЯ-ПЧИНИ Звуки и форми

Резюме

Горня-Пчина расположена к юго-востоку от г. Вране. В ней имеются 54 населенных пункта, из которых 44 находятся в Сербии, а 10 в Македонии. Говор Горня-Пчины принадлежит к призренско-тимочской диалектной зоне, и для него характерны особенности, которые его приближают к призренско-южноморавской группе, а до некоторой степени и к сврлишко-заплавской группе. К сказанному следует добавить, что говоры, расположенные на крайнем западе данной области (в первую очередь Шп и Ш, а в меньшей степени К) ближе по своим особенностям к враньскому (следовательно, южноморавскому) говору, чем к говорам, расположенным к востоку от Горня-Пчины; говоры же в центральной пчиньской области по некоторым своим особенностям приближаются к западным, а по другим особенностям к восточным говорам.

Для просодической системы данного говора характерен один звуковой удар (короче старого краткого ударения), который может находиться на любом слоге в слове. Место ударения согласно старой, прежней акцентуации, причем на крайнем западе пчиньской территории находим перемещение ударения с открытого ульгима (подобно тому, что встречается в Вране), а к востоку данной территории этого перемещения нет или оно является спорадически (К, Г, Т, Л, Р, П, ЦГ).

Следует учитывать, что на крайнем западе (Шп, Ш) имело место перемещение старого ударения с последнего открытого слога, несмотря на то предшествовала ли ему долгота или нет; в определенных частях речи долготы там не встречаются с ударением на открытом ульгеме. Исключение из этого правила представляют следующие категории: существительные типа *ора*, *сирома* (которые позднее потеряли звук [x])

и таким образом открыли ударный закрытый слог), формы женского и среднего рода местоимений *овакав, такав, онакав, какав, који, чији* и их формы множественного числа, формы числительного один, формы аориста в единственном числе, несклоняемые слова.

Одновременно, в восточной части Горня-Пчини, где, как правило, ударение не перемещалось с последнего открытого слога, иногда обнаруживаем и спорадическое употребление форм с перемещенным ударением. Далее, в некоторых словах очевидно упрочилось новое место ударения (прилагательные, у которых старое ударение находилось на открытом ультиме, некоторые существительные: *вóда, нóга; гла́ва, рéка, офчáри*) или же налицо параллельное употребление обеих форм (*жeнá и жéна*).

Гласный /ə/ регулярен в пчиньском говоре и самая четкая его артикуляция получается, когда он под ударением. У глаголов беличевского III спряжения старый назальный гласный заднего ряда в инфинитивной основе регулярно переходит в *a: нж>на*. Силлабическое *ɫ* не сохранилось, произошла его девокализация [чаще всего оно переходило в гласный [y], однако оно давало и другие рефлексy: *лу* (Шп, Ш, К, Г, Л, Т), *лə* (ЦГ, П, Р) и, на всей территории, только в нескольких лексемах оно давало *љу* (*льə*) и *ли*]. Согласные /ф/ и /s/ являются частью консонантной системы данного говора. Имеется некоторый беспорядок в употреблении согласных /н/ и /њ/, в частности на востоке. Подобный беспорядок по отношению к употреблению /л/ : /ль/ представлен в меньшей степени.

Финальное *ɫ* сохраняется, кроме в действительном причастии, в заимствованных и в отечественных словах. Страдательные причастия, оканчивающиеся в настоящем времени на *-им*, они образуются с помощью окончания *-ен*, и в таких случаях результаты йотизации не видны (*доселени, заробен, купено*); то же самое касается некоторых отглагольных существительных (*косење, носење*); отсутствует также новая йотизация в категории лабиальных согласных (*гробје, дивје, дрвја, здравје*). У глаголов I беличевского спряжения, тип *дојде/дође*, отсутствует йотизация в сегменте *-јд-* на всем пространстве, вернее, она сохраняется на востоке данной территории (ЦГ, Р, П, Л, Г, Т).

Когда речь идет о консонантных группах, то они и здесь, как это бывает и в других родственных говорах, часто упрощаются утратой согласных или субституцией звуков, связанной с ассимиляционными и диссимиляционными процессами. Согласно судьбе некоторых групп согласных – какими являются метатеза в группе *-зј-* (*грозје, лојзе*), затем диссимилятивное упрощение сегментов *-сј-* и *-шч-*, данный говор

делится на две зоны: восточную, где нет метатезы в группе *-zj-* (ЦГ, Р, П, Л, Т, К, Г), а совершилось диссимилятивное упрощение сегментов *-сц-* и *-шч-*: *баче* (ЦГ, Р, П, Т, Л, К, Г), *праци* (ЦГ, Р, П, Т, Л, К, Г), и западную, где проведена метатеза группы *-zj-* (Шп, Ш), однако названные сегменты не упрощались: *баиче* (Шп, Ш), *прасци* (Шп, Ш).

Именное склонение значительно упрощено – имеются только формы именительного и ОП, которые в некоторых случаях отождествляются. Существительные старого *и*-склонения, которые в стандартном языке в женском роде оканчиваются на согласный, здесь они выступают как существительные мужского рода на *-Ø* (*болес, ноћ*), а когда-тобывшие существительные женского рода *и*-склонения, „морфологически преобразованные и адаптированные согласно модели *а*-основ прибавлением суффикса *-/к/а*”, присоединились к существительным женского рода на *-а* (*взшка, коска*). Существительные среднего рода не должны делиться на два типа склонения, как это бывает в других призренско-тимочских говорах, так как почти никогда основа не распространяется, а множественное число образуют, наряду с окончанием *-а*, и окончаниями *-ики, -иња* и реже *-ења*.

Местоименное склонение прилагательных сводится к именительному падежу и ОП, которые очень часто совпадают; исключения представляют некоторые формы дательного падежа, сохранившиеся в личных местоимениях (*њему, њози/њозе, ву, им, ни*) и в местоимении *кој* (включая местоимения, связанные с *кој* – *кому, коме, свакому, некому, никому*). Когда местоименно-адъективные формы касаются существительных, обозначающих одушевленность, они тогда последовательно получают окончание *-ога (-ега)*, в то время как окончания *-оге, -ому* можно заметить только у некоторых местоимений (*кому, коме; некому, свакому*).

В именительном падеже множественного числа местоимений 1 и 2 лица употребляются формы *ние* (и спорадически *мие, ни*) и *вие* только на крайнем востоке (ЦГ, Р, П), в то время как в других местах употребляются формы *ми, ви*. Личное местоимение 3 лица мужского и среднего рода единственного числа в дательном падеже имеет форму *њему* (кроме в Шп и Ш), однако оно часто замещается формой ОП с предлогом *на*. Форма дательного падежа личного местоимения 3 лица женского рода единственного числа *њози/њозе* существует в одной части говора (ЦГ, Р, П, Г, Т, Л, К); она может употребиться со значением любого косвенного падежа, так же как и форма ОП, которая везде выступает как *њум/њума* (т. е. нет формы *њу*). Именительный падеж личных местоимений имеет

форму *они* для мужского и среднего рода и *оне* для женского рода, в то время как форма общего падежа для все трех родов имеет вид *њи, њим/ њима* (я, правда, форму *њим(а)* почти никогда не слышала в Шп, Ш и Г).

Дативные и аккузативные энклитики 1 и 2 лица множ. числа личных местоимений чаще всего встречаются в формах *ни, ви*, при спорадическом появлении энклитик *не, ве* в винительном падеже. Дативная энклитика 3 лица женского рода единственного числа последовательно появляется в форме *ву*. Во множ. числе личного местоимения 3 лица существуют три дативные энклитики: на северо-западе (Шп, Ш, К, Г) слышится только энклитика *ги*, в то время как на остальной части данной территории эта энклитика является спорадически; энклитика *им* встречается на крайнем востоке (Р, ЦГ, П), но лучше всего она сохраняется в Р; энклитика *ни* присуща во всех пунктах, за исключением северо-западных (Шп, Ш, К, Г), а исключительно часто встречается в ЦГ, П, Л.

Что касается местоимений типа *сав*, сохранились только формы *све* (единственное число среднего рода и множественное число женского рода) и *сви* (мужской и средний род множественного числа).

Данный призренско-тимочский говор не сохраняет различия в виде, их можно заметить только в мужском роде единственного числа, однако и тут абсолютно преимущество неопределенного вида.

Категория степеней сравнения характеризуется аналитическим типом сравнения и она распространилась, охватывая кроме прилагательных и другие части речи: существительные, глаголы, наречия и порядковое числительное *први*.

Что касается количественных числительных, склоняется только числительное *један* и оно, наподобие порядковых числительных, ведет себя как настоящее прилагательное. Числительные д 11 до 19 и некоторые десятки имеют обычно две разновидности, без гласного *е* на конце и с ним, причем вторая разновидность (с гласным *е*) более частотна на крайнем востоке (ЦГ, Р, П). Десятки от 50 до 90 всегда имеют гласный *е* на конце слова (*педесе, шеесе*). Отсутствие собирательных числительных возмещается счетными существительными на *-ина* (*петина*) и *-ица* (*петорица*).

Артикль известен и в пчиньском говоре, несмотря на то что его употребление на крайнем западе (Шп и Ш) значительно редуцировано. Его получают: существительные, местоимения, прилагательные и числительные, однако речь не идет о трехступенной системе членских морфем (*-в, -т, -н ...*) – здесь налицо только членные формы с элементом *-т* (не считая южной части Пчини (Т, Л), рядом с македонской границей, где я

отметила и членные формы с элементом *-в*. Кроме того, в мужском роде множественного числа членом является *-те*, а не *-ти*.

Для глагольной системы данного говора характерно отсутствие инфинитива, деепричастия прошедшего времени и футурума. Относительно настоящего времени интересно сохранение старого окончания *-у* в 1 лице единственного числа (кроме в ЦГ) у глаголов, не принадлежащих к VIa беличевскому спряжению, а также обобщение окончания *-в* в 3 лице множ. числа. Третье лицо множ. числа настоящего времени глагола **je-sam* делит пчинский говор на Шп, Ш и К, где оно имеет форму *су/несу*, и на остальные пункты, где оно имеет форму *са/неса*. Аорист, образующийся как от глаголов совершенного вида, так и от глаголов несовершенного вида и часто употребляющийся, в 1 лице множ. числа имеет окончание *-мо*, а во втором лице множ. числа имеет окончание *-те* на востоке (ЦГ, Р, П, Г) и *-сте* на западе (Т, Л, К, Шп, Ш). Относительно часто употребляется и имперфект, формы множ. числа которого делят верхнепчинский говор на три зоны: 1) западную (Шп, Ш, К), в которой в 1 и 3 лице окончаниями являются *-шемо*, *-шев(у)*, 2) восточную (ЦГ, Р, П), в которой в 1 и 3 лице имеются окончания *-јамо*, *-ја* и 3) центральную (Г, Т, Л), в которой употребляются и те и другие окончания. Действительное причастие мужского рода в единственном числе имеет окончание *-ја*, а во множ. числе наряду с мужским родом и средний род оканчивается на *-и* (такое состояние находим и в страдательном причастии). У глаголов I беличевского спряжения с основой на нти действительное причастие мужского рода единственного числа в Шп и Ш имеет форму типа *ишја*, а в других местах доминирует форма *ишја*. Футурум I образуется по модели *ће+настоящее время спрягаемого глагола*; при этом весьма редко можно услышать частицу *да* между двумя данными формами; кроме того, в восточной части Горня-Пчини в 1 лице единственного числа сохраняется форма *ћу*. При образовании потенциалиса употребляется форма *би* для всех лиц единственного и множественного числа.

Инвентарь несклоняемых слов выявляет такие слова, которые чужды стандартному языку, но они обычно известны соседним говорам (*дек(а)*, *додек(а)*, *надвар*, *дори*, *топрв*, *бајги*, *грбачки*, *ич*, *врз*, *тики*, *ега* и т. п.), а наличествуют и такие, которые по форме и значению отличаются от соответствующих несклоняемых слов в стандартном языке (*одэзгор*, *оздол*, *нанам*, *сэг*, *тэг*, *јутре*, *дэње*, *ноће*, *другојаче*, *друкше*, *крэс*, *крэ*, *ели*; *куде*, *пá* и т. п.). Кроме того, частицы часто присоединяются к наречиям и некоторым формам местоимений (*овдека*, *овдена*, *овдеја*; *оној*, *оваја*, *тија* и т. п.).

Литература

- Александер 1975 Ronelle Aleksander, *Torlak accentuation*, München.
- Барјактаревих 1965 Данило Барјактаревих, *Фонетске и морфолошке особине врањскога говора*, „Врањски гласник“, књ. 1, Врање, с. 33-58.
- Барјактаревих 1966 Данило Барјактаревих, *Прешевско-бујановачка говорна зона*, „Врањски гласник“, књ. 2, Врање, с. 173-218.
- Белић 1999а Александар Белић, *Историја српског језика*, Изабрана дела Александра Белића, IV том, Београд.
- Белић 1999б Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, Изабрана дела Александра Белића, IX том, Београд.
- Богдановић 1979 Недељко Богдановић, *Говори Бучума и Белог Потока*, „Српски дијалектолошки зборник“, књ. XXV, Београд, с. XIV+172.
- Богдановић 1987 Недељко Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља*, „Српски дијалектолошки зборник“, књ. XXXIII, Београд, с. 7-302.
- Богдановић 1992 Недељко Богдановић, *Изоглосе југоисточне Србије*, Ниш.
- Богдановић 1994 Недељко Богдановић, *Императив типа чеке, гледе у говорима призренско-тимочке области*, „Зборник Матице српске за филологију и лингвистику“, књ. XXXVII/1-2, Нови Сад, с. 75-81.

- Богдановић 1999 Недељко Богдановић, *О односу рањен – ранење у призренско-тимочким говорима*, „Зборник Матице српске за филологију и лингвистику“, књ. XLII, Нови Сад, с. 433-437.
- Богдановић 2000a Недељко Богдановић, *Акцент као диференцијални знак у говорима призренско-тимочке зоне*, „Зборник радова Учитељског факултета у Врању“, књ. VII, с. 49-57.
- Богдановић 2000б Недељко Богдановић, *Судбина неких (нових) вокалских група у призренско-тимочким говорима*, Радови Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци, бр. 3, Бања Лука, с. 29-33.
- Богдановић 2007 Недељко Богдановић, *Крњи императив у призренско-тимочким говорима*, „Зборник Матице српске за филологију и лингвистику“, књ. L, Нови Сад, с. 77-80.
- Брок 1903 Olaf Broch, *Die Dialekte des südlichsten Serbiens, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkancommission, Linguistische Abtheilung*, III, Wien.
- Видоески 1962 Божо Видоески, *Кумановскиот говор* [Институт за македонски јазик, Посебни изданија, книга 3], Скопје, с. 1-349.
- Видоески 1998 Божидар Видоески, *Дијалектите на македонскиот јазик*, том 1, Скопје.
- Вујовић 1969 Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекат (са кратким освртом на сусједне говоре)*, „Српски дијалектолошки зборник“, књ. XVIII, Београд, с. 73–399.
- Вукадиновић 1996 Вилотије Вукадиновић, *Говор Црне Траве и Владине*, „Српски дијалектолошки зборник“, књ. XLII, Београд, с. 1-317.
- Граматица 1983 *Граматица на съвременния български книжовен език*, Том II, морфологија [Българска академия на науките, Институт за български език], София.

- Динић 2008 **Јакша Динић**, *Тимочки дијалекатски речник*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 4, Београд.
- Златановић 1988 **Момчило Златановић**, *Топоними у средњем сливу Пчиње*, „Врањски гласник“, књ. XXI, Врање, с. 157-167.
- Златановић 1996 Момчило Златановић, *Пчиња*, Трговиште.
- Златановић 1998 **Момчило Златановић**, *Речник говора јужне Србије*, Врање.
- Ивић 1956 **Павле Ивић**, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад.
- Ивић 1959 **Павле Ивић**, *Извештај о дијалектолошкој екскурзији по ужој Србији*, „Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду“, књ. IV, Нови Сад, с. 397-400.
- Ивић 1991 **Павле Ивић**, *Изабрани огледи, Из српскохрватске дијалектологије*, књ. III, Ниш.
- Ивић... 1997 **Павле Ивић**, **Жарко Бошњаковић** и **Гордана Драгин**, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови)*, „Српски дијалектолошки зборник“, књ. XLIII, Београд, с. 1-586.
- Јуришић 2005 **Марина Јуришић**, *Систем личних заменица у јужном појасу призренско-јужноморавских говора*, „Зборник Матице српске за филологију и лингвистику“, књ. XLVIII/1-2, Нови Сад, с. 299-318.
- Јуришић 2007а **Марина Јуришић**, *Неколико напомена о унутрашњим диференцијацијама пчињскога говора*, „Зборник Матице српске за филологију и лингвистику“, књ. L, Нови Сад, с. 377-382.
- Јуришић 2007б **Марина Јуришић**, *Неке акценатске занимљивости из пчињских села*, „Шездесет година Института за српски језик САНУ“, *Зборник радова II*, Београд, с. 87-95.

- Конески 1966 Блаже Конески, *Граматика на македонскиот литературен јазик*, дел I и II, Скопје.
- Костић 1997/98 Марина Костић, *Прво лице једнине презентата у говору Горње Пчиње*, „Прилози проучавању језика“, бр. 28/29, Нови Сад, с.191-203.
- Кристал 1985 Дејвид Кристал, *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*, Београд.
- Маринковић 1987 Јаворка Маринковић, *Основна обележја говора Врања и околине* [Зборник радова, св. V, Педагошка академија], Врање.
- Марковић 2000 Јордана Марковић, *Говор Запања*, „Српски дијалектолошки зборник“, књ. XLVII, Београд, с. 7-307.
- Михајловић 1977 Јован Михајловић, *Лесковачки говор*, Лесковац.
- Младеновић 2001 Радивоје Младеновић, *Говор шарпланинске жупе Гора*, „Српски дијалектолошки зборник“, књ. XLVIII, Београд, с. 1-606.
- Павловић 1939 Миливој Павловић, *Говор Сретечке жупе*, „Српски дијалектолошки зборник“, књ. VIII, Београд, с. 1-352.
- Павловић 1970 Миливој Павловић, *Говор Јањева. Међудијалекатски и миксоглотски процеси*, Нови Сад.
- Попис 1994 *Попис '91 становништва*, књ. 7, Савезни завод за статистику, Београд.
- Реметић 1996 Слободан Реметић, *Српски призренски говор*, „Српски дијалектолошки зборник“, књ. XLII, Београд, с. 319-614.
- Станојчић ... 1989 Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, Стеван Мицић, *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања* [Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе], Београд-Нови Сад.
- Стевановић 1969 Владимир Стевановић, *Говор Пољанице*, „Врањски гласник“, књ. 5, Врање, с. 399-422.

- Стевановић 1979 Владимир Стевановић, *Микротопонимија општине Трговишта*, „Ономатолошки прилози“, бр. I, Београд, с. 167-236.
- Стевановић 1950 Михаило Стевановић, *Ђаковачки говор*, „Српски дијалектолошки зборник“, књ. XI, Београд, с. N+1-152.
- Стојков 1993 Стојко Стојков, *Българска диалектология*, Софија.
- Тома 1998 Пол-Луј Тома, *Говори Ниша и околних села*, „Српски дијалектолошки зборник“, књ. XLV, Београд, с. 1-473.
- Томановић 1950 Vaso Tomanović, *Acc. pl. ličnih zamenica prvog i drugog lica: ni, vi, (ny, vu)*, „Годишен зборник на Филозофскиот факултет на универзитетот во Скопје [Историско-филолошки оддел, Книга 3, №2]“, с. 1-16.
- Трифуноски 1964 Јован Ф. Трифуноски, *Горња Пчиња*, „Српски етнографски зборник [Насеља и порекло становништва, књ. 38]“, књ. LXXVII, Београд.
- Ћирић 1983 Љубисав Ћирић, *Говор Лужнице*, „Српски дијалектолошки зборник“, књ. XXIX, Београд, с. 1-190.
- Ћирић 1999 Љубисав Ћирић, *Говори Понишавља*, „Српски дијалектолошки зборник“, књ. XLVI, Београд, с. 7-262.
- Филиповић ... 1955 Миленко Филиповић, Персида Томић, *Горња Пчиња*, „Српски етнографски зборник [Расправе и грађа, књ. 3]“, књ. LXVIII, Београд.
- Хаџи-Васиљевић 1913 Јован Хаџи-Васиљевић, *Јужна Стара Србија II, Прешевска област*, Београд.
- Џоговић, *Упитник* Алија Џоговић, *Упитник за Српскохрватски дијалектолошки атлас – Ђаковица* (у архиви Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе при Српској академији наука и уметности).

Скраћенице

акуз.	-	акузатив
аор.	-	аорист
вок.	-	вокатив
ген.	-	генитив
гл. прид.	-	глаголски придев
гл. прил.	-	глаголски прилог
дат.	-	датов
ж. род	-	женски род
имп.	-	императив
импф.	-	имперфекат
инст.	-	инструментал
инф.	-	инфинитив
јд.	-	једнина
л.	-	лице
лок.	-	локатив
м. род	-	мушки род
мн.	-	множина
ном.	-	номинатив
ОП	-	општи падеж
перф.	-	перфекат
плускв.	-	плусквамперфекат
пот.	-	потенцијал
през.	-	презент
рад. прид.	-	радни придев
ср. род	-	средњи род
т.	-	тачка
трп. прид.	-	трпни придев
фут.	-	футур

О аутору

Марина Јуришић (рођ. Костић) рођена је 28. децембра 1971. године у Лесковцу. Основну и средњу школу завршила је у Врању. На Филозофском факултету у Новом Саду, на групи Српскохрватски језик и југословенске књижевности, дипломирала је 1995. године, а новембра 2000. године одбранила је магистарски рад *Морфолошке одлике говора Горње Пчиње*.

Од почетка 2005. године ради као истраживач-сарадник у Институту за српски језик САНУ, на пројекту *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* и досад је објавила неколико радова везаних за дијалектологију српскога језика.

